K 216 802
3

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი

შ ი ნ ა ა რ ს ი

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი და მისი შესწავლის საკითხები

შესავალი 11
გამოცემანი და თარგმანები 15
თხზულების შემცველი ხელნაწერები 20
ვახტანგის წინა რედაქციის ნუსხები 21
ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხები 29
ტექსტის დადგენის საკითხები 32
I ლექსიკა . . . . , , 33
მასლათა თუ მისეულითა? 33
ორი „ამირას“ სახელი თხზულებაში 36
გეჰენია 39
დაუჰამრავი 42
კარასეული . . . . , 45
იამხანაგეს 48
იმერეთი? 49
II თხზულების ენის მორფოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ . . . 50
1. ბრუნვათა ზოგიერთი ფორმა და ტექსტის იკითხვისები . . . 52
2. წარმოქმნის თავისებურებებთან დაკავშირებული საკითხები ტექსტში 57
3. ზმნური ფორმები ნუსხებსა და გამოცემებში 65
III. სინტაქსურ კონსტრუქციათა ზოგიერთი სახეობა და მათი მნიშვნელობა ტექსტის კრიტიკისათვის 76
1. განკერძოებული განსაზღვრებები 76
რა არის ნათქვამი გი
ქუე-დამზიდველი
ალსართანის დახს
მხედველი ყოველ
განმრავლებად ტა
2. ერთგვარწევრებიანი
განწილულითა ერ
წესად და კანონად
დიდგორის ბრძოლ
IV. ზოგი რამ თხზულებ
ბიბლიური პარალე
ზოგიერთი სასულ
V. თხზულების ტექსტ
VI. ვახტანგის ნარედა
ცხორებაჲ მეფეთ-მეფი
მცირე ლექსიკონი
საძიებლები თხზულებისა
გამოკვლევაში დამოწმე
«Жизнеописание царя
The Life of David, King

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
АКАДЕМИЯ НАУК ГРУЗИИ

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისია
КОМИССИЯ ПО ИСТОЧНИКАМ ИСТОРИИ ГРУЗИИ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს ისტორიის წყაროები

62

2000
შემოწმებულია

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქართული სასულიერო მწერლობის ძეგლები

IX

„მეცნიერება“

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი

ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი
და საძიებლები დაურთო
მზექალა შანიძემ

თბილისი
1992

417.3(C922)+ 9(C922)„10-11(001)+902(C922)+4999621-53

63. 3(2г)
ს 323

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ნაშრომი „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ წარმოადგენს საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ნარატიული წყაროს მონოგრაფიული შესწავლის და გამოქვეყნების პირველ ცდას. ტექსტის დასადგენად გამოყენებულია რვა ნუსხა; ფილოლოგიურ-ლინგვისტური ანალიზის შედეგად მრავალი ადგილი, რომელიც ხელნაწერებში და „ქართლის ცხოვრების“ ადრეულ გამოცემებში ენობრივად და შესაბამისად შინაარსეულად გაუმართავი იყო, წინამდებარე გამოცემაში გასწორებულია. გამოკვლევაში შესწავლილია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი მოვლენები, ნაჩვენებია რამდენიმე ათეული ლიტერატურული პარალელი ამა თუ იმ ადგილისათვის.

მთავარი სარედაქციო კოლეგია

შ. ძიძიგური (მთავარი რედაქტორი), მ. აბაშიძე, ზ. ალექსიძე, რ. კიკნაძე† (მთავარი რედაქტორის მოადგილე), გ. მელიქიშვილი, გ. ნადარეიშვილი, თ. ყაუხჩიშვილი, ვ. ძიძიგური, ე. ხოშტარია, გ. ჯიბლაძე †

სერიის რედაქტორი რევაზ კიკნაძე †
ტომის რედაქტორები: აკაკი შანიძე †
როინ მეტრეველი

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნ. დოქტორი ელ. ბაბუნაშვილი
ისტორიის მეცნ. დოქტორი ე. ხოშტარია

ც $\frac{0505010000}{M607\ (06)—92}$ რეზ.—90 გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1992

ISBN 5—520—01438—8

საქართველოს

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საქართველოს ისტორიის წყაროების კომისიის გამოცემები

1. შაჰ-თამაზის საუბარი ოსმალეთის ელჩებთან. სპარსული ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, თარგმნა, შენიშვნები და წინასიტყვაობა დაურთო კ. ტაბატაძემ. თბ., 1976.

2. აბრაამ ერევანცი. ომების ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ. თბ., 1976.

3. სპარსული ისტორიული საბუთები საქართველოს წიგნთსაცავებში. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, ქართული თარგმანი და წინასიტყვაობა დაურთო ვლ. ფუთურიძემ. თბ., 1977.

4. სტეფანოს ორბელიანის „ცხოვრება ორბელიანთა"-ს ძველი ქართული თარგმანები, ქართულ-სომხური ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ., 1978.

5. გ. აბრამიშვილი. სტეფანოზ მამფალის ფრესკული წარწერა ატენის სიონში. თბ., 1977.

6. ზ. ალექსიძე. ატენის სიონის სომხური წარწერები. თბ., 1978.

7. ტბეთის სულთა მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ენუქიძემ, თბ., 1977.

8. სომხურ ხელნაწერთა ანდერძების ცნობები საქართველოს შესახებ (XIV—XV სს.). ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, კომენტარები და შენიშვნები დაურთო ა. აბდალაძემ, თბ., 1978.

9. „სამყაროს საკვირველებათა" ცნობები საქართველოს შესახებ. სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლითა და შენიშვნებით გამოსცა რ. კიკნაძემ. თბ., 1978.

10. ქათიბ ჩელების ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, თურქულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. თბ., 1978.

11. Яков Цуртавели. Мученичество Шушаник. Перевод В. Д. Дондуа. Введение и примечания З. Н. Алексидзе. Тбилиси, 1978.

12. Памятник эриставов. Перевод, исследование и примечания С. С. Какабадзе. Тбилиси, 1979.

13. Сумбат-Давитис-дзе. История и повествование о Багратионах. Перевод, введение и примечания М. Д. Лордкипанидзе.

14. მუსტაფა ნაიმა. ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, გამოკვლევითა და შენიშვნებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1979.

15. ზაქარია აგულეცი. დღიური. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1979.

16. ჩილდირის ეიალეთის ჯაბა დავთარი. თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით გამოსაცემად მოამზადა ც. აბულაძემ, გამოკვლევა დაურთო მ. სვანიძემ. თბ., 1979.

17. არსენი საფარელი. განყოფისათჳს ქართველთა და სომეხთა. ტექსტი კრიტიკულად დაადგინა, გამოკვლევა და კომენტარები დაურთო ზ. ალექსიძემ. თბ., 1980.

18. ბერძენი მწერლების ცნობები საქართველოს შესახებ, IV. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1980.

19. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაპიდარული წარწერები, I), აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V—X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1980.

20. ქართული წარწერების კორპუსი (ლაპიდარული წარწერები, II), დასავლეთ საქართველოს წარწერები (IX—XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

21. ცხოვრება საქართველოჲსა, ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ. თბ., 1980.

22. Законы Вахтанга VI. Перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тбилиси, 1980.

23. კ. კოხისა და ო. სპენსერის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ. გერმანულიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო ლ. მამაცაშვილმა. თბ., 1981.

24. ისქანდერ მუნში, აბასის ქვეყნის დამამშვენებელი ისტორიის გაგრძელება. სპარსულ ტექსტს გამოკვლევა, ქართული თარგმანი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ნ. გელაშვილმა, თბ., 1981.

25. პაპუნა ორბელიანი. ამბავნი ქართლისანი. ტექსტი დაადგინა, შესავალი, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ე. ცაგარეიშვილმა. თბ., 1981.

26. XV საუკუნის იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ. იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა, თბ., 1981.

27. გ. ოთხმეზური. XII—XIII საუკუნეების მიჯნის ქართული ლაპიდარული წარწერები, როგორც საისტორიო წყარო. თბ., 1981.

28. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, V, ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა, თბ., 1983.

29. Летопись Картли. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая. Тбилиси, 1982.

30. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, I. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1984.

31. გეორგიევსკის ტრაქტატი. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო გ. პაიჭაძემ. თბ., 1983.

32. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები ანაკლიისა და რუხის ციხეების შესახებ, თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ტერმინოლოგიური ლექსიკონით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადა ნ. შენგელიამ. თბ., 1982.

33. თეიმურაზ ბაგრატიონი. ახალი ისტორია. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ., 1983.

34. Источниковедческие разыскания, 1979. Тбилиси, 1984.

35. ზ. სხირტლაძე, საბერეების ფრესკული წარწერები. თბ., 1985.

36. „ქართლის ცხოვრების" სიმფონია-ლექსიკონი, I. ლეონტი მროველი. ცხოვრება ქართველთა მეფეთა, არჩილის წამება, შემდგენლები: მ. კვაჭაძე, ნ. ნატრაძე, ზ. სარჯველაძე, მ. ჩხენკელი, თ. ხაჟომია, თბ., 1986.

37. მოვსეს კალანკატუაცი, ალვანთა ქვეყნის ისტორია, ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძე-ტატიშვილმა. თბ., 1985.

38. დე გრაი დე ფუა საქართველოს შესახებ. ფრანგულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ჯ. ოდიაშვილმა. თბ., 1985.

39. Жизнь Царицы Цариц Тамар. Перевод и введение В. Д. Дондуа, исследование и примечания М. М. Бердзнишвили, Тбилиси, 1985.

40. Источниковедческие разыскания, 1982. Тбилиси, 1985.

41. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს თ. ენუქიძემ და გ. ბედოშვილმა. თბ., 1986.

42. „ქართლის ცხოვრების" სიმფონია-ლექსიკონი, II, ჯუანშერი, ცხოვრება ვახტანგ გორგასლისა. შემდგენლები: ა. სარჯველაძე, ზ. სარჯველაძე, თ. ხაყომია. თბ., 1986.

43. Джуаншер Джуаншериани. Жизнь Вахтанга Горгасала. Перевод, введение и примечания Г. В. Цулая. Тбилиси, 1986.

44. Уложение Георгия V-го Блистательного. Подготовка грузинского текста, русский перевод, введение, примечания, глоссарий и указатели Д. Л. Пурцеладзе. Тбилиси, 1988.

45. თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები. იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები, კომენტარები და საძიებლები დაურთო ე. მამისთვალიშვილმა. თბ., 1987.

46. ბერძენი მწერლები საქართველოს შესახებ, VI. ძველი ბერძნულიდან თარგმნა, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთო თ. ყაუხჩიშვილმა. თბ., 1987.

47. თოვმა მეწოფეცი. ისტორია თემურ-ლენგისა და მისი შთამომავლებისა. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი და კომენტარები დაურთო კ. კუციამ. თბ., 1987.

48. ჟამთააღმწერელი. ასწლოვანი მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო რ. კიკნაძემ. თბ., 1987.

49. XIV—XV სს. არაბი ისტორიკოსები საქართველოს შესახებ. არაბულიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო დ. გოჩოლეიშვილმა. თბ., 1988.

50. Источниковедческие разыскания, 1985. Тбилиси, 1988.

51. ა. ბაქრაძე. მასალები ქართული სფრაგისტიკის ისტორიისათვის. თბ., 1988.

52. „ქართლის ცხოვრების" სიმფონია-ლექსიკონი, III, „მატიანე ქართლისა", სუმბატ დავითის ძის „ცხოვრება და უწყება ბაგრატიონთა". შემდგენლები: მ. კვაჭაძე, ზ. სარჯველაძე, თ. ხაყომია, წარმოებაშია.

53. ოსმალური დოკუმენტური წყაროები საქართველოსა და ამიერკავკასიის შესახებ (XVII—XVIII სს.) თურქული ტექსტი ქართული თარგმანით, შესავლით, ფაქსიმილეებითა და საძიებლებით გამოსაცემად მოამზადეს ა. ველკოვმა და ნ. შენგელიამ. თბ., 1989.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

54. ომან ხერხეულიძე. მეფობა ირაკლი მეორისა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებლები დაურთო ლ. მიქიაშვილმა. თბ., 1989.

55. ფრესკული წარწერები, I. გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გ. აბრამიშვილმა და ზ. ალექსიძემ. თბ., 1989.

56. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, III, XIV—XV სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს ქ. გრიგოლიამ, თ. ენუქიძემ, ნ. თარხნიშვილმა, ბ. ლომინაძემ. წარმოებაშია.

57. მხითარ აირივანეცი. ქრონოგრაფიული ისტორია. ძველი სომხურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ლ. დავლიანიძემ, თბ., 1990.

58. ქართული ეპისტოლარული წყაროების კორპუსი, I. შეადგინა, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო მ. ბერძნიშვილმა. თბ., 1989.

59. Обращение Грузии. Перевод с древнегрузинского Е. С. Такаишвили. Редакционная обработка, исследование и комментарии М. С. Чхартишвили. Тбилиси, 1989.

60. კორიდეთის საბუთები (X—XIII სს.). გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ. თბ., 1989.

61. სუმბატ დავითის-ძე. ცხოვრებაჲ და უწყებაჲ ბაგრატონიანთა. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. არახამიამ. თბ., 1990.

ვუძღვნი
მშობლების — თამარისა და აკაკის ნათელ ხსოვნას

ეროვნული ბიბლიოთეკა

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი და მისი შესწავლის საკითხები

შესავალი

„ქართლის ცხოვრების" შესწავლას დიდი ხნის ისტორია აქვს: მისი პირველი გამოცემის შემდეგ თითქმის საუკუნენახევარია გასული. ამ ხნის განმავლობაში ჩატარებულმა კვლევა-ძიებამ, ადრე უცნობი ნუსხების გამოვლინებამ, მათმა შეჯერებამ და შედგენილობის შესწავლამ, „ქართლის ცხოვრების" ცალკეული ნაწილების საკმაოდ ინტენსიურმა ანალიზმა ბევრი რამ ახალი წარმოაჩინა საქართველოს ისტორიის ძირითადი ნარატიული წყაროს შესახებ. დღეს საყოველთაოდ არის ცნობილი, რომ „ქართლის ცხოვრება" ერთგვაროვანი არ არის: მასში შეკრებილია სხვადასხვა დროს და სხვადასხვა, ზოგჯერ ანონიმურ, ავტორთა დაწერილი თხზულებები, რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებიან; კრებულში შეტანილ თხზულებებში გამოვლინებულია სხვადასხვა რედაქციული ფენები, ჩანს ცალკეულ ნაწარმოებთა თუ მათი ნაწილების ავტორთა განსხვავებული ისტორიული კონცეფციები, სხვადასხვა მიდგომა მოვლენებისადმი და მათი არაერთგვაროვანი შეფასება, სხვაობანი ენასა, სტილსა და წერის მანერაში.

ყოველივე ეს, ქართული ისტორიული მეცნიერების განვითარების დღევანდელ ეტაპზე, განაპირობებს „ქართლის ცხოვრების" კიდევ უფრო ინტენსიური დაწვრილებითი კვლევის აუცილებლობას მრავალ ასპექტში; მათ შორის ერთ-ერთი უპირველესთაგანია ტექსტოლოგიური შესწავლა, რათა ისტორიკოსებს ხელთ ჰქონდეთ შეძლებისდაგვარად სანდო და „სუფთა" ტექსტი.

„ქართლის ცხოვრებამ" — ყოველ შემთხვევაში მისმა უძველესმა ციკლმა მაინც — კრებულის შედგენისას მასში შეტანილ თხზულებათა „პრეპარაციის" შემდეგაც მრავალი ცვლილება განიცადა: მრავალგზის გადაწერის პროცესში ტექსტში შეიპარა მრავალი უნებლიე დამახინჯება თუ გადამწერთა შეგნებული შესწორებანი. „ქართლის ცხოვრების" ტექსტის ისტორია ამ მხრივ ძალზე ჰგავს „ვეფხისტყაოსნისას": ქართული ეროვნული სულიერი საუნჯის ამ ორი უდიდე-

სი ორიგინალური ძეგლის ბედი უფრო სავალალო გამოდგა, ვიდრე სასულიერო დარგის მრავალი თხზულებისა; უკანასკნელთაგან ბევრმა მოაღწია ჩვენამდე შეურყვნელი სახით, უძველეს ნუსხებში; მათი მთარგმნელების, შემდგენლებისა თუ გადამწერების ვრცელი ანდერძები ხშირად დაწვრილებით გვამცნობენ ამა თუ იმ თხზულებისა თუ ნუსხის ისტორიას. „ქართლის ცხოვრების“ უძველეს ნაწილს კი, რუსთველის პოემის მსგავსად, ვიცნობთ მხოლოდ მასში შეტანილ ნაწარმოებთა შექმნის დროიდან რამდენიმე საუკუნით გვიან გადაწერილი ნუსხებით; ამიტომ ტექსტი ზოგჯერ ისე არის შერყვნილი და ავტორისეულ დედანს დაშორებული, რომ ხშირად გაუგებარი რჩება მკითხველისათვის როგორც ხელნაწერებში, ისე გამოცემებშიც. ა. შანიძე წერს: „მე- 15 — 17 საუკუნეებში გადაწერილი ძველი ისტორიული თუ ლიტერატურული ძეგლები ყველა სავალალო მდგომარეობაშია, მათი ტექსტები ერთობ შერყვნილია“ და მათ შორის პირველად „ქართლის ცხოვრებას“ ასახელებს [26, გვ. 222].

„ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემამ, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით დაიბეჭდა [80], უდიდესი სამსახური გაუწია მეცნიერებსა და მკითხველებს: მან თავი მოუყარა მრავალ ახალ მონაცემს ტექსტის შესახებ. ამავე გამოცემამ თვალნათლივ დაგვანახა როგორც ჩვენს ხელთ მყოფი ტექსტის საერთო სურათი, ისე მისი შემდგომი ტექსტოლოგიური შესწავლის აუცილებლობა. ამ გამოცემაში, როგორც ცნობილია, გამოქვეყნებულია „ქართლის ცხოვრების“ მთლიანი ტექსტი; კვლევის თანამედროვე ეტაპზე კი განსაკუთრებით აშკარად გამოჩნდა აუცილებლობა მისი ცალკეული შემადგენელი ნაწილების ცალ-ცალკე შესწავლისა; მხოლოდ ამ გზით შეიძლება „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ამა თუ იმ თხზულების უფრო დაწვრილებით გაანალიზება, მისთვის დამახასიათებელ ინდივიდუალურ თავისებურებათა გამოვლინება და ნაწარმოების ენობრივ-სტილისტური ანალიზის შედეგად ცალკეული შერყვნილი ადგილების მეტ-ნაკლები სიზუსტით აღდგენა. ასეთი გამოცემების ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ კ. კეკელიძის მიერ გამოქვეყნებული „ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი“ [65], ივ. ჯავახიშვილის სიკვდილის შემდეგ დაბეჭდილი, მისი მომზადებული „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი“ [58]; აქვე უნდა მოვიხსენოთ ახლახან გამოსული „ასწლოვანი მატიანე“ ჟამთააღმწერელისა [71].

დავითის ისტორიკოსის თხზულება ჯერჯერობით ცალკე შესწავლილი და გამოქვეყნებული არ ყოფილა (სხვადასხვა კრებულებში ცალკე დაბეჭდილი ტექსტი „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემათა თითქმის სიტყვა-სიტყვით განმეორებას წარმოადგენს [73, გვ. 489—512; 84, გვ. 115—152; 85, გვ. 239—276]. ამ ნაწარმოების „აღდგენილი

დედნის“ დაბეჭდვის აუცილებლობა (ისევე, როგორც სხვებისა) ივანე ჯავახიშვილმა აღნიშნა ჯერ კიდევ 1916 წელს, „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის“ პირველსავე გამოცემაში [46[1], გვ. 165]. მას განზრახული ჰქონია კიდევაც ამ სამუშაოს შესრულება, მაგრამ დიდ მეცნიერს არ დასცალდა მისი განზრახვის განხორციელება. 1936 წ. დაწერილ წერილშიც ივ. ჯავახიშვილი ხაზგასმით აღნიშნავდა უმნიშვნელოვანესი ქართული ორიგინალური ძეგლების ცალ-ცალკე გამოცემის აუცილებლობას. ამ წერილს, რომელიც ივ. ჯავახიშვილის არქივში არის დაცული და მხოლოდ 1976 წ. გამოქვეყნდა [45, გვ. 266], დღესაც დიდი მნიშვნელობა აქვს მეთოდოლოგიის თვალსაზრისით.

„ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ განსაკუთრებით საჭიროებს საგანგებო ტექსტოლოგიურ შესწავლას. „ქართლის ცხოვრების“ ზოგიერთ ნაწილთან შედარებით იგი მეტად არის დამახინჯებული და შერყვნილი. ენისა და სტილის მხრივ ნაწარმოები საკმაოდ რთულია; ტექსტი შეიცავს მრავალ ლიტერატურულ პარალელსა და რემინისცენციას, რომელთა „გახსნის“ გარეშე ნაწარმოებში ბევრი რამ გაუგებარი რჩება. თხზულების ბევრი ადგილი, როგორც ჩანს, გვიანდელ გადამწერებს მართლაც არ ესმოდათ, რასაც მოწმობს ცალკეული სიტყვებისა და ტექსტის მონაკვეთებისნაირგვარი, ზოგჯერ სრულიად უაზრო ვარიანტები ხელნაწერებში. უნდა ითქვას ისიც, რომ ამ უმნიშვნელოვანესი საისტორიო და ლიტერატურული ძეგლის ენა და პოეტიკა მთლიანობაში დღემდე საგანგებოდ არავის შეუსწავლია, მიუხედავად იმისა, რომ ივანე ჯავახიშვილის, კორნელი კეკელიძის, ნიკო ბერძენიშვილისა და სხვათა შრომებში ამ ნაწარმოებიდან არაერთი ადგილი არის განხილული და შესწორებული. ისიც უნდა შევნიშნოს, რომ ენობრივი და ტექსტუალური ანალიზი ასეთ შემთხვევებში უმთავრესად საკუთრივ ისტორიული საკითხების გადასაწყვეტად არის გამოყენებული; „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“, როგორც თავისი ჟანრობრივი, ენობრივი და ლიტერატურული სპეციფიკის მქონე ნაწარმოები, დღემდე თითქმის სრულიად შეუსწავლელია, თუმცა ყველა მკვლევარი, ვინც კი მას შეჰხებია, ამ ნაწარმოების ავტორის განსწავლულობასა და თხზულების მაღალ მხატვრულ ღირსებას აღნიშნავს.

წინამდებარე გამოცემა დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტოლოგიური შესწავლისა და ნაწარმოების ავტორისეული ტექსტის შეძლებისდაგვარად დადგენის ცდას წარმოადგენს. გამომცემლის სურვილი იყო, მიეწოდებინა მკითხველისათვის „ძალისა და გულისხმის-ყოფისა ჩუენისაებრ“ გამართული ტექსტი და ამით მცირეოდენი წვლილი შეეტანა იმ ნაწარმოების შესწავლაში, რომლის კვლევისათვის პირველი ეკლიანი გზა წინა თაობათა წარმომადგენლებმა

გაგვიკაფეს და რომელსაც შემდგომშიც უთუოდ მრავალი მკვლევარი გამოუჩნდება. ამით არის გამოწვეული ის გარემოება, რომ წინამდებარე ნაშრომში წინ არის წამოწეული სწორედ ის საკითხები, რომლებიც ტექსტის გამართვას შეეხება. ამის შესაბამისად არის შესწავლილი თხზულების ენისა და სტილის ზოგიერთი მხარე, გათვალისწინებულია კულტურულ-ისტორიული რეალიებიც, რომლებიც ტექსტის გაგებისათვის არის საჭირო. ნაწარმოების ენისა და პოეტიკის სრული, თანმიმდევრული და სისტემური ანალიზი კვლავ მომავლის საქმედ რჩება. აქ ისევ „ვეფხისტყაოსნის" მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ და „დავითის ცხოვრების" შესახებ გავიმეოროთ ივ. გიგინეიშვილის ნათქვამი რუსთველის პოემაზე; მკვლევარი აღნიშნავს, რომ მას პირველ რიგში პოემის ენის საკითხები აინტერესებდა, მაგრამ იქვე განაგრძობს: „სანამ პოემის ტექსტის დადგენის საქმე მოგვარებული არაა, მანამ ენობრივი თვალსაზრისით პოემის სრულსა და ამომწურავ დახასიათებას მრავალი სიძნელე ეღობება წინ. მეორე მხრივ, იმასათვის, რომ პოემის ტექსტის მეცნიერულად დადგენა მოხერხდეს, სრულიად აუცილებელია „ვეფხისტყაოსნის" ენის ყველა ნიუანსის გათვალისწინება" [4, გვ. 6]. ასევეა გადაჯაჭვული ერთმანეთს დავითის ისტორიკოსის ენის შესწავლისა და ტექსტის დადგენის საკითხები; ოღონდ განსხვავება ის არის, რომ რუსთველის პოემა მრავალჯერ არის გამოცემული, არსებობს ათეულობით (და მეტიც) გამოკვლევა პოემის ტექსტისა და ენის შესახებ, „დავითის ცხოვრებას" კი, ისევე როგორც „ქართლის ცხოვრებას" საზოგადოდ, ამ თვალსაზრისით დღემდე ბევრად უფრო ნაკლები ყურადღება ექცეოდა. ზედმეტია იმის მტკიცება, რომ ტექსტის გამართვა და კრიტიკულად დადგენა აუცილებელია თხზულებაში მოთხრობილი რეალური ისტორიული მოვლენების სწორად გასაგებად და გასააზრებლად. მხოლოდ ტექსტოლოგთა და ისტორიკოსთა ერთობლივი კვლევის შედეგად გახდება შესაძლებელი როგორც დავითის მემატიანის თხზულებასთან დაკავშირებული მრავალი კონკრეტული საკითხის გადაწყვეტა (მათ შორის ნაწარმოების ავტორობისაც), ისე ამ ნაწარმოების ადგილისა და მნიშვნელობის გათვალისწინება ქართულ ისტორიოგრაფიაში და ქართული ენისა და მწერლობის ისტორიაში.

წინამდებარე ნაშრომში გამოთქმული მოსაზრებები უკანასკნელი წლების განმავლობაში მოხსენებებად იყო წაკითხული, გამოქვეყნებულია თითო-ოროლა მცირე წერილიც. ახალ მასალასთან ერთად ზოგი რამ აქედანაც არის დამოწმებული, რომ ავტორის თვალსაზრისი დავითის ისტორიკოსის თხზულების შესახებ მთლიანობაში ყოფილიყო მოცემული.

ბრძენ შოთას უბრძანებია „არ-დავიწყება მოყვრისა“. მისივე სიტყვით რომ ვთქვათ, „გვმართებს, რომე მადლი მივსცეთ“ იმათ, ვისი ხსოვნაც ჩემთვის მუდამ დაკავშირებული იქნება ამ წიგნთან. პირველი მათგანია პროფესორი ვარლამ დონდუა, რომელმაც დიდი ხნის წინათ შემოგვთავაზა „ქართლის ცხოვრების“ რუსულად თარგმნის იდეა და დავითის ისტორიკოსის თხზულება შემომაძლია სათარგმნელად — მაშინ ამ საქმიანობას მხოლოდ მოხალისეთა ენთუზიაზმი განსაზღვრავდა. რუსულ თარგმანზე მუშაობამ თვალნათლივ მიჩვენა ქართული ტექსტის საგანგებოდ შესწავლისა და ზოგი ადგილის გამართვის აუცილებლობა. ეს წიგნი, მრავალ მიზეზთა გამო, მხოლოდ ახლა ქვეყნდება, მაგრამ ჩემს ვალად ვრაცხ გავიხსენო ქართველი პატრიოტი და მკვლევარი, რომლის გზიანმა სიტყვამ ამ ორი ათეული წლის წინათ დამაკვალიანა და მიჩვენა სასიკეთო სათავე ჩემი ამ შრომისა.

უნდა გავიხსენო ლაშა ჯანაშია, ჩემი კოლეგა და მეგობარი, რომელიც მისთვის ჩვეული გულისხმიერებითა და ხალისით მეხმარებოდა ისტორიული ფაქტებისა თუ მოვლენების გარკვევაში, კაცი, რომელიც ყოველთვის მზად იყო თავისი მრავალი საშური საქმე გადაედო, რომ უკლებლივ ყველა დაჭირვებულისათვის გაეწვდინა მაშველი ხელი.

და კიდევ... აკაკი შანიძე, რომელიც იყო ჩემთვის ყველაზე მკაცრი კრიტიკოსი — როგორც მეცნიერი, და ყველაზე გულითადი მრჩეველი — როგორც მამა. Requiescant in pace: „კეთილმან კაცმან კეთილისაგან საუნჯისა გამოიღის კეთილი“ (მათე, 12, 35).

გამოცემანი და თარგმანები

იმ დიდებულ ნაწარმოებს, რომელშიც დავით აღმაშენებლის ბობოქარი ცხოვრება და დაუცხრომელი მოღვაწეობა არის აღწერილი, ცალკე, დამოუკიდებელი სახით ჩვენამდე არ მოუღწევია. დავითის თანამედროვისა და დაახლოებული პირის მიერ დაწერილი თხზულება, ქართულ საისტორიო კრებულში შესატანად შეკვეცილი და ნარედაქციევი [46, გვ. 210], დღეს ჩვენთვის ცნობილია მხოლოდ როგორც „ქართლის ცხოვრების“ შემადგენელი ნაწილი. ა. მურავიოვის სიტყვით, სრული ტექსტი დავითის ისტორიკოსის თხზულებისა გელათის მონასტერში ყოფილა დაცული და XIX ს. შუა წლებში დაკარგულა [49, გვ. 17]. ამავე ცნობას გვაწვდის მ. საბინინიც, ოღონდ მის წყაროს არ ასახელებს [73, გვ. 103; გვ. 512 შენ.]. დღეს ამ ცნობათა სისწორის შემოწმება შეუძლებელია: ჯერჯერობით მთლიანი ძეგლი არსად ჩანს. ამიტომ ამ ნაწარმოების გამოცემა და შესწავლა დღემდე უპირატესად „ქართლის ცხოვრების“ კვლევასთან არის დაკავშირებული.

პირველად „ცხორება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ დაიბეჭდა 1849 წ. მარი ბროსეს დამუშავებულ „ქართლის ცხოვრების“ პირველ ნაწილში [78, გვ. 236—263][1]. დღეს კარგად არის ცნობილი, რომ მარი ბროსემ ტექსტი დაბეჭდა ვახტანგისეული რედაქციის ხელნაწერთა მიხედვით (BRT). თხზულების სათაურიც გვიანდელი რედაქციისა არის; „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გიორგის ძისა, რომელი იყო სამოცდამეათვრამეტე შვილი შვილთაგანი დავით წინასწარმეტყველისა, რომელსა ეწოდა დავით-აღმაშენებელი: ესე იყო მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა ორმეოცდამეათექუსმეტე“. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხებში დღეს, ისევე, როგორც ადრეულ ნუსხებში, საკმაოდ არის შერყვნილი, მიუხედავად ამისა, სახელოვანმა ისტორიკოსმა ბევრი რამ სწორად გაიგო და გაიაზრა (ეს განსაკუთრებით ჩანს ტექსტის ფრანგულ თარგმანში). მან რამდენიმე ისეთი შესწორება თუ კონიექტურა მოგვაწოდა, რომელიც შემდგომ ყველა მკვლევარმა გაიზიარა.

1849 წელსვე დაბეჭდა მარი ბროსემ „ქართლის ცხოვრების“ ფრანგული თარგმანის პირველი ტომი. დავითის ისტორიკოსის თხზულების თარგმანს, რომელიც ამ ტომში შევიდა [94, გვ. 345—381] ისევე, როგორც „ქ. ც.“ დანარჩენი ნაწილისას, დღესაც არ დაუკარგავს თავისი მნიშვნელობა. მიუხედავად ქართული ტექსტის დამახინჯებული სახისა, მ. ბროსეს მრავალი ადგილის ძირითადი აზრი სწორად აქვს გაგებული და შესაბამისად ნათარგმნი (ზოგიერთი შემოკლებებით). საყურადღებოა ის გარემოებაც, რომ შენიშვნებში მოცემულია კომენტარები და ცნობები ამა თუ იმ ისტორიულ პირთა და მოვლენათა შესახებ, სათანადო წყაროების მითითებით. მაგალითად, მელიქ-შაჰის შესახებ ნათქვამია, რომ სომეხი ისტორიკოსის ვარდანისა და მათეოზ ურჰაელის შეფასება მელიქ-შაჰის პიროვნებისა დავითის ისტორიკოსისას ეთანხმება [94, გვ. 349, შენ. I]. თარგმანს ახლავს ფილოლოგიური ხასიათის შენიშვნებიც. მ. ბროსე მსჯელობს ძ ე გ ლ და დ ა ჰ მ ა ნ სიტყვათა შესახებ [94, გვ. 356, 365], განმარტავს გ ე ლ ა თ ი ს ეტიმოლოგიას [94, გვ. 357]. და სხვ. მართალია, მ. ბროსეს ტექსტის გაგებაშიც და შესაბამისად თარგმანშიც აქვს დაშვებული შეცდომებიც, მაგრამ, თუ გავითვალისწინებთ ქართული ენისა და ისტორიის შესწავლის საერთო მდგომარეობას XIX ს. პირველ ნახევარში, შეიძლება დავასკვნათ, რომ მათი თავიდან აცილება იმ დროს შეუძლებელი იყო. ერთი მაგალითი: ს ა ს დ უ ნ ი („მწჳრის გასადენი ხვრელი“ — საბა) მ. ბროსეს გეოგრაფიულ პუნქტად მიუჩნევია. ასეთი ცალკეული ფაქტები სრულიადაც არ ამცრობს მ. ბროსეს უზარ-

[1] ვარიანტებში და სხვაგანაც იგი ასე არის აღნიშნული: ქც[F].

მაზარ ღვაწლს; საგანგებოდ უნდა ითქვას, რომ მისი ინტუიცია ურთულესი ადგილების გაგებაში მართლაც გასაოცარია. ისიც დიდად არის დასაფასებელი, რომ უკანასკნელ ხანებამდე არაქართველი მკითხველი საქართველოს ისტორიას ძირითადად ამ თარგმანით ეცნობოდა.

მ. საბინინის მიერ გამოცემული ტექსტი დავითის ცხოვრებისა „საქართველოს სამოთხეში“ [73, გვ. 489—512] თითქმის სიტყვა-სიტყვით მისდევს მ. ბროსეს ტექსტს. სათაურის შემდეგ მოთავსებულია ნიკოლაოზ ტფილელის შესხმა, რომელიც საზოგადოდ არ არის „ქართლის ცხოვრების“ ხელნაწერებში; განსხვავებულია დასაწყისი სიტყვები: „შემდგომ შემცირებისა საქართუელოჲსა მოვიდა სულტანი“... დანარჩენი ტექსტი, თითო-ოროლა, ალბათ ბეჭდვის დროს გამორჩენილი ფრაზის ნაწილისა თუ სიტყვის გარდა, იგივეა, რაც მ. ბროსეს გამოცემაში. თხზულებას ახლავს შენიშვნები, რომლებშიც განმარტებულია ზოგიერთი სიტყვა ან მოცემულია ავტორისეული კომენტარი. შენიშვნები სულ ოცდაათამდეა. მთავარი ნაკლი ამ გამოცემისა ის არის, რომ არსად მითითებული არ არის, თუ რა მასალა აქვს მას გამოყენებული საერთოდ მთლიანი წიგნის შესადგენად. მართალია, წინასიტყვაობაში მ. საბინინს ჩამოთვლილი აქვს მრავალი წყარო, რომლითაც მას უსარგებლია [73, გვ. ბ—გ], მაგრამ თვითონ კრებულში არსად მათზე კონკრეტული მითითება არ არის, ამიტომ მის მიერ გამოქვეყნებული ტექსტების რაობა ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში დასადგენია. საყურადღებოა ისიც, რომ ამავე წიგნში დავითის ცხოვრებას მოსდევს დავითის პიროვნებასთან დაკავშირებული რამდენიმე სხვა დოკუმენტი თუ თხზულება: დავითის ანდერძი, „გალობანი სინანულისანი“, ძეგლისწერა რუის-ურბნისის კრებისა და „მეფესა დავითს მონაზონი არსენი“ [73, გვ. 512—530]. დავითის ისტორიკოსის თხზულება გამოიცა აგრეთვე მარიამისეულ და ანასეულ ნუსხებში (ნ. ქვემოთ), ხოლო უკანასკნელი კრიტიკული გამოცემა — ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით — ისევ „ქართლის ცხოვრების“ მთლიანი ტექსტის ნაწილს წარმოადგენს (I ტომის 319—363 გვ.).

მ. საბინინს „საქართველოს სამოთხის“ გამოცემაზე რამდენიმე წლით ადრე რუსულ ენაზე გამოქვეყნებული აქვს ქართველ წმინდანთა ცხოვრებები. ამ გამოცემის მესამე წიგნის ერთი ნაწილი [92, გვ.103—140] მიჩნეულია დავითის ისტორიკოსის თხზულების რუსულ თარგმანად. მაგალითად, ასეა იგი მითითებული ივანე ჯავახიშვილის „ძველი ქართული საისტორიო მწერლობის“ ახალ გამოცემაში [46, გვ. 452]. ნამდვილად კი რუსულ გამოცემაში აღწერილი დავითის ბიოგრაფია წარმოადგენს კომპილაციას, რომლის ძირითადი, მაგრამ არა ერთად-ერთი წყაროა „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“. მ. საბინინი ამ თხზულების ტექსტს ხშირად თავისი სიტყვებით გადმოს-

ცემს, ავრცობს მას, ან პირიქით, მნიშვნელოვან ფაქტებს აკლებს. თხრობის დასაწყისშივე შინაარსი განსხვავებულია: იგი იწყება „ქართლის ცხოვრების“ წინამავალი ნაწილის შემოკლებული გადმოცემით; თარგმანის ხასიათის საჩვენებლად დავასახელებთ ერთ მაგალითს: მ. ბროსეს გამოცემაში, რომელსაც მ. საბინინი იმოწმებს, როგორც თავის წყაროს [92, გვ. 103], ტექსტი ასეთია: „მას ჟამთა კახთა მეფე აღსართან წარვიდა მელიქ-შას წინაშე, დაუტევა ქრისტიანობა და შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა და ამით ღონითა აიღო სულტნისაგან კახეთი“ [ქც[1], 239], იმავე ფაქტს მ. საბინინი ასე გადმოსცემს: Кахетинский царь Агсартан, видя, что право на царство кахетинское отнято у него и передано Мелеком Георгию, решился на последнее средство; отправился ко двору султана Мелек-Шаха, просить пощады и для более успешного действия принял магометанство. [92, გვ. 107]. მ. საბინინი რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებას საკუთარი თხრობის წყაროდ იყენებს, აჩვენებს აგრეთვე მის მიერ ხშირად ხმარებული ფრაზები: говорит летописец, по выражению летописца [92, გვ. 106, 108, 109 და სხვ.]. ყველაზე მეტად კი მ. საბინინის ტექსტს დავითის ისტორიკოსის თხზულებისაგან აშორებს ის ცნობები, რომლებიც ნაწარმოებში ნახსენები არ არის და რუსულში სხვა წყაროებიდან არის შეტანილი (როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, მ. საბინინი ამ წიგნშიც წერს, რომ სრული ტექსტი „დავითის ცხოვრებისა“ დაკარგულია). ასეთია თხრობა ქვაბთახევის მონასტრის აშენებისა და მარტყოფის განახლების შესახებ [92, გვ. 117]; გელათის შესახებ ნათქვამია, რომ მეფეს აქ აუშენებია ქალთა მონასტერი იესუ ქრისტეს ფერისცვალების სახსენებლად [92, გვ. 118]; ახსნილია, თუ რატომ უწოდეს დავითს „აღმაშენებელი“ [92, გვ. 119]; დასახელებულია მისი ოთხი ძე; დემეტრე, ვახტანგ, გიორგი, კონსტანტინე (ისტორიკოსი ახსენებს მხოლოდ პირველ ორს), და სამი ასული: კატა, თამარ, რუსუდან [92, გვ. 138]; აღწერილია დავითის დამარხვა და შემდეგ მისი სამარხის გადატანა გელათის მთავარ ტაძარში [92, გვ. 138—139]; დიდგორის ბრძოლა, პირიქით, სულ ორიოდე სიტყვით არის ნახსენები [92, გვ. 126]. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტიც ყოველთვის სწორად არ არის გაგებული: გრიგოლ ბაკურიანისძის წოდება (ზ ო რ ა ვ ა რ ი) მას ნათარგმნი აქვს როგორც страшилище [92 გვ. 105], თუმცა უკვე მარი ბროსეს სწორად აქვს სიტყვა თარგმნილი და მისი წარმომავლობაც ახსნილი — զորավար [94, გვ. 346].

ჩვენს მიზანს არ შეადგენს მ. საბინინის ამ შრომის კვლევა და მისი წყაროების ძიება; ზემოთ მოყვანილი მასალა მხოლოდ იმისთვის

არის დამოწმებული, რომ ვაჩვენოთ: იგი საერთოდ არ შეიძლება მივიჩნიოთ დავითის ისტორიკოსის თხზულების თარგმანად. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემას [79] ჩვენ საგანგებოდ არ განვიხილავთ: იგი მარი ბროსესას იმეორებს.

1957 წ. ამ ნაწარმოების გერმანული თარგმანი ცალკე გამოაქვეყნა მიხეილ წერეთელმა [95, გვ. 47—73]. წინასიტყვაობაში ნათქვამია, რომ თარგმანი ემყარება ანასეული და მარიამისეული ნუსხების გამოცემებს, აგრეთვე თვით მის მიერვე დადგენილ ტექსტს. როგორც თარგმანიდან ჩანს, მთარგმნელს ტექსტის ტრადიციულ გაგებაში დიდი ცვლილება არ შეუტანია, თუმცა ზოგი საეჭვო ადგილი მთარგმნელს სწორად გაუაზრებია და შესაბამისად უთარგმნია.

1985 წ. გამოვიდა „ქართლის ცხოვრების“ გერმანული თარგმანი, შესრულებული გერტრუდ პეჩის მიერ. წიგნში შეტანილია ამ კრებულის ნაწილები (სათაურის მიხედვით: 300—1200 წწ.) მათ შორის არის „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ [96, გვ. 395—444].

ჩვენ საშუალება გვქონდა ხელნაწერში გაგვეცნო თხზულების ინგლისური თარგმანი, რისთვისაც მთარგმნელს, ქ-ნ ვივიენს (ქეთრინ ეშთონს), მადლობას მოვახსენებთ. იგი ძირითადად მიჰყვება მარი ბროსეს ფრანგულ თარგმანს.

დაბოლოს, საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს „ქართლის ცხოვრების“ ძველი სომხური თარგმანი, რომლის კრიტიკული გამოცემა უძველესი ხელნაწერების მიხედვით შესრულებულია ილ. აბულაძის მიერ (უფრო ადრე, იგი ერთი გვიანდელი ნუსხის მიხედვით დაბეჭდილია 1884 წ; 1851 წ. მარი ბროსემ დაბეჭდა ამავე თხზულების ფრანგული თარგმანი ხელნაწერის მიხედვით) [82, გვ. 09, 011]. ძველი სომხური თარგმანი შესრულებულია XII ს. [82, გვ. 020]. იგი წყდება სწორედ დავით აღმაშენებლის ცხოვრებაზე და თხზულებას ბოლო აკლია (დაახლოებით ერთი ფურცელი). თარგმანი შემოკლებულია (საერთოდ) და შიგ მთარგმნელის ინტერპოლაციებიც არის; ერთ-ერთი მათგანი არის, როგორც ილ. აბულაძე შენიშნავს, ჩანართი, რომელიც ვარდაპეტ სარკავაგს ეხება [82, გვ. 020, გვ. 254]. საზოგადოდ, დავითის დამოკიდებულებაც სომხურ ეკლესიასთან დედნისაგან განსხვავებულად არის გადმოცემული. მიუხედავად ამისა, ძველი სომხური თარგმანი, როგორც ძველი დედნიდან შესრულებული, დიდად მნიშვნელოვანია „ქართლის ცხოვრების“ შედგენილობის ისტორიისათვისაც და ტექსტის დასადგენადაც. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტზე მუშაობისას სომხურმა თარგმანმა ბევრჯერ საგულისხმო მასალა მოგვაწოდა.

„ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემისათვის ს. ყაუხჩიშვილს გამოუყენებია თხუთმეტი ქართული ხელნაწერი. „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ შესულია ყველაში, ერთის გარდა. ჩვენი გამოცემისათვის შერჩეულია რვა ხელნაწერი, მათ შორის ერთი ისეთი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილისათვის უცნობი იყო (ჩვენი გამოცემის Q). ესენია (დათქმული ნიშნები იგივეა, რაც საზოგადოდ არის დღეს მიღებული): ვახტანგის წინადროინდელი ტექსტის ხუთი ხელნაწერი: CAMQm; ვახტანგ მეექვსისა და მის „სწავლულ კაცთა“ კომისიის ნარედაქციევად ცნობილ ნუსხათაგან გამოყენებულია სამი: RDT. ასეთი შერჩევა იმითაა შეპირობებული, რომ უფრო გვიანდელი ხელნაწერები დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტუალური კრიტიკისათვის ახალსა და საგულისხმოს არაფერს იძლევა[1]. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს: ეს ნათქვამი ეხება მხოლოდ იმ ნაწარმოებს, რომელსაც ჩვენ ვიხილავთ: „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალი სხვადასხვა თხზულებებისათვის ცალკეულ ნუსხათა მნიშვნელობა, როგორც ცნობილია, ყველა შემთხვევაში ერთნაირი არ არის. ამავე დროს ვახტანგის დამუშავებული ადრეული ნუსხები, რომლებშიც არ არის უფრო გვიანდელ ნუსხებში სხვა გადამწერთა მიერ შეტანილი ცვლილებები, ჩამატებები და დამახინჯებები, თვალსაჩინო მასალას წარმოგვიდგენს ვახტანგის რედაქტორულ მუშაობაზე დასაკვირვებლად და მისი ხელიდან გამოსული ტექსტის გვარობის დასადგენად.

უნდა ითქვას ისიც, რომ ტექსტის მდგომარეობის საერთო სურათი „ქართლის ცხოვრების“ ზოგ გვიანდელ ნუსხაში დღეს საკმაოდ კარგად არის ცნობილი. ზოგიერთი მათგანის შესახებ დაწვრილებითი ცნობები უკვე მოიპოვება ე. თაყაიშვილის აღწერილობაში; ესენია: **b** (ფალავანდიშვილისეული, S—25, 1761 წ.) და **d** (S—354, XVIII ს. შუა წლებისა, დადიანისეული. ე. თაყაიშვილი მას „მეგრული ბიბლიოთეკისას“ უწოდებს). ე. თაყაიშვილს ნაჩვენები აქვს ამ ნუსხათა სხვაობები მ. ბროსეს გამოცემასთან შედარებით: [b: 52, გვ. 202—270, „დავითის ცხოვრებისათვის გვ. 242—247; d: 52, გვ. 419—517; „დავ. ცხ“. 52, გვ. 492—495]. კიდევ ერთი მაგალითი: „ქართლის ცხოვრებაში“ დამოწმებული ერთ-ერთი (K) ხელნაწერის შესახებ (ქუთ. მუზ. № 441, XIX ს.) თვითონ ს. ყაუხჩიშვილი წერს: „ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწერი მომდინარეობს ბროსეს მიერ დაბეჭდილი „ქართლის ცხოვრე-

---

[1] ეგევე შეიძლება ითქვას ე. წ. ნინოსეული ნუსხის ასლებზე: S—5314, S—5316, Q—380 ხელნაწერებზე [5, გვ. 186]. აგრეთვე S—4975 ხელნაწერზე (ეს ნუსხები ს. ყაუხჩიშვილს არ გამოუყენებია).

ბის“ ტექსტიდან (ხოლო გადამწერს ზოგი რამ თავისებურად შეუცვლია) და, მაშასადამე, მას მანუსკრიპტული მნიშვნელობა არა აქვს“ [ქც², გვ. 052].

წინამდებარე გამოცემაში გამოყენებული ყველა ხელნაწერი (Q-ს გარდა) დიდი ხანია კარგად არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში; ამიტომ მათი მთლიანი აღწერა და დაწვრილებითი ბიბლიოგრაფიის ჩვენება აუცილებლად არ მიგვაჩნია. თითოეულ ნუსხაზე მსჯელობისას ვეხებით უმთავრესად იმას, რაც დაკავშირებულია დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან და საჭიროა იმის გასათვალისწინებლად, თუ რა სახით მოუღწევია ჩვენამდე ტექსტს. ამიტომ არის, რომ ცნობები ხელნაწერთა შესახებ ყოველთვის ერთ ყალიბში არ არის ჩასმული. თითოეულ შემთხვევაში წინ არის წამოწეული ის, რაც მნიშვნელოვანია ამა თუ იმ ნუსხაში ტექსტის მდგომარეობის დასახასიათებლად.

ამავე მიზეზით არ არის თანმიმდევრულად აღწერილი თხზულების შემცველ ნუსხათა ორთოგრაფია. საზოგადოდ, XVI—XVIII სს. ხელნაწერთათვის დამახასიათებელი ორთოგრაფიული სიჭრელისა და ენობრივ ფორმათა სხვადასხვაობის მიხედვით ყოველთვის არც არის შესაძლებელი ავტორისეული ტექსტის თავდაპირველი სახით აღდგენა სხვა გარემოებათა გაუთვალისწინებლად, განსაკუთრებით მაშინ, როდესაც საქმე გვაქვს ფორმებთან, რომელთა ვარიანტულობა უკვე თხზულების დაწერის დროისათვის არის მოსალოდნელი. ამიტომ გამოცემაში გამოყენებულ ნუსხათა ზოგიერთი ორთოგრაფიული და ენობრივი თავისებურებანი თუ ცვლილებები განხილულია იქ, სადაც ვეხებით ტექსტის დადგენასთან დაკავშირებულ საკითხებს.

თხზულების ტექსტის საერთო მდგომარეობა ხელნაწერთა ჯგუფების მიხედვით და ამ ჯგუფების ურთიერთმიმართება წარმოდგენილია მომდევნო თავებში; აქ კი ნაჩვენებია ცალკეული ნიშნები (ზოგიერთი იკითხვისები და ტექსტუალური დამახინჯებები), რომლებიც სპეციფიკურია ამა თუ იმ ნუსხისათვის, ანდა, პირიქით, ცხადყოფს მის სიახლოვეს სხვებთან. ამგვარი მასალა აგრეთვე საკმაოდ მნიშვნელოვანია იმ ცვლილებათა გასათვალისწინებლად, რომლებიც ნაწარმოებმა განიცადა გადამწერთა ხელში, აგრეთვე სხვადასხვა ნუსხებში შეტანილი ტექსტის ვარიანტულ სხვაობათა საერთო თუ განსხვავებული წყაროების გამოსავლინებლად, და, შესაბამისად, ტექსტის კრიტიკულად დასადგენად.

ვახტანგის წინა რედაქციის ნუსხები

C (თბილისის ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—207): ივ. ჯავახიშვილმა პირველმა შეისწავლა იგი და დაადგინა მისი რაობა 1923 წ.

მანვე გაარკვია, რომ ხელნაწერი ორი ნაწილისაგან შედგება: ძველი, XVI—XVII სს-ში გადაწერილი თავ-ბოლო ნაკლული ნუსხა შეუვსია 1731 წ. ერაჯ ჭალაშვილს [41, გვ. 373]; გვიანდელი ხელით არის ნაწერი 2—42, 214—216, 272—616 ფურცლები. 214—216 ფურცლებით შევსებულია ძველი ტექსტის კ"ც რვეულის პირველი ორი ფურცელი. სწორედ აქ იწყება დავითის ისტორიკოსის თხზულება — 215-ე ფ. უკანა მხარეზე; წინამავალი თხზულებაა „მატიანე ქართლისაჲ". უკანასკნელ სიტყვებს — „და იოტნა თურქნი მის ქუეყანისანი, ამინ" — უშუალოდ აგრძელებს ფრაზა: „აქა დიდი და ღ"თივ განბრძნობილი დავით დაიბადა, მსგავსი ალექსანდრესი და ვახტანგისებრივე სუიანი და გამარჯვებული", ხოლო მას იმავე სტრიქონზე უსათაუროდ მოსდევს თხზულების ტექსტი. ჭალაშვილის ხელით ნაწერია სულ ორი გვერდი; მისი ნაწერი მთავრდება 216r-ზე: „სამსახურებელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროსა და ვეცხლისა". ამ ფურცლის უკანა მხარე დაუწერელია, ხოლო 217-ე ფურცლიდან ტექსტი ნაწერია ძველი ხელით: „...ისნი, ბაგრატეულნი და სასუმურნი"... იგი მთავრდება 251 ფ. წინა მხარეს. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების უდიდესი ნაწილი (35 1/2 ფ.) გადაწერილია XVI—XVII სს-ში.

ივ. ჯავახიშვილმა ადრევე შენიშნა, რომ ჭალაშვილისეული ნუსხის ძველი ნაწილის გადამწერს დავითის ცხოვრების ნაკლული დედანი უნდა ჰქონოდა ხელთ და ამის დასამტკიცებლად მაგალითიც დაასახელა: იგი მიუთითებს, რომ მსჯელობას დავითის სამხედრო პოლიტიკის შესახებ ამავე სტრიქონზე (ეს არის 247r-ს ბოლო სტრიქონი. **მ. შ.**) მიჰყვება თხრობა დავითის პიროვნების შესახებ. იქვე ნათქვამია, რომ დაკლებული ადგილი ანასეული და მარიამისეული ნუსხების სამ-სამი გვერდის ოდენობისაა. [41, გვ. 382]. ს. ყაუხჩიშვილს ამ ადგილას ასეთი შენიშვნა დაურთავს: „ამის შემდეგ 360, 13 გვერდამდე („რამეთუ სიტკბოებისა") აკლია C-ს, სადაც დანაკლისი ტექსტის მაგიერ სწერია: „და შემდგომი მისი ქალაქი, ციხენი და სოფელნი" [ქც², 358, შენ. 1]. ასეთივე ვითარება C-ში სხვაგანაც გვაქვს: დიდგორის ბრძოლის აღწერისას თხრობის დიდი ნაწილი და მისი შეფასება თხზულების ავტორის მიერ C-ში გამოტოვებულია; სიტყვებიდან „თუ ვითარ წინა-განაწყო" ტექსტი უშუალოდ გრძელდება ასე: „განკრთა და აიყარა მინდორით, სადა იდგა". მაშასადამე, თხრობა პირდაპირ გადადის სულტნის შამახიად შელტოლვაზე (232v, სტრ. 12). ქც²-ში აქაც არის შენიშვნა: „ამის შემდეგ ვიდრე გვ. 343,9 („ძალიდა") აკლია C-ს". ტექსტის გამოტოვებული მონაკვეთი MA ნუსხებში ისევ დაახლოებით სამი გვერდის ოდენობისაა. Q-ში მას ორივეგან დაახლოებით თითო ფურცელი უკავია.

ჭალაშვილისეულ ხელნაწერში აქა-იქ გვხვდება ნუსხური დედნის არასწორი ამოკითხვის შედეგად მიღებული მცდარი იკითხვისები: შესახუეწელ (219v=შესახუეველ) მოიცადეს (=მოიხადეს) განჩინება რისხვისა 219v; კიცხევით, რ გ ე ბ ი თ (=ძაგებით) 247r და სხვ. უნდა შეინიშნოს, რომ ასეთი შემთხვევები აქაც და სხვაგანაც ჩვენთვის ცნობილ ამა თუ იმ ნუსხისათვის უშუალოდ ნუსხურ დედანს ყოველთვის არ გულისხმობს. C-ში ზოგიერთი დამახინჯებული იკითხვისი მხედრულ დედანზეც შეიძლება მიგვანიშნებდეს: მთავარ და (=მთავარდა) 248v; საველოთა (=საჭელოთა) 246r.

როგორც ყველა სხვა ხელნაწერში, C-ში სხვადასხვანაირი შეცდომები გვხვდება. დამახინჯებულია ცალკეული სიტყვები: ჭელნი დ ი დ თ ა (სწორია: დედათა) მოწყალეთანი 219v; იწყეს ნ ა ვ ი თ ა (ნიავთა) ცხორებისათა მობერვად 220v; დ ა ლ ე უ ლ ნ ი (და ძლეულნი) ვითარ მძლედ გამოაჩინნა 236r; განათავისუფლნა... მ ი ს კ ა რ გ ვ ი-თ ა (მოსაკარგვეთა) მაჭირვებულთაგან 242v. არასწორადაა ნახმარი მორფოლოგიური ფორმები: [სულტანი]... წარმოავლენდის... წარმოსცნის... და ე ძ ი ე ბ ე ნ (სწ. ეძიებნ) 235r; მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ნორმათა დარღვევათა გამო ტექსტი გაუგებარია: სამშუინველისაგან ოდენ ს ა ც ნ ა უ რ ი ს ა გ ა ნ (სწ. საცნაური) ცოცხლად 249r; არა მხილებითა გ ო ნ ე ბ ი თ ა (სწ: გონებისაჲთა) 241r და სხვ.

ცალკე უნდა გამოვყოთ C-ს იკითხვისები, რომლებიც საზოგადოდ ვერ ჩაითვლება ავტორისეული ტექსტიდან მომდინარედ, რადგან ისინი არა მარტო უპირისპირდება სხვა ნუსხათა შესაბამის ადგილებს, არამედ თხზულების საერთო სტილის საწინააღმდეგოც არის; იგულისხმება იკითხვისები, სადაც ძველ ქართულ ლექსიკურ ერთეულებს ენაცვლება გვიანდელი ცოცხალი მეტყველებისათვის დამახასიათებელი სიტყვები, ანდა ხდება რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციათა შეცვლა უფრო მარტივით: ერთი მჯარი 232v (შდრ. ერთ კერძო, აგრეთვე: სხუით კერძო იქვე C-ში); გაქცეულისა 233r (შდრ. მლტოლვარისა); გაქცეული 233r (შდრ. მეოტი); აღმოირბინა 233v (შდრ. აღმოისრბოლა), ჩამოჴდის ცხენსა 237r (შდრ. გარდაჰჴდის ჰუნესა); დიდად უმძიმდა 238r (შდრ. ფრიად ეძჳნებოდა); არღარა მოეგონა იგი საქმე 238r (შდრ. სრულიად დაჰვიწყდა წინამდებარე საქმე); თუმცა მათთუის ეცნობა 238v (შდრ. უკუეთუმცა მათდა ცნობებად წარსრულ იყო); დიდითა ცემითა ჴრმალნი დაგრხეს (!), რომელ ქარქაშთა მათთა არღარა წავიდეს 239r (შდრ. ფრიადისა ცემისაგან ჴრმალმანცა დაღუღლარჭნილმან უარყო ქარქაში თჳსი).

ვრცელი თხრობა იმის შესახებ, თუ როგორ უყვარდა დავითს წიგნები, C-ში ერთგან შემოკლებულია ისე, რომ ტექსტი გაუმართავია:

შეკრიბნა... ვითარცა სჴუამან პატელემოს (ე. ი. პტოლემეოს) ამას ზედა იგინი იყვნეს მოუწყუენელ ლაშქრობათა და წიგნები ეკიდის ჯორთა და აქლემთა 236v — 237r.

საზოგადოდ, ტექსტის დამახინჯება და გავულგარება C-ში თხზულების ბოლოშია უფრო მეტი. ამიტომ საფიქრებელია, რომ ნუსხის დედანი აქ არა მარტო ნაკლული იყო, არამედ დაზიანებულიც და ძნელად ამოსაკითხავი.

A(ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—795): ივ. ჯავახიშვილის მიერ 1913 წ. აღმოჩენილი ხელნაწერი დღეს კარგად არის ცნობილი; როგორც აღვნიშნეთ, იგი მთლიანად გამოცემულია ს. ყაუხჩიშვილის მიერ. [76,]. ხელნაწერის დათარიღების შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს. ხელნაწერის ანდერძის მიხედვით ივ. ჯავახიშვილი თვლიდა, რომ იგი გადაწერილია ანა დედოფლის ბრძანებით 1479—1495 წლებში 1222—1223 წლის დედნიდან [44, გვ. 305]. ბოლო ხანებში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ხელნაწერი წარმოადგენს პირს ანასეული ქართლის ცხოვრებისას, გადაღებულს, პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით, XVI—XVII სს. [40, გვ. 45]. ორივე დათარიღების მიხედვით ანასეული ნუსხა ძველ, ვახტანგის წინადროინდელ ჯგუფში შედის.

ხელნაწერს თანამედროვე გვერდობრივი ნუმერაცია აქვს. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს 338—410 გვერდები. იგი უშუალოდ აგრძელებს წინამავალ ტექსტს, შუა სტრიქონზე, ყოველგვარი სათაურის გარეშე, ოღონდ ტექსტის პირველი ხუთი სიტყვა წითური მელნით არის ნაწერი (ისევე, როგორც ცალკეული ტექსტუალური მონაკვეთების დასაწყისები მთელ ხელნაწერში; თხზულებაში წითურით გამოყოფილია ასამდე მონაკვეთი). ხელნაწერის გამოცემაში ს. ყაუხჩიშვილი იმოწმებს ი. ჯავახიშვილს და მიუთითებს, რომ დავითის ცხოვრების დასაწყისში ფურცლები ერთგან არეულია [76, გვ. 201, შენ. 3]; ეგევეა ნათქვამი „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემაში [ქც^2, გვ. 319]. როგორც ჩანს, A-ს გადამწერს ჰქონია დედანი, რომელშიც ერთი რვეულის ფურცლები არეული ყოფილა; 1, 7, 3 — 6, 2, 8, ხოლო დედანი — დაახლოებით ანასეული ხელნაწერის ზომისა: უადგილოდ ჩართულ ტექსტს, ე. ი. დედნის ერთ ფურცელს, A-ში 37 სტრიქონი უჭირავს; მაშასადამე, A-ს დედანში გვერდზე (ისევე, როგორც თვით A-ში) 17—18 სტრიქონი უნდა ყოფილიყო. საყურადღებოა ის გარემოება, რომ RDT, რომელიც ხშირად A-სათვის სპეციფიკურ იკითხვისებს გვიჩვენებს, ამ მონაკვეთის ფარგლებში ტექსტის თანმიმდევრობას სწორად იძლევა.

ს. ყაუხჩიშვილი საკმაოდ ვრცლად ახასიათებს მთლიან ხელნაწერს, ჩამოთვლის გადამწერის წერით შეცდომებს, ქარაგმათა უმარ-

თებულო გახსნას, ნუსხურის არასწორად ამოკითხვის შედეგად დაშვებულ შეცდომებს და სხვ. [76, გვ. LIII—LXIV]. ენობრივი შეცდომები (გრამატიკულ ფორმათა შერყვნა და დამახინჯება, ამა თუ იმ ბრუნვათა და ზმნურ ფორმათა უადგილოდ ხმარება) ხშირად ტექსტს სრულიად გაუგებარს ხდის.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი (სავარაუდოა — სხვაც) A-ში კიდევ უფრო მეტად არის შერყვნილი, ვიდრე ს. ყაუხჩიშვილის მიერ დამოწმებული მასალების მიხედვით ჩანს, რადგან A-ს ზოგიერთი მცდარი იკითხვისი მას სწორად მიუჩნევია და „ქართლის ცხოვრების“ ძირითად ტექსტში შეუტანია: სასანთლენი და კ ი დ ე ლ ნ ი (ქც^2, გვ. 330, შდრ. ს ა კ ი დ ე ლ ნ ი CMQmRDT); მ უ ნ დ ღ ე ნ დ ე ლ ა დ (დღეინდელად ქც^2) (A 344, ქც^2, გვ. 322; შდრ. ძველი ქართულისათვის ჩვეულებრივი სწორი ფორმა C-ში: მოდღენდელად დღედმდე).

A-სათვის დამახასიათებელია ტექსტის გამარტივება, რთულ სინტაქსურ კონსტრუქციათა შეცვლა უფრო მარტივით; აქ ვუჩვენებთ ორიოდე მაგალითს: დაიმალა ღელეთა ავჭალისათა A 385, შდრ.: დაიმალა ჰავჭალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა MQm (C: ავჭალისა ღელეთა შინა); რომელნი მას სათნო-ეყოფვოდიან A 355, შდრ.: რომელნი... სათნო-ყოფილად მისდა აღუჩნდის (CMQmRT); ვითარცა ზემო ვთქუით A 352; სხვა ნუსხების მიხედვით სწორად უნდა მივიჩნიოთ შემდეგი იკითხვისი: ვითარცა ზემორე სიტყუამან განაცხადა.

A-ში ტექსტის თანმიმდევრობა დიდგორის ბრძოლის აღწერისას სხვაგვარია, ვიდრე MQm ნუსხებში. სხვაობა M-სთან აღნიშნული აქვს ს. ყაუხჩიშვილს [76, გვ. 217, შნ. 9]. დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ A-ში (რომელსაც აქ მიჰყვება RDT) ტექსტი არეულია, სწორი მიმდევრობა თხრობისა გვაქვს MQm-ში (ამის შესახებ ქვემოთ დაწვრილებით არის მსჯელობა).

M (ხელნაწერთა ინსტიტუტის ხელნაწ. S—30): 1884 წ. აღმოჩენილი ეს ხელნაწერი 1906 წ. მთლიანად გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა [77]. იგი დათარიღებულია მასში მოხსენებული მარიამ დედოფლის ზეობის მიხედვით 1638—1646 [52, გვ. 34] ან 1633—1646 [5, გვ. 115] წლებით. გამოცემაში კარგად ჩანს ხელნაწერის ხასიათი და მასში შეტანილ თხზულებათა ტექსტის მდგომარეობა, რადგან ე. თაყაიშვილმა ხელნაწერში უცვლელი სახით გაიმეორა მისი ორთოგრაფია, შერყვნილი სიტყვები და ტექსტის მონაკვეთები, პუნქტუაცია და სხვ. შესწორებები მ. ბროსეს გამოცემისა თუ ცალკეულ ხელ-

ნაწერთა შესაბამისად, აგრეთვე თავისი კონიექტურები ე. თაყაიშვილმა შენიშვნებში შეიტანა. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ხელნაწერში დასათაურებულია ასე: „ცხორება: მეფეთ: მეფისა“; იგი მოთავსებულია გამოცემის 281—335 გვერდებზე. ამ გამოცემის შესახებ ივ. ჯავახიშვილი 1936 წ. წერდა: „მარტო ერთი ხელნაწერის გადმოწერა და დაბეჭდვა თუნდაც იმიტომ არ არის მიზანშეწონილი, რომ „ქართლის ცხოვრების“ კრებული დროთა განმავლობაში სხვადასხვა წყაროებიდან ამოღებული და ჩანართი ცნობებით შევსებული აღმოჩნდა და ხელნაწერების ტექსტიც ერთმანეთისაგან განსხვავდება. ამისდა მიუხედავად, სწორედ ამ ხანაში ტექსტების გამოცემის ძირითად მიზნად და პრინციპად ერთი ხელნაწერის ტექსტის ვითომცდა „ფოტოგრაფიული სისწორით“ დაბეჭდვის წესი შემოიღეს. ეს პრინციპი ისეთ უკიდურესობამდე იყო მიყვანილი, რომ მარიამ დედოფლისეული „ქართლის ცხოვრების“ მრავალზე უმრავლესი სრულიად უცილობლად დამახინჯებული ადგილებიც კი გამოცემაში უცვლელად იყო დატოვებული. ამის გამო, დაბეჭდილი ტექსტი არამცთუ ჩვეულებრივი, არამედ ხშირად მცოდნე მკითხველისათვისაც კი გაუგებარია. ასეთ შემთხვევებში გამომცემლის მოვალეობა მექანიკურ მუშაობას არ სცილდება და, როგორც გამომცემლისა, ისევე, და უფრო მეტად, წამკითხველის შრომა მომქანცველი, უმადური და მომაბეზრებელი ხდება. ასეთი გამოცემა მარტო მცირერიცხოვან მკვლევართათვის არის გამოსადეგი, მაგრამ მათთვისაც მხოლოდ იმდენად, რამდენადაც მისი ხელნაწერის მაგივრად გამოყენება შეიძლება“ [45, გვ. 263—264]. ისტორიკოსის ტექსტში (რომელსაც M-ში ძველი სათვალავით 512—567 გვერდები, ხოლო ახლით — 260v—288r ფურცლები უჭირავს) „მრავალზე უმრავლესი სრულიად უცილობლად დამახინჯებული ადგილები“ საყურადღებოა იმით, რომ უმეტეს შემთხვევაში გვხვდება არა მარტო ამ ნუსხაში, არამედ სხვაგანაც; ისინი საერთოა MQm ან Mm ჯგუფებისათვის, რასაც მნიშვნელობა აქვს ამ ნუსხათა წარმომავლობისა და ურთიერთმიმართების გასარკვევად. მოვიყვანთ რამდენიმე მაგალითს:

ჩუენ თანა პურითა არბევდიან M 269 v (შდრ. ჩუენთა ნაპირთა CA); და ჟამიჟამს M 278 r, m. ჟ̃ იჯს Q, (შდრ. რაჟამს CARDT). სამეფოსა (-ოს Q) მის თავი (თავის) საუფლო ყო M 262 v Qm, (შდრ. სამეფო მისი თავისუფალ ყო CRDT, ს. მ. განათავისუფლა A). ზამთრითა ს ი ტ ფ ი თ ა M (261 v Qm) (შდრ.: სიფიცხ(ლ)ითა CA). რამდენსამე შემთხვევაში MQm-ში განმეორებულია სიტყვები წინამავალი ტექსტიდან, მაგალითად: რამეთუ როდესვე (ოდესვე ARDT, სწორია: ოდესმე) ყვიანლა ვალავი (სწორია: ყვიან ლავლავი CARDT) და თჳნიერ მიზეზისაცა+ყვიანლა ვალავი და თჳნიერ მიზეზისა M 279 r Qm.

Q (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, Q—1219): ხელნაწერს მიაკვლია აკაკი კლიმიაშვილმა 1959 წ; მანვე გამოაქვეყნა მისი აღწერილობა და მეტად საყურადღებო ანდერძი [10, გვ. 371], საიდანაც ირკვევა, რომ ხელნაწერი გადაუწერინებია „ქ̃კს ტ̃პე", ე. ი. 1697 წელს, უჯარმის სამების ეკლესიის მღვდელს ნიკოლოზს, მწიგნობართუხუცესის იოანეს ძეს, და მიურთმევია ამბა ალავერდელის ნიკოლოზ ჩოლოყაშვილის ძმის, სახლთუხუცესის დურმიშხანისათვის. ხელნაწერის გადამწერია, ამავე ანდერძის მიხედვით, იოსებ მგალობისძე. მეტად საყურადღებოა ის გარემოება, რომ მითითებულია დედანი, საიდანაც არის გადაწერილი ხელნაწერი: „არა ეპოებოდა სანახებსა კახეთისასა, არამედ მცხეთას ოდენ ისხნეს ეკლესიასა შინა თავთა მოციქულთასა სუეტსა ღ̃თივ აღმართებულსა, ახალსა იერუსალიმსა. სრულ იქმნა საწადელი ჩემი: მოვიხვენ და გარდავაწერინე... რომელსა მომენიჭა უღირსად ეპისკოპოზობა და ჴელთ-მედვა ზრუნვა უჯარმის კარს... ეკლესიისა წმიდისა სამებისა ნიკოლოზს, ძესა მწიგნობართ-უხუცესისა იოანესა". ა. კლიმიაშვილის ვარაუდით, Q ხელნაწერის დედანი ის ნუსხაა, რომელიც ნახსენებია 1546 წ. მცხეთურ გუჯარში [50, გვ. XIX]. კ. გრიგოლია მიუთითებს, რომ 1546 წ. გუჯარში ნახსენები „ქართლის ცხოვრება" უფრო ადრე უნდა ყოფილიყო გადაწერილი [5, გვ. 121]. (ამჟამად — ხელნ. ინსტ. Ad 501).

Q ხელნაწერი დავითის ისტორიკოსის ტექსტისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობისად უნდა ჩაითვალოს ისევე, როგორც „ქართლის ცხოვრებისათვის" საზოგადოდ [7, გვ. 47]. გადაწერის თარიღისა და ტექსტის გვარობის მიხედვით იგი ვახტანგის რედაქციის წინარე დროის ნუსხათა ჯგუფში შედის. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ ამ ჯგუფში Q ერთად-ერთია, რომელიც მთლიანად (გარდა ანდერძებისა) ნუსხურით არის ნაწერი. საფიქრებელია, რომ მისი დედანიც ასეთივე იყო. შესაძლოა, ეს ერთ-ერთი მიზეზია იმისა, რომ Q-ში ძველი ორთოგრაფიული და ენობრივი ნორმები უფრო მეტად არის დაცული, ვიდრე მხედრულად ნაწერ ნუსხებში, (მიუხედავად იმისა, რომ Q-ში შერყვნილი ადგილებიც მრავლად მოიპოვება). ეს საშუალებას იძლევა ზოგიერთი საყურადღებო დაკვირვება ჩავატაროთ თხზულების ენაზე, განსაკუთრებით მორფოლოგიურ ფორმებზე.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი Q-ში ძალზე ახლოს არის Mm ხელნაწერებში დაცულ ტექსტთან. ამავეს ასკვნის „ასწლოვანი მატიანის" მასალების მიხედვით რ. კიკნაძე; [71, გვ. 30]. ეს საშუალებას გვაძლევს MQm ხელნაწერთა რედაქციული ჯგუფის დედნის ჩამოყალიბების დროდ საკმაოდ ადრეული ეპოქა წარმოვიდგინოთ —XVI ს-ზე უფრო ადრე.

დავითის ისტორიკოსის თხზულებას ხელნაწერში უჭირავს 92r—110v. სათაური — „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისაჲ“ (ისეთივე, როგორც M-ში) ნაწერია წითელი მელნით, სტრიქონის შუაში. იგი პირდაპირ, ინტერვალის გარეშე მოსდევს წინამავალ თხზულებას და მისგან გამოყოფილია მხოლოდ სამწერტილით. ტექსტი (რა თქმა უნდა, იმ სახისა, როგორისაც იგი საზოგადოდ არის „ქართლის ცხოვრებაში“) სრულია. ნაწერია, როგორც აღვნიშნეთ, ნუსხურად, სიტყვები დაქარაგმებულია; სასვენ ნიშნებად გამოყენებულია ერთი, ორი და სამი წერტილი. ზოგიერთ ადგილას, სადაც გადამწერს ტექსტი ვერ გაუგია, ან დამახინჯებულად მიუჩნევია, მას სიტყვების თავზე საგანგებო ნიშანი დაუსვამს. მაგ. მოისრა 92v (მოისარი); ჩუჱლნი 93r (ჩჩვლნი); გიბი 98v (გიში); რ῀ი ხრბითა 99v (რომლისა ხარებითა); მოჰამებთა 100r (მოჟამეთა); ვაღავი 104r; მეტყუჱ 105v (ნუ მეტყჳ) და სხვა. Q-ს Mm-თან საერთო მცდარი იკითხვისები აქვს, მსგავსი შემთხვევები ზემოთ იყო ნაჩვენები.

უნდა აღინიშნოს, რომ Q-ში ზოგიერთ შემთხვევაში გვაქვს სწორი იკითხვისები Mm-საგან განსხვავებით: კარის ციხე-ქალაქი (ც. ქართლი Mm) 92r; ესე აღძრვანი (აზნაურნი Mm) წარმართთანი 94r; არავისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი გასხმაჲ (გასმია Mm) 97v; აღიარეს ცხადად ძლე῀ულბჲ (ძლიერა Mm) თჳსი 107v; ცხენკეთილნი და პირ-შეუქცეველნი (პირ-შექცეულნი Mm) 99v. კახეთის მეფის კვირიკეს სახელი Mm-ში დამახინჯებულია ასე: კაე (ქარაგმა უნდა იყოს არასწორად გახსნილი), ხოლო Q-ში ეს სახელი, რომელიც ტექსტში ოთხჯერ გვხვდება, ყოველთვის დაქარაგმებულად არის დაწერილი: კ῀ე 95rv. არსენი იყალთოელის სახელი, რომელიც Mm-ში დამახინჯებულად არის მოცემული (აყვლიოელისა), Q-ში უფრო სწორია: იყლ῀თოელსა 107v.

დავითის ისტორიკოსის თხზულებას Q-ში რამდენიმე გვიანდელი მხედრული მინაწერი აქვს. 94v-ზე, სადაც აღწერილია დავითის გამეფება, მიწერილია: „დავით აღმაშენებელი გაჴელმწიფდა“. იმავე ფურცელზე კიდევ ორჯერ არის ნახსენები დავით აღმაშენებელი. ეს ეპითეტი, როგორც ცნობილია, თვითონ ნაწარმოებში არსად არ გვხვდება; აღშენება ტექსტში ყოველთვის კონკრეტული რაიმის (ტაძრის, ქსენონის) აშენებას გულისხმობს. იქ, სადაც ქართველთა ორგულებაზეა მსჯელობა (108v), არის მინაწერი: „ქართველნო, ასე ამბობს ცხოვრება თქვენი“.

m (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, H—2135): გიორგი მაჩაბლის მიერ გადაწერილია 1736 წელს, მაგრამ მისი ნაწილი, როგორც ცნობილია, ვახტანგის რედაქციის უწინარესი სახისაა [76, გვ. XXXVIII, 5, გვ.

118]. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს ხელნაწერის 328—373 გვ. თხზულების ტექსტი სრულია, ოღონდ იქ, სადაც ტექსტი იწყება, სიტყვებს: „ამისსა შემდგომად მოვიდა მალიქშა“, წინ მიუძღვის სათაური წითელი მელნით: „ცხორება მეფეთ-მეფისა გიორგისა“; 334-ე გვერდზე კი, სადაც დავითის გამეფება არის მოთხრობილი, თხზულების რამდენიმე სტრიქონი გამოყვანილია წითელი მელნით: „იწყო აღმოცისკრებად... დავით. მას ჟამსა იყო ჰასაკითა ი҃ვ წლისა, ხოლო ქორანიკონი იყო ტ҃თ“. გვერდზე აშიაზე წითლით სწერია: „დავით აღმაშენებელი“. ამის შემდეგ თხზულების ბოლომდე ზედა აშიებზე გამოყვანილია „დავით“ (ყოველი ფურცლის უკანა მხარეზე) „აღმაშენებელი“ (წინა მხარეზე). ამ გარემოებას შეცდომაში შეუყვანია კ. გრიგოლია, რომელიც მიიჩნევს, რომ თხზულება 334-ე გვერდზე იწყება [5, გვ. 117].

დავითის ისტორიკოსის თხზულება m-ში „მეფის არჩილის ნაქონნები“ ძველი რედაქციის ნუსხიდან არის გადაწერილი. თხზულების ტექსტი მეტად ახლოა MQ-სთან და, როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, ამ ნუსხებისათვის (განსაკუთრებით M-სათვის) დამახასიათებელ შეცდომებსაც იმეორებს. ტექსტში, არის თვით გადამწერის მიერ დაშვებული ორთოგრაფიული შეცდომებიც, გვიანდელი ენობრივი ფორმები და სხვ.

ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხები

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ჩვენს გამოცემაში ვახტანგისეული რედაქციის ხელნაწერთაგან გამოყენებულია სამი: რუმიანცევისეული (R), ჯანაშვილისეული (D) და თეიმურაზისეული (T). როგორც ცნობილია, R, გადაწერილი 1703 წლამდე, ვახტანგის მიერ უშუალოდ გამოყენებული ნუსხა არის და მას ვახტანგის ხელით შესრულებული მინაწერებიც აქვს [5, გვ. 135—136, 51, გვ. 13]. ადრეულია ჯანაშვილისეული ხელნაწერიც [5, გვ. 144]. რაც შეეხება თეიმურაზისეულს, მისი დათარიღებისა და მასში ტექსტის მდგომარეობის შესახებ რამდენიმე განსხვავებული აზრი არსებობს [5, გვ. 155 და შემდ.], მაგრამ არცერთი დათარიღება XVIII ს. პირველ მეოთხედს არ სცილდება; ტექსტიც ისტორიკოსის თხზულებისა ამ ნუსხაში ძალზე ახლოა RD-სთან.

R (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა H—2080): ხელნაწერში დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს 218r — 248v. სათაური ვრცელია: „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი, გიორგის ძისა, რომელი იყო სამეოცდამეათვრამეტე შვილიშვილთაგანი დავით წინასწარმეტყუელი-

სა, რომელსა ეწოდა დავით აღმაშენებელი. ესე იყო მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა მეორმეოცდა ექუსე“ (უკანასკნელი ოთხი სიტყვა თითქოს სხვა მელნით არის ნაწერი, მაგრამ ხელი იგივეა). მიუხედავად ასეთი სათაურისა, ცხრა გვერდზე (218r—222r) ფურცლებს ზემო აშიაზე „ქუდად“ გასდევს დასათაურება: „გიორგი ბაგრატოანი“. მხოლოდ 222v-ზე, სადაც დავითის გამეფებაა მოთხრობილი, აშიაზე ზევით იწყება აღნიშვნა: „დავით (ფურცლების წინა მხარეზე) აღმაშენებელი“ (უკანა მხარეზე), რაც მაჩაბლისეული ნუსხის ვითარებას წააგავს. იმ ფურცლებზე, რომლებიც „დავითის ცხოვრებას“ უჭირავს, მხოლოდ ორი მინაწერია: „კვრიკე მეფე კახეთისა“ 223v; 229r-ზე კიდეზე არის მინაწერი: „ამისა ჟამთა შევიდენ მთარგმანებელნი წიგნთაგანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტაიჭის ძე ქრისტეს აქათ ქ῀ქს ჩრ῀ოდ“. 232v-ზე, სადაც არის ტექსტის სიტყვები: „ლიჟათათ ქურდევანამდე“, აშიაზე გასწვრივ სწერია: „არბიალაით ჟაჟთ ვიდრე ქურდევანამდი და [ხ]იშტალანთამდე“.

ტექსტი ნაწერია სუფთად, ჩასწორებების გარეშე.

D (ხელნაწერთა ინსტიტუტისა, S—4730): ისევე, როგორც R, უთარიღო ხელნაწერია; ხელისა და სხვა ნიშნების მიხედვით XVIII საუკუნისად ითვლება. დავითის ისტორიკოსის თხზულებას უჭირავს ხელნაწერის 108r—139r. ამ ნუსხაში ტექსტს საკმაოდ ბევრი აკლია, რადგან ზოგი ფურცელი დაკარგულია. ტექსტი იწყება ლ῀ბ რვეულის პირველ ფურცელზე; მომდევნო რვეული (ლ῀გ) თავ-ბოლო ნაკლულია, სულ აკლია ხუთი ფურცელი (ერთ ადგილას ფურცელთა თანამედროვე ნუმერაციაა მცდარი. 136-ს მოსდევს 138. აქ ტექსტს არ აკლია).

სათაური აქაც ვრცელია, როგორც R-ში, ოღონდ შინაარსეულად მთლად R-სას არ ემთხვევა: ჯერ ერთი, ხაზგასმულია, რომ მეფის დავითის ზედწოდება გვიანდელია: „უწოდეს შემდგომად დავით აღმაშენებელი“. ამავე სათაურის მიხედვით, დავითი ყოფილა ქართლისა და აფხაზეთის ორმოცდამეთხუთმეტე მეფე. სათაურის პირველი სტრიქონის გასწვრივ აშიაზე გადამწერის ხელით სწერია: „ბ῀ დავით“. ამავე გვერდზე სხვა ხელით აშიაზე: „დავით აღმაშენებელი მეფეთ იქმნა ქ῀ტს აქათ წელსა ჩ῀პთ“. იმავე გვერდზე ტექსტში ნახსენები კარნუ ქალაქის გასწვრივ აშიაზე: „კარნუ არზრუმია“ 108r. 111r-ზე მინაწერია ტექსტის ხელით, მისი ნაწილი აწ ქამად ჩამოჭრილია: „ვაი რა... ავ ცნობ... თავის თ[ავის]... ნდობა... რჯული“. ეს მინაწერი გიორგი მეფის ვეჟინში სანადიროდ წასვლის თხრობის გასწვრივ არის.

ისევე, როგორც R-ში, ფურცლის ზედა აშიებს დავითის გამეფების აღწერამდე გასდევს ზედა-წარწერილები: „გიორგი ბაგრატოანი“

(108v—112r), ხოლო შემდეგ მიჰყვება ზედა-წარწერილი: „დავით (ფურცელთა უკანა მხარეს) აღმაშენებელი“ (წინა მხარეს).

მინაწერი „მთარგმანებულთა“ შესახებ, რომელიც R-ში აშიაზე გვხვდება, D-ში უკვე ტექსტშია შეტანილი ოდნავ შეცვლილი სახით: „ხ῀ ამისა ჟამთა შინა იყუნეს მთარგმანებელნი წიგნთანი ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოანე ტაიჭის ძე ქრისტეს აქათ ჩრ῀ოდ“ 118r.

ვახტანგისეული რედაქციის სხვა ნუსხათაგან განსხვავებით D-ში აქა-იქ ჩამატებულია თითო-ოროლა სიტყვა, რომელთა რაიმე განსხვავებული რედაქციისაგან მომდინარედ ჩათვლა ძნელია. ეს სიტყვები თვით გადამწერის მიერ უნდა იყოს ნახმარი თხრობის დასაკონკრეტებლად ჩართული: ასეთების მაგალითია მეფის სახელის არაერთგზისი ჩამატება ტექსტში: მოსცეს მეფესა დ ა ვ ი თ ს 115v; აღიხუნა მეფემან დ ა ვ ი თ იქვე, და სხვ. ასევე, კვირიკეს სახელს უმატებს სიტყვებს: „მეფე კახეთისა“ 114v, თუმცა კონტექსტი ცხადია და ეს სიტყვები არ არის საჭირო. ასეთივე ჩანართებია: ესმაცა მათგან ს ი ტ ყ უ ა ე ს ე ვითარმედ 109r. შარვანში ლაშქრობის შემდეგ ჩამოტანილი ალაფის დასახელებისას კვლავ დამატებულია სიტყვა: წარმოიღო ტყუე და ალაფი ურიცხჳ შ ა რ ვ ა ნ ე ლ თ ა თ ა 118v.

T (ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა ფონდისა, M 24, ძველი შიფრები: G1, M13): ერთად-ერთია ვახტანგის რედაქციის ხელნაწერთა შორის, რომელიც ნუსხური ხელით არის დაწერილი. ამ გარემოებას იმით ხსნიან, რომ ნუსხა საეკლესიო წრეებში ჩანს გადაწერილი [5, გვ. 167]. ხელნაწერის გადაწერის დროისა და მისი ვახტანგისეული რედაქციის სხვა ხელნაწერებთან მიმართების შესახებ აზრთა ერთიანობა არ არის [5, გვ. 157 და შემდ.]; ჩვენთვის არსებითია ის, რომ ისტორიკოსის თხზულება ამ ხელნაწერში ვახტანგისეული რედაქციისა არის. მას ხელნაწერში უჭირავს 161v—187v. სათაური ვრცელია და (ორთოგრაფიულ სხვაობათა გამოკლებით) ემთხვევა R-სას.

T-ში ცნობა „მთარგმანებელთა“ შესახებ არ არის არც აშიაზე, როგორც R-ში, არც ტექსტში, როგორც D-ში (შდრ. T 170r—v). არ არის არც D-ს ჩანართი ანისის საყდრის განახლებისა და კატრონიტეს საფლავის შესახებ (შდრ. T 176v): T-ში არის ერთი ჩანართი, რომელიც არცერთ სხვა ნუსხაში არ არის: იქ, სადაც იწყება თხრობა საეკლესიო რეფორმის შესახებ, ი ქ მ ნ ე ბ ო დ ა სიტყვას მოსდევს ჩამატების ნიშანი, ხოლო ზემოთ, სტრიქონებს შუა, წვრილად ჩაწერილია: „რ῀ გარდაიც῀ვლა კ῀ზ გბ῀რლ საფარელი და დაჯდა კ῀ზდ ი῀ე“ 166v. ეს არის ერთ-ერთი საეკლესიო ხასიათის დამატებით ცნობა-

თაგან, რომლებიც საზოგადოდ არის შეტანილი T-ში [5, გვ. 164]. ამას თავის დროზე ყურადღება მიაქცია მ. ბროსემაც, რომელმაც მიუთითა, რომ ჩანართი ავსებს კათალიკოსთა სიას [94, გვ. 354, შენ. 3]. ამ ერთი ჩანართის გარდა, თხზულების ტექსტი ნაწერია სუფთად, შესწორებებისა და ჩამატებების გარეშე.

ტექსტის დადგენის საკითხები

ხელნაწერთა მიმოხილვიდან ჩანს, რომ უძველეს და ყველაზე მნიშვნელოვან ნუსხებშიც კი ტექსტი დავითის ისტორიკოსის თხზულებისა საკმაოდ შერყვნილია. დამახინჯებულია როგორც ცალკეული სიტყვები, ისე ტექსტის მონაკვეთებიც, ზოგჯერ საკმაოდ ვრცელი; ნუსხებში ტექსტის მოცულობაც არ არის ერთგვარი (არ ვგულისხმობთ კლებას ხელნაწერის დაზიანების გამო). ხშირად რომელიმე სიტყვა ან წინადადება, რომელიც არის რომელსამე ნუსხაში ან ნუსხათა ჯგუფში, მეორეში ამოღებულია და სხვ.

თხზულების ავტორისეული ტექსტის შეცვლისა და შერყვნის მიზეზთა შორის შეიძლება დავასახელოთ:

ნუსხურად ნაწერი ტექსტის მცდარი ამოკითხვა, ქარაგმების არასწორი გახსნა;

მცდარი, გვიანდელი ან ქართულ ენაში საზოგადოდ არარსებული ფორმების შემოტანა ტექსტში;

გადამწერთათვის გაუგებარი სიტყვების შეცვლა მსგავსი გრაფიკისა ან ბგერადობის მქონე ლექსიკური ერთეულებით, რაც პირველადი ტექსტის ამა თუ იმ მონაკვეთს ზოგჯერ სრულიად უცვლის შინაარსს;

რთული სინტაქსური კონსტრუქციების გამარტივება, სიტყვების გამოკლება, ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური გამეორებებისა და სინონიმური პარალელიზმის „გახლეჩა“;

ტექსტის დამახინჯება და შეკვეცა ნაწარმოებისათვის დამახასიათებელი ლიტერატურული (ძირითადად ბიბლიური) პარალელების არასწორად გაგების გამო და სხვ.

უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ თხზულების ამა თუ იმ ადგილის გაგებისა და შესწორებისათვის ზოგჯერ ერთდროულად არის გასათვალისწინებელი რამდენიმე ასეთი შესაძლებლობა ზემოთ ჩამოთვლილთაგან.

ნაწარმოების გამოსაცემად მომზადების დროს ჩატარებული დაკვირვება ტექსტზე, მის ენასა და მხატვრულ-სტილისტურ თავისებურებებზე საშუალებას გვაძლევს მკითხველს შევთავაზოთ ზოგი-

ერთი მოსაზრება ტექსტის ამა თუ იმ მონაკვეთისა თუ ცალკეული სიტყვის შესახებ.

ლექსიკა

მასლათა თუ მისეულითა?

ისტორიკოსის თხზულებაში ერთ-ერთი ადგილი, უკანასკნელი გამოცემის მიხედვით, ასე იკითხება: „მას წელსა მოვიდა ძალი სულტანისა და ყოველი თურქობა, კაცი ვითარ ასი ათასი, უგრძნეულად სიმარჯვითა, ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგევს ტაძრეულითა. ცნა რა მიმწუხრი მოსლვა მათი თრიალეთს, ღამე ყოველ წარვიდა მასლათა კაცითა ათასხუთასითა, რამეთუ ესეოდენნი დახუდეს მას შინაშე“ [ქც^{2}, გვ. 332]. ეგევე ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ზოგიერთ ვარიანტულ სხვაობას გვიჩვენებს, მაგრამ „წარვიდა მასლათა კაცითა ათას ხუთასითა“ იქაც ისევე არის დაბეჭდილი [ქც^{1}, გვ. 245].

მ ა ს ლ ა თ ა სიტყვის მნიშვნელობა მთლად ნათელი არ არის. იგი სულ სხვადასხვაგვარად არის განმარტებული; მ. ბროსეს იგი ადგილის სახელწოდებად მიუჩნევია და შესაბამისად უთარგმნია: marcha tout la nuit vers Maslatha [94, გვ. 359]. მ. საბინინის რუსულ ტექსტში ამ სიტყვის ფარდად საერთოდ არაფერი ჩანს [92, გვ. 120]. მ. წერეთლის გერმანული თარგმანიდან ჩანს, რომ მას სიტყვა გაუგია ასე: ‘ჩუმად, იდუმალ‘, რადგან თარგმანში ვკითხულობთ: heimlich [95, გვ. 55] გ. პეჩის თარგმანის მიხედვით, მ ა ს ლ ა თ ა აგრეთვე გეოგრაფიული პუნქტია: marschierte er... auf Maslani zu [96, გვ. 410]. ასეთი ფორმა სახელისა ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემას ემყარება, რადგან ეს სიტყვა საკუთარ სახელთა საძიებელში არის შეტანილი ასეთი ფორმით: მ ა ს ლ ა ნ ი (ა გ ა რ ა ნ ი — ა გ ა რ ა თ ა ტიპის სახელთა ანალოგიით) და მითითებულია, ოღონდ კითხვის ნიშნით, რომ იგი გეოგრაფიული სახელწოდებაა [ქც^{2}, გვ. 411].

მ ა ს ლ ა თ ა ყველა ნუსხისათვის საერთო იკითხვისი არ არის. ძველ ხელნაწერთაგან იგი დადასტურებულია მხოლოდ A-ში. CMQm-ში იგი გამოტოვებულია.

„ქართლის ცხოვრების“ ძველ სომხურ თარგმანში, შესაბამის ადგილზე ნახსენებია მხოლოდ თრიალეთი: „ამ დროს ილაშქრა ათიათასამდე თურქმა თრიალეთს. ხოლო დავითი ნაჭარმაგევს იყო. როცა მოესმა მათ შესახებ, წამოვიდა მათკენ მთელი ღამე მცირედი ლაშქრით და განთიადის ჟამიდან საღამომდის დაამარცხა ისინი“ [82, გვ. 242]. ვახუშტი ბაგრატიონის ისტორიაში კი. ეგევე ამბავი ასეა აღწერილი: „შემდგომად თრიალეთს მოვიდა თურქობა სულტნისა ს҃ჩ სპანი, ქ҃სა ჩრ҃იე, ქართულსა ტ҃ლე. სცნა მეფემან ნაჭარმაგევს

მდგომმან, **ჩ҃ფ** ტაძრეულითა სპითა მიეგება და პირველსავე ბრძოლასა ივლტოდნენ თურქნი“ [81, გვ. 157].

მოყვანილი ციტატებიდან ჩანს, რომ ამ წყაროთა ტექსტი მ ა ს ლ ა თ ა სიტყვის მნიშვნელობის დასადგენად არაფერს იძლევა. სომხური თარგმანი მიახლოებით გადმოსცემს ლაშქრის რაოდენობას, რომელიც დედანში ზუსტად არის დასახელებული. ვახუშტის ტექსტში ტ ა ძ რ ე უ ლ ი თ ა გადმოტანილია ისტორიკოსის თხზულების წინამავალი წინადადებიდან — („ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგევს ტაძრეულითა“), თანაც სავარაუდოა, რომ ასეთი პარაფრაზი პირველადი ტექსტის შინაარსს მთლად ზუსტად ვერ გადმოსცემს. უნდა შენიშნოს ისიც, რომ არც ივ. ჯავახიშვილს მოუცია მ ა ს ლ ა თ ა სიტყვის რაიმე ინტერპრეტაცია. იგი ამბობს: „ისინიც უჩუმრივ „უგრძნეულად“ შემოვიდნენ საქართველოში, მაგრამ მაინც შეუტყეს და დავით აღმაშენებელს, რომელიც მაშინ ნაჭარმაგევს იდგა, მოახსენეს. მეფემ რომ ეს ამბავი შეღამებისას „მიმწუხრ“ შეიტყო, დაუყოვნებლივ იმ 1500 ჯარისკაცითურთ, რომელიც კი იმ ჟამად შეესწრო იქვე, თრიალეთისაკენ გაემგზავრა და მთელ ღამეს გზაში იყო“ [42, გვ. 197]. აქედან ჩანს, რომ ი. ჯავახიშვილი მარიამისეული ტექსტის იკითხვისს არჩევს. საყურადღებოა ისიც, რომ მ ა ს ლ ა თ ა, როგორც გეოგრაფიული პუნქტის აღმნიშვნელი სახელწოდება, საზოგადოდ არ ჩანს ქართულ წყაროებში. იგი არ არის, მაგალითად, ვახუშტის გეოგრაფიაში. არ არის ცნობილი არც მსგავსი სიტყვა იმ მნიშვნელობით, რომელიც გერმანულ თარგმანშია ნაგულისხმევი.

ჩვენი ვარაუდით, ხელნაწერთა ერთ ნაწილში მ ა ს ლ ა თ ა ნუსხურად ნაწერი ავტორისეული ტექსტის შერყვნის შედეგი უნდა იყოს. ტექსტში უნდა ყოფილიყო დაქარაგმებული დაწერილობა, რომლის სწორი წაკითხვა არის მ ი ს ე უ ლ ი თ ა; მ ა ს ლ ა თ ა ქარაგმის არასწორი გახსნის შედეგად არის მიღებული (მს҃ლთა ან მსლ҃ითა).

ნაცვალსახელები **ჩემი, შენი, მისი** და სხვ. ქართულში ძველთაგანვე აწარმოებს ახალ ფუძეებს სხვადასხვა აფიქსებისა ან აფიქსის ფუნქციით გამოყენებული თანდებულების მეშვეობით [29, გვ. 116]. -ეულ აფიქსით ნაწარმოები ფორმები, რომლებიც აღნიშნავენ წარმომავლობას პირისაგან, მის კუთვნილებას, მისგან მოცემულს და ა. შ., ძველ ქართულში საკმაოდ არის გავრცელებული; მაგალითად, მეათე საუკუნის ცნობილი მოღვაწე იოანე-ზოსიმე, რომელსაც ხელახლა შეუმოსავს სინური მრავალთავის ხელნაწერი, თავის ანდერძში წერს: „მე ფრიად ცოდვილი იოვანე და მიქაელ... და ყოველნივე ჩ უ ე ნ ე უ ლ ნ ი ცოცხალნი და მიცვალებულნი“ [74, გვ. 373]. ბევრია ამგვარად წარმოქმნილი ლექსიკური ერთეულები „ვეფხისტყაოსანში“: „მაგა ცხენსა ჩ ე მ ე უ ლ ს ა წამოსწრებს კართა ვერა

1405; „რა მნახო, შენცა გეამოს, შენეულითა მშვენოდეს 499; შენეულნივე რიდენი ებურნეს 580; მასვე ცხენსა შენეულსა ზის 1001; აჰა, ინიშნე ნიშანი შენეულისა რიდისა 1309; ბოძება მისეულისა სრულისა საკარგავისა 339; მისეულთა წესთა ქცევა მიჩნდა ზარად 341; ეგე სამხრე მისეული 896; მისეულთავე რიდეთა ნაკვეთი გამიგზავნია 1291; ცნეს ნაქმრად ტარიელისად, თქვეს — საქმე არს მისეული 1418; საჭურჭლენი მათეულნი დიდნი ნახნა 1047“.

ასეთივე წარმოების სიტყვები უფრო გვიანაც გვხვდება: „რუსუდანიანში“ ვკითხულობთ: „მოართვა... მოაჯსენა... ჩემეულად ეს გქონდესო“ [72, გვ. 145].

დაბოლოს, უნდა შეინიშნოს, რომ მსგავსი წარმოება დღესაც გვაქვს ქართულ ენაში. „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონში“ მისეული მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ მაგალითით არის დადასტურებული, მაგრამ შენეულ-ისათვის ერთ-ერთი დამოწმება თანამედროვე ნაწარმოებიდან არის. ცოცხალია მსგავსი წარმოება დიალექტებშიც: მაგალითი მოგვყავს თანამედროვე ეთნოგრაფიული მასალიდან, თუშის მეტყველებიდან: „აშალეს და მაშინვე ვიცანი ჩემეული ცხვარი“ [34, გვ. 47].

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ -ეულ სუფიქსით წარმოებული სახელები ქართულ ენაში საკმაოდ ფართო გავრცელებულობისაა უძველესი დროიდან დღემდე; ამავე მაგალითების მიხედვით ჩანს, რომ მსგავსად ნაწარმოებ სიტყვათა ერთ-ერთი მნიშვნელობა არის კუთვნილების აღნიშვნა.

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში სავარაუდებელია მასლათას ნაცვლად მისეულითა: წარვიდა მისეულითა კაცითა ათასხუთასითა; ასეთი იკითხვისი შინაარსობრივადაც გამართლებულია, რადგან მას მხარს უჭერს კონტექსტი: დავითმა წაიყვანა თან თავისი 1500 კაცი, რადგან მხოლოდ „ესეოდენნი დახუდეს მას შინაშე“

დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში საზოგადოდ ბევრია წარმოქმნილი ფუძეები, ამიტომ მისეული ავტორის სტილისათვის უცხო არ ჩანს. ამასთან დაკავშირებით შეიძლება კიდევ შეინიშნოს შემდეგი: ამავე ნაწარმოებში ყივჩაყთა საქართველოში დასახლების შესახებ ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ვკითხულობთ: „ხოლო ყივჩაყნი დაასყუნნა ადგილთა მათ მარჯუეთა“ [ქც², გვ. 337]. მათ არის აგრეთვე მ. ბროსეს გამოცემაში. ვარიანტები: სამთოდ MQm, სამათოდ C, მათთა და სხვებში. ივ. ჯავახიშვილს ეს ციტატა „ქართველი ერის ისტორიაში“ მოჰყავს შემდეგი სახით: „ადგილთა სამათოდ მარჯუეთა“ [42, გვ. 200]. როგორც ჩანს, ეს იყო ივ. ჯავახიშვილის

კონიექტურა, რომელსაც მხარი დაუჭირა მოგვიანებით (1923 წ.) აღმოჩენილმა ჭალაშვილისეული (C) ნუსხის ჩვენებამ.

ს ა მ ა თ ო დ ტიპის წარმოება აგრეთვე საკმაოდ ხშირია ქართულ ენაში. სანიმუშოდ შეიძლება დავიმოწმოთ ანალოგიური მაგალითები „ვეფხისტყაოსნიდან“ — დანიშნულების სახელები, ნაწარმოები სა-ო კონფიქსით სხვადასხვა ნაცვალსახელებიდან [29, გვ. 134]: ლხინი ს ა ჩ ე მ ო მაგას არ შეეწონების 610; აწცა მიცოდი ს ა შ ე ნ ო დ 416; თუ მოგვცემ შვილსა ს ა მ ი ს ო დ 517; ეგონა ს ა მ ი ს ო დ რამე ზიანი 1278; ს ა მ ა თ ო თავისი წარმოების მიხედვით სრულიად ბუნებრივი ჩანს დავითის ისტორიკოსის ტექსტში. ამრიგად, ზემოხსენებული ადგილისათვის სწორად უნდა იქნეს მიჩნეული ი. ჯავახიშვილის მოწოდებული კონიექტურა: „ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა ს ა მ ა თ ო დ მარჯუეთა“. ასეთი იკითხვისი გამართლებულია აზრობრივადაც. ისტორიკოსი საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ დავითს ყივჩაყებისათვის მათთვის ვარგისი „მარჯუე“ ადგილები შეურჩევია.

ორი „ამირას“ სახელი თხზულებაში

თხზულების დასაწყისში ნახსენებია ორი თურქი მხედართმთავარი — საქართველოს დალაშქვრის მონაწილენი. A ნუსხაში მათ შესახებ ნათქვამია: „მათ უკუე ლაშქართა, ესევითარითა ალაფითა სავსეთა მიმავალთა, წინა დაემთხუივნეს ამირანი დიდნი, ი ა ს ი ვ ი ნ მ ე და ბ უ ჟ ღ უ შ, მათ თანა სიმრავლე ურიცხუი თურქთა, საბერძნეთსა მიმავალთა“ [76, გვ. 201]. (ი ა ს ი ვ ი ნ მ ე ასეა CMQmRT).

ზემოხსენებულ პირთა სახელებისათვის „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემაში ს. ყაუხჩიშვილს ძირითად ტექსტში A-ს იკითხვისები აქვს დატოვებული. სხვა ვარიანტები ამავე გამოცემის მიხედვით შემდეგია: იასი ვინმე] იასი პარი B, იასი პასი p, პასიასი d, ვინმე იასი D. ბუჟღუშ] ბუჟღუბ a (სომხური თარგმანი. მ. შ.), ბუღღუჟ C, ბუჟღოშ Mm, ბუჟობ b, ბუჟღობ სხვებში. Q-ში, რომელსაც ს. ყაუხჩიშვილი არ იცნობდა, გვაქვს: იასი ვინმე და ბუჟღოშ (როგორც Mm-ში). სომხურ თარგმანში, როგორც ზემოთ დავინახეთ, ნახსენებია მხოლოდ ერთი ამ „ამირათაგან“, ვახუშტის ისტორიაში კი მათ ი ა ს ი და ბ უ ჟ ღ ო ბ ა (ვარ. ბუჟღობ h, ბუღღობა Rdyz) ეწოდება [81, გვ. 154]. მ. ბროსეს გამოცემაში ი ა ს ი ვ ი ნ მ ე და ბ უ ჟ ღ ო ბ გვხვდება [ქც[1], გვ. 237]; იგივე აქვს გამეორებული მ. საბინინს [73, გვ. 389], ხოლო ფრანგულ თარგმანში მ. ბროსემ ეს სახელები Iasi და Boujgob [94, გვ. 346] ფორმით გადმოსცა. დავითის ისტორიკოსის თხზულების წერეთლისეულ თარგმანში მოხსენებული არიან ein gewisser Iassi und Bujgosch

[95, გვ. 47]. გ. პეჩის თარგმანშიც ძათ ein gewisser Jassi und Bushgusch ეწოდება [96, გვ. 396].

თურქ „ამირათა" სახელების სხვადასხვაგვარი გადმოცემა „ქართლის ცხოვრების" ნუსხებში საჭიროდ ხდის ამ სახელთა სწორი ფორმის გარკვევას. სხვა ქართულ წყაროებში ცნობები მათ შესახებ არ ჩანს. ნ. შენგელია აღნიშნავს, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ნახსენები პირები სპეციალურ ლიტერატურაში ა ბ უ ი ა ყ უ ბ-ისა და ი ს ა ბ ო რ ი-ს სახელით არიან ცნობილნი. [39, გვ. 309], ხოლო მის მიერ დამოწმებულ თანამედროვე თურქ ისტორიკოსთა ნაშრომებში ჩვენთვის საინტერესო პირთა სახელები შემდეგი ფორმით არის გადმოცემული: Ebû Jakûb და Isa Böri ან Isa Börü [35, გვ. 505] იმ პირველწყაროებში, რომელთაც თურქი ისტორიკოსები ასახელებენ (ესენია „ქართლის ცხოვრება", მათეოს ურჰაელის, მუნეჯიმბაშისა და ქესრევი თებრიზის თხზულებები), ამ სახელების დაძებნა გაჭირდა. გამორიცხული არ არის, რომ, მითითებულის გარდა, ავტორებს ხელი მიუწვდებოდათ სხვა წყაროებზეც, კერძოდ, XVII ს. თურქი ისტორიკოსის მუნეჯიმბაშის თხზულების არაბულ დედანზე, რომელიც ჯერჯერობით გამოუქვეყნებელი უნდა იყოს. მიუხედავად ამისა, თანამედროვე თურქ ავტორთა მიერ დამოწმებული სახელებისა და ქართულ ნუსხათა სხვადასხვა ვარიანტების შეპირისპირება, ვფიქრობთ, საშუალებას იძლევა ვარაუდით მაინც აღვადგინოთ დავითის ისტორიკოსის მიერ თავდაპირველად ნახმარი უფრო სწორი ფორმები, რომლებიც გვიანდელ ნუსხებში უთუოდ შერყვნილია გადამწერთა მიერ.

ანასეული ნუსხის ბ უ ყ ღ უ შ და მისი ვარიანტები სხვა ნუსხებში უნდა გადმოსცემდეს იმ სახელს, რომელიც თურქულ წყაროებში Ebû Jakûb-ის ფორმით არის მოცემული. მუსლიმანურ სამყაროში საკმაოდ ხშირი ხმარებისა არის სახელები, რომელთა შემადგენლობაში შედის აბუ (არაბული ابو 'მამა'). ცოცხალ მეტყველებაში იგი ხშირად შეკვეცილი ფორმით გვხვდება: მსგავსი მაგალითები სხვადასხვა ენაში არის დადასტურებული. თავკიდური ხმოვანი (a←'a) იკარგება, რაც ჩანს დაწერილობაში. მაგ., بو على سينا — ბ უ ა ლ ი ს ი ნ ა. სომხურ წყაროებშიც გვხვდება მსგავსი რამ. საკუთარი სახელი ა ბ უ ს ა ი დ ი გადმოცემულია ასე: *Պուսախտ*, *Պուսայխտ*, *Մուսախտ* [34 გვ. 506].

ზოგიერთი ქართული საკუთარი სახელიც გვიჩვენებს, რომ ამგვარი მოვლენა ქართული სინამდვილისათვისაც დასაშვებად უნდა მივიჩნიოთ, თუმცა ამგვარი შედგენილობის საკუთარი სახელები ქარ-

თულში არც თუ ძალზე ბევრია. მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ნახსენები ა ბ უ ლ ა ს ა დ ი [90, გვ. ნა] და იოვანე მთაწმიდლის სიმამრი ა ბ უ ჰ ა რ ბ ი [60, გვ. 16]. ამ სახელებში არაბული **აბუ** სიტყვა სრული ფორმით დასტურდება, მაგრამ სხვაგან იგი შეკვეცილი სახით გვხვდება: XIII საუკუნის ჰიმნოგრაფის ა რ ს ე ნ ბ უ ლ მ ა ი ს ი მ ი ს ძ ი ს გვარში პატრონიმად, საიდანაც გვარსახელია ნაწარმოები, არაბული წარმოშობის ბ უ-ლ-მ ა ი ს ი მ უნდა ვივარაუდოთ (მიუხედავად იმისა, რომ საკუთრივ ამოსავალი არაბული სახელის დადგენა ძნელია ფონეტიკური ცვლილებების გამო).

'abū-ja'qub სახელის ორი ერთმანეთის მომდევნო თანხმოვანი (ع) და q (ق) ქართულ წარმოთქმაში ერთი ბგერით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი, მით უმეტეს თუ ვივარაუდებთ, რომ იგი სპარსულის მეშვეობით არის შემოსული. აქ კი სემიტური '-ს დაკარგვა წარმოთქმაში ჩვეულებრივია (ისევე, როგორც ბერძნულში; შდრ. **Ιακωβ**, რომელიც იმავე საერთო-სემიტური ძირიდან ნაწარმოები სახელის გადმოცემას წარმოადგენს და ქართულში ი ა კ ო ბ ფორმით არის შემოსული). არაბულ-სპარსული გზით შემოსულ სიტყვებში '(ع) -ს შესაბამისად, როგორც ცნობილია, კ და ყ გვაქვს. ამასთან, ნ. მარის ვარაუდით, ყ უფრო გვიანდელია. ამრიგად, 'abūja'qub სახელის შემოსვლა ქართულში სავსებით კანონზომიერია ბ უ ი ა ყ უ ბ ფორმით. სავარაუდოა, რომ სწორედ ეს არის დავითის ისტორიკოსის მიერ ნახმარი სახელი, მით უმეტეს, რომ მის მიერ მოთხრობილი ამბების მოწმე და მხილველ პირს იგი უთუოდ ზეპირი გზით უნდა ჰქონოდა შეთვისებული. ავტორისეული ბ უ ი ა ყ უ ბ გადამწერთა მიერ იქნა შეცვლილი. მან განიცადა როგორც უცხო სახელთა დაწერილობაში ესოდენ ხშირი გრაფიკული დამახინჯებები, ისე ფონეტიკური ცვლილებებიც. ორი მჟღერი ბ-ს გავლენით **ყ→ღ**, ხოლო **ია→(ჲა)→ჟა** ბუიაყუბ→ბუიაღუბ→ბუჟაღუბ→ბუჟღუბ ფონეტიკური ვარიანტებია, **ბ/შ** და **უ/ო** კი გრაფიკული ხასიათისა არის. ანასეულ ნუსხაში, სადაც საზოგადოდ ხშირია სავარაუდო ნუსხური დედნიდან გადაწერილი გრაფიკულად მსგავსი ასოების არასწორად ამოკითხვის გამო დაშვებული შეცდომები, ამ შემთხვევაშიც დამახინჯებული ფორმა გვხვდება: შ ბ-ს მაგიერ, უფრო გვიანდელ ხელნაწერებში კი შედარებით სწორი ფორმა არის მოცემული: ბ უ ჟ ღ ო ბ. ოღონდ, საფიქრებელია, ავტორისეული ფორმა სახელისა ადრევე უნდა შეცვლილიყო, რადგან ასეთი ვარიანტი არის დამოწმებული ძველ სომხურ თარგმანში, რომელიც ადრე არის ნათარგმნი (მისი უძველესი ხელნაწერი 1279—1311 წლებისაა).

თურქულ წყაროებში ნახსენები მეორე სახელი Isa Böri არაბულ-თურქული წარმომავლობისაა, მისი პირველი ნაწილია عيسى, რომელიც, როგორც იესუ ქრისტეს სახელის არაბული ფორმა, ქართულ ძეგლებში გვხვდება: „აბდულმესიანში“ და თეიმურაზ პირველის პოემაში („წამება ქეთევანისა“) „ვერ გამომიხსნას ი ს ა მ ა ნ“ (სტრ. 26). შესაძლოა ვივარაუდოთ ამოსავლად ი ს ა ან ე ს ა ფორმა. ცვლილება გადამწერების ხელში კონტამინაციის გზით უნდა მომხდარიყო — ი ა კ ო ბ, ი ე ს ე და მსგავს სახელთა ანალოგიით. თურქი „ამირას“ სახელის მეორე ნაწილი არის საერთო-თურქული სიტყვა, რომელიც ეტიმოლოგიურად ‘მგელს’ ნიშნავს და რომელიც სხვადასხვა ჟღერადობის მქონეა თურქულ ენებში: böri, büri, bära, pörä და სხვა. იგი დღესაც იხმარება საკუთარ სახელად. ზეპირი გზით შეთვისებული ამ სახელის ფორმა შესაძლოა ყოფილიყო ბ ო რ ი ან ბ ა რ ი; ი ფუძისეულია; ამოსავალ ფორმასთან ახლოა B ხელნაწერის პ ა რ ი (ნაკლებ მოსალოდნელია არაბული بوری დაწერილობის შესაბამისი ბ უ რ ი). ეს უკანასკნელი მ. ბროსეს ი ა ს ი სახელის განმეორებულ დაწერილობად მიუჩნევია, ამიტომაც ფრანგულ თარგმანში მხოლოდ Iasi დაუწერია [94, გვ. 346]. რაც შეეხება ვ ი ნ მ ე სიტყვას, იგი გადამწერის ჩამატებულია: მას დაუწერია ქართულ სინამდვილეში ცნობილი სახელისათვის მიმსგავსებული ი ა ს ი და სახელის მეორე, გაუგებარი ნაწილის განსამარტავად შეუნიშნავს: „იასი ვინმე“, ესე იგი ვიღაცა იასიო.

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ზემოხსენებული შერყვნილი ადგილი ასე უნდა გაიმართოს: წინა დაემთხჳვნეს ამირანი დიდნი, ის[ა ბ]არი და [ა]ბუ[იაყ]უბ (ან, რაც უფრო მოსალოდნელი იყო ჩვენს ტექსტში: **ბუ-იაღუბ**) 5[1]. ასეც არის გასწორებული ჩვენს გამოცემაში.

გეჰენია

ეს სიტყვა თხზულებაში არცერთი გამოცემის მიხედვით ტექსტში შეტანილი არ არის. მხედველობაში გვაქვს შემდეგი ადგილი: „ანუ რასათვის ქადაგებულ არიან სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთათჳს ჭეშმარიტად, ხოლო საშინელებანი ურჩთა და უღირსთათჳს?“ [ქც^2, გვ. 359]. შინაარსის მიხედვით, აქ ჩანს „შუებათა და ნეტარებათა“ დაპირისპირება „საშინელებებთან“. პირველი განკუთვნილია „ღმრთისა ნების მყოფელ-

[1] რიცხვები აღნიშნავს (აქ და ქვემოთ) ჩვენი გამოცემის ტექსტის პარაგრაფებს.

თათჳს“, ხოლო მეორე „ურჩთა და უღირსთათჳს“. ღვთის ნების მყოფელთ ელით სამოთხე, რომელიც ისტორიკოსის ტექსტში ორჯერ არის ნახსენები, როგორც სამოთხე და როგორც სასუფეველი. ორივე ეს სიტყვა უძველესი დროიდანვეა ქართულში დადასტურებული: სასუფყველი გვხვდება ხანმეტ ტექსტებში: მოგელოხ თქუენგან სასუფეველი ღმრთისაჲ მ. 21, 43 [89, გვ. 52] უძველეს ქართულ წყაროებში იგი ადრევე აღნიშნავს ღმერთის საბრძანებელს (βασιλεία τοῦ Θεοῦ), ესე იგი სამოთხეს. უკანასკნელი სიტყვა თავისი პირველადი მნიშვნელობით არის 'ბაღი': „ვიქმენ მე მტილები და სამოთხები“. ეკლ. 2,5 — ოშკის ნუსხა 978 წ ('εποίησά μοι κήπους καὶ παραδείσους) ეს სიტყვა (სამოთხე, ესე იგი ბაღი, სადაც მოთხვა ანუ 'სიარული, სვლა' შეიძლება), ადრევე იძენს ქართულში დღევანდელ მნიშვნელობას.

დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში სასუფეველი და სამოთხე სინონიმებია. სინონიმთა ხმარება ქმნის სტილისტურ პარალელიზმს, რომელიც ესოდენ ხშირია თხზულებაში (მის შესახებ ქვემოთ საგანგებოდ არის მსჯელობა).

ამრიგად, ღვთისმოსავთ ელით სამოთხის შვება-ნეტარებანი, ხოლო მისი ნების უარმყოფელთ — საშინელებანი. ამგვარი წაკითხვა ტექსტისა აშკარად არღვევს სიმეტრიას. მოსალოდნელი იყო, რომ სამოთხესთან ნახსენები ყოფილიყო ჯოჯოხეთიც და დაპირისპირებაც სრული იქნებოდა: სამოთხის შვებანი და ჯოჯოხეთის საშინელებანი. იმ ნუსხებში, რომლებიც მ. ბროსეს ხელთ იყო, შესაბამისი სიტყვა არ არის, სხვა ნუსხები კი საშუალებას გვაძლევს ტექსტში აღვადგინოთ ავტორის მიერ ჯოჯოხეთის აღსანიშნავად ნახმარი სინონიმური სიტყვა. შესაბამის ადგილას ნუსხებში გვაქვს: საშინელებანი გაენიისანი M, ს. გაენისნი Q, ს. გაენისანი m. მ. წერეთელმა სწორად ამოიცნო Mm-ის დამახინჯებულ ფორმებში ძველი ქართულის კარგად ცნობილი სიტყვა გეჰენია, რაც მისი თარგმანიდან ჩანს: Schrecknisse der Gehenna [95, გვ. 70]. გ. პეჩის გერმანულ თარგმანში ეს სიტყვა, არ არის [96, გვ. 440].

გეჰენია ძალიან ადრეა ქართულში ნასესხები (შდრ. ბერძნული γεέννα) და დადასტურებულია უკვე ხანმეტ ტექსტებში: „განხერნეთ სასჯელსა გეჰენიაჲსასა“ მ. 23, 33 [89, გვ. 55]. ჯოჯოხეთი, რომელიც შემდგომ შინაარსის მიხედვით თითქმის მთლიანად ცვლის გეჰენია სიტყვას, ძველ თარგმანებში, როგორც ჩანს სემანტიკურად მაინც სხვაობს. იგი ჩვეულებრივ ᾅδης სიტყვის ფარდია ძველ ოთხთავებში.

ამრიგად, MQm-ის ვარიანტები ტექსტში ავტორისეული გეჰენია სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა. ს. ყაუხჩიშვილი კი თავის გამოცემაში დაეყრდნო A-ს ჩვენებას, სადაც ეს სიტყვა ამოღებულია. A-ს მისდევს RDT.

ყურადღება უნდა მიექცეს ქადაგებულ სიტყვასაც. ეს ფორმაც ARDT ნუსხებშია, ხოლო MQm-ს შესაბამისი იკითხვისია ქადებულან, მოცემულ კონტექსტში სწორედ ეს უკანასკნელი უნდა მივიჩნიოთ შინაარსეულად უფრო მისაღებად. მართლაც, ტექსტის განსახილველ მონაკვეთში ლაპარაკია არა იმაზე, რაც ქადაგებულია, არამედ იმაზე, რაც ელის მომავალში ერთი მხრივ — ღვთისმოსავებს და მეორე მხრივ — ღვთის ნების უარმყოფლებს. ასეთ კონტექსტში კი შინაარსს უფრო მიესადაგება ქადებული. ვნებითი გვარის ეს მიმღეობა ქართულში ნიშნავს, 'აღთქმულს, დაპირებულს, მოსალოდნელს', როგორც კარგს, ისე ცუდს. სიტყვის მნიშვნელობის საილუსტრაციოდ შეიძლება მოვიყვანოთ ილ. აბულაძის ლექსიკონში დამოწმებული ციტატა ისეთი ძეგლიდან, როგორიცაა „მამათა სწავლანი": „უკუეთუ მზემან სინათლე გჳქადა და არა ყო იგი საქმით, სიქადული ხოლო მისი ვერ განანათლებს სოფელსა". ქადება დამუქრებასაც ანუ ცუდის დაპირებასაც აღნიშნავს, რაც სხვა მნიშვნელობებთან ერთად კარგად ჩანს „ვეფხისტყაოსნიდან": ასმათ ლხინსა მიქადებდა 397; მაგრამ როცა განრისხებული ჭაშნაგირი ფატმანს დაემუქრა, ავთანდილმა გაკვირვებით იკითხა: რას დაგექადა იგი ყმა? 1109.

მაგალითები გვიჩვენებს, რომ დავითის ისტორიკოსის ზემოთმოყვანილ ნაწყვეტში სწორედ ქადებულან ან ქადებულ არიან უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ იკითხვისად. მიმღეობასთან მეშველი ზმნის შეკვეცილი ფორმით ხმარება XII ს. ძეგლში მოულოდნელი არ არის. შდრ. დამკჳდრებულან [Sin 11, X ს. გვ. 13v].

ზედმეტად მიგვაჩნია ტექსტის ამ მონაკვეთში სიტყვა ჭეშმარიტად, რომელიც არის ARDT-ში; იგი აზრობრივად ზედმეტია და გაუმართავ სიტყვაშეხამებას ქმნის. საფიქრებელია რომ იგი A-ში ჩართულია ღვთისმოსავი გადამწერის მიერ, როგორც ემოციური შეძახილი, გამოთქმული სენტენციის დასადასტურებლად.

ზემოთმოყვანილის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთი ასეა გამართული: ანუ რაჲსათჳს ქადებულან სამოთხისა შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების-მყოფელთათჳს, ხოლო საშინელებანი **გეჰენიაჲსანი** ურჩთა და ულირსთათჳს? 95.

დაუჰამრავი

ერთ-ერთი ბრძოლა თურქებთან დავითს წყალდიდობის დროს მოუხდა; ეს ეპიზოდი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე არის გადმოცემული: „გაზაფხულ განდიდნა მტკვარი, რომელ ნადინებსა ვერ დაეტია. ამისითა მინდობითა ჩადგეს თურქმანნი ბარდავს გულდებითა. მაშინ მონახნა მეფემან იგინიცა და ალონს მტკუარსა გაცურდა დაუზრავსა მას წყალსა“ [ქც², გვ. 340]. ჩვენს ყურადღებას ამჟამად იქცევს სიტყვა დ ა უ ზ რ ა ვ ს ა, რომელიც მ. ბროსეს გამოცემაში ამ სახით არის დაბეჭდილი: და უ ჰ ა ზ რ ა ვ ს ა მ ა ს [ქც¹, გვ. 249].

ფრანგულად ეს მონაკვეთი ასეა ნათარგმნი: Au commencement du printemps le Mtcouar étant devenu si gros que ses eaux débordèrent de leur lit, les Turkomans, se fiant lá-dessus, s'établirent négligemment à Barda. Le roi, qui en fuit enstruit, passa le Mtcouar à la nage, vers Alon, avec les Qiphtchaqs, tandis que l'état du fleuve empêchait que l'on ne se doutât de rien [94, გვ. 365]. ამ თარგმანის მიხედვით ჩანს, რომ ბროსეს დ ა უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი პირდაპირ არ უთარგმნია. იგი წერს, რომ დიდი წყალდიდობის გამო თურქებს საშიშროების ეჭვი არ ჰქონდათო.

ს. ყაუხჩიშვილის დ ა უ ზ რ ა ვ ი კი გულისხმობს 'გაუყინავ, გამლღვარ წყალს'. ტექსტის გერმანულ თარგმანებში სწორედ ამ მნიშვნელობების შესაფერისი ლექსიკური ერთეულებია მოცემული: in dem eiskalten (შდრ: Wörtl. zum Erfrieren bringenden) Wasser 'ყინულივით წყალში' [95, გვ. 59]; durchschwamm er mit den Kiwtchaken die Schmelzwasser der Mtkuari 'გადაცურა... მტკვრის გამლღვარი წყალი' [96, გვ. 418].

იმის გასარკვევად, თუ რომელი იკითხვისი შეიძლება მივიჩნიოთ უფრო სწორად, მივმართოთ ხელნაწერთა ჩვენებას: დაუაზრავსა A („ქართლის ცხოვრების“ ს. ყაუხჩიშვილისეულ გამოცემაში შეცდომით: დაუზრავსა. ანასეული ნუსხის პუბლიკაციაში ტექსტის ფორმა სწორადაა გადმოცემული), და უზარავსა C, დაჰუაზრავს MQ და ჰუაზრავსა mRT, ჰუაზრავსა D. სხვა ნუსხათა ჩვენება ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მიხედვით, შემდეგია: დაჰუაზრავს, და დაუჰაზრავსა.

ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ნავარაუდევი დ ა უ ზ რ ა ვ ი, რომელიც გაუყინავს ნიშნავს, შინაარსეულად მიუღებლად უნდა მივიჩნიოთ. დავითის ისტორიკოსის ეპითეტები ყოველთვის ზუსტია და მარჯვედ მორგებული. მას არ დასჭირდებოდა უზარმაზარი წყალდიდობის აღწერის დროს საგანგებოდ იმის აღნიშვნა, რომ წყალი დ ა უ ზ რ ა ვ ი, ანუ გ ა უ ყ ი ნ ა ვ ი იყო.

მ: ბროსეს გამოცემაში ნახმარი უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი ან დ ა უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი (B-ს მიხედვით) წარმოადგენს ჰ ა ზ რ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნის უარყოფით მიმღეობას.

ჰ ა ზ რ ი, როგორც ლექსიკური ერთეული, ძველ ქართულში იშვიათია. იგი არ არის ოთხთავში, არც სინურ მრავალთავში, არ ჩანს იგი „ქართული აგიოგრაფიული ძეგლების სიმფონიაში" (ხელნაწერი მასალის მიხედვით), არ არის დადასტურებული არც „ქართლის ცხოვრების" სიმფონიის I და II ნაკვეთებში.

თავკიდური ჰ-ს არსებობა სიტყვაში მის უცხოურ წარმომავლობას გვაფიქრებინებს.

შესაძლოა, აქ გვქონდეს არაბული حزر 'ვარაუდი, მიხვედრა, ეჭვი'. მართალია, ქართულში არაბულიდან ნასესხებ სიტყვებში თავკიდური h (ბგერა, აკუსტიკურად ქართული ჰ-ს მსგავსი) და ḥ ჩვეულებრივ იკარგება, მაგრამ საწინააღმდეგო შემთხვევებიც ცნობილია: ჰამალი, ჰაჯამი, ჰუბუტი, ჰუთი [62 ა, გვ. 44, 85].

საინტერესოა ის ერთადერთი მაგალითი, რომელიც ი. აბულაძეს აქვს მოყვანილი თავის „ლექსიკონში": „რომელი-იგი უკეთურებისაგან უცხო არნ, იჭჳსა და ჰაზრისა არავე ადვილად მიმავალ არნ". მაგალითი აღებულია XI ს. A 92 ხელნაწერიდან, რომელიც შეიცავს გრიგოლ ღვთისმეტყველის თხზულებას — „ათანასე ალექსანდრიელის შესხმას". ბერძნულ დედანთან შედარება გვიჩვენებს, რომ ეფთჳმის თარგმანში ჰენდიადისი გვაქვს — მას ორი სიტყვით უთარგმნია დედნისეული ერთი (ὑπονοία) სიტყვა: ი ჭ ჳ თ ა და ჰ ა ზ რ ი თ ა, რაც მოწმობს, რომ იგი მათ სინონიმებად მიიჩნევს. იმავე თხზულების მეორე თარგმანში, რომელიც ეფრემ მცირეს ეკუთვნის, ქართული თარგმანი თითქმის სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ბერძნულს: „ბოროტმან მსწრაფლ აბრალის კეთილსაცა, ხოლო კეთილმან არცაღათუ ბოროტსა ადვილად, ვინაჲთგან სიბოროტედ არ განმზადებულ, არცა მ ე ჭ უ ე ლ ო ბ ი ს ა გ ა ნ ადვილ-სატაცო". (ხელნაწ. A — 109, XII ს. 239).

მასალის სიმცირის გამო, საგანგებო კვლევა ჰ ა ზ რ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობისა და მისი ცვლილებისა ამჟამად არ ხერხდება, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ჰ ა ზ რ ი თავდაპირველად „ეჭვს, ვარაუდს, გუმანით მიხვედრილს" აღნიშნავდა. ასეთი მნიშვნელობა ჩანს უფრო მოგვიანებითაც, არსენი იყალთოელის ნათარგმნ „ქრონოგრაფშიც", სადაც ჰ ა ზ რ ი ცალკე ფუძედ გვხვდება და მისგან სხვა სიტყვებიც არის ნაწარმოები. ერთგან ნათქვამია ბალაამის წინასწარმეტყველების შესახებ: „ესე უფროჲსღა ჰ ა ზ რ არს ვიდრეღა წინაჲსწარმეტყველება" [83ა, გვ. 114]. არსენის ჰ ა ზ რ სი-

ტყვით უთარგმნია στοχασμὸς [93, გვ. 239]. იქვე ნათქვამია: ვერაგნი კაცნი მომავალთა საქმეთა წ ი ნ ა-მ ო ჰ ა ზ რ ე არიან (καὶ δεινοὶ ἄνθρωποι τοῦ μέλλοντος καταστοχασταί εἰσιν [83[a], გვ. 239]. მაშასადამე, მ ო ჰ ა ზ რ ე არის 'დაახლოებით მცნობი, მიმხვედრი'.

იმავე კონტექსტში ნათქვამია: ჴელოვნებითი წინაჲსწარმეტყუელებაჲ (პირუტყვთა ბუნებითი წინასწარმეტყველებისაგან განსხვავებით. მ. შ.) არს მკურნალთა, მენავეთა და მ ო ჰ ა ზ რ ე თ ა ჲ, რამეთუ ერთნი იგი სნეულებათა და დაჴსნათა მათთა წინაჲსწარ იტყჳან, ხოლო მეორენი — შეცვალებასა ჰაერთა და ქართასა, და მესამენი ე. ი. συμβούλοι), გულისჴმისყოფით მისწუთებიან მომავალთა საქმეთა—οἱ δὲ τοῦ μέλλοντες συνέσει καταστοχαζόμενοι [93, გვ. 239].

არსენის თარგმანში ჩანს, რომ ჰ ა ზ რ ს' ვარაუდის, ეჭვის, მიხვედრის მნიშვნელობაც ჰქონია. თეოდოსი განგრელის მოსახსენებლის ქართულ თარგმანში, რომელიც XII ს-შია შესრულებული, ნათქვამია: და ჩემდაცა და სხუათა უმეტესთა უღონოდ საგონებელნი კეთილ დ ა ჰ ა ზ რ ვ ი თ ა აღჴსნნა" [32, გვ. 236]. აქაც დ ა ჰ ა ზ რ ვ ა, ალბათ, 'მიხვედრას, ჩაწვდომას' ნიშნავს:

შემდგომში ჰ ა ზ რ და ამ ფუძიდან ნაწარმოები სიტყვების მნიშვნელობა იცვლება და სხვა ნიუანსს იღებს, ნიშნავს საერთოდ' ფიქრს', დღევანდელ' აზრს';, ამას უკვე „ვეფხისტყაოსანი" მოწმობს: ა ზ რ ა დ არად აღარა მცალს 126,4; ა ზ რ ა დ შეიქმენ 365,3 და სხვ.

ამრიგად, საფუძველს მოკლებული არ არის ვარაუდი, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში დ ა უ ზ რ ა ვ ი ს სანაცვლოდ დ ა უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი, ანუ წარმოუდგენელი (немыслимый) გვქონოდა. ასეთი ვარაუდი გამოთქმულიც იყო ჩვენ მიერ [32, გვ. 237]. მაგრამ შემდგომმა დაკვირვებამ მიგვიყვანა იმ დასკვნამდე, რომ შესაძლოა დ ა უ ჰ ა ზ რ ა ვ ი გადამწერთა მიერ შეტანილი სიტყვა იყოს. მართალია, შინაარსეულად იგი უდგება ზემოაღნიშნულ ადგილს, მაგრამ ავტორისეულ ტექსტში დასაშვებია სხვა ლექსიკური ერთეულიც ვივარაუდოთ.

ა. შანიძე თავის რუსთველოლოგიურ შტუდიებში ერთგან ეხება „ვეფხისტყაოსნის" ა მ ა რ სიტყვას [24, გვ. 254]. ამ წერილში ნაჩვენებია, რომ წარმოშობით სპარსული სიტყვა (شمار 'რიცხვი, რაოდენობა, საწყაო') საკმაოდ ხშირად არის ნახმარი XII—XIV ს. ძეგლებში. ერთ მაგალითს გვაწვდის „ისტორიანი და აზმანი": „რიცხუი ურიცხუ იყო და ჰ ა მ ა რ ი — უამრავი" [65, გვ. 7]. აქვეა დამოწმებული სხვა მაგალითებიც: თამარ მეფის სიგელში მღვიმისადმი ხელრთვებში იკითხება: „ქრისტეს სწორმან ანტონი ჭყონდიდელმან დიდითა ღუაწლითა და გულსმოდგინებითა და საფასოჲთა ა ღ უ ჰ ა მ-

რავითა მოიყვანა წყაროჲ ესე“. თვით ანტონ ჭყონდიდელის ხელრთვაში ამავე საბუთში თამარი, დავით სოსლანი და მათი ძე გიორგი ლაშა ასე არიან მოხსენებული: „რომელთა წელნია უჰამრავ და სუფევაჲ დაუსრულებელ“ [83, გვ. 101, 102].

ა. შანიძის მიერ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ ჰამარი ადრევეა ქართულში შემოსული: მის მიერ დამოწმებულია ციტატა „ვისრამიანიდან“, სადაც, მისი აზრით, თავკიდური ჰ შესაძლოა იმიტომ იყოს დაკარგული, რომ ტექსტი გვიანდელი ხელნაწერებითაა მოღწეული: უამრავი ლაშქარი გყავს. „ვეფხისტყაოსნის“ ავტორისეული ტექსტისათვის იგი ჰაეიან ფორმებს ვარაუდობს. ესენია ჰამარი (ამარი მცავით დათვალეს 1053) და უჰამარი (სპა უამარია 1320). არის ეს სიტყვა „ჟამთააღმწერელშიც“: „ღვინისა არა იყო ამარი“ [71, გვ. 149].

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობა საშუალებას გვაძლევს დავასკვნათ, რომ დავითის ისტორიკოსის ტექსტში საანალიზო მონაკვეთებშიც დაუჰამრავი უნდა გვქონოდა. დაუჰამრავსა წყალსა ნიშნავს უზომოდ ბევრს, ძალიან მოდიდებულ, მოზღვავებულ წყალს, რაც მოცემული ადგილის შინაარსს ძალიან კარგად გადმოსცემს.

დაუჰაზრავი, შესაძლოა ნუსხური ტექსტის ცუდად ამოკითხვის გამო იქნა დამახინჯებული, რადგან გამორიცხული არ არის ნუსხური მ-სა და ზ-ს აღრევა. მართალია, უამრავი შემდგომი პერიოდის ქართულში უცნობი სიტყვა არ არის, მაგრამ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში არქაული ფორმით მოცემული დაუჰამრავი მაინც გაუგებარი დარჩენილა ჩვენთვის ცნობილ ძველი ჯგუფის ხელნაწერთა საერთო არქეტიპის გადამწერისათვის და მან იგი დაუჰაზრავ სიტყვად მიიჩნია, რასაც მოწმობს შესაბამისი ვარიანტები ამ ნუსხებში.

ამრიგად, ტექსტი ამ ადგილას ასე უნდა გასწორდეს: მტკუარსა გაცურდა **დაუჰამრავსა** მას წყალსა 53.

კარასეული

თურქმანთა მიერ საქართველოდან გატაცებული ალაფის აღწერაში ნახმარია სიტყვა, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე გამოცემაში დაბეჭდილია როგორც ბაგრატეული: „სამსახურებელნი სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროსა და ვეცხლისაგანი, ბაგრატეულნი სასმურნი და სამწდეონი პატიოსანნი“ [ქც[2], გვ. 319]. მ. ბროსეს გამოცემაში ვკითხულობთ: „ოქროჲსა და ვეცხლისანი, ბაგრატეულნი და სასმურნი“ [ქც[1], გვ. 237]. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მიხედვით სასმურნი და სამწდეონი ბაგრატის ნაქონი ყოფილა: შეიძლება ბაგრატეულნი კიდევ წარმოვიდგინოთ როგორც ერთ-

ერთი წინამავალი სიტყვის პოსტპოზიციური განსაზღვრება: სამსახურებელნი... ოქრო[ჲ]სა და ვეცხლისანი, ბაგრატეულნი. ამ შემთხვევაში საანალიზო სიტყვა ბაგრატის ნაქონად „სამეფო ტაბლის სამსახურებელ ჭურჭელს“ წარმოგვიდგენს. მ. ბროსესთან კი ბაგრატეული გაურკვეველი მნიშვნელობის არსებით სახელად წარმოგვიდგება.

ბაგრატეული AC ხელნაწერთა იკითხვისია, ოღონდ C-ში ბაგრატეულნი და სასუმურნი არის. უკანასკნელი იკითხვისი განმეორებულია RDT-შიც: ბაგრატეულნი და სასმურნი. ძველი რედაქციის სხვა ნუსხებში კი შემდეგი ფორმები გვხვდება: გარატეულნი (გარტეულნი m) და სიასამურნი, სამწდეონნი Mm. Q-ში იგი სულ გამოტოვებულია: და სამსახურებელნი და ს˜სმურნი; ბოლო სიტყვას უზის ნიშანი, რომელსაც გადამწერი გაუგებარ სიტყვებს უკეთებს თავზე.

მაშასადამე, ბაგრატეული ან აღნიშნავს კონკრეტულ ნივთთა კუთვნილებას ბაგრატის მიერ, ანდა თვითონ არის რაღაც ნივთის სახელწოდება. პირველი შესაძლებლობა ნაკლებად არის გამართლებული: ბაგრატეული წინამავალ სამსახურებელ თუ მომდევნო სასუმურ სიტყვათა განმსაზღვრელად უადგილო ჩანს: მთელს თხზულებაში საზოგადოდ ავტორს ამა თუ იმ კონკრეტული ნივთის ძველი მფლობელი ჩვეულებრივ დასახელებული არ ჰყავს. ერთად-ერთი გამონაკლისი გვხვდება იქ, სადაც ნახსენებია ხვასროვანთა ნაქონები „ტახტნი და საყდარნი“, სადაც ნათქვამია, რომ ისინი „ივარად მოხუმულნი“ იყვნენ; იმ შემთხვევაში, როცა ისტორიკოსი ძველად ნაქონებს რასმე იხსენებს, იგი მოგვითხრობს: მამათა და პაპთაგან წარღებულნი ქუეყანანი 62. გაუგებარია, რატომ მაინცდამაინც სუფრის ჭურჭელზე, სხვასთან შედარებით არც თუ ისე დიდი ღირებულების ნივთებზე, უნდა ყოფილიყო საგანგებოდ ნათქვამი, რომ იგი ბაგრატის (ან რომელი ბაგრატის?) ნაქონები იყო. ამიტომ ეს სიტყვა ტექსტში გაუმართლებლად უნდა მივიჩნიოთ. ძველი სომხური თარგმანი ამ ადგილის გასარკვევად არაფერს იძლევა: თურქთაგან საქართველოს დალაშქვრა იქ ძალიან მოკლედ არის აღწერილი და მათ მიერ წაღებული ალაფი საზოგადოდ არ არის ნახსენები [82, გვ. 236, 237]. ვახუშტის ისტორიაში კი ბაგრატეულის გამოძახილს ვპოულობთ: „თურქთა წარიღეს სიმდიდრე მეფისა უზომო სამსახურებელნი ბაგრატოვანულნი“ [81, გვ. 154].

კონტექსტის მიხედვით და იმიტომაც, რომ ავტორის სტილისათვის საზოგადოდ მეტად დამახასიათებელია სინონიმების ხმარება, საანალიზო ადგილას ბაგრატეულიც ჭურჭლის ერთ-ერთი სახეობის აღმნიშვნელი სიტყვის შეცვლილ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ. ჩვენი

ვარაუდით, ავტორისეულ ტექსტში აქ უნდა გვქონოდა ქართულ ძეგლებში დადასტურებული კ რ ა ს ე უ ლ ი, კ ა რ ა ს ე უ ლ ი ან კ რ ა ს ო უ ლ ი.

ეს სიტყვა, როგორც საღვინის ან საზოგადოდ ჭურჭლის სახელი, ისევ დავითის დროინდელ ძეგლებში გვხვდება; მის მიერ შიომღვიმის ლავრისათვის მიცემულ ანდერძში ვკითხულობთ: „შჳდეულისა პარასკევსა თითო კ ა რ ა ს ე უ ლ ი მიეცეს, სეფისკუერსა და თესლსა თანა შესუან ყოველთა“. მეორეჯერ იმავე ანდერძში ნახსენებია: „თითო კ ა რ ა ს ე უ ლ ი ღჳნოჲ“ [54, გვ. 97, 98]. როგორც თანდართულ ფოტოზე ჩანს, სიტყვა ორივეჯერ დაუქარაგმებლად, სრულად არის დაწერილი.

კ რ ა ს ე უ ლ ი ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა (κρασοβόλιον). ქართულში მისი ხმარება დავითის მახლობელ ხანებში დადასტურებულია სხვა ძეგლებშიც. „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ გვხვდება კ რ ა ს ო ვ უ ლ ი: „ოდეს ტრაპეზსა დაჯდის მწუხრსა, ოთხი კ რ ა ს ო ვ უ ლ ი მიართუან“ [60, გვ. 44]. იგივე სიტყვა ნახსენებია გრიგოლ ბაკურიანიძის ტიპიკონში, რომელიც დაახლოებით 1083 წ. არის დაწერილი, ამ ძეგლში მას ოდნავ განსხვავებული ფორმა აქვს: „ოთხი კ რ ა ს ო ვ ო ლ ი სრულიად მიეცემოდის“, „ორ-ორი კ რ ა ს ო ვ ო ლ ი იწდიოს“ [28, გვ. 85]; „თჳთო კ რ ა ს ო უ ლ ს ა სუმიდენ“; „სუმიდენ ორ-ორსა კ რ ა ს ა უ ლ ს ა“ [გვ. 88].

თ. ჟორდანია დავითის ანდერძის რუსულ თარგმანში ამ სიტყვას ბერძნული ფორმითვე გადმოსცემს: по одному красоулу [91, გვ. 13]. ასევე იქცევა ა. შანიძეც: пьют по две красовули... и по одной красовуле [28, გვ. 300]. უნდა შევნიშნოთ, რომ ეს ბერძნული სიტყვა საკმაოდ გავრცელებული ყოფილა ღვინის ჭურჭლის აღსანიშნავად ბიზანტიურ გარემოსთან დაკავშირებულ ქრისტიანულ სამყაროში; იგი გვხვდება სლავურშიც: красо(в)уля—монастырский кубок, кружка, чаша [53].

ამრიგად, კ რ ა ს ე უ ლ ი ან კ ა რ ა ს ე უ ლ ი, როგორც ჭურჭლის (აქედან: საწყაოს) სახელი, XI—XII სს. ქართულში რეალურად არსებობს. დავითის ისტორიკოსის ტექსტის ზემოთ დასახელებულ მონაკვეთში სწორედ ღვინის სხვადასხვა ჭურჭელია ჩამოთვლილი, ამიტომ კ ა რ ა ს ე უ ლ სიტყვა ტექსტში შინაარსის მიხედვით სრულიად გამართლებულია.

დასაშვებია თუ არა იმ ვარიანტების მიხედვით, რომლებიც ნუსხებში გვხვდება, წარმოვიდგინოთ ისტორიკოსის თხზულებაში სიტყვის თანდათანობითი ცვლილება? ამასთან უნდა გავიხსენოთ, რომ ნაწარმოების ტექსტში სხვადასხვა ნუსხებში ისეთი იკითხვისებიც არის, რომელთა ახსნა ფონეტიკურ ან გრაფიკულ ნიადაგზე ძნელად

ხერხდება. ცხადია, რომ Mm-ის იკითხვისები (გარატეულნი, გარტეულნი) უფრო ახლოა პირვანდელ ფორმასთან (კარასეული — გარასეული — გარატეული?), ხოლო CA-ს ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი გაუგებარი დაწერილობის გააზრიანების შედეგია.

ზემოთქმულის შესაბამისად, ტექსტს ვასწორებთ ასე: **სამსხურებელნი** სამეფოთა ტაბლათანი, ოქროჲსა და ვეცხლისანი, **კარასეულნი**, სასუმურნი და სამწდეონი პატიოსანნი 5.

იამხანაგეს

თხზულების დასაწყისში მოთხრობილია გრიგოლ ბაკურიანისძის ჩასვლა გიორგი მეფესთან ბანას. მათი ერთად ყოფნა, ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემის მიხედვით, ასეა აღწერილი: „მუნ მოვიდა წინაშე მათსა ზორვარი აღმოსავალისა გრიგოლ ბაკურიანისძე... და დიდად გ ა ნ ი ხ ა რ ე ს და განისუენეს“ [ქც[2], გვ. 318]. ეს იკითხვისი მიჰყვება A-ს, რომელსაც უმნიშვნელო ვარიანტებით იმეორებენ RDT. განსხვავებულია MQm, სადაც გ ა ნ ი ხ ა რ ე ს სიტყვის სანაცვლოდ ასეთი იკითხვისია: დ ი ა დ ი ა ა მ ხ ა ნ ა გ ი. C-ში ტექსტის ეს ნაწილი ჭალაშვილის ხელითაა ნაწერი: დ ი დ ა დ ი ა მ ხ ა ნ ა გ ე ნ ე ს.

ა მ ხ ა ნ ა გ ი ახალი სპარსული სიტყვაა, რომელიც X—XI ს-შია შემოსული ქართულ ენაში [1, გვ. 280]. „ვისრამიანში“ ვკითხულობთ: „ა მ ხ ა ნ ა გ ი მისი შეპირვება იყო“. ცნობილია მისგან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნაც; „ამირანდარეჯანიანში“ ნათქვამია: „გ უ ე ა მ ხ ა ნ ა გ ა და მუნ მოვიდა შავი ჭაბუკი“. ა მ ხ ა ნ ა გ ი და მისგან ნაწარმოები ზმნური ფორმები არც თუ იშვიათია შემდეგაც. „ვეფხისტყაოსანში“ ვკითხულობთ: მეორე ლექსი კარგია ა მ ხ ა ნ ა გ თ ა სათრეველად 17; ა მ ხ ა ნ ა გ ო ბ დ ე ს, ლაღობდეს 80; ფრიდონ ლაღი ა მ ხ ა ნ ა გ ო ბ ს 497; მაშასადამე, მოულოდნელი არ არის ამგვარი სიტყვის გამოყენება ისტორიკოსის თხზულებაშიც.

MQm ნუსხების დ ი ა დ ი ა ა მ ხ ა ნ ა გ ი ტექსტის დამახინჯებას წარმოადგენს. ყველაზე უფრო მისაღებია C-ს იკითხვისი, თუმცა ზმნის ფორმა მთლად გამართული არ არის. A-ში კი გაუგებარი თუ დამახინჯებული ადგილი შეცვლილია გ ა ნ ი ხ ა რ ე ს სიტყვით.

უნდა შეინიშნოს შემდეგიც: როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ერაჲ ჭალაშვილის ხელით ნაწერია ისტორიკოსის თხზულების მეტად მცირე ნაწილი, რომლის მიხედვით ძნელია ზუსტად განსაზღვრა, თუ რომელ ნუსხებს მისდევს იგი. მაგრამ არ შეიძლება ყურადღება არ მიექცეს, რომ თხზულება უსათაუროა, როგორც A-ში; გარდა ამისა, ზოგიერთი იკითხვისიც ამ მცირე მონაკვეთში მისდევს არა ვახტანგისეულ რედაქციას, არამედ ძველი ნუსხებისას. (მასვე წელსა MQmc, შდრ. ხო-

ლო მასვე წელსა ARDT; იოტნეს MQmc შდრ. იოტნეს სპარსნი ARDT 1. მოსცა ღმერთმან MQmc +გიორგის ARDT მისცა... MQc+ და განიყარნეს ARDT 2. ეს კიდევ ერთი საბუთია იმისა, რომ C-ს იკითხვისი საანალიზო მონაკვეთში არ არის გვიანდელი; მაშასადამე, ეს ადგილი უნდა გასწორდეს შემდეგნაირად: **დიდად იამხანაგეს** და განისუენეს 2.

იმერეთი?

თხზულების არსებულ გამოცემებში ერთგან ნახსენებია ი მ ე რ ე თ ი. ბროსეს გამოცემაში იგი B(1839 წ.) ნუსხას მისდევს. მის ხელთ მყოფ ნუსხებში (RT) გვაქვს ი მ ე რ ი თ ს. ასევეა MQm-ში, ხოლო CA-შია: ი მ ე რ ი თ. სიტყვა გვხვდება შემდეგ კონტექსტში: „მეფერა გარდავიდის აფხაზეთს, უმცრორე ეშინოდის თურქთა და მათთა ციხოვანთა. მას ჟამსა მეფე გარდავიდა ი მ ე რ ე თ ს და შეკრბეს... და ხიმარჯუთ მოიპარეს სამშჳლდე“ [ქც^2,გვ. 331].

დასავლეთ საქართველოს აღსანიშნავად თხზულებაში ყოველთვის ნახმარია ა ფ ხ ა ზ ე თ ი, რომელიც ტექსტში შვიდჯერ არის ნახსენები; მაგ., წარვიდა მეოტი აჭარით ა ფ ხ ა ზ ე თ ა დ 2; გარდავლო მთაჲ ლიხთაჲ და შთავიდა ა ფ ხ ა ზ ე თ ა დ 17; წარმოვლო მსწრაფლ ა ფ ხ ა ზ ე თ ი თ 52.

საანალიზო მონაკვეთში ნახსენებია მეფის აფხაზეთში გადასვლა, მომდევნო წინადადებაში კი, თუ გამომცემელთა კონიექტურას გავიზიარებთ, ისევ გეოგრაფიული სახელია (ოღონდ სხვა) ნახმარი.

სავარაუდოა, რომ აქ სხვა სიტყვა უნდა ყოფილიყო; ნუსხათა განსხვავებული იკითხვისების მიხედვით აქ შეიძლება აღვადგინოთ ი მ ი ე რ ‘იქეთ, იქეთკენ‘, რაც შინაარსეულად სრულიად გამართლებულია; ჯერ ნათქვამია, რომ თურქებს ნაკლები შიში ჰქონდათ მეფის დასავლეთში გადასვლისას, შემდეგ კი მოთხრობილია, თუ რა მოხდა მაშინ, როცა მეფე იქ წავიდა.

ი მ ი ე რ და მისი საპირისპირო მნიშვნელობის ა მ ი ე რ ზმნიზედები ძველ ქართულში ხშირად გვხვდება; ჯუარს-აცუეს და მის თანა ორნი სხუანი ი მ ი ე რ და ა მ ი ე რ, და შორის იესუ (ი. 19, 18 — როგორც ძველ, შატბერდულ ოთხთავებში, ისე მომდევნო რედაქციებში). მსგავსივე მაგალითი გვაქვს ოშკის ბიბლიაშიც: შიმონვარნი მისნი უვიდოდეს ა მ ი ე რ და ი მ ი ე რ მდინარის კიდესა მას [გამ. 2, 5]. ორიგინალურ ისტორიულ ძეგლებშიც მსგავსი ფორმები საკმაოდ ხშირია. დაუდგინნა ლაშქარნი ი მ ი ე რ და ა მ ი ე რ [ქც^2, გვ. 18, 4]: დაიბანაკეს ა მ ი ე რ და ი მ ი ე რ არაგუსა [ქც^2, გვ. 150].

ისტორიკოსის თხზულებაში გვხვდება მ ი ე რ: მ ი ე რ მოეყვა-ნა... დედოფალი 44, ალვიდის ხესა... და მ ი ე რ საცნაურ-ყვის ჭრტინვაჲ თჳსი 83; გარდავიდა მეფე გეგუთს და მ ი ე რ ხუფათს 50.

სავარაუდებელია, რომ დაქარაგმებული იმ̃რ დაამახინჯეს გვი-ანდელმა გადამწერებმა და ი მ ე რ ე თ, ი მ ე რ ე თ ს დაწერილობები ამ დამახინჯებების შედეგია.

ი მ ე რ-ა მ ე რ ი ისტორიული წყაროების მიხედვით მიმოხილული აქვს ნ. ბერძენიშვილს [2, გვ. 632—640]. საარქივო მასალებიდან ამო-ღებული შენიშვნები ყოველთვის ერთგვაროვანი ხასიათისა არ არის. დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან დაკავშირებით იგი წერს: „ვგონებ პირველად გვხვდება ტერმინი იმერეთი“ [3, გვ. 636]. ხოლო „ისტორიათა და აზმათა“ შესახებ მიუთითებს: „აფხაზეთშია გეგუ-თი და აჯამეთი და არა „იმერეთში“. ასეთი ტერმინი იმ დროს არ არსებობდა“ [გვ. 639]. შესაძლოა ი მ ე რ ე თ ი, როგორც წარმოქმნი-ლი ფუძე, ადრეული წარმოშობისაც იყოს, მაგრამ (რაც თვით ნ. ბერ-ძენიშვილსაც აქვს ნათქვამი) იგი უნდა ყოფილიყო არა კონკრეტული გეოგრაფიული ან პოლიტიკური ერთეულის სახელი, არამედ ზო-გადად იქაური, გადაღმა მხარის აღმნიშვნელი ლექსიკური ერთეული. ამას ადასტურებს ის მაგალითები XI—XII ს. ძეგლებში, სადაც ი მ ე რ (←იმიერ) და ა მ ე რ (←ამიერ) სიტყვები ზედსართავის მნიშ-ვნელობით გვხვდება; გიორგი მესამის სიგელში (1177 წ.) დასახე-ლებულნი არიან „ეპისკოპოსნი ი მ ე რ ნ ი და ა მ ე რ ნ ი“ [83, გვ.72]. ასეთივე მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრებიდან:“ ი მ ე რ ი თ ზღჳთ ვიდრე ა მ ე რ ა დ ზღუადმდე ექუსი მილიონი არს [59, გვ. 198].

იმერ- და **ამერ-** ფუძიდან წარმოქმნილი სახელები და-დასტურებულია „ისტორიათა და აზმათა“ ტექსტში: ყოველნი კავ-კასიისა ი მ ე რ ე ლ ნ ი და ა მ ე რ ე ლ ნ ი (როგორც ნ. ბერძენიშვილი აღნიშნავს, აქ იგულისხმებიან კავკასიის ქედის იქეთ და აქეთ მცხოვ-რებნი). [2, გვ. 639].

ამრიგად, ი მ ე რ ე თ ი დავითის ისტორიკოსის ტექსტში იმიტომ კი არ უნდა მივიჩნიოთ ზედმეტად, რომ ამ დროს შეუძლებელია მსგავ-სი წარმოქმნილი სახელის არსებობა (შდრ. ო ვ ს ე თ ი, ა ფ ხ ა ზ ე-თ ი, კ ლ ა რ ჯ ე თ ი, ს პ ა რ ს ე თ ი იმავე თხზულებაში), არამედ იმი-ტომ, რომ საანალიზო მონაკვეთში იგი შინაარსის მიხედვით საჭირო არ არის.

თხზულების ენის მორფოლოგიურ თავისებურებათა შესახებ

მოკლე ენობრივ მიმოხილვაში, რომელიც წინ უძღვის „ქარ-თლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემის პირველ ტომს, გრამატიკულ

თავისებურებებს სულ ერთი გვერდი აქვს დათმობილი. ს. ყაუხჩიშვილი აღნიშნავს, რომ „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტი „უხვ მასალას იძლევა XI—XIII სს. ქართული ენის ფონეტიკურ, მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მოვლენათა დასახასიათებლად“. და იქვე განაგრძობს: „პირველ რიგში უნდა ითქვას შემდეგი: **„ქართლის ცხოვრება“ არის საერო მწერლობის ძეგლი** (ხაზი გამომცემლისაა. **მ. შ.**). ამით აიხსნება ის გარემოება, რომ უძველეს ნუსხებში (ACMm) ისეთი ენობრივი ფორმები გვხვდება, რომლებიც განასხვავებენ „ქართლის ცხოვრებას“ XI—XII სს. სასულიერო შინაარსის ძეგლებისაგან. „ქ. ც“. ძეგლებში უხვად არის შეჭრილი ახალი ქართული ენობრივი ფორმები“ [ქც², გვ. 046]. ახალი ქართულის დამახასიათებელ ნიშანთაგან დასახელებულია ორად-ორი: პირველი მათგანია ის, რომ „ხმოვანფუძიან სახელებში თითქმის არასოდეს არ იხმარება ბრუნვათა დაბოლოებებში **ა** (შემდეგ მოყვანილია რამდენიმე კონკრეტული მაგალითი **მ. შ.**). XVIII ს. გადამწერთ ხშირად აღდგენილი აქვთ **ა**“. მეორე ნიშნად მიჩნეულია სხვაობა რიცხვით სახელთა გადმოცემისას; ტექსტში დადასტურებულ ძველ და ახალ ფორმათაგან პირვანდელი ტექსტის კუთვნილებად ავტორს „ხალხური“ (ე. ი. გვიანდელი. **მ. შ.**) ფორმები მიაჩნია: თორმეტთა, მეთოთხმეტესა და სხვ. ავტორი განაგრძობს: „ახალი, სალაპარაკო ენიდან შემოსული ფორმები, რასაკვირველია, იმას არ მოასწავებს, რომ ენა უკვე გამოვიდა ძველი ქართულის ფარგლებიდან. „ქართლის ცხოვრების“ ენა ჯერ კიდევ ძველი ქართულია, იგი მხოლოდ იწყებს საშუალი ქართულის ნიშნების ათვისებას. ჯერ კიდევ საკმაოდ გვხვდება ისეთი ენობრივი ფორმები, რომლებიც ძველი ქართულის დამახასიათებელია“. ასეთების მაგალითად მას მიაჩნია: 1. ატრაქცია, 2. უფროობითი ხარისხის წარმოება არსებით სახელთაგან (მაგ. უგმირე). 3. ნათესაობითი ბრუნვის ხმარება დროის ზმნისართის გამოსახატავად.

ჩვენ ამჯერად არ მიგვაჩნია საჭიროდ საგანგებო მსჯელობა ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებაზე იმის შესახებ, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ შემავალი თხზულებები საერო მწერლობის ძეგლებს წარმოადგენს; ეს საკითხი ცალკე კვლევის საგანია და მის შესახებ ივ. ჯავახიშვილის, კ. კეკელიძისა და სხვათა ნაშრომებში ბევრი საგულისხმო დებულება არის წარმოდგენილი. ძნელია აგრეთვე მკვლევრის მიერ ამ ნაწარმოებში ახალი ქართულისად მიჩნეულ მორფოლოგიურ ფორმათა არსებობის ახსნა მისი დებულების საფუძველზე. უნდა გავითვალისწინოთ დღეისათვის კარგად ცნობილი ფაქტები: ერთი მხრივ, ახალი ქართულის მრავალი ელემენტი, შენიშნული სასულიერო მწერლობის ძეგლებში ძალიან ადრე, XI საუკუნისათვის მათში მრავლად ჩნდება; მეორე მხრივ, XI—XII საუკუნეთა საერო მწერ-

ლობის ძეგლებში — „ვისრამიანში“, „ვეფხისტყაოსანში“ ძველი ქართულის მრავალი ფორმა არის შენარჩუნებული. სწორედ ამიტომ ა. შანიძე XI ს. ყველა ძეგლისათვის საერთო სურათს ახასიათებს, როდესაც ამბობს: „XI ს. ძეგლებიც ძველი ქართული ენით არის დაწერილი, მაგრამ მათ საკმაოდ მოეპოვება ლექსიკურ-გრამატიკული მოვლენები, რომლებიც მათ ენას საშუალ ქართულთან ანათესავებს. ამიტომ XI ს. ენა გარდამავალი საფეხურის ენაა, რომელშიც სჭარბობს ძველი და რომელსაც საშუალი ქართულისათვის დამახასიათებელი ნიშნებიც მოეპოვება [30, გვ. 9]. გარდა ამისა, გასათვალისწინებელია ისიც, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“, სხვადასხვა ავტორის მიერ სხვადასხვა დროს დაწერილ თხზულებათაგან შედგენილ კრებულში, თითოეულ ნაწარმოებში (ვგულისხმობთ ძველი ციკლის ნაწილს) მოსალოდნელია და კიდევაც არის, ძველი ქართული სამწერლობო ენის ნორმებით შეპირობებული საერთო ენობრივი მაჩვენებლების გარდა, ისეთი ფორმებიც, რომლებიც მის ენას ამავე კრებულში შეტანილ სხვა ნაწარმოებთა ენისაგან საგრძნობლად განასხვავებს. ესენია თავისებური სიტყვაწარმოება, სინტაქსური კონსტრუქციები და სხვა, რომელთა ერთიანობა ამა თუ იმ ავტორის ინდივიდუალურ სტილს ქმნის. ამის შესაბამისად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების ენაზე დაკვირვებისას ჩვენ შევეცადეთ გამოგვევლინებინა ნაწარმოებში, ერთი მხრივ, ის ფორმებიც, რომლებიც შეესაბამება მისი დაწერისდროინდელ ენობრივ ნორმებს, და, მეორე მხრივ, ისიც, რაც ავტორის ენისათვის ჩანს სპეციფიკური; ამგვარი ანალიზის საფუძველზე შესაძლებლად მივიჩნიეთ ზოგიერთი ცალკეული ფორმისა თუ ტექსტის მონაკვეთის შესწორება.

1. ბრუნვათა ზოგიერთი ფორმა და ტექსტის იკითხვისები (სამალავთაჲთ)

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ ს. ყაუხჩიშვილს ხმოვანფუძიან სახელებში ბრუნვათა დაბოლოებებში ჲ-ს უხმარებლობა მიაჩნია ახალი ქართულის ფორმად; მართლაც, CAMm ნუსხებში, ჲ-ს ხმარების შემთხვევები თითქმის არსად არ გვხვდება, მაგრამ ყველა ეს ნუსხა მხედრულია, ხოლო მხედრულ წერაში სისტემურობა ჲ-ს გადმოცემაში არც არის სავარაუდებელი. CAMm ნუსხებში ჲ-ს უქონლობა იმის ნიშანი კი არ არის, რომ „ქართლის ცხოვრებაში“ ახალი ენობრივი ფორმებია დადასტურებული, არამედ მხოლოდ მხედრულ ნუსხათა თავისებურებების მაჩვენებელია.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, Q ერთად-ერთია ძველი ჯგუფის ნუსხათა შორის, რომელიც ნუსხურად არის ნაწერი. აქ, როგორც მო-

სალოდნელი იყო, გარკვევით შეიმჩნევა ტენდენცია ძველი ორთოგრაფიული ნორმების დაცვისა; დიფთონგური დაწერილობანი ხმოვანფუძიანი სახელების სახელობით ბრუნვაში ხშირად გვხვდება (გარდა ე ხმოვანფუძიანი სახელებისა): სპაჲ მისი 108v; ქრისტიანობაჲ, ლხინებაჲ 111r; ქუეყანაჲ 111r, 119r, 120r; გაწურთაჲ 113v; მტერობაჲ 113v; უსჯულოებაჲ და ცოდვაჲ 114v; კეთილწესიერებაჲ 115r; სხუაჲ 116v; თურქობაჲ, ვნებაჲ 117r; რიდობაჲ 117v; განწყობაჲ 121r; გზაჲ 122r; დაუნჯებაჲ 136r; სიტყუაჲ 136v; ცხორებაჲ 138v; მოქალაქობაჲ, ურვაჲ 139r; **ო** ხმოვანფუძიან სახელებთან: უსულოჲ 136v, მარტოჲ 138r და სხვა. დიფთონგური დაწერილობა აქა-იქ გვხვდება ნათესაობითარ სახელობითშიც.

ამავე დროს მსგავსსავე შემთხვევებში **ჲ** არ არის: ხარაჯა ითხოვა 93r; შეწევნა მეფობრივი 106r; წამი სასწორისა 105v; კიდევ მეტი; დიფთონგური დაწერილობა გვაქვს იქ, სადაც იგი სრულიად ზედმეტია: მეფესაჲ 92r; მოისრაჲ და განგრძელდაჲ 92v; შემოისმაჲ 104v და სხვ.

შეგვიძლია თუ არა Q-ს დაწერილობათა საფუძველზე ვივარაუდოთ და აღვადგინოთ ავტორისეულ ტექსტში დიფთონგური დაწერილობანი ყველა საჭირო შემთხვევაში?

ამ კითხვაზე პასუხის გასაცემად უნდა გავითვალისწინოთ ის საზოგადო ვითარება, რაც XI—XII სს. ნუსხურად ნაწერ ძეგლებში გვაქვს (ზემოთ უკვე იყო აღნიშნული, რომ „ქართლის ცხოვრების“ დედანი, საერთო აზრის მიხედვით, ნუსხური უნდა ყოფილიყო). შესადარებლად მრავალი მასალიდან შეიძლება ავიღოთ ის, რომელიც ქრონოლოგიურად და სხვა თვალსაზრისითაც ახლოს დგას დავითის ისტორიკოსის თხზულებასთან — დავითის ანდერძი შიომღვიმისადმი, რომლის ნუსხური დედნის ერთ ნაწილს დღეს ფოტოპირის მიხედვით ვიცნობთ [54].

ამ დოკუმენტში ანალოგიური შემთხვევები გვაქვს: ე ხმოვანფუძიანი სახელების ბოლოს დიფთონგური დაწერილობა არ არის: მემსგეფსე... წირვიდეს; საზედაშე... გვევლოგიონ.

ა და ო ხმოვანფუძიან სახელთა სახელობით ბრუნვაში დიფთონგები გვხვდება: გამოღებაჲ; ოცდაათი ლიტრაჲ ვეცხლი წმიდაჲ; მომეტებული ზროხაჲ; სხუაჲ ჭურჭელი; ღამის-თევაჲ და ლოცვაჲ; ღჳნოჲ; საჭიროჲ და სხვ. ნათესაობითარ სახელობითში: ხილი ფურნისაჲ, სიგელი შეუვალობისაჲ; სასეფოჲ; მონასტრისაჲ და მათთა მეცხოვრეთაჲ; ივარი სპარსთაჲ.

ამავე დროს ტექსტში გვხვდება დიფთონგური დაწერილობანი იქ, სადაც ნორმის მიხედვით მოსალოდნელი არ იყო: დაუდგაჲმს; შემსგავსებულაჲდ; სულიერსაჲ მამასა; სხუათაცაჲ ჰქონებოდა და სხვ.

დავითის ანღერძის ორთოგრაფია კარგად ასახავს იმ ვითარებას, რომელიც XI ს. ბოლოსათვის ჩანს ნუსხურით ნაწერ ძეგლებში: ძველი მწიგნობრული ნორმები ჯერ კიდევ ძალაშია, მაგრამ ცოცხალ მეტყველებაში დიფთონგების მოშლის გამო მათ დაწერილობაში მერყეობა შეიმჩნევა (დიფთონგი ზოგჯერ არ არის დაწერილი იქ, სადაც უნდა ყოფილიყო და იწერება იქ, სადაც ნორმის მიხედვით დიფთონგი არ უნდა გვქონოდა). საერთო ვითარების მიხედვით უნდა დავასკვნათ, რომ დიფთონგების გადმოცემა დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ორთოგრაფიულ ნორმას წარმოადგენდა, რასაც ასახავს (თუნდაც ნაწილობრივ) Q ხელნაწერი. შესაბამისად, ყველგან, სადაც ენის ნორმების მიხედვით მოსალოდნელია დიფთონგური დაწერილობა, იგი თხზულებაში აღსადგენია, თუნდაც Q-ში იგი არ გვქონდეს. მართალია, ერთგვარი საშიშროება მორფოლოგიური ფორმების ხელოვნური „არქაიზაციისა“ ამგვარ პროცედურაში ჩანს, მაგრამ ტექსტი, გამართული ერთიანად ძველი ქართული ორთოგრაფიული ნორმების მიხედვით, მაინც უფრო ახლოს უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ ტექსტთან, ვიდრე მისი ის სახე, რომელიც გვიანდელ ხელნაწერებში გვხვდება. ამას თხზულების ენის სხვა მონაცემებიც უჭერს მხარს.

გვიანდელ RDT ხელნაწერებში თხზულების ტექსტში აქა-იქ შეინიშნება დიფთონგურ დაწერილობათა ხმარება, განსაკუთრებით D-ში (დაუნჯებაჲ 136г; სიტყუაჲ 136v; მოქალაქობაჲ, ურვაჲ 139г უსულოჲ 136v; მარტოჲ 138г; ცოდვა მჴედრისაჲ 115v; ათაბაგი განძისაჲ და უმრავლესი კახთაჲ 115v). აღსანიშნავია, რომ T-ში, რომელიც ნუსხურად არის ნაწერი, მოსალოდნელ შემთხვევებში უმეტესად დიფთონგი არ გვხვდება; მისი მიმდგომი ქ˜ყნა 162г; აჰა ქყ˜ნა საქართველო 162v. დიფთონგურ დაწერილობათა ხმარება გვიანდელ ხელნაწერებში არ ნიშნავს მათთვის ძველი დედნების ქონებას; როგორც ქვემოთ დავინახავთ, ამას მათი ტექსტუალური ანალიზი ადასტურებს.

დიფთონგურ დაწერილობებთან დაკავშირებით შესაძლებელია ყურადღება მივაქციოთ ზოგიერთ იკითხვისს, რომელსაც ერთი შეხედვით მათთან საერთო არაფერი აქვს. მხედველობაში გვაქვს უპირველეს ყოვლისა ტექსტის ერთი მონაკვეთი, რომელშიც აღწერილია დავითის გამარჯვება ერწუხის ბრძოლაში. ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში იგი ასე იკითხება: „ერთი ათასთა არა თუ სდევდა, არამედ ჴელითა იპყრობდა, და ორთა არა თუ წარექცივნეს ბევრნი, არამედ სანთლითა თჳთ მათვე ტყეთათ და მთხრებლთათ ტყუედ მოჰყვანდეს ყოველნი ქრისტიანენი“ [ქც^2, გვ. 328].

მონაკვეთის პირველ ნაწილს, სადაც ხდება დაპირისპირება: ერთი — ათასთა, ორნი — ბევრნი, ბიბლიური პარალელი აქვს (იხ. ქვემოთ).

მეორე ნაწილში ს ა ნ თ ლ ი თ ა გაუმართლებელ იკითხვისს წარმოადგენს, მიუხედავად იმისა, რომ იგი საერთოა ყველა ამჟამად ცნობილი ნუსხისათვის: ტყე-ღრეში სანთლით სიარული ტყვეთა შესაპყრობად აშკარა უაზრობაა. მარი ბროსეს გამოცემაში იგივე სიტყვა დატოვებულია ყოველგვარი კომენტარის გარეშე [ქც[1], გვ. 242]. ფრანგულ თარგმანში კი ჩანს, რომ გამომცემელს წინადადებაში სუბიექტად მიუჩნევია ქრისტიანენი [ქც[1]: იგინი ყოველნი ქრისტიანენი]: et que chaque chrétien, armé d'une torche, les traînait captifs, du sein des forêts et des cavernes [94, გვ. 356]. ამრიგად, ს ა ნ თ ლ ი თ ა ნათარგმნია როგორც 'ჩირაღდნით აღჭურვილი, ჩირაღდნის მქონე' (ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე სიტყვის განსაზღვრებად), თუმცა იქვე შენიშვნაში მ. ბროსე მიუთითებს, რომ ს ა ნ თ ლ ი თ ა იკითხვისს იგი ამჯობინებდა შემდეგს: ს ა ბ ლ ი თ ა.

გ. პეჩის თარგმანში ს ა ნ თ ლ ი თ ა აგრეთვე გაგებულია როგორც სინათლის წყარო: durch ihre Laterne [96, გვ. 406] 'მათი ფარნებით'.

განსხვავებულად (და ჩვენი აზრით უფრო სწორად) გაუაზრებია თავის თარგმანში ეს სიტყვა მ. წერეთელს: sie holten sie aus ihren Versteken in den Wäldern und Gräben heraus [95, გვ. 52]. ამრიგად, მთარგმნელს ს ა ნ თ ლ ი თ ა გაუგია როგორც 'დასამალავი ადგილი, საფარი,' რომელიც ტყეში ჰქონიათ დამარცხებულებს. ვფიქრობთ, რომ ხელნაწერებში დადასტურებული ს ა ნ თ ლ ი თ ა ამ შინაარსის სიტყვის აღდგენის საშუალებას იძლევა ამგვარად: ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ.

ძველ ქართულში მოქმედებითი ბრუნვა (სავრცობის გარეშე), როგორც ცნობილია, ხშირად აღნიშნავს დაწყების, გამოსვლის პუნქტს; აღვმაღლდე ქ უ ე ყ ა ნ ი თ (ი. 12, 32), გამოვალნ ე ზ ო ჲ თ თ ჳ ს ი თ (ფს. 18, 6) და სხვ. მსგავსი მაგალითები თვით დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში არის: წარვიდა მეოტი ა ჭ ა რ ი თ 5; ს ა ს დ უ ნ ი თ მეოტი... წარვიდა 60; ჴ რ მ ლ ი თ მ ი ს ი თ უკმომდინარითა სისხლითა 28. დავითის ანდერძშიც გვხვდება მსგავსი ფორმები, რომლებიც ხმოვანფუძიან ფუძეუკვეცელ სახელებთან შესაბამისად დიფთონგურ დაწერილობას გვიჩვენებს; ს ა ა მ ი დ ო ჲ თ. როდესაც სახელი **ნართანიან** მრავლობითშია, მოქმედებით ბრუნვაში **თა** დაბოლოებას უკვე ძველ ქართულშივე კვლავ ერთვის მხოლობითის ბრუნვის ნიშანი: კ ა ც თ ა ჲ თ, ა ნ გ ე ლ ო ზ თ ა ჲ თ (ე. ი. კაცთაგან, ანგელოზთაგან). „ვეფხისტყაოსნის" ჩვენთვის ცნობილ ხელნაწერებში მსგავსი ფორმები უკვე დიფთონგური დაწერილობის გარეშე გვხვდება: თ უ ა ლ თ ა თ (ე. ი. თვალებიდან) ცრემლი გისეტყვია [30,

გვ. 40]. სავარაუდებელია, რომ ისტორიკოსის თხზულებაში სწორედ ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ გვქონდა, რაც შინაარსეულად სრულიად გამართლებულია: ლტოლვილები ტყე-ღრეებში იმალებოდნენ და იქიდან (ე. ი. სამალავებიდან) დავითის გამარჯვებულ მებრძოლებს გამოჰყავდათ ისინი. ს ა მ ა ლ ა ვ ი ისტორიკოსის ტექსტში სხვაგანაც გვხვდება: „შენ თუ გენებოს, ძლიერნი ჯეროვანი გამოგზავნე და თქუენთა ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ გამოსრულმან მნახე“ 58. ს ა მ ა ლ ა ვ ნ ი ტ ყ ე თ ა დ ა ღ რ ე თ ა ნ ი წარმოადგენს საზღვრულს ორი მსაზღვრელით, რომელიც მოქმედებით ბრუნვაში ასე წარმოგვიდგება: სამალავთაჲთ ტყეთა და ღრეთაჲთ. პირველი მსაზღვრელი შეიძლება არ იყოს შეთანხმებული ბრუნვაში საზღვრულთან, ძველი ქართულის კარგად ცნობილი წესის მიხედვით [6, გვ. 616], მაგრამ ხელნაწერთა იკითხვისები თითქო შესაძლებელს ხდის აქაც სრული შეთანხმებაც ვივარაუდოთ: ტ ყ ე თ ა თ იკითხება MQmRT-ში (A-ში შეცდომაა: ტყუეთა, C-ში კი ორმაგი ბრუნვის ნიშანი არა გვაქვს: ტყეთა).

ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ ტიპის ფორმები, როგორც ცნობილია, ორმაგი ბრუნვის ფორმათა თავისებური სახეა. საზოგადოდ, Q-ში (და ხანდახან D-შიც) დიფთონგური დაწერილობა სიტყვათა ბოლოს ხმოვანფუძიან სახელთა ბრუნებისას უფრო არის დაცული, ვიდრე ორმაგი ბრუნებისას; უკანასკნელ შემთხვევაში ძველი ქართულის ნორმები უფრო ხშირად არის დარღვეული. დედანში საგულისხმებელია აქაც ნორმათა დაცვა, ამიტომ საჭიროდ მიგვაჩნია სხვაგანაც დიფთონგურ დაწერილობათა აღდგენა: კუალითგან ფ ე რ ჯ თ ა ჲ თ 12; აიყარა ვ ე ლ თ ა ჲ თ 59; არბია ლ ი ჟ ა თ ა ჲ თ ვიდრე ქურდევანადმდე 51; აღივსო მთით მტკურამდე და გ ა გ თ ა ჲ თ ბერდუჯამდე 52; უკანასკნელ ორ შემთხვევაში გეოგრაფიულ სახელებში ავტორს მრავლობითის ფორმა აქვს ნაგულისხმევი (ლიჟანი, გაგნი), თუმცა შესაძლოა ნამდვილად აქ მრავლობითთან არ გვქონდეს საქმე.

ერწუხის ბრძოლის ეპიზოდში, რომელიც ზემოთ არის მოყვანილი, ეჭვს იწვევს საანალიზო მონაკვეთის ბოლოც იმ სახით, როგორითაც იგი არსებულ გამოცემებშია. ამ ბრძოლაში, თვით ისტორიკოსის ცნობით, დავითის მოწინააღმდეგენი იყვნენ არა მარტო ქრისტიანენი, არამედ სულტნისა და განძის ათაბაგის ჯარები. ამიტომაც უფრო სწორი უნდა იყოს MQm-ის იკითხვისი: იგინი ყოველნი (შდრ. იგინი C). ძველი რედაქციის ნუსხათაგან ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე ხ ი არის მხოლოდ A-ში, ხოლო RT (D-ს აქ ფურცლები აკლია) ორსავე იკითხვისს აერთებს: იგინი ყოველნი ქრისტიანენი (ასეა მ. ბროსეს გამოცემაშიც).

რას ნიშნავს თ ჳ თ მ ა თ ვ ე? გამოცემების ტექსტის მიხედვით გამოდის, რომ აქ იგულისხმება ისინი, ვისაც ტყვედ მოჰყავდა მტერი (თჳთ მათვე... მოჰყვანდეს), თუმცა, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ბრო-

სეს სახელობით ბრუნვაში დასმული ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ე ნ ი მიუჩნევია სუბიექტად. სინამდვილეში ეს სიტყვები ჩასმულია საზღვრულსა (ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ) და პოსტპოზიციურ მსაზღვრელებს შუა, და საზღვრულის მნიშვნელობასვე აზუსტებს. ზოგიერთ ხელნაწერთა ჩვენება შემდეგია: მთითვე MQm, მათითავე C, მათივე A, მათვე R, მ~თვე T. ამ იკითხვისთა მიხედვით შეიძლება აღვადგინოთ მ ა თ ი თ ვ ე: MQm ნუსხების იკითხვისებში ჩანს დაქარაგმებული დაწერილობის (მ~თითვე) დამახინჯება. კუთვნილებითი ნაცვალსახელი, რომელიც მოქმედებით ბრუნვაშია, აღნიშნავს, რომ სამალავები მ ა თ ი, ე. ი. ლტოლვილებისა იყო.

ამრიგად, ერწუხის ბრძოლის ეპიზოდის ბოლო მონაკვეთი ასე შეიძლება გაიმართოს: არამედ **სამალავთაჲთ** თჳთ **მათითვე** ტყეთა და **მთხრებლთაჲთ** ტყუედ მოჰყვანდეს იგინი 27.

2. წარმოქმნის თავისებურებებთან დაკავშირებული საკითხები ტექსტში

XI—XII საუკუნეთა ნათარგმნ და ორიგინალურ ძეგლებში, როგორც ცნობილია, სიტყვაწარმოებას ფართო გასაქანი ეძლევა. უფრო ადრეული პერიოდის ქართულში დადასტურებული სიტყვაწარმოების ცალკეული საშუალებანი ხმარების არეს იფართოებს; ასეთ მაგალითებს ვხვდებით უკვე ათონელების შემოქმედებაში. შემდგომ, როდესაც ელინოფილური ტენდენციები მძლავრდება, შესაბამისად მატულობს სიტყვაწარმოების გზით შექმნილი ლექსიკურ ერთეულთა რაოდენობაც. დავითის ისტორიკოსის თხზულებაშიც საკმაოდ ბევრია მსგავსი შემთხვევები.

წარმოქმნილ ფორმათა ერთი რიგი გვიანდელ ნუსხებში შეცვლილია და დამახინჯებული. ტექსტის დადგენისათვის აუცილებელია მათი შესწორება; მსჯელობა ზოგიერთი ასეთი ფორმის შესახებ მოცემულია ქვემოთ.

ისტორიკოსის თხზულებაში დავით მეფე რამდენჯერმე შედარებულია ალექსანდრე მაკედონელთან; ერთ-ერთი ასეთი ადგილი „ქართლის ცხოვრების“ ბოლო გამოცემაში ასე არის გადმოცემული: „ჩუენი ესე გჳრგჳნოსანი და ახალი ალექსანდრე, დაღათუ იყო ჟამითა შემდგომი, არამედ არა საქმითაცა, არცა განზრახვითა, არცა სიმჴნითა უმცირე. და თჳთ მათ საქმეთა შინა, რომელთა მძლედ ითქმის ალექსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ მრავალითა უმაღლეს მგონიეს ესე. და რაოდენ საწუთოთა და ჴორციელთა შინა იგი მისთა სწორთა და მისგან და მის ჟამისათა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგე-

ოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს მცნებათა შინა ჴორციელ-თავე თანა მისთა პირველთა ყოველთა ჰმატდა“ [ქც², გვ. 338]. ამ მო-ნაკვეთის აზრი ნათელია — ეს არის ალექსანდრესა და დავითის და-პირისპირება და უკანასკნელის ყოველმხრივი უპირატესობის აღნიშ-ვნა —, მაგრამ ამ მონაკვეთის ზოგიერთი ნაწილი გაუმართავია. ეს ეხება სიტყვებს: „და მისგან და მის ჟამისათა“. აქ იგულისხმება ალე-ქსანდრე; იგი „საწუთოთა და ჴორციელთა შინა მისთა სწორთა... უმა-ღლეს და უზეშთაეს იყო“. მომდევნო სიტყვებში ავტორისათვის ჩვე-ული სინონიმური პარალელიზმი გვაქვს; აქაც იგულისხმება პირები, რომელთაც იგი, ე. ი. ალექსანდრე, სჯობდა. „მისგან და მის ჟამისათა“ სიტყვებში შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ ბოლო ორი სიტყვა ავტორი-სეულ ტექსტს გადმოსცემს. ავტორის სტილისათვის საზოგადოდ უცხო არ არის ზედსართავების ხმარება სუბსტანტივის მნიშვნელობით. ამის მაგალითები ზემოთმოყვანილ მონაკვეთებშიც გვაქვს: „საწუთოთა და ჴორციელთა“ გულისხმობს ამ რიგის მოქმედებას თუ ზრახვას, სუბ-სტანტივის გამოტოვება აქ შემთხვევითი არ არის; ეს არის სტილისტუ-რი ხერხი, რომელიც ავტორს საშუალებას აძლევს ორივე დაპირის-პირებული პირის დახასიათება განაზოგადოს; დავითზეც ასევეა ნათ-ქვამი: „ეგეოდენ ეგე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა.. ჰმატდა“.

ტექსტში სხვა შემთხვევებიც შეიძლება ვნახოთ, სადაც საზღვრუ-ლი სუბსტანტივი გამოტოვებულია: ჯაბანთა სადედოთა შთაცუმითა 92, რაც ნიშნავს: ‘ჯაბანთათვის დედაკაცის ტანსაცმლის ჩაცმით’. სხვა მაგალითია: არა კმა იყვნეს (იგულისხმება: სპანი ან კაცნი) სამეფოჲსა მისისანი 43.

ამრიგად, შეიძლებოდა დაგვეშვა ავტორისეულ ტექსტში მის-ჟამისათა სიტყვის არსებობა, მაგრამ ასეთ შემთხვევაში გაურ-კვეველი რჩება წინამავალი მისგან; მივმართოთ ხელნაწერთა ჩვე-ნებას: „მისგან და მის ჟამისათა“ იკითხვისი გვხვდება ART-ში (D-ში ტექსტი ნაკლულია). სხვა ნუსხებში გვაქვს: მოჟამეთა C, მოჰამებთა MQ, მოჰამებათა m. ამ ვარიანტთაგან სწორედ C-სი უნდა მივიჩნიოთ სწორად; MQm-ში ჰ ნუსხური ჟ-ს ცუდად ამოკითხვის შედეგია. მო-ჟამე წარმოების ტიპის მიხედვით XI—XII ს. ძეგლების ენისათვის დამახასიათებელ ფორმას წარმოადგენს; ამ დროს ხშირია ნასახელარი ზმნებიდან მიმღეობათა წარმოება; შენიშნულია, რომ ზოგჯერ მიმღე-ობებს თემის ნიშნის უქონლობის გამო ისეთი ფორმა აქვთ, რომ შეი-ძლება ვივარაუდოთ მათი უშუალოდ სახელის ფუძიდან წარმოება [13, გვ. 119]. ამ ეპოქაში გამორიცხული არ არის აგრეთვე ხელო-ბის სახელების **მე-ე** და მიმღეობის **მო-ე** მაწარმოებელთა არადიფე-რენცირებული ხმარება.

დავითის ისტორიკოსის ტექსტში მსგავსი მაგალითები შემდეგია: მოლაშქრე: მოლაშქრედმცა კმა ეყვნეს 42; მოსაკარგვე: განათავისუფლნა ...ლავრანი მოსაკარგვეთა მაჭირებელთაგან 82. მომჯელოვნებელი: ლომსა მომჯელოვნებელსა [მოჯელოვნებულსა ქც^2, გვ. 339] არა სცონოდა 52; უკანასკნელ მიმღეობაში სხვა მაგალითთაგან განსხვავებით თემის ნიშანი ებ აშკარად ჩანს; გარდა ამისა, ტექსტში მოიპოვება შესაბამისი პირიანი ფორმაც: მეფემან მ ო ი ჯ ე ლ ო ვ ნ ა ესრეთ 39.

C ნუსხაში რეალურად დადასტურებული მ ო ჟ ა მ ე უნდა მივიჩნიოთ ავტორისეულ ფორმად. უკვე თხზულების დაწერის წინარე ხანებში ქართულში დადასტურებულია ჟამ ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნის პირიანი ფორმა: ეფთვიმი მთაწმიდლის ერთ-ერთ თარგმანში (გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიაში „მაკაბელთათჳს“) ვკითხულობთ: თ ა ნ ა მ ე ჟ ა მ ე ო ბ ე ნ, რაც ნიშნავს ‘ჩვენი თანამედროვე არიან’. იმავე თხზულების ეფრემ მცირისეულ თარგმანში იგივე ადგილი ასე არის გადმოცემული: ხოლო მ ო ჰ ა ს ა კ ე ჩუენდა (A—109, 222r). მ ო ჰ ა ს ა კ ე სხვა მნიშვნელობითაც გვხვდება: მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრებაში (ხელნაწერი 1031 წ.) ვკითხულობთ: არაოდეს შეექცეოდა სახიობათა და ლაღობათა მ ო ჰ ა ს ა კ ე თ ა თანა [68, გვ. 60]. აქ მ ო ჰ ა ს ა კ ე ‘თანატოლს, ასაკით სწორს‘ ნიშნავს.

ამიტომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში ART-ს მცდარი იკითხვისი C ნუსხის მიხედვით უნდა შესწორდეს. ამავე დროს უნდა შეინიშნოს, რომ MQm-ის დამახინჯებულ ფორმებში, სადაც იგივე სიტყვა შეიძლება ამოვიკითხოთ, ყურადღება უნდა მიექცეს აგრეთვე მრავლობითის ფორმას, რომელშიც ორმაგი მაჩვენებელი (ებ-იანი და **ნარ-თანიანი** მრავლობითისა) გვაქვს — მ ო[ჟ]ა მ ე ბ თ ა. მსგავსი წარმოება ქართული ძეგლებისათვის, მართალია, იშვიათია, მაგრამ მთლად უცხო არ არის: ყოველთაგან ს ო ფ ლ ე ბ თ ა შეკრიბნა [ფსალმ. 106, 2]; ასეა ყველა — ძველ და გიორგისეულ რედაქციებში.

საანალიზო მონაკვეთში ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ გარემოებას: „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტის მიხედვით, მთლად ნათელი არ არის, თუ ვის „ჰმატდა“ დავითი. მართალია, აქ დასაწყისში აშკარაა, რომ ავტორი მას ალექსანდრე მაკედონელს უდარებს, მაგრამ ბოლოში მოცემული იკითხვისი გაუგებრობას ქმნის: ეგეოდენ ესე (ე. ი. დავითი **მ. შ.**) პ ი რ ვ ე ლ თ ა ყოველთა ჰმატდა. ვინ არიან „პირველნი ყოველნი“, თუ კი შეპირისპირება ერთ პირთან — ალექსანდრესთან — ხდება? ხელნაწერებში ასეთი სურათია: ყველა ხელნაწერი იძლევა პ ი რ ვ ე ლ თ ა იკითხვისს (მათ შორის QT დაქარაგმებულ ფორმებს: პ͠ლთა). მეორე სიტყვა, ყ ო ვ ლ ი თ ა არ არის CMQm-ში; ეს არის ART-ის იკითხვისი (D-ს აქ ტექსტი აკლია). ვფიქ-

რობთ, რომ პ ი რ ვ ე ლ თ ა მცდარი იკითხვისია. აქ უნდა გვქონდეს პ ი რ ვ ე ლ ს ა, რომელიც ზემოთ ხსენებულ ალექსანდრეს გულისხმობს; მრავლობითი რიცხვის ხმარება, ალბათ, წინამავალი სიტყვებით არის გამოწვეული (შესაძლოა იმიტომ, რომ პ ი რ ვ ე ლ თ ა გააზრებული იყო ჴ ო რ ც ი ე ლ თ ა სიტყვის პოსტპოზიციურ მსაზღვრელად). რაც შეეხება ყ ო ვ ე ლ თ ა სიტყვას, იგი შეიძლებოდა გაგვესწორებინა ასე; ყ ო ვ ლ ი თ ა (ყ ო ვ ლ ი თ ა ჰმატდა). მაგრამ უფრო სავარაუდებელია, რომ იგი A-ში ზედმეტად არის ჩასმული წინამავალი (მ ი ს ჟ ა მ ი ს ა თ ა ყ ო ვ ე ლ თ ა) სიტყვების ანალოგიით; შინაარსეულად იგი აუცილებელი არ არის, რადგან დაპირისპირება სრულია: როგორც ალექსანდრე სჯობდა თავის სწორებსა და თანამედროვეებს ჴორციელი მოქმედებით, ისე დავითი, საღმრთო (აგრეთვე ხორციელ) საქმეთა მოქმედი, „პირველსა ჰმატდა“.

შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთის ბოლო ასეა ჩვენ მიერ შესწორებული: და რაოდენ საწუთოთა და ჴორციელთა შინა იგი მისთა სწორთა და **მოყამეთა** ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგეოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა, ჴორციელთავე თანა მისთა, **პირველსა** ჰმატდა 49.

მო-ე, მე-ე მაწარმოებელთა საშუალებით წარმოქმნილ სახელებთან დაკავშირებით ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ ადგილს;

ანელმა თავადებმა მოციქულები აახლეს დავითს და ამცნეს „მოცემაჲ ქალაქისაჲ“, ამ პირებს „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე გამოცემაში მ წ ი გ ნ ო ბ ა რ ნ ი ეწოდება. ეს ფორმა იმეორებს ARDT ნუსხათა ჩვენებას. იგივეა B ნუსხაშიც, რომელიც გამოყენებულია მ. ბროსეს გამოცემაში. ქც^2-ის ვარიანტებში ნაჩვენებია აგრეთვე, რომ სხვა გვიანდელ ნუსხებშიც იგივე იკითხება. ამავე დროს CMQm ნუსხებში გვაქვს სხვა, ჩვენი აზრით, მოცემული ადგილისათვის უფრო შესაფერისი იკითხვისი: მ ე წ ი გ ნ ე ნ ი. ეს სიტყვა, რომელიც ფორმით ხელობის სახელს წარმოადგენს, დადასტურებულია ‘შუამავლის, მოციქულის‘ მნიშვნელობით „დიდ სჯულისკანონში“. ეს თხზულება, არსენ იყალთოელის თარგმნილი, იმავე ეპოქის ძეგლია, რომელსაც ისტორიკოსის თხზულება ეკუთვნის. ერთ-ერთ თავში ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მიტროპოლიტნი და ეპისკოპოსნი თვითონ კი არ უნდა ეახლნენ მეფეს რაიმე საქმის გამო, არამედ თავისი საჭიროება „მ ე წ ი გ ნ ი ს ა მიერ დიდისა ეკლესიაჲსა ანუ პატრიარქისა მათისა მოციქულისა მიერ“ უნდა ამცნონ. გარკვეულია, რომ ბერძნულ ტექსტში მ ე წ ი გ ნ ე ს შეესაბამება **‘ρεφερενδάριος**, რომლის მნიშვნელობაა ‘წერილობითი ბრძანების დამტარებელი’ [14, გვ. 74]. მაშასადამე, საანალიზო მონაკვეთში მ ე წ ი გ ნ ე უფრო შესაფერისია მოცემულ კონტექსტში, ვიდრე მ წ ი გ ნ ო ბ ა რ ი: უნდა შეინიშნოს,

რომ ივ. ჯავახიშვილს დავით აღმაშენებელზე თხრობის დროს სწორედ მეწიგნენი აქვს დამოწმებული მარიამ დედოფლისეული ქ˜ცბის გამოცემის მიხედვით [42, გვ. 207].

თხზულების ენისათვის დამახასიათებელია სხვადასხვა ფუძეთაგან ნაწარმოებ აბსტრაქტულ სახელთა სიმრავლე: ისინი უმეტესად — **ობა** სუფიქსით არის წარმოქმნილი: ცნეს მეოტობაჲ გიორგისი 5; აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულობისა 30; ჰმატს... მოქმნულობისა შეუსწორებელობითა 30; სულიერითა და ჯორციელითა სათნოებითა აღსავსეობაჲ 32. ყოველი თურქობაჲ 37; შექმნათ... რიდობაჲ 39; მზაობაჲ... უბრძანა 39; საქებელ განსწავლულობითა 90. ადგილთა მწუანვილოვანთა ზედა მოსუმურობითა 92; არცა მშვლდი თავს-იდებსო მარადის გარდაცუმულობასა და არცა ძალი ორღანოჲსაჲ მარადის განსხირპულობასა 91.

ზემოთ ჩამოთვლილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ავტორი აბსტრაქტულ სახელებს ხშირად მიმღეობათაგანაც აწარმოებს. ამის საფუძველზე ყურადღება უნდა მივაქციოთ ერთ ადგილს, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ ორსავე გამოცემაში ასეა წარმოდგენილი: რათა არარა ევნოს სოფლისა ამის მღელვარისა ზღვსაგან [ქც[1], გვ. 261; ქც[2], გვ. 361].

ამის მღელვარისა ზღუისაგან დადასტურებულია A-ში (მას მისდევს RDT, აგრეთვე სხვა გვიანდელი ნუსხებიც). მაგრამ CMQm-ში საანალიზო მონაკვეთი გადმოცემულია ასე: რათა არარაჲ (—QRDT) ივნოს (ევნოს CARDT) სოფლისა მის ზღჳსა (ზღუასა C) მრავალ-მღელვარობისაგან. ამ იკითხვისში გვხვდება ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი აბსტრაქტული სახელი, რომელიც წარმოქმნილია რთული ფუძიდან: მრავალ-მღელვარე. სხვადასხვა სახის რთული ფორმები (კომპოზიტები, შერწყმული სახელები), რომ აღარაფერი ვთქვათ რთულ ზმნებსა და აღწერილობით ფორმებზე, საკმაოდ ხშირია თხზულების ენაში. დავასახელებთ რამდენიმე მაგალითს: მარტივ სახითა, მრავალ-სახე მართებითა 97; მოძღუარ-საგონებელნი ეგე თქუენნი 90; ნათესავი ქართველთაჲ ორგულ-ბუნება არს 94; პატივის-პყრობანი მონაზონთანი 84; ღმრთის-სახისა კაცთმოყუარეობისა თჳსისა 34; ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან 21; ღმრთივ-მოვლინებულნი გუემანი 13 და სხვ. შეიძლება დავასახელოთ აგრეთვე რთული ფუძიდან აბსტრაქტული სახელის წარმოქმნის მაგალითებიც: იყო ორკერძოვე ძლევისმოყუარებაჲ ოდენ 89; წარმოთქუნა... ძლევა-შემოსილობანი 57.

ზემოთქმული გვაძლევს უფლებას ვივარაუდოთ, რომ A-ს (და მის მიმდევნო ნუსხათა) იკითხვისი საანალიზო მონაკვეთში ტექსტს შერყვნილი სახით წარმოადგენს. შესაბამისად, ჩვენს გამოცემაში იგი CMQm ნუსხათა კვალობაზე გამართული: არარაჲ ივნის სოფლისა მის ზღჳსა მრავალმღელვარობისაგან 98.

ძლევა-შემოსილობა, რომელიც ზემოთ არის დამოწმებული, ზოგიერთ ნუსხაში გვხვდება ალექსანდრე მაკედონელის ხსენებისას: ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მძლეობანი, სიმჴნენი და ძლევა-შემოსილობანი ARDT, შდრ. ...მჴნე-კაცებანი და ძლევანი CMQm. გამოცემებში ტექსტის ეს მონაკვეთი ისევე იკითხება, როგორც ARDT-ში. სავარაუდოა, რომ ARDT-ში სამივე სიტყვა ავტორისეული არ არის, რადგან ორი მათგანი ერთი და იმავე ფუძის შემცველია (მძლეობანი, ძლევა-შემოსილობანი) და შინაარსით თითქმის სინონიმური. მოსალოდნელია, რომ გადამწერთათვის ნაკლებად გასაგები ძლევა-შემოსილობა შეცვლილი ყოფილიყო უფრო მარტივი აღნაგობის სიტყვით, მაგრამ ზოგ ნუსხაში, ჩანს, ორივე დარჩა: ავტორისეულიცა და გადანასწორებიც. სიმჴნე თხზულების ენისათვის უცხო სიტყვა არ არის. იგი რამდენჯერმე გვხვდება: სიმჴნე წყობათა შინა 44; გამოცდილნი სიმჴნითა 48; არცა სიმჴნითა უმცირე 49. მიუხედავად ამისა, საანალიზო მონაკვეთში იგი, საფიქრებელია, რომელიღაც გადამწერს შეუტანია; ამით მას შეუცვლია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი შერწყმული სიტყვა მჴნე-კაცებანი, რომელიც დამოწმებულია MQm-ში. ზემოთქმულის მიხედვით, სინამდვილესთან ახლო ჩანს შემდეგი იკითხვისი: ალექსანდრესნი წარმოთქუნა მჴნე-კაცებანი და ძლევა-შემოსილობანი 57.

ბრუნვის ფორმანტებით და თანდებულებით ნაწარმოებ სახელთა თავისებურების გათვალისწინება შესაძლებლობას გვაძლევს აღვადგინოთ ზოგიერთი სიტყვის მართებული წაკითხვა.

ორივე გამოცემებში დადასტურებულია დღითი-დღე შემდეგ კონტექსტში: კუალად დღითი-დღე წარსაგებელთა, რომელთა მისცემდა [ქც², გვ. 353]. ასეთი იკითხვისი საერთოა ყველა ნუსხისათვის, გარდა C-სი, რომელშიც დღითი-დღეთა გვაქვს.

ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირია ასეთი ფორმები: წყალობაჲ მისი ნათესავითი ნათესავად (ლ. 1,50); სდევნიდეთ ქალაქითი ქალაქად (მ. 23, 34). პური ჩუენი თანაარსობისაჲ მომეც ჩუენ დღითი დღედ (ლ. 11,3). ეს სპეციფიკური სიტყვათშეხამება კარგად არის ცნობილი; მისი პირველი წევრის მორფოლოგიური ფორმის შესახებ სხვადასხვა აზრი არსებობს [31, გვ. 310, 6, გვ. 218]. მეორე კი სავსებით ნათელია: სახელი დასმულია ვითარებითი ბრუნვა-

ში, ვითარებითი ბრუნვის ნიშანი კი ზოგჯერ დაკარგულია: ასწავებდა დღითი დღე (დღჱთი დღედ DE) ტაძარსა შინა (ლ. 19, 47 C).

ამრიგად, დღითი დღე დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში თითქო ეჭვს არ უნდა იწვევდეს. მაგრამ ტექსტზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ აქ სხვა ვითარება უნდა გვქონდეს. დღითი-დღე წინ უძღვის წარსაგებელთა სიტყვას; შესაბამისად აქ სავარაუდებელია მისი მსაზღვრელის ფუნქციით ხმარება, მით უმეტეს, რომ პრეპოზიციური მსაზღვრელი (უმეტესად ატრიბუტული) თხზულებისათვის უცხო არ არის და პოსტპოზიციის გვერდზეც გვხვდება: იწყო მათვე მამულ-პაპურთა უგზოთა კუალთა სლვაჲ 15; იხილა რაჲ მშჳდმან და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან 16; ქმნა წყობანი დიდნი და ჴმა-გასმენილი იგი დიდი ძლევაჲ 21. რადგანაც წარსაგებელთა მრავლობით რიცხვშია, მისი მსაზღვრელიც ასევე მრავლობითში უნდა იყოს; საგულისხმოა ამ მხრივ C-ს დღითი-დღეთა. მაგრამ დღითი-დღე ფორმას თავისთავად ზედსართავის მნიშვნელობა არა აქვს, ამოსავალად ისტორიკოსის ტექსტში უნდა ვივარაუდოთ ფორმა, რომელშიც ვითარებითი ბრუნვის ნიშნით მაწარმოებელი ფორმანტის მნიშვნელობა აქვს: დღითი-დღედი 'ყოველდღიური'. იდენტური წარმოების მაგალითი ოთხთავის ძველ რედაქციებში ორჯერ გვხვდება: შემდგომად დღითი-დღედისა მის მსახურებისა აბიაჲსა (ლ. 1,5); წესსა მას დღითი-დღედისა მისისასა (ლ. 1,5); (გვიანდელ რედაქციებში — ეფთჳმესა და გიორგისეულში — პირველ შემთხვევაში დღითი-დღედ გვხვდება, მეორე კი ძველი რედაქციებისნაირ ფორმას გვიჩვენებს: წესსა მას დღითი-დღედისასა, წესსა მას დღითი-დღედისა მისისასა). მაგალითები შეიძლება უფრო გვიანდელი ძეგლებიდანაც დავიმოწმოთ: დღითი-დღედთა მსხუერპლთა, რომელთა შესწირვიდეს 64, [II, გვ. 194]. იქმნებოდეს ქურივნი მათნი დღითი-დღედსა შინა მსახურებასა [62, გვ. 379]. ამრიგად, დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტშიც შეიძლება აღვადგინოთ დღითი-დღე[დ]თა (რასაც C-ს ჩვენებაც ნაწილობრივ უჭერს მხარს) და საანალიზო ადგილი ასე წავიკითხოთ: **დღითი-დღედთა** წარსაგებელთა, რომელთა მისცემდა 81.

თანდებულები სიტყვამაწარმოებელი ფორმანტის ფუნქციით ისტორიკოსის თხზულებაში საკმაოდ ხშირია. მათ შორის შეიძლება დავასახელოთ **-გან:** კაცი მიწისაგანი ღმერთსა ემსგავსა 91; დიდთა ანუ მცირეთაგანი 86; არცა ერთისა კეთილთაგანისა შემაშთობელ 97; რომელთაგანი მოძღუარსა თჳსსა იოანეს მისცა 81; ვინ მიიღო... ერთიცა სათნოებათაგანი 97;

წელიწადნი მისნი შობითგანნი 101; გაგზავნა მონათაგან-ნი 73.

ამის საფუძველზე შეიძლება ყურადღება მიექცეს ტექსტის იმ მონაკვეთს, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: ვერვინ ძუელთა და ახალთაგან მეფეთა ემსგავსა [ქც[2], გვ. 351]. ეს იკითხვისი ემყარება A-ს; სხვა ნუსხებში ეს ადგილი ასეა წარმოდგე-ნილი: ძუელთა და (ანუ C) ახალთა მეფეთაგანი (— გან m, — განნა D) ემსგავსა. მ. ბროსეს გამოცემაში ვკითხულობთ: ვერ-ვინ ძველ-თა და ახალთა მეფეთაგანი ემსგავსა [ქც[1], გვ. 255]. ზემოთ მოყვა-ნილი მაგალითები გვიჩვენებს, რომ მეფეთაგანი ავტორის ენი-სათვის ჩვეულებრივი წარმოქმნილი სახელია და სწორედ ამ სახით უნდა იქნეს წაკითხული შესაბამის ადგილას. მ. ბროსეს გამოცემაში (RTB ნუსხების მიხედვით) შენარჩუნებულია სწორი ამოსავალი ფორმა, რომელიც CMQ ნუსხებშია (სხვებთან ერთად), A-ში იკი-თხვისი კი ნუსხის გადამწერისათვის ჩვეულებრივი „გაუბრალოება“ არის. ამრიგად, უპირატესობა უნდა მივცეთ არა A-ს იკითხვისს, არა-მედ სხვა ნუსხებისას და საანალიზო მონაკვეთში მეფეთაგანი წავი-კითხოთ (როგორც მ. ბროსეს გამოცემაშია: ვერვინ ძუელთა ანუ ახალთა **მეფეთაგანი** ემსგავსა 76.

მიერ თანდებული თხზულებაში საკმაოდ ხშირად გვხვდება: ქა-დებული უსჯულოთათჳს ესაიაჲს მიერ 12; უწყოდიან... მის მიერ ქებაჲ სათნოებისაჲ 87; აღსანიშნავია ერთი თავისებურება: **მიერ** თანდებუ-ლი ხშირად არის ნახმარი მრავლობით რიცხვში ნათესაობით ბრუნ-ვაში დასმულ სახელთან იმ შემთხვევაში, როდესაც მხოლობითში შესაბამის კონსტრუქციაში მოქმედებითი ბრუნვა იყო მოსალოდ-ნელი: აღსავსე იყო ირემთა და ეშუთა მიერ 18; აღავსო სი-წმიდეთა მიერ 30; მომტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ 20; თანდებული შეიძლება მსაზღვრულ-საზღვ-რულს შორისაც იყოს ჩასმული: მარტივთა მიერ სიტყუათა გეზრახო 90; თჳთო ფერთა მიერ შესაწირავთა განა-მდიდრნა 80. მოქმედებით ბრუნვას ნართანიან მრავლობითში, რო-გორც ცნობილია, მოქმედების არე ძალზე შეზღუდული აქვს; ამი-ტომ არის, რომ ავტორი აქ ზემოთდასახელებულ კონსტრუქციას (ნათ. ბრ. + **მიერ**) იყენებს საჭირო შემთხვევაში ამავე ფუნქციით, მით უმე-ტეს, რომ **მიერ** თანდებულის ხმარება კლასიკური ძველი ქართუ-ლის ბოლო პერიოდის ენაში მატულობს ელინოფილური სკოლის გავლენით.

მიერ თანდებული, როგორც მაწარმოებელი, ძველი ქართულის უძველეს ძეგლებშია ცნობილი; ხანმეტ მრავალთავში ასეთი მაგა-ლითი გვხვდება: მოსესმიერთა მათ წიგნთაცა კითხვად მოს-

წრაფე იყო [88, გვ. 129]. შეიძლება დავიმოწმოთ სინური მრავალთავიც: ღმრთისამიერი ბრძანება არს [74, გვ. 105, 34]. მიერ თანდებული, როგორც საზოგადოდ სხვა თანდებულები, სადერივაციო აფიქსის მნიშვნელობით აგრეთვე ხშირად გამოიყენება XI—XII ს. მწერალთა ენაში. ზოგიერთი მაგალითი თვით დავითის ისტორიკოსის თხზულებაშიც გვხვდება; მოსეს ღმრთისამიერნი გუაუწყებენ თხრობანი... 78.

მიერ თანდებულთან დაკავშირებით განსახილავია ისტორიკოსის თხზულების ერთი მონაკვეთი: ხედვიდა რა დავით ესეოდენთა ზეგარდამოთა ღმრთისა მიერ წყალობათა და შეწევნათა. ასე იკითხება ეს ადგილი ორსავე გამოცემაში. [ქც^{1}, გვ. 246, ქც^{2}, გვ. 335]. ღმრთისა მიერ სულ არ არის CMQm-ში. მიერ-ის ნაცვლად ARDT-ში მიმართ იკითხება. მიერ, რა თქმა უნდა, შინაარსეულად უფრო სწორია, ვიდრე მიმართ (მწყალობელი ღმერთია და წყალობაც მის მიერ არის მოცემული), მაგრამ გამოცემებში დადასტურებული სახით იკითხვისი ენობრივად გამართული არ არის. (მიერ და მიმართ ნუსხებში სხვაგანაც არის აღრეული: სულიერთა სათნოებათა მიმართ (მიერ ARD, მ̃რ T) მიხედვად 67. ღმრთისა მიმართ ARDT-ში გვავარაუდებინებს მ̃რთ დაქარაგმებულ დაწერილობას, რომლის გახსნით მიღებული ღმრთისამიერთა სრულიად გამართულია როგორც შინაარსის, ისე ფორმის მხრივ. ღმრთისამიერი არის ‘ღმრთის მიერ ნაბოძები, ღმრთისაგან მინიჭებული‘ და მოცემულ ადგილას სწორედ ეს იგულისხმება. მაშასადამე, საანალიზო მონაკვეთი ასეთ სახეს მიიღებს: ხედვიდა რაჲ დავით ესეოდენთა ზეგარდამოთა ღმრთისამიერთა წყალობითა 42.

დაახლოებით ასეთი ვითარება გვაქვს ამ მონაკვეთში: სულიერთა საქმეთა მისთა ვიეთი გონება მისწუთეს [ქც^{2},გვ. 352]. მისთა CARDT-ს იკითხვისია, ხოლო MQm-ს მიხედვით, აქ მიერ მისთა იკითხება. ამ უკანასკნელის მიხედვით, შესაძლოა აღვადგინოთ ტექსტი ასე: საქმეთა მისმიერთა 78.

8. ზმნური ფორმები ნუსხებსა და გამოცემებში

გადამწერთა მიერ დროთა განმავლობაში თხზულების ავტორისეულ ტექსტში შეტანილი ნებსითი თუ უნებლიე ცვლილებები ზმნურ ფორმებსაც შეეხო. ეს ცვლილებები სხვადასხვა ხასიათისაა: აღრეულია პირის ნიშნები, შეცვლილია და არასწორად გადმოცემული მწკრივთა ფორმები, მცდარად არის შენაცვლებული ერთმანეთს სხვადასხვა გვარის ზმნები და სხვ. ასეთი ცვლილებების შედეგად ზოგჯერ ვიღებთ ქართულში საზოგადოდ არარსებულ ფორმებს;

ამგვარი ვითარება მარტო ნუსხებში არ არის; დამახინჯებული იკითხვისები გამოცემებშიც გვხვდება, რაც ზოგიერთ შემთხვევაში ტექსტის აზრსაც აბუნდოვანებს.

მდგომარეობას ართულებს ის გარემოებაც, რომ ერთი ნაწილი გვიანდელი (და სწორი) ფორმებისა, რომლებიც საყოველთაოდ გავრცელდა საშუალ და ახალ ქართულში, XI ს-ში, ე. ი. თხზულების დაწერის დროისათვის, უკვე საკმაოდ ფეხმოკიდებული იყო ქართულ ენაში. ასეთების ერთ-ერთ მაგალითად შეიძლება ჩავთვალოთ ზმნისწინთა (აღ-, გან-, წარ- და სხვ). გამარტივება, რომლის მაგალითები XI საუკუნის ძეგლებში ხშირია. ავტორისეულ დაწერილობათა აღდგენა ზედამიწევნითი სიზუსტით ასეთ შემთხვევებში, ალბათ, თითქმის შეუძლებელია, რაკი თხზულების ადრეული ნუსხები არ მოგვეპოვება; მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ, რომ ავტორი საზოგადოდ უმეტეს შემთხვევაში ძველ მორფოლოგიურ ნორმებს იყენებს (რაც ხელნაწერთა ჩვენებიდანაც ჩანს), საყოყმანო შემთხვევებში ავტორისეულად ჩვეულებრივ უფრო ძველი უნდა ვივარაუდოთ (კერძოდ, ზმნისწინებისათვის ნუსხათა უმეტესობა უმრავლეს შემთხვევაში სწორედ ძველ ფორმებს გვიჩვენებს). რაც შეეხება მცდარ ფორმებს, ისინი, რა თქმა უნდა, გასწორებას მოითხოვს.

უნდა შეინიშნოს, რომ პირიან ზმნათა უმეტესობა თხზულებაში მესამე სუბიექტურ პირშია; ეს იმით არის გამოწვეული, რომ ნაწარმოებში იშვიათია პერსონაჟთა პირდაპირი მეტყველება და დიალოგები. შესაბამისად, ქვემოთ მოყვანილ მაგალითებში პირიანი ფორმების უმეტესობაც ამგვარია.

პირის ნიშანთაგან პირველ რიგში ყურადღებას იქცევს მესამე პირის ობიექტის ნიშნის ხმარება.

თხზულების გამოცემულ ტექსტში ხშირად გამოტოვებულია პირის ნიშანი, მიუხედავად იმისა, რომ ზოგიერთ ნუსხაში სწორი ჩვენებაა დადასტურებული:

ფილოსოფოსმან ვინმე რ ქ უ ა (·A, შდრ. ჰ[რ]ქუა C, ჰრქუა Rm [ქც², გვ. 335]; გოლიათებრ მ ი მ ა რ თ ე ბ დ ა (მიჰმართებდა CAMQm RT, D-ს აკლია ქც² 329]; მ ა რ თ ე ბ დ ა (AMmRT, შდრ.: ჰმართებდა C) და განაგებდა [ქც², გვ. 337]; სწყალობდის და ნ ა ტ რ ი დ ი ს (A. შდრ. ჰნატრიდის CMQmRT, D-ს აკლია ტექსტი;) [ქც², გვ. 331]; სრულითა გულითა მ ს ა ხ უ რ ე ბ დ ა (A, შდრ.; ჰმსახურებდა CMQ mRT, D-ს აკლია) [ქც²,გვ. 329]. მესამე ობ. პირის ნიშანი, მოსალოდნელი აგრეთვე ზოგიერთ ორპირიან გარდამავალ ზმნაში, რომლებიც წარმოშობით სამპირიანი ჩანს, ზოგიერთ ნუსხაში სწორადაა წარმოდგენილი, გამოცემულ ტექსტში კი არ ჩანს: ძალი ზეგარდმო ფ ა რ ვ ი დ ა (A, შდრ.: ჰფარვიდა CMQmRDT;) [ქც², გვ. 341]; მე=

სამე ობ. პირის ნიშანია სავარაუდო აგრეთვე ისეთ ზმნაში, როგორიცაა ერთპირიანი ფორმები კრთომა ზმნისა: შდრ.: ჰკრთებოდა ყრმაჲ იგი (ლ. 1,41); იხილეს ჭაბუკი... და განჰკრთეს (მრ. 16,5; ეს ფორმები გვხვდება როგორც ძველ, შატბერდულ ოთხთავებში, ისე ეფთჳმისა და გიორგისეულ ნარედაქციევში). ისტორიკოსის თხზულებაში ვკითხულობთ: არცა კუერნაულად კრთების (A, შდრ.: ჰკრთების MQmRDT) [ქც^{2},გვ. 359]. ასეთივე მაგალითი სხვაც გვაქვს, ოღონდ საყურადღებოა ის, რომ ძველი ფორმა ვახტანგისეულ ხელნაწერებშია დადასტურებული: განკრთა (CA MQm, შდრ. განჰკრთა RDT) და აიყარა [ქც^{2}, გვ. 343]. საინტერესოა აგრეთვე ზმნური ფორმა, რომელსაც ბეჭდურ ტექსტში ასეთი სახე აქვს; სრულიად დაავიწყდა წინამდებარე საქმე (D ქც^{2}, გვ. 350]. დანარჩენ ნუსხებში დავიწყდა იკითხება, რაც გვავარაუდებინებს, რომ აქ შესაძლებელია გვქონოდა ფორმა და[ჰ]ვიწყდა. ანალოგიური ფორმები გვხვდება „ვეფხის-ტყაოსანში“ (დაჰვიწყდა შიში მეფისა 1196; დაჰვიწყდეს რომე პატიჟნი სჭირდეს 1521. შდრ. აგრეთვე: რად დავვიწყდი 846; არღარა ვიცი, დამვიწყდეს 339).

პირისა და მწკრივის ფორმათა უსწორო ხმარება აგრეთვე საჭიროებს შესწორებას; დავასახელებთ ზოგიერთ მაგალითს:

მეფესა გიორგის მოეჯსენა ნადირობა აჯამეთისა, არღარა ზრუნვიდეს სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჟინისასა, არამედ... მისცა ნიჭად სუჯეთი... თჳთ გარდავლო მთა ლიხთა და შთავიდა აფხაზეთად [ქც^{2}, გვ. 322]. ამ მონაკვეთში აღწერილია მეფე გიორგის მოქმედება და ყველა ზმნა მხოლობით რიცხვშია, ერთის გარდა: ზრუნვიდეს (ასევეა მ. ბროსეს გამოცემაში). შინაარსის შესაბამისად, აქ უნდა გვქონოდა მხოლობითის ფორმა: ზრუნვიდა, რომელიც დადასტურებულია CAD-ში. გამომცემელი იმეორებს MQmRT ნუსხათა მცდარ იკითხვისს.

ზრუნვიდა -ავ თემისნიშნიანი ზმნაა; ასეთებს, როგორც ცნობილია, უწყვეტელი ძველ ქართულში განსხვავებულად აქვთ ნაწარმოები; ტექსტზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ (მიუხედავად ცალკეული შეცდომებისა ნუსხებში) ავტორისეულ ტექსტში ძველი ქართულის ფორმა არის ჩვეულებრივი: სრვიდა (სრვითა C) და დასცემდა წინა-დამთხუეულთა 28; საქმეთა ესრეთ ხედვიდა (ხედვითა T) 9 და სხვ.

ტექსტში გვხვდება ბრძანებითები, რომლებიც გამოცემებში არასწორად არის გადმოცემული: ნუ ამას ეძიებ, მკითხველო, თუ ვითარ იქმნებოდა ესე, არამედ ამას ცნობდა, თუ რა სარგებელი პოვის... რამეთუ არა თუ ცუდად რადმე... იქმოდის; ნუ იყოფინ ესე.

წარვედ [ქც[2] ,გვ. 355]. ამ მონაკვეთში ნუ... ეძიებ ბრძანებითია (უკუთქმითი); მომდევნო ზმნაც ბრძანებითში უნდა იყოს, რადგან დაპირისპირება ნ უ — ა რ ა მ ე დ სწორედ ამას მოითხოვს: ორივე გამოცემის III პირის ფორმა (სცნობდა ქც[1], ცნობდა ქც[2]) უნდა შესწორდეს, რის საფუძველს Q იძლევა.: ს ც ნ ო ბ დ; ბრძანებითია სხვა ნუსხებშიც: სცნობდი CDT, ცნობდი R. არასწორი იკითხვისი ს ც ნ ო ბ დ ა არის მხოლოდ Mm-ში. საანალიზო მონაკვეთს ამთავრებს ავტორის პათეთიური შეძახილი, რომელთაგან პირველი III პირის ბრძანებითით არის გამოხატული ARDT-ში (CMQm-ში სულ არ არის სიტყვები: ნუ იყოფინ ესე); წ ა რ ვ ე დ იკითხვისშიც (რომელიც საერთოა ნუსხებსა და გამოცემებში) უნდა აღვადგინოთ III პ. ბრძანებითის ფორმა: წ ა რ ვ ე დ ი ნ 86.

ბრძანებითის ფორმა არასწორად არის გადმოცემული აგრეთვე შემდეგ ადგილას: ისმინეთ ესევითართა მათ პირველად ესე [ქც[2], გვ. 358]. რადგანაც აქ ავტორი მეორე პირს არ მიმართავს, ბრძანებითის ფორმა III პირისა უნდა აღვადგინოთ, როგორც ავტორისეული: ი ს მ ი ნ ე დ (C, შდრ. ისმინეთ ARDT ქც[1], ისმინენ MQm) 92.

ავტორი მოგვითხრობს, რომ დავითს სამეფო გვირგვინი დაადგა „თვით მამამან“ და განაგრძობს; „უჭეშმარიტესი ვთქუათ, თვით მამამან ზეცათამან პოვა დავით “ [ქც[2], გვ. 324]. ვ თ ქ უ ა თ ა გამოცემაში A-ს მისდევს, სხვა ნუსხებში კი იკითხება: ითქვინ Q, ითქვინ MmR, ითქუნ D (სიტყვა არ არის C-ში). ამ ნუსხათა ჩვენების მიხედვით უნდა აღვადგინოთ III პ. ბრძანებითი: ი თ ქ უ ნ. ამას ისიც უჭერს მხარს, რომ მსგავს შემთხვევებში ავტორი ვნებითი გვარის ფორმებს ხშირად იყენებს: ვითარცა აწ ი თ ქ უ ა ს 29; ვითარცა აწ ერთი ი თ ქ უ ა ს 39; ვითარცა ი თ ქ უ ა ს წაღმართ 46, ამრიგად, საანალიზო მონაკვეთი ასე უნდა აღდგეს: უჭეშმარიტესი ითქუნ 16.

დავითის მიერ შეშინებული სულტანი ძლევამოსილ მეფეს დიდ ძღვენს უგზავნიდა: არარას მიხედვიდეს წარსაგებელთა სიმრავლესა, ოდენმცა მუნ, თვთ სადა იყვის, იპოვის მშვდობა [ქც[2], გვ. 346]. ტექსტის ამ მონაკვეთში, სადაც აღწერილია სულტნის მოქმედება, ზედიზედ ნახმარია რამდენიმე ზმნა ხოლმეობითის სხვადასხვა ფორმით: წარმოავლენდის (I ხოლმ.), წარმოსცნის (II ხოლმ.), ეძიებნ (აწმყოს ხოლმ.). საანალიზო მონაკვეთში გასასწორებელია მ ი ხ ე დ ვ ი დ ე ს ზმნა, რადგან უწყვეტლის მრავლობითი ამ კონტექსტს არ უდგება. მიხედვიდეს (CAMQmRT) არის დამახინჯება სწორი მ ი ხ ე დ ვ ი დ ი ს (D) ფორმისა, რომელიც უწყვეტლის ხოლმეობითია. მ. ბროსეს გამოცემაში სწორედ ის უკანასკნელი იკითხვისი გვხვდება (როგორც ჩანს, B ნუსხის მიხედვით). საანალიზო მონაკვეთში საყურა-

დლებოა აგრეთვე იყვის და იპოვის ფორმები, რომლებიც შემდგომ არის განხილული.

ხოლმეობითების სიმრავლე თხზულებაში თვალშია საცემი; ამასთან, როგორც ხშირად ხდება ხოლმე XI ს. თხზულებებში, ერთად გვხვდება სხვადასხვა ხოლმეობითები; მაგალითად: თჳთ მივიდის (II ხოლმ.) და მოიხილნის (II ხოლმ.), მოიკთხნის (II ხოლმ.) და ამბორს-უყვის (II ხოლმ.),.. ჰფუფუნებდის (I ხოლმ.) მამებრ, სწყალობდის (I ხოლმ.), ჰნატრიდის (I ხოლმ.), განამჴნის (II ხოლმ.), მოთმინებისა მიმართ, მონახის (II ხოლმ.)... ცხედრები ...მისცის (II ხოლმ.), თითოეულსა ოქროჲ ...განაკრძალნის (II ხოლმ.), ზედამდგომელნი... განაგის (II ხოლმ.), ყოველი საქმე 34.

თხზულებაში გვხვდება ძველ ქართულში ცნობილი ხოლმეობითების ყველა ფორმა. აწმყოს ხოლმეობითის მაგალითებია: ისმენნ, გამოეძიებნ, ჰკითხავნ, თჳთ განჰმარტებნ 69.

უწყვეტლის ხოლმეობითი: პირველთა საქმეთაებრ იქმოდიან 7; ნადირობდიან, განისუენებდიან,, იხარებდიან... ვაჭრობდიან... არბევდიან 37; ზედაჲს-ზედა წარმოავლენდის მოციქულთა 65.

წყვეტილის ხოლმეობითი: მოვიდიან თურქნი 7; არა დაადის კითხვაჲ ვიდრე არა დაშურის... რაჟამს თუალნი დაშურიან, სასმენელნი აწაცვალნის 69.

განსაკუთრებით საინტერესოა იშვიათი მწკრივის — III ხოლმეობითის მაგალითები: რაოდენიცა ვის ფარულადექმნის ანუ ეთქჳს, ყოველივე ცხად იყო წინაშე მისსა 85; ოდესმე ნახევარი წარაგის მისი და ოდესმე არავინ ეპოვნის და ეგრეთ სავსე მისცის დამარხვად 81; უკუეთუ ოდენ ეპოვის ესევითარი რაჲმე, და მიერ საცნაურ-ყვის ჭრტინვაჲ თჳსი 83.

ხოლმეობითების ფორმები ძალიან ხშირად არის დამახინჯებული ნუსხებში; ისმენნ (RT, ისმენენ CAMQm), გამოეძიებნ (DT, გამოეძიებდეწ MQm, გამოეძიებწ. A) 69; მოიქცის (ARDT, მოიქცეს MQm) 70; დადგიან (დადგან Q) ხარგებითა 36; სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის (მოაქუნდეს Q) 81; აქებდის (აქებდეს Mm) და ჰნატრიდის (ნატრიდეს Mm) 85 და სხვ.

ზემოთ დასახელებული მიხედვიდეს, რომელიც ერთი კაცის — სულტნის — მოქმედებას გადმოსცემს, ამგვარი დამახინჯების მაგალითია, რომელიც ნაბეჭდ ტექსტშიც არის გადმოსული. საგულისხმოა, რომ ზმნის სწორი ფორმა გვიანდელმა ნუსხამ (D) შემოგვინახა.

ნუსხების ჩვენებათა მიხედვით, შესაძლოა ხოლმეობითები აღვადგინოთ კიდევ ზოგიერთ შემთხვევაში:

ქუალად დღითი-დღე წარსაგებელთა რომელთა თჳსითა ჴელითა მისცემდა ფარულად, ვინ აღრაცხოს [ქც^{2}, გვ. 353]. ვარიანტებია: მისცემდის CMQ მისცემდა ARDT) და აღრაცხოს (აღრაცხნის Q, აღრიცხოს CRDT, აღირაცხოს A, აღრაცხოს Mm). დავითის მოქმედება უშუალოდ მომდევნო ტექსტში ასე არის გადმოცემული: ღლავსებდის (CMm, აღავსებდეს Q, აღავსის ARDT, ქც^{2}) დრაჰკნითა დღე... და სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის (—დეს Q)... ოდესმე ნახევარი წარაგის... ოდესმე არავინ ეპოვნის. ნუსხებში მოცემული ფორმები ხოლმეობითებს გვავარაუდებინებს საანალიზო ზმნებში. შესაბამისად, ზემოხსენებული ნაკვეთი ასე უნდა გადმოიცეს: ქუალად დღითი-დღედთა (ამ სიტყვის შესახებ ნ. ზემოთ) წარსაგებელთა რომელთა თჳსითა ჴელითა **მისცემდის** ფარულად, ვინ ღრაცხნის 81.

ესე მან... კეთილად სადმე უწყოდა [ქც^{2}, გვ. 359]. უწყოდის Q და უწყოდე Mm-ში (C-ს ტექსტი აკლია) საშუალებას გვაძლევს უპირატესობა უწყოდის იკითხვისს მივცეთ (უწყოდა ARDT) **94.**

დავითი, ისტორიკოსის თქმით, წიგნების დიდი მოყვარული ყოფილა: ლაშქრობაშიც კი „წიგნები ეტჳრთა სიმრავლესა ჯორთა და აქლემთასა და სადა გარდაჴდის ჰუნესა... წიგნნი მოაქუნდიან ჴელითა და არა დააცადის კითხვა, ვიდრე არა დაშურის“ [ქც^{2}, გვ. 348]. ეტჳრთა ARDT-ს იკითხვისია; ეტჳრთის Q და ეტჳრთჳს Mm (ეკიდის C) იკითხვისთა საფუძველზე საანალიზო ფორმა კონტექსტში, სადაც სხვა ზმნებიც ხოლმეობითის ფორმით არის მოცემული, ასე უნდა აღვადგინოთ: **ეტჳრთის** 69.

ხელნაწერთა ჩვენების მიხედვით სავარაუდებელია ავტორის მიერ ხოლმეობითების ხმარება აგრეთვე შემდეგ მონაკვეთში: „ვინ აღრიცხნეს (აღრ´ცხნეს Q, აღრაცხნეს CMm, აღრიცხუნეს ARDT) ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფლნა (ARDT — ნის C, ნეს MQ) და რომელნი უკუმოიჴსნნა (AMQmRDT, უკუე გამოიჴსნნის C) [ქც^{1}, გვ. 354]. ეგევე მონაკვეთი ჩვენს გამოცემაში ამ სახით არის დაბეჭდილი: „ვინ აღრაცხნეს ტყუენი, რომელნი მან **განათავისუფლნის** და რომელნი **უკუმოიჴსნნის**“ 84.

ცალკე უნდა შევეხოთ იყვის ფორმას, რომელიც გვხვდება ზემოთ დასახელებულ ერთ-ერთ მაგალითში. ა. შანიძემ მიაქცია ყურადღება მეორე ხოლმეობითის ამ ფორმის სიხშირეს XI ს. ძეგლში — „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაში“ [25, გვ. 74]. იყვის სხვაგანაც გვხვდება ტექსტში: რაჟამს ჟამი იყვის [ქც^{2}, გვ. 348]. გარდა ამისა, მოქმედებითი გვარის ფორმეშიც გვხვდება როგორც დამოუკიდებლად, ისე რთული ზმნების შედგენილობაში: **ყვიან ლავლავი 72;**

საცნაურ-ყ ვ ი ს ჰრტინვაჲ თუსი 83; [მონაზონნი] უზრუნველ-ყ ვ ნ ი ს 84; ზარგანჴდილ-ყ ვ ნ ი ს (ARDT, ზარი განჴდის მათ CMQm) 85; ესრეთ დევნა-უ ყ ვ ი ს 70.

ი ყ ვ ი ს ავტორისეული ტექსტის კუთვნილებად უნდა მივიჩნი-ოთ აგრეთვე შემდეგ შემთხვევებში: მეფისა დავითის წინაშე იყო-რეცა ერთგულად [ქც², გვ. 324]. შდრ. ი ყ ვ ი ს CMQmRDT, (ვარი-ანტები მხოლოდ ორთოგრაფიულია: იყვის, იყუის, იყვს), იყო A. ასე-ვე, ი ყ ვ ი ს უნდა აღვადგინოთ შემდეგ მაგალითში: რაოდენცა· შორს ი ყ ვ ი ს (იყო ARDT, ქც², გვ. 346 ი ყ ვ ი ს CMQ, იყუისი m), ეგ-რეთცა ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღჳძარესა სიკუდილი 64.

-მცა ნაწილაკთან ზმნები ისტორიკოსის თხზულებაში, ძველი ქართუ-ლის ნორმათა შესაბამისად, თხრობით კილოში იხმარება. საილუსტრა-ციოდ დავასახელებთ რამდენიმე სწორ ფორმას: რ ა ჲ თ ა მ ც ა ყო-ველი სოფელი მ ო ს ტ ა ც ა ეშმაკსა 82; ვ ი თ ა რ მ ც ა ვინ მ ი ს ც ა თხრობასა ყოველი 13. რთულ წინადადებაში მცა რამდენჯერმე გვხვდება წინადადების სხვადასხვა ნაწილებში: უ კ უ ე თ უ მ ც ა... ლაშ-ქრობითა... არა განეწყუართნეს სპანი... ხოლო ჯაბანთა... ძაგებითა... ა რ ა მ ც ა მოეღონა, რ ა ჲ თ ა მ ც ა ექმნნეს ესეოდენნი ძლევანი, ანუ რ ა ჲ თ ა მ ც ა აღეხუნეს... სამეფონი? 92; გლეხთა, ი ხ ი ლ ე მ ც ა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ, და სხუათა გოლიათთათჳს რადღა რ ა ჲ მ ც ა გჳნდოდა თქუმად! 56.

მაგრამ გვიანდელ ნუსხებში -მცა ნაწილაკის ხმარებისას ძველი ნორმა დარღვეულია; იხმარება არა ზმნის თხრობითი კილო, არამედ კავშირებითი; ზოგჯერ აღრეულია -მცა და -ცა ნაწილაკები; მსგა-ვსი შემთხვევები გამოცემებშიც გვხვდება

თურქთა სიმრავლის შესახებ ისტორიკოსი წერს: „ესეოდენ დიდ იყო ძალი მათი და სიმრავლე, რომელ სთქუამცა თუ ყოველი თურ-ქობაჲ... იქი არსო" [ქც², გვ. 332, ჰსთქუამცა ქც¹, გვ. 244], ხელ-ნაწერთა ჩვენება ასეთია: სწორი ს თ ქ უ მ ც ა გვხვდება C-ში (სთქუამ-ცა MmRT, სთქუმცა Q. A-ში ტექსტი დამახინჯებულია: რომელსა თუმცა; D-ს ტექსტი აკლია); უნდა აღვადგინოთ: რომელ სთქუმცა 37.

ისტორიკოსი ერთგან ასე აღწერს, თუ როგორ უყვარდა დავითს წიგნები: „ესენი... ესეოდენ შეიყუარნა და შეითვისნა, რომელ სთქუ-მცა, თუ მათ შინა ცხოველ არს" 69. -მცა ნაწილაკიანი ზმნა ორსავე გამოცემაში კავშირებითის ფორმით გვხვდება [ჰსთქვამცა ქც¹, გვ. 253, სთქუამცა ქც², გვ. 347]. არცერთ ნუსხაში ზმნის სწორი ფორმა არ გვხვდება: სთქ/მცა A, სთქმცა Q, საქმეთაცა Mm, სთქუამცა RDT. სწორი ფორმა აღდგენილია ტექსტის სხვა ჩვენებათა მიხედვით.

თხზულების ენისათვის დამახასიათებელია აღწერითი ფორმები, მათ შორის რთული ზმნები, რომლებშიც მოქმედებითი გვარის ფორ-

მებისათვის -ყოფა არის გამოყენებული; პირიან ფორმათა მაგალითებია: პყრობილ-ყო იგი ჟამ რაოდენმე 21; მოსრა და ტყუე-ყო 62; წარტყუენულ-ჰყოფს... მიმხედველ-ჰყოფს 70; რომლითა უეჭუელ-ყვნა იგინი 39; მით გულპყრობილ-ყვნა იგინი 50; გზანი, საწყინოდ სავალნი, ქვაფენილ-ყვნა 82; დაუყო პირი მათი და უპასუხო-ყვნა 90. ამგვარ ზმნებს მიმღეობებიც მოეპოვება: საქმე, საცნაურ-მყოფელი წიგნთა სიყუარულისაჲ 71.

ამგვარი ფორმების გათვალისწინებით უნდა განვიხილოთ მონაკვეთი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: „სამეფო მისი განათავისუფლა ზედა-მარბეველთაგან“ [ქც^2, გვ. 321]. ეს იკითხვისი მისდევს A-ს; C-ში ზმნის ფორმა რთულია: თავისუფალ-ყო. საყურადღებოა MQm, რომლებშიც მთელი ფრაზა დამახინჯებულია: სამეფოსა (-ფოს Q) მის თავი (თავის Q) საუფლო ყო. ვახტანგისეული ნუსხებიც C-ს უჭერენ მხარს: სამეფო მისი თავისუფალ ყო D, სამეფო მისი თ҃ვ (თავ R) უ҃ფლ (უფალ R) ყო RT. ამიტომ ამოსავლად სწორედ რთული ზმნა თავისუფალ-ყო უნდა ვივარაუდოთ. MQm-ის უაზრო იკითხვისიც ამ ფორმიდან მომდინარეობს, ხოლო A-ში ხელნაწერისათვის ჩვეულებრივი შენაცვლება გვაქვს ძველი ფორმისა ახლით. აღსანიშნავია, რომ ბროსეს ტექსტი ასე აქვს დაბეჭდილი „სამეფო მისი თავისუფალ ჰყო ზედა მარბიელთა-გან“ [ქც^1, გვ. 238].

ტექსტში სხვაგან იმავე შინაარსის ზმნა ორჯერ ორგანული ფორმით არის წარმოდგენილი: ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფლნის (—C, —ლნეს MQm, —ლნა ARDT) 84; განათავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ 82. განთავისუფლება ნასახელარი ზმნაა, რომელიც (საწყისის სახით) უკვე ხანმეტ ტექსტებში გვხვდება: მიხეც საქმარი განთავისუფლებად მისგან (ლ. 12, 58). [89, გვ. 103], ხოლო ორპირიანი ფორმა შატბერდულ ოთხთავებში არის: ჭეშმარიტებამან განგათავისუფლნეს თქუენ (ი. 8, 32). მიუხედავად ამისა, მაინც შეიძლება დავსვათ კითხვა, რამდენად შეეფერება განთავისუფლება ისტორიკოსის სტილს: ამის საფუძველს ისიც გვაძლევს, რომ ჩვენს მიერ მოყვანილ მეორე მაგალითში (განათავისუფლნა. მონასტერნი) ზმნას Q-ში ის ნიშანი აქვს თავზე, რომელსაც გადამწერი ძნელად გასაგებ ან დამახინჯებულ სიტყვებს უკეთებს თავზე. შეიძლება ვიფიქროთ ამის გამო, რომ იმ არქეტიპში, საიდანაც Q მომდინარეობს, ეს სიტყვა უკვე შეცდომით იყო დაწერილი.

ვნებითი გვარის ფორმები თხზულებაში ნაირგვარია: ზოგიერთი მათგანი ორგანული წარმოებისაა; მათ გვერდით გვხვდება აღწერითი

ფორმებიც. პირველის მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ: ამათნი მგონებელნი ნუ უკუე არა იბრალნენ 67; ზარი მისი განითქუა 87; წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა, და მუნ დ ა ე მ ა რ ხ ა 47; რომელი-ესე ფრიად ე ძ კ ნ ე ბ ო დ ა სულსა დავითისსა 72; გ ა ნ ბ რ ძ ნ დ ა უფროჲს ბესელიელისა 75; არავე დ ა მ შ ჳ დ ნ ა ქუეყანაჲ 12; გაზაფხულ გ ა ნ დ ი დ ნ ა მტკუარი 53 და სხვ.

ვნებითი გვარის ფორმები ხშირად ნახმარია ისეთ კონტექსტში, სადაც მოქმედებითიც იყო მოსალოდნელი; ზემოთ ნაჩვენები იყო შემთხვევები, როდესაც თ ქ უ მ ა ზმნის პირიანი ფორმები ვნებითი გვარისაა (ითქუას 29, 39, 46; ითქუნ 16): შდრ.: ვ თ ქ უ ა სხუაჲცა საქმე 71; რაჲთა მოკლედ ვ თ ქ უ ა 77.

ტენდენცია პასიური კონსტრუქციების ხმარებისა ნათლად მჟღავნდება აღწერით ფორმებში: რომელნიმე მწარესა ტყუეობასა მ ი ც ე მ უ ლ ი ქ მ ნ ნ ე ს, მოხუცებულნი არა შ ე წ ყ ა ლ ე ბ უ ლ ი ქ მ ნ ნ ე ს, ხოლო ქალწულნი — გინებულ, ჭაბუკნი — დაკუეთებულ 8; ყივჩაყნი... ა ღ თ უ ა ლ უ ლ ი ყ ვ ნ ე ს 58.

აღწერითი ფორმები გვხვდება მაშინაც, როდესაც ვნებითი გვარის შემღეობა სახელს უკავშირდება: აღეშენა ყოველი ო ჴ ე რ-ქ მ ნ ი ლ ი 65; ს ა ც ნ ა უ რ-ქ მ ნ ი ლ არს... წინაშე მეფისა 86 (შდრ. ესე საცნაურ არს 89); მაშინღამცა ღ ი რ ს-ქ მ ნ ი ლ ი ყ ვ ნ ეს ჯეროვანსა ქებასა 57.

უკანასკნელ მაგალითებთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ თხზულების ერთი მონაკვეთი, რომელშიც ორსავე გამოცემაში ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ სიტყვა ორჯერ გვხვდება: „კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მჴნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვანნი". [ქც[2], გვ. 352]. ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ი თხზულებაში კიდევ ორჯერაა ნახმარი: მოსრნა ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ნ ი იგი მებრძოლნი 55; ვაებისა ღირსად შევრაცხენ დიდნი იგი და ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ნ ი გამომეტყუელნი 57. ამდენად, ეს სიტყვა ტექსტში მოულოდნელი არ არის, მაგრამ სიტყვის გამეორება ერთ კონტექსტში ავტორისათვის უჩვეულოა; ამიტომ ყურადღება უნდა მიექცეს CMQm ნუსხებს, რომლებიც საანალიზო მონაკვეთში გვაძლევენ იკითხვისებს: ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ ნ ი (ყველა სხვა ნუსხებთან ერთად) და ს ა ხ ე ლ ო ვ ა ნ-ქ მ ნ ი ლ ნ ი (სახელოვანნი ARDT). უკანასკნელი სიტყვა, როგორც ავტორისათვის ჩვეულებრივი ფორმა, უნდა აღდგენილ იქნეს. შესაბამისად ტექსტის ეს მონაკვეთი შემდეგ სახეს მიიღებს: კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მჴნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვან-ქმნილნი 77.

ნუსხათა სხვაობანი ვნებითი გვარის ფორმებისათვის უმეტეს შემთხვევაში ორთოგრაფიულს ან ფონეტიკურს არ სცილდება; ზოგჯერ გვხვდება გვიანდელი ფორმები და დამახინჯებანიც. მათი არსებობა გადამწერების საქმიანობას უნდა მივაწეროთ: აღორძინდა (MA, ღორძინდა CQmRDT) 68; დაიგალნეს (CARDT, და იგულნეს M, დაიგ˘ვლნეს Q და იგლოვნეს m) 14; განბრძნდა (CQD განაბრძნა AMm) 75;

საგანგებოდ უნდა განვიხილოთ რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ასეთი შემთხვევები გამოცემებში გვხვდება.

დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდში გვხვდება ფრაზა, რომელიც ორსავე გამოცემაში ერთნაირია: „პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა" [ქც², გვ. 341]. დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი მთლიანად ქვემოთ არის განხილული, აქ კი შევნიშნავთ შემდეგს: ივლტოდა აშკარად შეუსაბამო იკითხვისია, რადგან გამოდის, რომ ბრძოლაში გამარჯვებული დავითი თვითონ გაიქცა. ზემოთ აღნიშნული იკითხვისი ARDT ნუსხებისაა, ხოლო MQm-ში (C-ში, როგორც აღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი სულ არ არის) ვკითხულობთ: პირველსავე ომსა (ჰომსა) სივლტოლად მიდრიკიან (MQm-ში ზმნა დამახინჯებული ფორმით არის მოცემული). ანალოგიური გამოთქმები თვითონ თხზულებაში მოიპოვება: მიდრკეს სივლტოლად ესეოდენ ზარგანჴდილნი 38. შეიძლება დავასახელოთ კიდევ ბასილი ეზოსმოძღვრის თხზულება: სივლტოლად მიდრკნეს (ასეა გამოცემაში: [56, გვ. 28]; მსგავსი გამოთქმა ცოტა უფრო გვიანდელ ძეგლში, იოსებ ფლავიოსის ქართულ თარგმანშიც გვხვდება იძლივნეს იუდელნი ბრძოლასა შინა და... სივლტოლად მიდრკეს [64, გვ. 278]. სივლტოლა შედის ძველ ქართულში დადასტურებულ სხვა გამოთქმებშიც: სივლტოლად მიაქციეს (1 მეფ. 17, 24); მიიქცა სივლტოლად (იერ. 49, 24); ფარულად ყოველთაგან სივლტოლაჲ იჯუმია [60, გვ. 16]. სახლით თჳსით სივლტოლაჲ იჯუმია [57, გვ. 202]. დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში MQm-ის იკითხვისთა საფუძველზე უნდა აღვადგინოთ: პირველსავე ომსა სივლტოლად მიდრიკნა; შესაძლოა, იოტა ბანაკი მათი აგრეთვე ავტორისეული იყოს, რადგან დასაშვებია აქ ავტორის სტილისათვის ჩვეულებრივი სტილისტური პარალელიზმი გვქონდეს (ნ. ქვემოთ). ბანაკი ძველ ქართულში კარგად ცნობილი სიტყვაა ძველთაგანვე: ბანაკი ანგელოზთა უფლისათაჲ გარე-მოადგს მოშიშთა მისთა (ფს, 33, 8); მისგან ნასახელარი ზმნაც არის ნაწარმოები: დაიბანაკებს ანგელოზი უფლისაჲ (ფს. 33, 8) დაიბანაკა უდაბნოსა მას (დაბ. 12, 9 ოშკ). ამრიგად, შესაძლოა საანალიზო

მონაკვეთი ასე წავიკითხოთ: პირველსავე ჰომსა **იოტა ბანაკი მათი და ხივლტოლად მიდრიკნა** [იგინი].

საეჭვოა აგრეთვე იპოვის ფორმა კონტექსტში, რომელიც ზემოთ იყო დამოწმებული; სულტანი არ დაეძებდა „წარსაგებელთა სიმრავლესა, ოდენ მუნ თვთ, სადა იყვის, იპოვის მშვიდობაჲ" [ქც², გვ. 346]. იპოვის არის ბროსეს გამოცემაშიც. ძველი ქართულის ნორმების მიხედვით, იპოვის ვნებითი გვარის ფორმაა, მაშინ როდესაც ლაპარაკია მშვიდობაზე, რომელიც უნდა ეპოვა სულტანს. მოქმედებითი გვარის ფორმები თხზულებაში ყველგან ძველი ქართულის ნორმებს შეესაბამება: მამამან ზეცათამან პოვა დავით 16; რაჲცა პოვნა თურქმანი, მოსრა 62; საქმენი... უნდოდ და არარად პოვნეს 67; დედად სიბრძნისა რა პოვა შიში უფლისაჲ, რაოდენნი პოვნა გარდამოღებულად 69. უნდა შეინიშნოს, რომ სხვა შემთხვევაში, სადაც პოვნა გვხვდება თხზულებაში, ი (რომელიც ძველ ქართულში ამ ზმნაში ვნებითი გვარის მაწარმოებელია) არსად არ გვხვდება. გამონაკლისია სწორედ განსახილავი მაგალითი, რომელშიც ყველა ნუსხა იპოვის (CAMQm) ან იპოის (RDT) ფორმას იძლევა. მიუხედავად ამისა, რამდენადაც ისტორიკოსი ჩვეულებრივ ძველი ქართულის მორფოლოგიურ ნორმებს მისდევს, ძნელია იპოვის ავტორისეულ ფორმად მივიჩნიოთ; შდრ. მსგავსივე მაგალითი: მშვიდობაჲ პოონ და განსუენებაჲ 94. ამრიგად, ზემოთ ნახსენებ კონტექსტში მოქმედებითი გვარის ფორმა უნდა აღვადგინოთ: ოდენმცა მუნ, თვთ სადა იყვის, **პოვის მშვდობაჲ 65.**

ცალკეულ ზმნათა შესახებ შეიძლება შევნიშნოთ შემდეგი: ქონების აღმნიშვნელი ზმნის პირიანი ფორმების უმრავლესობა არქაული ფორმისაა: აქუნდა სიმაღლე 52; აქუნდა ესეცა 83; წიგნნი აქუნდიან 70. ტექსტში ნახმარია უფრო გვიანდელი ფორმებიც; რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი 3; აღმოსავლეთს ჰქონდეს 3; ჰქონდეს თრიალეთი და კლდეკარნი 17 (ვარიანტები მხოლოდ პირის ნიშნის ქონება-არქონებით გამოიხატება). ამგვარ ფორმათა არსებობა სავსებით დასაშვებია, რადგან ისინი ძალიან ადრე ჩნდება; მაგალითად შეიძლება შატბერდული ოთხთავები დავიმოწმოთ: თევზნიცა ჰქონდეს მცირედ (მრ. 8, 7).

რამდენიმე შემთხვევაში ისტორიკოსის თხზულების ნუსხები სხვადასხვა ჩვენებას იძლევიან ამ ზმნისათვის: ჰქონდა CMQm, აქუნდა A, აქუნდათ RT (—D) 37 (აქუნდა ცხორებაჲ სანატრელი ქც², გვ. 332). ასეთ შემთხვევებში პირვანდელი ფორმის აღდგენა სათუოა; ვარაუდით შესაძლოა მხარი დავუჭიროთ ძველს, თუ იგი CAMQm ნუსხათაგან რომელიმეში გვხვდება, რადგან უფრო მოსალოდნელია (საზოგადოდ ყველა შემთხვევაში) ძველი ფორმის შეცვლა ახლით, ვიდრე პირი-

ქით; ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხათა ჩვენება ასეთ შემთხვევაში გადამწყვეტი არ არის, რადგან იგი ყოველთვის ძველი ნუსხებისას არ ემყარება.

განგრძელება ზმნის პირიანი ფორმა ორჯერ გვხვდება ტექსტში: *განგრძელდა*... ჭირი 7; *განგრძელდა*... რუევაჲ 14. ორსავე შემთხვევაში ნუსხათა იკითხვისები ვარიანტებს არ იძლევიან. მაგრამ მხედველობაში უნდა მივიღოთ, რომ საწყისი ზმნისა ტექსტში არის *განგრძობა*: დაულოცა *განგრძობაჲ* დღეთაჲ 102; *განგრძობასა* ბრძოლისასა 57. მიმღეობა კი არის *განგრძობილთა* 15. ამის შესაბამისად პირიანი ფორმები შესაძლოა ასე აღვადგინოთ: *განგრძნა*. მსგავსი მაგალითები ძველ ქართულში მრავლად დაიძებნება. მართალია, *გრძელ* ფუძიდან ნაწარმოები ნასახელარი ზმნის სხვადასხვა ფორმაც ადრე გვხვდება ქართულში (მაგალითები ილ. აბულაძის ლექსიკონიდან: სიტყუაჲ *განგრძელდების*, მამათა სწ., *განაგრძელენ* საბელნი შენნი ეს. 54,2 და სხვ.), მაგრამ ისტორიკოსის ტექსტში ნახმარი საწყისები და მიმღეობა გვავარაუდებინებს, რომ პირიანი ფორმები, ნაწარმოები *გრძელ* ფუძიდან, უნდა იყოს არა ავტორისეული, არამედ გადამწერთა მიერ შემოტანილი.

ზ. სინტაქსურ კონსტრუქციათა ზოგიერთი სახეობა და მათი მნიშვნელობა ტექსტის კრიტიკისათვის

ნაწარმოების ენის მრავალი თავისებურება შეპირობებულია თხზულებისათვის დამახასიათებელი სინტაქსური კონსტრუქციებით, რომლებიც ავტორის სტილის ერთ-ერთ მნიშვნელოვან კომპონენტს წარმოადგენს. ამგვარ კონსტრუქციათა ფორმობლივი ანალიზი, მათი ფუნქციური დატვირთულობის გათვალისწინებით, ხშირ შემთხვევაში მასალას გვაწვდის ტექსტის სტრუქტურის გასარკვევად; ეს კი თავის მხრივ ზოგიერთი შერყვნილი ადგილის აღდგენის საშუალებას იძლევა.

1. განკერძოებული განსაზღვრებები

რა არის ნათქვამი გიორგი ჭყონდიდელზე?

გიორგი ჭყონდიდელი დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში, როგორც ცნობილია, უდიდესი პატივით არის მოხსენებული. მისი თქმით, დავითის მწიგნობართ-უხუცესი ყოფილა „კაცი, სრული ყოვლითა სიკეთითა სულისა და ჴორცთაჲთა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა,

განმზრახი, სვანი და ფრთხილი“... 45. ჭყონდიდლის ძმისწულს, სვიმონს, ისტორიკოსი, ქების ნიშნად, ისევ გიორგის უდარებს: „მიმსგავსებული გიორგი დედისძმისა თვისისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი“ 63.

ამრიგად, ავტორის დამოკიდებულება გიორგი ჭყონდიდლისადმი ცხადია, მაგრამ მთლად ნათელი არ არის, თუ რა არის თქმული მის შესახებ იმ ნაწილში, სადაც მოთხრობილია ჭყონდიდლის სიკვდილი. თვითონ ეს ფაქტი ასეა გადმოცემული: „მიიცვალა გიორგი (—A) ჭყონდიდელი“. მომდევნო ტექსტი კი ნუსხებში სხვადასხვანაირად იკითხება:

და თავით დგა სიყრმითგანთა პატრონისა მსახურებათა C;

და თავ ადგან სიყრმითგანთა პატრონის მსახურებათა თჳსთა Mm

და თვ̃დგა სიყრმითგნთა პ̃ტრნის მს̃ხრბთა თ̃სთა Q;

და თავადგა სიყრმითგანთა პატრონი მსახურებათათვის RT (D-ში ეს ტექსტი ნაკლულია)

ეს ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ისეა წარმოდგენილი, როგორც RT-ში: თავ ადგა სიყრმითგანთა პატრონი მსახურებათა-თვის [ქც[1], გვ. 247]. იქვე შენიშვნაში მ. ბროსე მიუთითებს, რომ ფრაზა დამახინჯებულია და რომ მისი აზრი უნდა იყოს ასეთი: „თავიდგან სიყრმისაგან პატრონის მსახურებასა შინა მყოფი“. ამის შესაბამისად იძლევა იგი ფრანგულ თარგმანსაც: Giorgi Dchondideli mourut, après avoir servi son maître depuis sa première jeunesse [94, გვ. 363]. ს ყაუხჩიშვილი ამ მონაკვეთს შემდეგი სახით გვთავაზობს: „თავადგა სიყრმითგანთა პატრონისა მსახურებათათჳს“ [ქც[2], გვ. 337]. თხზულების ორ გერმანულ თარგმანშიც ამ მონაკვეთის აზრი სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული: მ. წერეთლის თარგმანის მიხედვით გამოდის, რომ დავითი მიცვალებულს თავზე დაადგა, რადგან გიორგი ჭყონდიდელი ახალგაზრდობიდან პატრონის სამსახურში იყო: Da starb... Georg Tschkondideli, und (der König) stand an seinem Haupte, weil er von seiner Jugend an im Dienste des Herrschers war [95, გვ. 57]. მეორე მთარგმნელს, გერტრუდ პეჩს, ეს ადგილი ასე უთარგმნია: ჭყონდიდელი პატრონის, ე. ი. დავითის, სიყრმითგან მისი მსახური ყოფილა: Aber starb Georg von Tschkondidi, seit der Jugend seines Oberherren hatte er sich in dessen Diensten aufgeopfert [96, გვ. 415].

ივ. ჯავახიშვილი წერს გიორგის შესახებ: „იგი თავ[ს] ადგა პატრონის მსახურებათა, ესე იგი მეფის მსახურებას სათავეში უდგა [43, გვ. 273] (ხაზგასმულია ივ. ჯავახიშვილის მიერ მ. შ.).

ნ. ბერძენიშვილსაც, როგორც ჩანს, *თავს-ადგა* ისევე ესმის, როგორც ივ. ჯავახიშვილს. იგი წერს: „გიორგი ჭყონდიდელი.. გამზრდელი იყო“, „პატრონთა“ სიყრმითგან პატრონის მსახურებასა თავს ადგა“, ხოლო განსახილველ ადგილას ტექსტს ასე კითხულობს: „ჭყონდიდელი (რომელიც) თავადგა“ [3, გვ. 93].

ცხადია, რომ ხელნაწერთა შერყვნილ იკითხვისებში გიორგი ჭყონდიდელთან დაკავშირებული რაღაც თხრობა არის საგულვებელი, რადგან მომდევნო სიტყვებიც ისევე მას შეეხება: მემატიანე გადმოგვცემს მეფის წუხილს გიორგის გარდაცვალების გამო, გვაცნობს, რომ დავითმა ჭყონდიდელი გელათს დააკრძალვინა და რომ მისი სიკვდილით გამოწვეული გლოვა მხოლოდ დავითის ძის დაბადების შემდეგ შეწყდა.

საანალიზო ადგილის გარკვევის დროს პასუხი უნდა გაიცეს ორ კითხვაზე: რა შინაარსის თხრობა არის მოსალოდნელი გიორგი ჭყონდიდლის ხსენების შემდეგ — მისი თანამდებობის აღნიშვნა თუ სხვა რამ, და რა ფორმით უნდა იყოს იგი გამოხატული? ნუსხათა მიხედვით, ჭყონდიდლის სახელს მოჰყვება *და* კავშირი, რომელსაც მოსდევს ზმნის პირიანი ფორმა: თავით დგა, თავ ადგა, თავ ადგან. ნუსხათა იკითხვისები შეუსაბამობას ქმნის, რადგან *და* შემაერთებელი კავშირია და ამრიგად, გამოდის, რომ გიორგი ჭყონდიდელი სიკვდილის შემდეგაც განაგრძობდა „თავდგომას“. ალბათ, სწორედ ამიტომ არის ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში *და* ამოღებული. მაგრამ უკავშიროდ, პირდაპირ ზმნით დაწყება ტექსტის მონაკვეთისა, რომელიც ისევე ჭყონდიდელს შეეხება, ავტორის სტილს ნაკლებ შეესაბამება; სწორედ ამიტომ აღადგინა ნ. ბერძენიშვილმა აქ *რომელიც*; ეს წევრ-კავშირი, მომდევნო სიტყვებს განსაზღვრებით დამოკიდებულ წინადადებად აქცევს. ასეთი ტიპის წინადადებები ისტორიკოსის ნაწარმოებში მართლაც გვხვდება, მაგრამ თუ თხზულების ტექსტს დავუკვირდებით, საანალიზო ადგილას *რომელ* წევრ-კავშირის აღდგენა საეჭვო გახდება.

რომელ წევრ-კავშირი ნაწარმოებში იშვიათად მოსდევს უშუალოდ განსასაზღვრავ სიტყვას. ამასთან, მსგავსი კონტექსტები ჩვეულებრივ აზრობრივად ნათელია დ მათი დამახინჯება არ ხდება: *ქალაქნი, რომელ*[ნი] აღმოსავლეთს ჰქონდეს 3; *საქმე*, რომლითა მოიმადლებოდის ღმერთი 24; *სიხარული, რომელსა* არა აქუს მწუხარებაჲ; *სიმდიდრე*, რომელსა არა შეუდგს სიგლახაკე; *სიხარული, რომელსა* არა განჰკუეთს ურვაჲ; მეუფებაჲ, *რომლისაჲ* არა არს აღსასრული... *ცხორებაჲ, რომელსა* არა შეამრღუევს სიკუდილი 103.

უფრო ხშირად რ ო მ ე ლ წევრ-კავშირიანი განსაზღვრებით დამოკიდებული წინადადება იხმარება მაშინ, როდესაც მთავარი წინადადების განსასაზღვრავი წევრი მას უშუალოდ არ უძღვის წინ: ც ე ც ხ ლ ი უცხოჲ და მბრძოლი, რ ო მ ლ ი თ ა მოიწუა შენებული ყოველი 8; ხ ა რ ა ჯ ა ჲ ითხოვა სამეფოჲსა მისისაჲ, რ ო მ ე ლ ს ა აღებდის 10; ს ა ქ მ ე ნ ი წამებენ, მზისა შარავანდთა უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რ ო მ ე ლ ნ ი სიბრძნითა თჳსითა ქმნნა 76; გარდაართხა ტ ა ძ ა რ ი ყოვლად წმიდისა დედისა ღმრთისაჲ, რაჲამ რაჲმე აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულობისა, რ ო მ ე ლ ი ზეშთა ჰმატს შუენიერებასა ყოველთასა 30.

უკვე ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში ჩანს, რომ ხშირად განსასაზღვრავ სახელს უშუალოდ მოსდევს ან პოსტპოზიციური მსაზღვრელი, ან განკერძოებული განსაზღვრება, ზოგჯერ ორივე ერთად. განკერძოებული განსაზღვრება გადმოცემულია როგორც პირველად ზედსართავი სახელით, ისე მიმღეობითაც, სხვა მაგალითებია: შემოკრიბნა კაცნი, პატიოსანნი ცხორებითა და შემკობილნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თჳსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა... 32; მოიხადეს განჩინებაჲ რისხვისაჲ, ქადებული უსჯულოთათჳს 12; იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკვდრთა ქუეყანისათა, შეუსწორებელი და აღმატებული ოდესმე ყოფილთა და სმენილთა გარდასრულთა ოჴრებათასა **7.**

გასათვალისწინებელია ისიც, რომ ამა თუ იმ პიროვნებათა ხსენებისას მათი დადებითი თუ უარყოფითი თვისებების საჩვენებლად თითქმის ყოველთვის ასეთი კონსტრუქციებია გამოყენებული — პოსტპოზიციური ან პრეპოზიციური საზღვრულები, ხშირად რთული სტრუქტურისა, აგრეთვე განკერძოებული განსაზღვრება: აჰმად, ამირა ძლიერი და მაგრიად მოისარი **4;** კჳრიკე, კაცი მეფობასავე თანა მეუფე-ქმნილი ვნებათა ზედა 23; რატი, ძე ლიპარიტისი, კაცი ორგული და ნანდჳლვე ნაშობი იქედნეთაჲ 23; თევდორეს, ჭყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერსა და დიდად მყოფსა 35; გუარანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარაღანის ძისაჲ 44; თჳთ იგი, უმსგავსოჲ სპასპეტი და წინა-მბრძოლი, მიმსგავსებული ძუელ ქაიხოსროსთჳს მოთხრობილთა 48; მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა 55; მოუწოდა... არსენის იყალთოელსა, თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენათასა და განმანათლებელსა ყოველთა ეკლესიათასა 89; ძე თჳსი დემეტრე, სახელით ოდენ ცვალებული, ძე გარდამონასახი, ყოვლითურთ მსგავსი მამულთა ძირთა 102; ელდაზი, ძე არდუხისი, კაცი დაჭმანი და მრავალ-ღონე 54; შემთხვევები, როდესაც ამგვარი განსაზღვრებები წინ უსწრებს განსასაზღვრავ საკუთარ სახელს, სულ ორიოდეა: მშუდმან

და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან დავით 21; სანატრელი და ყოვლად განთქუმული სიკეთითა გუარანდუხტ დედოფალი, შვილი ყოვჩაყთა უმთავრესისა ათრაქა შარაღანის ძისა 44. მეორე მაგალითში საზღვრულს ახლავს წინამავალი მსაზღვრელები: სანატრელი, განთქუმული და განკერძოებული განსაზღვრებაც. ეპითეტებად ამგვარი განსაზღვრებების ხმარება მეტად ექსპრესიულია და ავტორის მიერ საგანგებოდ გამოყენებულ სტილისტურ ხერხს წარმოადგენს.

ზემოთქმულის შესაბამისად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ გიორგი ჭყონდიდლის სახელს თავდაპირველად მოსდევდა (ტექსტის შერყვნისა და გადააზრიანების შემდეგ ჩამატებული და კავშირის გარეშე) განკერძოებული განსაზღვრება, რომელშიც გვქონდა არა პირიანი ზმნა, როგორც დღეს არის ნუსხებში, არამედ ნაზმნარი სახელი — მიმღეობა.

რომელი ზმნისა უნდა ყოფილიყო იგი? თავს-ადგა პირიანი ფორმისათვის საგულისხმოა თავს-დგომა საწყისი და თავს-მდგომი მიმღეობა. თუ ივ. ჯავახიშვილისეული ინტერპრეტაცია მივიღეთ, თავს-მდგომი უნდა იყოს გამგებელი, ზედა-მხედველი, მომწესრიგებელი', როგორც ახალ ქართულშია. არსებული მასალების მიხედვით ასეთი ფორმის დასახელება ჭირს. ყურადღება უნდა მიექცეს იმასაც, რომ ძველ ქართულში 'ზედამხედველობისა' და 'გამგებლობის' მნიშვნელობით უმეტესად იხმარება სხვა სიტყვა, ზედა-დგომა: რომელი-იგი ზედა-ადგა მომკალთა მათ (რუთ. 2,6 ოშკის ნუსხით); დაადგინეს მათ ზედა ზედამდგომელნი (გამ. 5, 14); ზედა-ადეგ ჟამითი უჟამოდ (II ტიმ. 4,2 ყველა ქართულ რედაქციაში). ამიტომ თავს-დგომა ზმნის როგორც პირიანი, ისე უპირო ფორმები ამ ადგილას გაუმართლებელი ჩანს — როგორც გრამატიკულად, ისე შინაარსეულადაც.

შესაბამისი მონაკვეთის აზრი, ქართული ნუსხებისაგან განსხვავებით, სრულიად ნათლად არის გადმოცემული ძველ სომხურ თარგმანში: *մեռաւ եւ Ճղոնդիդեալն Գիւորգի, միամիտն ի մանկութենէ իլ.* აბულაძე ამ სიტყვებს—საცსებით სწორად—ასე თარგმნის: „მოკვდა გიორგი ჭყონდიდელიც, სიყრმიდანვე ერთგული" [82, გვ. 244—245]. ჩვენი აზრით, სომხურში სწორად (ოღონდ არა სიტყვა-სიტყვით) არის ნათარგმნი ავტორისეული ტექსტი, რომლის აღდგენა შესაძლებელია ქართულ ნუსხათა დამახინჯებული იკითხვისების გაანალიზებით.

ძველ ქართულში დება და დადება ზმნები გვხვდება კონტექსტებში, რომლებიც საანალიზო ადგილთან დაკავშირებით იპყრობს ყურადღებას. პირველი მათგანი შედის რთულ თავს-დება ზმნაში, რომლის ძირითადი მნიშვნელობა 'კისრება, თავის-თავზე აღება' არის.

ამ მნიშვნელობით ეს სიტყვა დასტურდება ძველ ძეგლებში: შუშანიკის წამებაში ნათქვამია: ძნიად თავს-იდვა შეტევვებაჲ ჩემი [86, გვ. 22]. [აღჳდაჲ] ბორკილთაჲ არა თავს-იდვა შუშანიკ (იქვე). სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: ძმაო ია, შრომაჲ თავს-იდევ ღმრთისათჳს [57, გვ. 329]. მონასა შენსა თავს-მიდებიეს ყრმაჲ ეგე [დაბ. 44, 32]., გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში ვკითხულობთ: მე თავს-მდებ გექმნე ქრისტეს მიმართ [90, გვ. ნვ]. ამრიგად, თავს-მდებ მიმღეობის პირველადი მნიშვნელობაა 'ის, ვინც რაიმეს კისრულობს, თავის თავზე იღებს'.

თუ დავუშვებთ, რომ ავტორისეულ ტექსტში თავს-მდები გვქონდა, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მიც. ბრუნვის ნიშანი ადვილად დაიკარგებოდა [შდრ. ჯუარ(ს)-ცუმა]; ხოლო შემდგომი დამახინჯების მიზეზი შეიძლება ყოფილიყო ნუსხური ზ-სა და გ-ს აღრევა. დაქარაგმებული სიტყვის არასწორად წაკითხვისა და შემდგომი გააზრიანების შედეგად უნდა იყოს მიღებული ყველა ის ფორმა, რაც ნუსხებში გვაქვს (თავ-ადგა, თავით დგა...) სიყრმითგანთა საერთო იკითხვისია ყველა ნუსხისათვის და ავტორის სტილს არ ეწინააღმდეგება: ტექსტში სხვაგანაც გვაქვს **-გან** თანდებული მაწარმოებლის ფუნქციით (ნ. ზემოთ). სიყრმითგანი ნიშნავს' სიყრმიდან მოყოლებულს, ახალგაზრდობიდან დაწყებულს', იგი მომდევნო კომპოზიტის მსაზღვრელად გამოდის, ხოლო თვით კომპოზიტის ბრუნვას განსაზღვრავს მიმღეობა, რომლისთვისაც ეს სიტყვა ნაგენიტივარ მსაზღვრელს წარმოადგენს: თავ[ს-მდები] სიყრმითგანთა პატრონისმსახურებათა[ჲ]. ასეთი იკითხვისი შემოთავაზებული იყო ჩვენს მიერ [36, გვ. 6]. ამჟამად, შემდგომი ანალიზის საფუძველზე, ვფიქრობთ, შეიძლება კიდევ უფრო დავაზუსტოთ ჩვენი მოსაზრება.

თუ მივიჩნევთ, რომ სომხურ თარგმანში ქართულის აზრი სწორად არის თარგმნილი, მაშინ პირველ სიტყვაში უნდა ვეძიოთ ასეთი მნიშვნელობა: 'თავდადებული, ერთგული'.

თავის ან სულის დადება ძველი ქართულის ძეგლებში გვხვდება: თავი ჩემი დავდვა ზედა საცხოვართა მათ (ი. 10, 15 C) — შდრ. სულსა ჩემსა დავსდებ ცხოვართათჳს DE. მსგავსი ტექსტი თვით ისტორიკოსის თხზულებაში გვაქვს: და ესრეთ დადვა თავი MQmC (სული ARDT) თჳსი და სისხლნი ქრისტეანეთა ჴსნისათჳს 9. ცოტა მოგვიანებით „ვეფხისტყაოსნის“ ეპოქისათვის თავის დადება უკვე ჩვეულებრივი ფორმაა: ავთანდილისგან შენც იცი ჩემთვის თავისა დადება 1470; ავთანდილ დამდვა წამალი მისგან თავისა დადებით 1521, პოემაში აგრეთვე გვაქვს ერთგულის მნიშვნელობით კომპოზიტი, რომლის მეორე

ნაწილი ვნებითი გვარის მიმღეობაა: [შერმადინ] თანა-შეზრდილი, ერთგული და მისთვის *თავ-დადებული* 150.

თავს-მდები სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათაჲ ნიშნავს ამას:‘ ‘ის, ვინც იკისრა, ახალგაზრდობის დროიდან დაწყებული, მსახურება პატრონისა‘. რაკი თხზულების თარგმნის დროისათვის [XII ს.] *თავის დადება, თავ-დადებული* ქართულ ენაში უკვე გავრცელებული სიტყვები ჩანს, შესაძლოა სომეხ მთარგმნელს *თავს-მდები* გაეგო, როგორც‘ თავდადებული‘, მით უმეტეს, რომ *სიყრმითგანი პატრონის-მსახურებაჲ* მართლაც უდიდესი ერთგულების გამომხატველია.

დასასრულ, შესაძლებელია თუ არა, რომ ქართულ ტექსტშიც გვქონოდა *თავს-მდები* (ან *თავ-დადებული*) *სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათათჳს*. (მონაკვეთის ბოლო ნაწილის შესაბამისად: მსახურებათათუის ART, მ-თა თჳსთა MQm)? ამგვარი რეკონსტრუქცია უფრო ხელოვნურად გვეჩვენება: თუ მონაკვეთის პირველი სიტყვა ნიშნავს‘ მას, ვინც იკისრა‘, მაშინ თანდებულიანი ნათესაობითი ბოლო სიტყვაში სინტაქსურად გაუმართავ კონსტრუქციას გვაძლევს (თავს-მდები... მსახურებათაჲ და არა მსახურებათათჳს), ხოლო თუ პირველ სიტყვაში ’ერთგული‘ იგულისხმება, მაშინ სავარაუდებელია, რომ ნაჩვენები ყოფილიყო — ვისთვის და არა რისთვის იყო ჭყონდიდელი თავდადებული (პატრონისათვის და არა პატრონის მსახურებისათვის). დამაფიქრებელია აგრეთვე სიტყვის განსხვავებული ფორმა ნუსხებში (მსახურებათა C, მ-თჳს ART, მ. თჳსთა MQm; C-ს გარდა, ნუსხებში გვიანდელი გააზრიანება უნდა იყოს).

ერთი რამ კი სავსებით უეჭველია: მოცემულ ადგილას ჭყონდიდელის სოციალური თუ თანამდებობრივი მდგომარეობის გამომხატველი სიტყვები არ შეიძლება გვქონდეს. ავტორი მის მიერ ხსენებულ პირებს (გარდა მეფეებისა) ასეთ დახასიათებას ჩვეულებრივ. არ აძლევს; პირველ რიგში იგი მათ პირად თვისებებს გვიჩვენებს, აგრეთვე აფასებს მათ დავითთან დამოკიდებულების მიხედვით; გავიხსენოთ მისი დახასიათება ურჩი ბაღვაშებისა. გიორგი ჭყონდიდელის წოდება მწიგნობართ-უხუცესად ნაკარნახევია საგანგებო მიზეზებით, რომლებიც სპეციალურ ლიტერატურაში კარგად არის ცნობილი [19, გვ. 218]. ყველა დანარჩენი, რაც მის შესახებ არის თქმული, წარმოადგენს მისი პირადი თვისებების ჩამოთვლას (კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა...) ან აჩვენებს მის დამოკიდებულებას მეფესთან (თანა-განმკაფელი ყოველთა გზათა, საქმეთა და ღუაწლთა მისთაჲ). ეს არის თქმული გიორგის პირველად ხსენებისას — როდესაც იგი ოვსეთს გაემგზავრა მეფესთან ერთად. მაშინ კი, როდესაც იგი გარდაიცვალა,

ავტორი კვლავ გახაზავს მიცვალებულის დამსახურებას მეფის წინაშე: სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებაჲ».

ამრიგად, ყველა ზემოთ განხილულ ვარიანტთა და შესაძლო დაწერილობათა განხილვის შემდეგ ავტორისეულთან ყველაზე უფრო ახლოდ მიგვაჩნია შემდეგნაირად გამართული ტექსტი: მიიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი, თავს-მდები სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათაჲ 47.

ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი

დავითის გარდაცვალების აღწერისას მემატიანე ამბობს: ღმერთმა „არღარა მიუშუა... ჴორცთა ამათ ქუე-დამზიდველთა მიერ შეკრვად სულსა გონება-ქმნულსა“ 101.

ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი ან დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი სიტყვა-სიტყვით არის ‘ქვემოთ დამწევი’; ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი საბას ნახმარი აქვს, როგორც განმარტება მ ძ ი მ ე სიტყვისათვის. მოცემულ ადგილას ავტორი იყენებს კარგად ცნობილ ქრისტიანულ სენტენციას, რომლის მიხედვით ხორცი და ყოველივე ხორციელი, დამამდაბლებელია და ხელისშემშლელი სულისა და სულიერისათვის. მსგავსი მაგალითები უხვად არის ქართულ სასულიერო მწერლობაში:

უშჯულოებაჲ ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ არს სულისა (ფსალმუნთა თარგმანება, ხელნ. Q—37, 1091 წ; 56, 3 ფს. განმარტებიდან); ყოველივე ჴორციელი ნივთი არს ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ა რ ი (მამათა ცხოვრებანი, ხელნ. A 1105, 165); ნივთიერთა სიზრქეთა და ქუეყანად მიმართ დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა გონებაჲ შენი სრულიად განაშორე [59, გვ. 101]; ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა ამათ და მიწიერთა ნივთთაგან განყენებულთა [61, გვ. 173]; ქუეყანიერნი ესე და მიწად დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ნ ი ნივთნი ვითარცა არარად შეერაცხნეს [63, გვ. 85]; ზეციერნი კეთილნი მიენიჭებიან... ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ თ ა ამათ და მიწიერთა ნივთთაგან განყენებულთა [55, გვ. 148].

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს ქ უ ე - დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი ს ა და დ ა მ ზ ი დ ვ ე ლ ი ს მნიშვნელობას. ამასთან დაკავშირებით უნდა განვიხილოთ ერთი ადგილი ისტორიკოსის თხზულებიდან, რომელიც ასეა დაბეჭდილი: „არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებასა ჴორცთასა, არა სასმელ-საჭმელთა [საჭმელ-სასმელთა ქც[1]], არცა სიმღერა-სიღოდათა და არათურთითა არარა ჴორციელთა შეაკრა გონება [და რაჲთურთითით არარა შემკრველთა ჴორცთა და გონებისათა ქც[1]], გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა“ [ქც[1], გვ. 248, ქც[2], გვ. 338].

ამ მონაკვეთის შინაარსი ზოგადად ასეთია: დავითი ზრუნავდა არა ხორციელი, არამედ სულის მარგებელი საქმეებისათვის; მაგრამ ხელნაწერებში ტექსტის დამახინჯების გამო ორსავე გამოცემაში წინადადება გრამატიკულადაც და შინაარსეულადაც გაუმართავია.

საანალიზო მონაკვეთის ტექსტი ნუსხებში სხვადასხვაგვარად არის გადმოცემული, ამასთან ტექსტის მოცულობაც სხვადასხვანაირია.

ნუსხების მიხედვით ასეთი სურათი გვაქვს (D-ს ამ ადგილას ფურცლები აკლია):

არა (არამედ A, არცა T) მიდრკა (+ არა A) გემოვნებათა (-ითა C) მიმართ,

არცა ნებასა (ნებ˜სა Q, ჴსენებასა C) ჴორცთასა

არა (არცა C) საჭმელ სას(უ)მელთა (MQm, სას(უ)მელ-საჭმელთა CAR საჭმელთა სასმელ T)

არცა სიმღერა (ს-თა C) სიღოდათა (ART, სათუღდთა MQm,—C)

და რაითურთით (C, არათურთითა A, არათურთ Mm, არათ˜რთ Q, რაჲთურთ RT) + და C

C MQm RT	A
არარათ (C, არა MQm, არარა RT) ეშმაკ-რეულთა (Mm, შემკრველთა CQRT) ჴორც-თა და გონებისათა	არარა ჴორციელთა შეაკრა გონება
CMQm (—RT)	
და (C,—MQm) და სულებად (C, დასრუ-ლებად MQm) და უდებებად და (C,—MQm) მზიდველთა ნებისათა (ნიჭისათა C)	——— ——— ———
——— ——— ———	ART გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველ-თა
	RT
——— ——— ———	და სრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა

საანალიზო მონაკვეთის დასაწყისში ჩამოთვლილია ის, რაზედაც დავითმა უარი თქვა: არა მიდრკა... არცა სიმღერა-სიღოდათა; ამ ჩამონათვალში თითოეული სიტყვის ბრუნვას განსაზღვრავს მი-

მართ თანდებული, რის გამოც ყველა ნათ. ბრუნვაში უნდა იყოს: არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებისა ჴორცთაჲსა... მომდევნო მონაკვეთში ყურადღება უნდა მიექცეს შემდეგს: A-ს იკითხვისი, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილმა გაიმეორა გამოცემაში (არათურთითა... გონება) პირველადი არ შეიძლება იყოს. A-ს არათურთითა სიტყვის სანაცვლო რაითურთით C-ში წარმოადგენს თითქმის უცვლელ გადმოცემას სიტყვისა, რომელიც XI ს. ძეგლებში ხშირად გვხვდება: რაჲთურთით. იგი ნიშნავს 'სრულიად, სრულებით' უკუთქმით წინადადებაში (25, გვ. 127). ა. შანიძის მიერ „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებიდან" დამოწმებულ მაგალითებში ეს მნიშვნელობა კარგად ჩანს: ზღუსა რაჲთურთით გამოცდილებაჲ არა გუაქუს; რაჲთურთით არა სცემდა განსუენებასა თავსა თჳსსა. მსგავსივე მაგალითები შეიძლება მოვიყვანოთ გრიგოლ ბაკურიანისძის ტიპიკონიდან: არა მნებავს რაჲთურთით, რაჲთა ორი გუარი პური შეიქმნებოდის [28, გვ. 75]; არა მნებავს რაჲთურთით შესლვაჲ დედაკაცისაჲ ეკლესიასა შინა [გვ. 108]; ხანდახან იგი თხრობითი ხასიათის წინადადებებშიც არის: ვინცა ვინ იპოოს მიმღებელად ვახშისა ...რაჲთურთით საძაგელის-შეძინებისათჳს, განიკუეთოს [62, გვ. 235]; მოსესხეთა ჴელწერილნი განიხეთქნეს და რაჲთურთით მიიღო ღრმაჲ მშჳდობაჲ სასომხითომან [ხელნ. მაგალითი მომაწოდა ნ. გოგუაძემ]. და რაჲთურთით ისტორიკოსის თხზულებაში აგრძელებს იმის ჩამონათვალს, რის „მიმართ" დავითი „არა მიდრკა"; ამიტომ მას უნდა მოსდევდეს არა ზმნური წინადადება, როგორც A-ში, არამედ სახელი ნათესაობით ბრუნვაში. მსგავსი ფორმები CMQm RT-ში გვაქვს, რის შესაბამისად ტექსტი ასე უნდა აღვადგინოთ: და რაჲთურთით არარა[თა] ეშმაკ[ეულთა] (შდრ. ეშმაკრეულთა Mm) და ჴორციელთა (A), შემკრველთა გონებისათა. გონების ან სულის შეკრვა ამ თხზულებაში სხვაგანაც არის დადასტურებული, როგორც ზემოთ ვუჩვენეთ: აქაც ის არის თქმული, რომ ქუე-დამზიდველ ხორცს შეუძლია შეკრას სული. ეშმაკეულთა და ჴორციელთა რომ ნამდვილად ავტორისეული ტექსტის იკითხვისია, მტკიცდება იმით, რომ ისინი კონტრასტულ დაპირისპირებას ქმნის საანალიზო მონაკვეთის ბოლოში მყოფ საღმრთოთა და სასულიეროთა სიტყვებთან. ეს დაპირისპირება ასრულებს წინადადების აზრს: დავითი მისდევდა არა ეშმაკეულთა და ჴორციელთა, არამედ საღმრთოთა და სასულიეროთა. შემკრველთა გონებისათა არის განკერძოებული განსაზღვრების ერთი ნაწილი; მისი გაგრძელებაა სიტყვები, რომლებიც უშუალოდ მოსდევს CMQm-ში. მათ ჩვენ ასეთი სახით აღვადგენთ: და დასულებად და უდებებად დამზიდველთა ნებისათა. ორივე გამოცემაში დასრულებად და

უდებებად მზიდველთა ნებისათა მოსდევს სიტყვებს: საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა [როგორც RT-ში]. აშკარაა, რომ ისინი თავის ადგილზე არ არის, რადგან ის, რაც დასულებად და უდებებად განაწყობს კაცს, საღმრთო და სასულიერო არ შეიძლება იყოს.

დასულება (ისევე, როგორც შესულება) ძველ ქართულში საკმაოდ ხშირად ხმარებული სიტყვაა. მას მრავალი მნიშვნელობა აქვს; იგი ნიშნავს 'გაოცებას, გაოგნებას, გონების დაკარგვას, გარინდებას, უძრავად ყოფნას' და სხვა. მაგალითები: რაჲთა დასულბენ და დაიძინონ ძილი საუკუნოჲ (იერ. 51, 39); ნუ ღვნისაგან შესულბით (ეს. 29, 9). ისტორიკოსის თხზულებაში დასულებასთან სინონიმურად ნახმარი უდებება ნიშნავს 'სიზარმაცეს, უმოქმედობას': შდრ. განაღვიძენით სულნი თქუენნი ძილისა მისგან მცონარებისა და მოწყინებისა და უდებებისა [67, გვ. 97, 29]. დაზიდვა ზემოთ იყო განხილული და სათანადო მაგალითები ნაჩვენები. C-ში ზმნისწინი ცალკეა გამოყოფილი, MQm-ში კი კავშირად მიჩნეული და-სულ ამოუღიათ. ამრიგად, დასულებად და უდებებად დამზიდველთა ნებისათა წარმოადგენს განკერძოებული განსაზღვრების მეორე ნაწილს, ორივე ერთად (შემკრველთა და დამზიდველთა) ქმნის სტილისტურ პარალელიზმს, რომელიც თხზულებაში ძალიან ხშირია, როგორც მხატვრული ტროპი. თვით საანალიზო მონაკვეთში ასეთი პარალელიზმის რამდენიმე მაგალითია: დასულებად და უდებებად; ეშმაკეულთა და ჴორციელთა (ესეც ერთ-ერთი საბუთია მოცემული იკითხვისის აღსადგენად), საღმრთოთა და სასულიეროთა.

ეს მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსური სტრუქტურის მხრივ საკმაოდ რთულია, გადამწერების მიერ არა მარტო დამახინჯებულია, არამედ შეკვეცილიც: მისი ერთი ნაწილი ამოღებულია CMQm-ში; ამის გამო ამ ნუსხებში აღარ ჩანს ამ წინადადების მთავარი აზრი — დავითისგან „ჴორციელთა“ უარყოფა და „სასულიეროთა“ მიმდევრობა. A-ში ძირითადი აზრი კი მეტად ძუნწად და პრიმიტიულად არის გადმოცემული და ავტორის სტილიც დარღვეულია. დაბოლოს, დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა სიტყვების ბოლოში გადატანა ორსავე გამოცემაში ავტორის ძირითადი აზრის საწინააღმდეგო შინაარსს გვაძლევს.

ყოველივე ზემოთქმულის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთს შემდეგი სახით აღვადგენთ: არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებისა ჴორცთაჲსა, არა სასუმელ-საჭმელთა, არცა სიმღერა-სიღოდათა და რაჲთურთით არარათა ეშმაკეულთა და ჴორციელთა, შემკრველთა

გონებისათა და დასულებად და უდებებად დამზიდველთა ნებისათა, გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა 49.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ა ღ ს ა რ თ ა ნ ი ს დ ა ხ ა ს ი ა თ ე ბ ი ს შ ე ს ა ხ ე ბ

თხზულებაში გვაქვს კიდევ რამდენიმე შემთხვევა, როდესაც ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი განკერძოებული განსაზღვრებები ზოგიერთ ნუსხაში შეცვლილია ან სულ გამოტოვებული: აღსართანის ასვლა კახეთის ტახტზე თხზულებაში ასეა აღწერილი: მიიცვალა მეფე კვრიკე და დასუეს კახთა მეფედ ძმისწული კვრიკესი აღსართან, რომელსა არარა ჰქონდეს ნიჭნი მეფობისანი, რამეთუ იყო ცუნდრუკი რამე, უსჯულო და უმეცრად უსამართლო და ყოვლად წინაუკმო მამის ძმისა მისისა [ქც², გვ. 326]. მ. ბროსეს გამოცემაშიც ეს მონაკვეთი თითქმის მთლიანად ასეთივეა (ორთოგრაფიულ სხვაობათა გარდა), ოღონდ იქ ნ ი ჭ ნ ი სიტყვის შესაბამისად ნ ი შ ა ნ ი გვაქვს:... აღსართან, და რომელსა არა-რა ჰქონდეს ნიშანი მეფობისა, არამედ იყო... [ქც¹, გვ. 241]. იქვე შენიშვნაში და კავშირის შესახებ ნათქვამია, რომ იგი „არა საჭირო სიტყვაა“.

განსაზღვრებითი დამოკიდებული წინადადება ნუსხებში იკითხება სხვადასხვა ვარიაციით: რომელსა (და რომელსა RT) არა რა (რაჲ D) ქონდეს (ჰქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (·A —ისა RDT). როგორც ვხედავთ, ორსავე გამოცემაში ტექსტი ამ ჯგუფის ნუსხათა მიხედვით არის გამართული, ოღონდ უკანასკნელში ნ ი ჭ ნ ი C ნუსხიდან არის აღებული.

CMQm-ში აღსართანის დახასიათება წარმოდგენილია ავტორისათვის ჩვეული განკერძოებული განსაზღვრების სახით: აღსართან, არარათ (C, და არა რ˝ა Q, და არა რათა Mm) მქონებელი ნიჭთა [C, ნიშთა MQm], არამედ ცუნდრუკი... სწორედ ეს იკითხვისი უნდა მივიჩნიოთ პირველადად: A-ში აქაც მისთვის ჩვეული „გაუბრალოება“ ტექსტისა უნდა ვიგულოთ (განმეორებული მის მიმდევნო ნუსხებშიც); ოღონდ შესწორებას მოითხოვს ის იკითხვისი, რომელიც უარყოფას გამოხატავს: ა რ ა რ ა თ (და არა რათა MQm) მ ქ ო ნ ე ბ ე ლ ი; აქ სავარაუდებელია, როგორც წინამავალ მაგალითში, რ ა ჲ თ უ რ თ ი თ, რომელსაც მოსდევს უარყოფა ა რ ა. ამგვარად გამართულ წინადადებაში, რომელიც რთული კონსტრუქციის [მაპირისპირებელი კავშირით შეერთებული] განკერძოებული განსაზღვრებების შემცველია, სავსებით დაცულია ავტორის სტილი.

ამრიგად, საანალიზო მონაკვეთი ამრიგად უნდა იქნეს აღდგენილი:... აღსართან, რაჲთურთით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათა, არამედ ცუნდრუკი რაჲმე... 23.

ტექსტის შემოკლების ტენდენცია ნუსხებში ან ნუსხათა ჯგუფებში იმაშიც ვლინდება, რომ ამა თუ იმ ხელნაწერში ვრცელი მრავალსიტყვიანი განსაზღვრებები მარტივდება და მოკლდება; ამის ერთ-ერთი მაგალითი აღსართანის დახასიათებაშიც გვაქვს:

ეროვნული ბიბლიოთეკა

...ძმისწული კვრიკესი აღსართან

CMQm	A (+RDT)
არარათ (C და არა რათა MQm) მქონებელი ნიჭთა (C, ნიშთა MQm) მეფობისათა,	რომელსა (და რ-სა RT) არა რა (რაჲ D) ქონდეს (ჰქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (-ისა RDT)
	არამედ (+ იყო ARDT) ცუნდრუკი რაჲმე
—	A(RDT)
—	უსჯულო და ყოვლად (და ყ῾დ—RDT) უმეცარად უსამართლო
CMQm (+ROT)	A
და ყოვლად წინაუკმო (RDT წ. უკუმუაჲ Q, წ. უკუმოუა Mm, წინაუკუმო C) მამისძმისა მისისაჲ (D, მისისა CMQmRT)	— — — —

ზემოთ მოყვანილ ტექსტში ავტორისეული ტექსტის შემოკლება აშკარად ჩანს; რთული, მრავალსიტყვიანი განსაზღვრება ნუსხებში ნაწილ-ნაწილ არის გადატანილი; შინაარსეულად გამართული (შესაბამისად, პირველადი ტექსტისა) კი იგი მხოლოდ მთლიანი სახით არის: აღსართანი დახასიათებულია როგორც სამეფოდ ვარგისი პირისათვის აუცილებელ ნიჭთა არმქონე, ცუნდრუკი, უსჯულო... ხოლო მის უარყოფით დახასიათებას ასრულებს და განამტკიცებს მისი შედარება საკუთარ მამისძმასთან, რომელიც სხვა ადგილას ავტორს მრავალი ღირსების პატრონად ჰყავს დახატული.

მხედველი ყოველთაჲ

შეიძლება დავასახელოთ კიდევ ერთი მაგალითი განკერძოებულ განსაზღვრებათა სანაცვლოდ ზმნური წინადადების ჩასმისა და საზოგადოდ ტექსტის „გაუბრალოებისა“ ზოგიერთ ნუსხებში;

მღდელთაგან გამოვიდოდა (+ყოველი ARDT) უსჯულოებაჲ (Q, —ჲა სჴვ.)

CMQm	A (+RDT)
—	და ცოდვა,
MQm(+RDT)	A
რომლითა თუალი ღ҃ისა მხედვე-ლი (ზედა-მხედველი C) ყოველთა (+იყო D) ესეოდენად რისხვად აღძ-რულ იყო, ვითარცა ზემორე (ზე-მოთრე C) სიტყუამან გამოაცხადა (განაცხადა C)	რომელთა თუალი ღთისა ხედვიდა და ყოველთა განრისხებულ იყო ვითარცა ზემო ვთქუით

მ. ბროსეს გამოცემაში: ტექსტი ასეა გამართული: ცოდვა, რომლითა... თვალი ღვთისა, მხედველი ყოველთა, ეს-ოდენ რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყვა-მან გამოაცხადა [ქც[1], გვ. 242]; ს. ყაუხჩიშვილს კი ამ ადგილას ტექსტის საფუძვლად A-ს იკითხვისი აქვს თითქმის უცვლელად განმეორებული [...ხედვიდა ყოველთა და ქც[2], გვ. 327]. ჩვენ გამოცემაში ტექსტი გამართულია ძირითადად CMQm-ის მიხედვით.

უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ ამ ნუსხათა იკითხვისებს მხარს უჭერს ზოგიერთი მსგავსი ადგილი თვით ამ თხზულებიდან: რისხვად აღძრულ იყო შდრ. აღძრეს წყალობად 53; ს ი ტ ყ უ ა მ ა ნ გ ა ნ ა ც ხ ა დ ა პარალელს პოულობს ისეთ გამოთქმებში, როგორიც არის: ვითარცა წინამდებარემან ს ი ტ ყ უ ა მ ა ნ ც ხ ა დ-ყ ო ს 16; მცირედითა და ყოვლად ქნინითა ს ი ტ ყ ჳ თ ა წ ა რ მ ო გ ჳ ჩ ე ნ ი ა ნ 66; მარტივთა მიერ ს ი ტ ყ უ ა თ ა გ ე ზ რ ა ხ ო თქუენ 89. ზემოთქმულის შესაბამისად საანალიზო მონაკვეთი გამოცემაში ასეა გამართული: უსჯულოებაჲ და ცოდვაჲ, რომლითა თუალი ღმრთისაჲ, მხედველი ყოველთაჲ, ესეოდნად რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუამან განაცხადა 24.

გ ა ნ მ რ ა ვ ლ ე ბ ა დ ტ ა ლ ა ნ ტ თ ა

გელათის აღშენების ეპიზოდს წინ ერთგვარ შესავლად მიუძღვის თხრობა ღვთის მრავალრიცხოვან წყალობათა და დავითის საპასუხო საქმეთა შესახებ. ამ ეპიზოდში ზოგიერთი იკითხვისი გამოცემებში განსხვავებულია: არცა იგი უდებებდა განმრავლებად საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღვთისათა, არამედ სრულითა გულითა მსახურებდა [ქც[1], გვ. 243]. შდრ. ...განმრავლებად ტალანტთა, არამედ... [ქც[2], გვ. 329]. მსგავსი სხვაობა ნუსხებშიც არის.

არცა იგი უდებებდა განმრავლებად

CMQm	ART (D-ს ფურცლები აკლია)
ტალანტთა (ტალატთა C)	საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღთისათა

ტ ა ლ ა ნ ტ თ ა გ ა ნ მ რ ა ვ ლ ე ბ ა ბიბლიური ალუზიაა; როგორც ქვემოთ არის ნაჩვენები საგანგებო თავში, ბიბლიურ ალუზიებს, შედარებებსა და ციტატებს ტექსტში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს და მისი სტრუქტურის აუცილებელ ელემენტს წარმოადგენს. ტ ა ლ ა ნ ტ თ ა გ ა მ რ ა ვ ლ ე ბ ა კონკრეტულად მიანიშნებს სახარების ეპიზოდზე (მთ. 25): მონებმა მათი უფლის მიერ მიცემული ფული სხვადასხვაგვარად იხმარეს: ორმა „აქმნია“ (ე. ი. აბრუნა ფული); ერთმა მიცემული ხუთი ქანქარი ათად აქცია, მეორემ ორი — ათად, მესამემ კი თავისი ერთი ქანქარი მიწაში დაფლა. ეს უკანასკნელი, სხვებისაგან განსხვავებით, სასტიკად დაისაჯა. ქრისტიანული სენტენცია იმის შესახებ, რომ ტალანტთა გამრავლება საჭიროა, სწორედ აქედან მომდინარეობს. სახარების ბერძნულ ტექსტში შესაბამის ადგილას ფულის ერთეულად სწორედ ტ ა ლ ა ნ ტ ი ა (τάλαντ:ν) დასახელებული. ქართული ოთხთავის ძველ თარგმანებში მხოლოდ ქ ა ნ ქ ა რ ი გვხვდება, ხოლო ეფთვიმე და გიორგი მთაწმიდლების ნარედაქციევ ტექსტებში ქ ა ნ ქ ა რ ი და ტ ა ლ ა ნ ტ ი ერთმანეთს ენაცვლება. ეფთვიმისეულ ტექსტში ერთგან განმარტებაც კი არის ჩართული: ხუთი ტალანტი, რომელ არს ქანქარი (მ. 25, 15). ეს ბიბლიური რემინისცენცია მემატიანეს პირდაპირ აქვს მოთხრობილი: ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნაა ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოუღო იგიცა და მისცა ათთა ზედა მეათერთმეტედ? 95.

ამრიგად, დავითის მიერ „განმრავლება ტალანტთა“ ავტორისეული ტექსტის კუთვნილებად უნდა ჩაითვალოს. ამავე დროს სავარაუდებელია, რომ მომდევნო განსაზღვრებაც ასეთივე ხასიათისაა, რადგან იგი აკონკრეტებს ავტორის სათქმელს და აზუსტებს, თუ რას გულისხმობს დავითის „ტალანტი“ — საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა: ეს სიტყვები არ არის CMQm-ში, ისევე, როგორც ტ ა ლ ა ნ ტ თ ა — A (RT)-ში, მაგრამ აქაც ისევე სავარაუდოა ნუსხათათვის ჩვეულებრივი შეკვეცა ტექსტისა, შესაბამისად, შესაძლოა, მიგვაჩნია საანალიზო მონაკვეთის ასეთი სახით გამართვა: არცა იგი უდებებდა განმრავლებად ტალანტთა — საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა 29.

2. ერთგვარწევრებიანი სინტაქსური კონსტრუქციები

ეროვნული ბიბლიოთეკა

განწირულითა ერითა

ერწუხის ბრძოლაში დავითმა დიდი გამარჯვება მოიპოვა; ამის შესახებ თხზულებაში შემდეგია ნათქვამი: ერწუხს ქმნნა წყობანი დიდნი და ჴმა-გასმენილი იგი დიდი ძლევა, რომელ მცირედითა ლაშქრითა და განწირულითა ერითა დაჯოცნა სულტანისა იგი სპანი ურიცხუნი [ქც², გვ. 328].

ერთი შეხედვით ყველაფერი ნათელია: დავითის მცირერიცხოვანი და თავგანწირული ლაშქარი იმარჯვებს მტრის უთვალავ ჯარზე.

განწირულ სიტყვას არცერთ გამოცემაში ეჭვი არ გამოუწვევია, რადგან იკითხვისი საერთოა ყველა არსებულ ხელნაწერში (მათ შორის იმათშიც, რომლებიც ჩვენს გამოცემაში დამოწმებული არ არის). არსებულ თარგმანებში განწირული ასეა გადმოცემული: avec des troupes inspireés par le désespoir, ე. ი. 'განწირული, უიმედობით აღძრული' [94, გვ. 356]; mit... den sich aufopfernden Männer [95, გვ. 52]; mit... einem bis zur Verzweiflung entschlossenen Kriegsvolk [96, გვ. 405]. გერმანულ თარგმანებში განწირულ სიტყვა მეტნაკლები სიზუსტით თარგმნილია ამ სიტყვის ძირითადი მნიშვნელობის შესაბამისად, რომელიც ძველ და ახალ ქართულში საკმაოდ ახლოა. განწირვა ნიშნავს 'გაწირვას, გამეტებას, იმედის წართმევას'. განწირულ სიტყვის მნიშვნელობის საილუსტრაციო კარგი მაგალითი აქვს დამოწმებული ილ. აბულაძეს „ძველი ქართულის ლექსიკონში“: მკურნალი იგი იქმნის, რომელმან განწირული განკურნის („მამათა სწავლათა“ მიხედვით).

მიუხედავად ამისა, წინადადების შინაარსსა და სტრუქტურაზე დაკვირვება ბადებს ეჭვს, რომ განწირული ავტორის ხელიდან გამოსულ ტექსტში არ უნდა ყოფილიყო.

საეჭვოა, რომ განწირულ სიტყვას ძველ ქართულში 'თავგანწირულის' მნიშვნელობა ჰქონოდა. რაკი ასეთი მნიშვნელობა არ ჩანს, გარკვეული არ არის, ვის მიერ იყო განწირული დავითის ლაშქარი ან რატომ უნდა ყოფილიყო იგი უსასოო, უიმედო, როდესაც მან ბრწყინვალე გამარჯვებას მიაღწია.

საანალიზო სიტყვის სისწორისა თუ მცდარობის გასარკვევად ყურადღება უნდა მიექცეს მისი შემცველი წინადადების სინტაქსურ წყობასაც. ლაშქრითა და ერითა წარმოგვიდგება, როგორც ორი უბრალო დამატება (შერწყმულ წინადადებაში) ერთ შემასმენელთან, ამასთან თითოეულს თავ-თავისი განსაზღვრება ახლავს: მცირედითა ლაშქრითა და განწირულითა ერითა.

ერთგვარ წევრთა ხმარება მემატიანის თხზულებაში გვხვდება სინტაქსურ კონსტრუქციათა ყველა დონეზე. ამ მოვლენის საილუსტრაციოდ შეიძლება დავასახელოთ როგორც შერწყმული, ისე რთული და ზერთული წინადადებები; ტექსტში გვხვდება ისეთი მონაკვეთებიც, სადაც ერთმანეთს მიჰყვება რამდენიმე დამოუკიდებელი წინადადება, ერთი და იმავე სინტაქსური სქემის მიხედვით აგებული.

წინადადებაში ერთგვარ წევრთა სიმრავლის ნიმუშად შეიძლება დავასახელოთ ტექსტის მონაკვეთი, სადაც ერთ ქვემდებარესთან თორმეტი შემასმენელი არის: თვთ მივიდის, მოიხილნის, მოიკითხნის, და ამბორს-უყვის თითოეულსა, ჰფუფუნებდის მამებრ, სწყალობდის და ჰნატრიდის, განამჴნობდის მოთმინებისა მიმართ, მონახის თვსითა ჴელითა ცხედრები, სამოსლები... და ყოველი საკმარი მათი, მისცის თჳთოეულსა ოქროჲ კმა-საყოფი და განაკრძალნის ზედა-მდგომელნი მათნი და განაგის ყოველი საქმე მათი დიდადშუენიერად და ღმრთისმსახურებით 34. ამავე წინადადებაში მონახის ზმნასთან რამდენიმე პირდაპირი დამატება: ცხედრები, სამოსლები, საჴმარი.

განსაკუთრებით შეიმჩნევა სხვადასხვა ტიპის ორწევრიან კონსტრუქციათა სიმრავლე. ბინარულობა, რომელიც წინადადების სხვადასხვა წევრებთან იჩენს თავს, ავტორის სტილის დამახასიათებელ ნიშნად გვევლინება; მაგალითებად შეიძლება დავასახელოთ „მრავალთაგან მცირედნი“: უჯმარნი და უღირსნი ნუ მას, არამედ თავთა თჳსთა აბრალებდედ... შეკრებულ იყვნეს... მეფენი და ჴელმწიფენი 96; საქმენი, რომელნი მან ქმნნა და აღასრულნა 66; საწუთოთა და ჯორციელთა შინა იგი მისთა სწორთა და მოყამეთა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო 49; უკანასკნელ მონაკვეთში სამი წყვილი გამოიყოფა ერთგვარი წევრებისა: საწუთოთა და ჯორციელთა; სწორთა და მოყამეთა; უმაღლეს და უზეშთაეს. დაუდგინნა... სპასალარნი და მმართებელნი 48 და სხვა.

ზემოთ აღნიშნულ მაგალითებზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ ერთგვარი სინტაქსური ფუნქციის მქონე წევრები ლექსიკურად ახლო დგანან ერთმანეთთან და ზოგიერთ შემთხვევაში თითქმის სინონიმურნი არიან (ქმნნა და აღასრულნა). ეს მოვლენა, სტილისტური სიმეტრიის (ან სინონიმური პარალელიზმის) სახელით ცნობილი, საზოგადოდ დამახასიათებელია შუასაუკუნეებრივი პოეტიკისათვის [48, გვ. 170].

დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში სტილისტური სიმეტრიის (აგრეთვე მხატვრული პარალელიზმის) შემთხვევები განსაკუთრებით ხშირია ყველა რიგის განსაზღვრებებთან; აქ სტილისტური სიმეტრია

ყველაზე უფრო ნათლად არის გამომჟღავნებული, როგორც ავტორის პოეტიკის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანი. სტილისტური პარალელიზმი ხშირად მეტად რთულ კონსტრუქციებს ქმნის; პარალელიზმის წევრი შეიძლება ორზე მეტი იყოს, ანდა პარალელიზმს ქმნიდეს არა მარტო განსაზღვრებები, არამედ მათ მიერ განსაზღვრული სიტყვებიც: გამოირჩია მადლმან საღმრთომან ადგილსა ყოვლად *შუენიერსა* და ყოვლითურთ *უნაკლულოსა* 30; მონანი რომელ ჰყვეს *რჩეულნი* და *განსწავლულნი* ღუაწლსა... *მისანდონი* და *გამოცდილნი* სიმჴნითა 48; მეფემან დავით, *უშიშმან* და ყოვლად *უძრავმან* გულითა 55; ნადირნი *უცხონი* და ძჳრად *საპოვნებელნი* 65; მიწევნად თავსა ყოვლისა *სწავლულებისა* და *მეცნიერებისასა* 88; *სანატრელი* და ყოვლად *განთქუმული* გუარანდუხტ დედოფალი 44.

სიმეტრიის წევრთა იდენტურობა, ესე-იგი აბსოლუტური დამთხვევა მათი მნიშვნელობებისა, როგორც ზემოთ ვნახეთ, არა გვაქვს, მაგრამ იგი საერთოდ არც არის მოსალოდნელი. სიმეტრიის წევრების მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებს და აზრობრივ ერთიანობას ქმნის. კიდევ უფრო ნათლად ჩანს ეს მხატვრული პარალელიზმის შემთხვევაში, როდესაც ორი მოვლენა შეიძლება ერთმანეთს დაპირისპირებულიც იყოს [48, გვ. 171]. ისტორიკოსის თხზულებაში ასეთ მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ შემდეგი: ეოცებოდა *მძინარესა* შიში და *მღჳძარესა* — სიკუდილი 64; ანუ რაჲსათჳს ქადებულ არიან *სამოთხისა* შუებანი და სასუფევლისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთათჳს, ხოლო საშინელებანი *გეჰენიისანი* — ურჩითა და უღირსთათჳს? 95. უკანასკნელ მაგალითში საკმაოდ რთული სქემა გვაქვს: *სამოთხისა შუებანი* და *სასუფევლისა ნეტარებანი*, აგრეთვე *ურჩთა* და *უღირსთათჳს* სტილისტური სიმეტრიის წევრებია, ხოლო სამოთხისა და სასუფევლის ნეტარებათა დაპირისპირება გეჰენიის საშინელებებთან მისდევს ყალიბს, რომელიც ცნობილია ჯერ კიდევ ბიბლიის პოეტური წიგნებიდან — ძირითადად ფსალმუნიდან (რომლის გავლენა ისტორიკოსის თხზულებაზე საზოგადოდ ძალიან დიდია): აქ გვაქვს ე. წ. კონტრასტული პარალელიზმი.

სტილისტური სიმეტრია გულისხმობს ერთი და იმავე აზრის, დებულებისა თუ მსჯელობის გამეორებას მსგავსი სინტაქსური ფორმით. დ. ლიხაჩოვი ამას უწოდებს აზრის ვარიაციას მისი არსის შეუცვლელად.

ისტორიკოსის თხზულების საანალიზო მონაკვეთში, სადაც ერწუხის ბრძოლაა აღწერილი, *ლაშქრითა* და *ერითა* სტილისტური სიმეტრიის წევრები არიან და, როგორც სხვაგან, ერთმანეთს

ავსებენ — ერთი და იგივე ნათქვამია ორჯერ. სავარაუდებელია, რომ ამ სიტყვათა მსაზღვრელები — მცირედითა და განწირულითა აგრეთვე სტილისტური სიმეტრიის წევრები უნდა იყვნენ და როგორც ლაშქარი და ერი, ერთნაირი ან ერთმანეთის შემავსებელი მნიშვნელობისა.

აშკარაა, რომ დავითის ჯარის სიმცირე საგანგებოდ არის აღნიშნული, რომ უფრო გამოჩნდეს მისი გამარჯვება მრავალრიცხოვან მტერზე. ამიტომ განწირულითა სიტყვაში 'მცირის, პატარის' მნიშვნელობა არის საძიებელი. რაკი განწირულს ასეთი მნიშვნელობა არ გააჩნია, საფიქრებელია, რომ სიტყვა იმ სახით, როგორითაც იგი დღეს გვხვდება ნუსხებში, გვიანდელ გადამწერთათვის გაუგებარი და შემდგომში მათ მიერ გააზრიანებული სიტყვაა.

ძველ ქართულში ცნობილია **წილ** ფუძიდან ნაწარმოები ზმნური ფორმები: განუწილა მათ საზომითა დამკჳდრებისაჲთა (ფს. 77, 55). ეს ფორმა გვხვდება. ძველ, „ქართულ" ვერსიაში; გიორგი მთაწმიდლის ნარედაქციევ ტექსტში შესაბამის ადგილას საანალიზო ზმნას განუყო ენაცვლება. სხვა მაგალითი: მუნ განიწილა ქუეყანაჲ (მეორე სჯ., 33, 21). ეს წიგნი ოშკის ხელნაწერს აკლია. განსახილველი მუხლი არ არის არც ძველ ლექციონარებში, ციტატა ამოღებულია „შატბერდის კრებულში" შეტანილი ეგზეგეტიკური თხზულებიდან [64a, გვ. 217] და ტექსტშივე განმარტებულია ასე: „მოგუასწავებს, რომელნი... განიყოფენ ქუეყანასა". საბასეულ ბიბლიაში („მცხეთურ ხელნაწერში") შესაბამისი მუხლი ასეთია: მუნ განიყო ქუეყანაჲ:. ფსალმუნთა სათაურებში (რომლებიც ხშირად გვიანდელი, ქრისტიანული ინტერპრეტაციის მაჩვენებელია) განწილვა (მაგ. ფს. 94 E) გულისხმობს ებრაელთა განბნევას, გაყოფას ბაბილონის ტყვეობის შემდეგ. დ. ჩუბინაშვილის ლექსიკონში განწილვა ასეა ახსნილი: დავჰყოფ, დავანაწილებ, **делить на части, дробить**. მის მიერ საილუსტრაციოდ დასახელებული II სჯ. 2,33 მემატიანის თხზულებასთან საინტერესო ანალოგიას გვაწვდის; აქაც აღრეულია განწილვა და განწირვა. დასახელებულ ადგილას ტექსტში სწორედ ეს უკანასკნელი სიტყვა გვაქვს: და განწირა იგი უფალმან... და მოვსართ იგი (მცხეთური ნუსხით). ამრიგად, განწილვა, არის 'გაყოფა', ხოლო ზმნის ვნებითი გვარის მიმღეობა განწილული ნიშნავს 'გაყოფილს, არამთელს, ნაწილს, მცირე რასმე'.

განწილული დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში, ნახმარი ერის ეპითეტად, როგორც სინონიმური პარალელიზმის წევრი, მთლიანად არ ემთხვევა ლაშქარ სიტყვის ეპითეტს (ე. ი. მცირედს),

მაგრამ, როგორც აღვნიშნეთ, ეს არც არის აუცილებელი; სიმეტრიის წევრები აბსოლუტურად იდენტური ჩვეულებრივ არც არიან; მათი მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებს და აზრობრივ ერთიანობას ქმნის [48, გვ. 171]. როდესაც ძნელად გასაგები განწილული გადამწერთა ხელში განწირულ სიტყვით შეიცვალა, სინონიმური წყვილი — მცირედი ლაშქარი და განწილული ერი დაირღვა. რომ აქ მართლაც განწილული (ე. ი. არასრული, ცოტა), უნდა გვქონოდა, ამას ისიც მოწმობს, რომ დავითის ჯარის სიმცირე დაპირისპირებულია მის მოწინააღმდეგეთა ჯარის მრავალრიცხოვანებასთან.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე, საანალიზო ადგილი შემდეგნაირად არის აღდგენილი: მცირედითა ლაშქრითა და **განწილულითა** ერითა 27.

თხზულების ნუსხებში ხშირია სტილისტური პარალელიზმის დაშლა. ამა თუ იმ ნუსხის ტექსტიდან ამოღებულია მისი რომელიმე წევრი, ან პარალელიზმის წევრები ცალ-ცალკეა გატანილი ნუსხებში. დავითის ერთ-ერთი ბრძოლა ყველა გამოცემაში ასეა გადმოცემული: იქმნა ბრძოლა ფიცხელი მას დღესა [ქც^1, გვ. 245; ქც^2, გვ. 332]. ორსავე შემთხვევაში ტექსტი იმ სახითაა მოცემული, რომლითაც მას გადმოგვცემს A და RT ნუსხები (ასეთივეა ტექსტი D-ში ოდნავი ცვლილებით: იქმნა ბრძოლა მათ შორის ფიცხელი მას დღესა). ასევეა Q-ში; Mm-ში კი ფიცხელ სიტყვას ძლიერი ენაცვლება. დაბოლოს, მნიშვნელოვან ჩვენებას გვაწვდის C, რომელშიაც ორივე ეს სიტყვა გვაქვს: იქმნა ბრძოლა ძლიერი და ფიცხელი. ამრიგად, C-ში შენახულია ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელი პარალელიზმი, დანარჩენ ნუსხებში კი იგი დაშლილია შემადგენელ ნაწილებად გადამწერთა მიერ. შესაბამისად, ეს ადგილი ასეა გამოცემაში წარმოდგენილი: იქმნა ბრძოლაჲ **ძლიერი** და **ფიცხელი** 38.

წესად და კანონად

გელათის ტაძრის მშენებლობის აღწერის შემდეგ ავტორი გვამცნობს მის შესახებ: რომელიცა აწ წინამდებარე არს... სხუად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა, დიაკონად ყოვლისა საეკლესიოსა შუენიერებისად [ქც^2, გვ. 331]. ეგევე ადგილი მ. ბროსეს გამოცემაში ასეა გადმოცემული: სახლად ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა, წესად, კანონად ყოვლისა საეკლესიოსა შვენიერებისად [ქც^1, გვ. 244]. სხუად ათინად ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში, რომელსაც MQm უჭერს მხარს, სწორი იკითხვისია: (ბროსეს გამოცემის სახლად RT-ში გვხვდება; CA-შიც ტექსტი დამახინჯებულია: სიტყუად ათინად A, სახად C). გელათი

არის, ტექსტის მიხედვით, მეორე იერუსალემი და სხვა (ე. ი. მეორე) ათინა. გელათის შედარება ქრისტიანობის წმიდა ქალაქთან და ბერძნული წარმართული მწიგნობრობის უდიდეს ცენტრთან მის მნიშვნელობასა და ღირსებას გახაზავს. ამავე დროს ავტორი გელათს, როგორც ქრისტიანობის კერას, ათინასთან შედარებით უპირატესობას ანიჭებს. სწორედ ტექსტის ეს მონაკვეთი არის გამოცემებში განსხვავებული. ს. ყაუხჩიშვილის მოწოდებული იკითხვისი A ნუსხისას ეყრდნობა: ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა წესთა დიაკონად ყოვლისა საეკლესიოსა შუენიერებისად. ასეთი სახით წარმოდგენილ ტექსტში გაუგებარია, თუ რას ნიშნავს დიაკონად. შუენიერებისად.

დიაკონი ამ ძეგლში სხვაგანაც გვხვდება და იქ სიტყვის მნიშვნელობა სრულიად ცხადია: კუალად მღდელთ-მოძღუართა, მღდელთა და დიაკონთა, მონაზონთა და ყოველთა კაცთა... 87... აქ დიაკონი გარკვეული რანგის მღვდელმსახურს აღნიშნავს. დიაკონი ბერძნული წარმოშობის სიტყვაა. ქართულ ძეგლებში, რომლების შექმნის დრო მემატიანის თხზულებისას უახლოვდება, დიაკონი (διάκονος) 'მონასტრის მოწესის, ახალგაზრდა მსახურის' მნიშვნელობითაც გვხვდება. პეტრიწონის მონასტრის ტიპიკონში საგანგებო თავია, სადაც დიაკონთა შესახებ არის საუბარი: თავი ლ҃ა. მოყმეთათჳს დიაკონთა. თუ სადა იყვნენ, ანუ ვითარ განისწავლნენ. განვაწესეთ უკუე ყოფად მოყმეთა მოსწავლეთა (თარგმანში: ученики— подростки) ნიკოლწმიდას [28, გვ. 116]. ამავე ძეგლში გვხვდება მთავარდიაკონი: მთავარდიაკონნი ორნი, რომელნი საკურთხეველსა მსახურებდენ... (თარგმანში — архидиакон). ბერძნულ ტექსტში აქ ისევ დიაკონი არის. აქვე ნახსენებია კერძოდიაკონნი (თარგმანში: иподиакон); და სხუანი კერძოდიაკონნი ორნი წიგნის მკითხველად. დიაკონი, როგორც ეკლესიის მსახური პირი, „დიდი სჯულისკანონის“ ტექსტის მიხედვითაც არის ცნობილი: არა ჴელთ-დასხმისათჳს ვიეთისამე ეპისკოპოსად ანუ ხუცად, ანუ დიაკონად [62, გვ. 129]; ეპისკოპოსად, ანუ ხუცად, ანუ დიაკონად, ანუ კერძოდიაკონად ჴელთდასხმულსა უჴმს, რაჲთა... სრულიად ქალწული იყოს [გვ. 131]; არა ჯერ არს, რაჲთა იყოს უკნინეს ოცდაათისა წლისა, რომელსა-იგი ჴელნი დაესხმოდინ ხუცად, და დიაკონი — ოცდახუთისა წლისაჲ... [გვ. 133]. ამავე ძეგლის მიხედვით, არსებობს დედათ-დიაკონიც: არა შეუნდობს, რაჲთა იქმნეს დედათ-დიაკონი, რომელი არა თანაწარსრულ იყოს რიცხუსა სამეოცთა წელიწადთასა [გვ. 133]. ზედმეტი არ იქნება იმის გახსენება, რომ „დიდი სჯულისკანონი“ ნათარგმნია

დავითის თანამედროვისა და თანამდგომის, არსენ იყალთოელის მიერ.

დიაკონი „იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრებაშიც" თანამდებობის აღმნიშვნელია: ხუცესნი, გინა თუ დიაკონნი, გინა თუ მყამობელნი ხუცესნი და დიაკონნი. [60, გვ. 60, 43] და სხვ.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობიდან ცხადია, რომ გელათი დიაკონად შუენიერებისად არ შეიძლება მივიჩნიოთ. უფრო სწორი ჩანს გვიანდელი ნუსხების მიხედვით შემოთავაზებული იკითხვისი მ. ბროსეს გამოცემაში: წესად, კანონად, რომელიც ძველ ნუსხებშიც გვხვდება. ამრიგად, გვაქვს იკითხვისი: წესად (+ და CD), კანონად CMQmRT.

წესი და კანონი პოლისემიური სიტყვებია. თითოეულ მათგანს რამდენიმე, ზოგჯერ ერთმანეთს საკმაოდ დაშორებული მნიშვნელობა აქვს, მაგრამ ამ ლექსიკური ერთეულების ხმარების სხვა შემთხვევები ისტორიკოსის თხზულებაში გვიჩვენებს, რომ ავტორისათვის წესი და კანონი იმასვე ნიშნავს, რასაც იგივე სიტყვები ჩვენთვის დღევანდელ ქართულში. ეს ჩანს მაგალითებში (სადაც ერთერთი ამ სიტყვათაგან გვხვდება არა მარტო ცალკე სიტყვად, არამედ საწარმოებელ ფუძედაც). ჟამიერად და წესიერად (ე. ი. დროულად და წესის მიხედვით) იყოვნებდა მათ 48; უღირსთა და უწესოთა... დაეპყრნეს საეპისკოპოსონი 24; ვერ იკადრებდიან უწესოდ სლვად 87. მონასტერნი და საეპისკოპოსონი და ყოველნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა საეკლესიოჲსა განგებისასა დარბაზის კარით მიიღებდიან 79. ძაგებაჲ არაწმიდათა და უწესოთა საქმეთაჲ 87; ყოველთა კაცთა იყო წესიერება, ყოველთა კანონ 87, ვითარცა კანონსა უცთომელსა 79. წესად და კანონად საანალიზო მონაკვეთში ისეთ პარალელიზმს წარმოადგენს, რომლის წევრთა მნიშვნელობები ერთმანეთს ავსებენ და ამტკიცებენ.

ასეთი წაკითხვა ტექსტისა ავტორის სტილს სავსებით შეესაბამება. A-სა და ქც²-ის წაკითხვის მიხედვით, წესთა წარმოადგენს საზღვრულს საღმრთოთა სიტყვისათვის; მაგრამ ის გარემოება, რომ ჩვენი წაკითხვის მიღების შემთხვევაში საზღვრული არ ჩანს, დამაბრკოლებელი გარემოება არ არის. საზღვრულის გამოტოვების შემთხვევები სხვაგანაც არის: რაჲთა თჳთ მათ (იგულისხმება: სიტყუათა) იერემიაჲსთა ვიტყოდი 8; არა კმა იყვნეს (იგულისხმება: სპანი) სამეფოჲსა მისისანი 43; ჯაბანთა სადედოთა (იგულისხმება — სამოსელთა) შთაცუმითა 92. და რაოდენ ჴორციელთა და საწუთოთა (იგულისხმება: საქმეთა) შინა იგი მისთა სწორთა და მოჟამეთა ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო, ეგეოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა ჴორციელ-

თ ა ვ ე (იგულისხმება ისევ: საქმეთა) თანა მისთა პირველსა ჰმატდა 49. განმარტოებული განსაზღვრება ძველ ქართულ ძეგლებში, განსაკუთრებით ნათარგმნში, კარგად არის ცნობილი. იოვანე ოქროპირის ერთ-ერთ თხზულებაში ნათქვამია: შენ შჭამ ჯოჯბისასა და კაკბისასა და ღრღედისასა [67, გვ. 85] აქ გამოტოვებულია სიტყვა ჯორცსა [6, გვ. 617].

ზემოთ მოყვანილი მონაკვეთის ამგვარი ანალიზის საფუძველზე ცხადი ხდება, რომ უფრო ახლოა ავტორისეულ ტექსტთან CMQm ნუსხათა და მ. ბროსეს გამოცემის იკითხვისი. ასევეა გამართული ეს ადგილი ჩვენს გამოცემაშიც: უაღრეს მისა საღმრთოთა შინა, **წესად და კანონად** ყოვლისა საეკლესიაოჲსა შუენიერებისა 33.

დ ი დ გ ო რ ი ს ბ რ ძ ო ლ ა

დავითის საომარი საქმიანობის ერთ-ერთი ყველაზე მნიშვნელოვანი მომენტის — დიდგორის ბრძოლის მიმდინარეობა, როგორც ცნობილია, თხზულების სხვადასხვა ნუსხაში ერთნაირი თანმიმდევრობით არ არის გადმოცემული. ეს გარემოება ადრევე გამოჩნდა: მ. ბროსეს გამოცემასთან შედარებით სხვაობა გამოავლინა უკვე მარიამისეულმა ნუსხამ. ს. ყაუხჩიშვილმა იგი აღნიშნა როგორც ანასეული ნუსხის გამოქვეყნებისას [76, გვ. 21], ისე „ქართლის ცხოვრების“ 1955 წ. გამოცემაშიც [ქც², გვ. 341], სადაც მან ამ ეპიზოდის ტექსტი ძირითადად A-ს მიხედვით გამართა. ამრიგად, ტექსტის თანმიმდევრობა ამ ორსავე გამოცემაში ერთმანეთს დაემთხვა; სხვაგვარად დაწყობილ ტექსტს შეიცავს მარიამისეული „ქართლის ცხოვრება“, აგრეთვე Qm; C-ში დეფექტური დედნიდან გადმოწერის გამო დიდგორის ბრძოლა სულ გამოტოვებულია.

ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში დიდგორის ბრძოლის ამბავი ამგვარად იკითხება:

ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა, თუ ვითარ წინა განაწყო სპა მისი, და თუ ვითარ ყოველი საქმი შუენიერად და ღონიერად ყო, რაზამ რამე წყნარად, უშფოთველად და გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ ვითარ თჳსნი სპანი დაიცვნა უვნებელად, — ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ, რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედამიწევნით ყოველსავე.

რამეთუ პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა, რამეთუ ჴელი მაღლისა შეეწეოდა, და ძალი ზეგარდამო ფარვიდა მას, და წმიდა მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინაუძღოდა მას და მკლავითა თჳსითა მოსრვიდა ზედამოწევ-

ნულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თჳთ იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგჳთხრობდეს სასწაულსა ამას მთავარ-მოწამისა გიორგისსა, და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი, და ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯჳთ და განკრძალულად სდევნნა და მოსრნა, რომლითა აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა [ქც^2, გვ. 341].

ამ მონაკვეთში ტექსტი აშკარად არეულია, წმინდა გიორგის გამოჩენის ეპიზოდი თავის ადგილზე არ არის, რადგან მისი სიტყვები აზრობრივად არ უკავშირდება წინამავალ ტექსტს (და ვითარითა... მძორებითა) და არც ცალკე გამართულ წინადადებას ქმნის. იმ შემთხვევაშიც კი, თუ ამოვიღებთ სიტყვებს: რამეთუ პირველსავე... გიორგისსა (ე. ი. წმიდა გიორგის გამოჩინებას), მომდევნო სიტყვების წინამავალ ტექსტთან შეერთება გაბმულ აზრს არ ქმნის. აზრის მეტნაკლებად თანმიმდევრულად გადმოცემა მხოლოდ მაშინ არის შესაძლებელი, როდესაც საანალიზო მონაკვეთის ბოლოს (და ვითარითა ღონითა... მძორებითა) გადავიტანთ წინ, იქ, სადაც მსგავსი სინტაქსური კონსტრუქციის მონაკვეთი გვაქვს: ვითარ წინა განაწყო... ვითარ ყოველი საქმე ყო... ვითარ... დაიცვნა. იმის საჩვენებლად, რომ სხვა ძველ ხელნაწერებში თხრობა უფრო თანმიმდევრულია, წარმოვადგენთ ტექსტს MQm-ის მიხედვით (C-ში, როგორც აღვნიშნეთ, დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი საერთოდ არ არის). ქვემოთ ნაჩვენებია ძირითადი ვარიანტები (ორთოგრაფიულ-ფონეტიკური სხვაობები მხედველობაში არ არის მიღებული):

ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა თუ ვითარ წინა განეწყო (ასეა MQm) სპაჲ თჳსი და თუ ვითარ ყოველი საქმე შუენიერად და ღონიერად ყო რაბამ რამე წყნარად და უშფოთველად გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო და თუ ვითარ ზეგარდამოთა (ზეგარდა m) შეწევნითა პირველსავე ჰომსა (ომსა Mm) სივლტოლად მიდრიკიან (მიდრიკნა m) და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მებრძოლნი არაბეთისანი ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯჳთ(ა) და განკრძალულად სდევნა და მოსრნა რომლითა აღივსნეს ველნი მთანი (მათნი m) და ღრენი (ღელენი Q) მძორებითა და თუ ვითარ თჳსნი სპანი დაიცვნა უვნებელად ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი არამედ ვგონებ ვითარმედ ყოვლისა სოფლისა ბრძენთა და გამომეტყუელთა ენა იმხილოს ჯეროვნად გამოწულილვით თხოვასა მიცემად.

ზემოთ მოყვანილ ტექსტში მონაკვეთის ბოლოს თვალნათლივ ჩანს ტექსტის დამახინჯება (თხოვასა მიცემად); მისი აზრი (A-ს ტექსტიც რომ არ გვქონდეს) კი ეს არის: ბრძენთა და გამომეტყველთა ენა უნდა იმხილოს, იმიტომ რომ ამის ყველაფრის (ე. ი. იმისა, რაც

ზემოთ არის ჩამოთვლილი) ჯეროვნად მოთხრობა არ შეუძლია. A-ში ეს მონაკვეთი ასეა წარმოდგენილი: ენა ვერ შემძლებელ არს მითხრობად ზედა-მიწევნით ყოვლსავე. A-ში, როგორც ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, ხშირია რთული სიტყვათშეხამების გამარტივება. A-ს მიხედვით MQm-ში შეიძლება აღვადგინოთ თხოვასა როგორც თხრობასა, მიცემად კი ამ სახით: კერ-მიცემასა (ან ვერ-მიცემისათჳს). მსგავსი გამოთქმები თხზულებაში არაერთგზის გვხვდება: ვითარმცა ვინ მისცა თხრობასა ყოველი 13; ჩუენცა მივსცნეთ თხრობასა 67; მრავალთაგან მცირედი მივსცეთ თხრობასა 99; მსგავსი კონსტრუქცია გვაქვს შემდეგ გამოთქმაში: მეტომეთა თჳსთა ზედანი ჭირნი მისცნა აღწერასა 57.

საანალიზო მონაკვეთის ბოლოს ამგვარი აღდგენის შემდეგ მისი მთლიანი სინტაქსური სქემა ნათელი ხდება: ხოლო მეფემან დავით... თუ ვითარ წინა-განაწყო... თუ ვითარ... შუენიერად... ყო.. ვითარ... სივლტოლად მიდრიკა... ვითარითა ღონითა მოსრნა... მეოტთა ვითარ... სდევნა... და თუ ვითარ სპანი თჳსნი დაიცვნა.· ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენი, არამედ ვგონებ... ბრძენთა... ენა... იმხილოს თხრობასა ვერ-მიცემასა.

MQm-ში ეს მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსურად და აზრობრივადაც გამართულია, ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელ პარალელიზმს შეიცავს; ვითარ სიტყვის რამდენჯერმე განმეორება დავითის მოქმედების თანმიმდევრულად გადმომცემ წინადადებებში ამ პარალელიზმს მკვეთრად გახაზავს. ეს ხერხი თხზულებაში საკმაოდ ხშირადაა გამოყენებული. მაგალითად: ვინ იყო ესეოდენ ტკბილ შემთხუევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ ღუმილითა? 97. დავითის მთელი დახასიათება, რომელიც აგრძელებს ამ მონაკვეთს, სინტაქსური პარალელიზმის ბრწყინვალე ნიმუშია; იგი იმ მხრივაც არის საყურადღებო, რომ პარალელიზმი თითქმის უცვლელი სახით, რაიმე ნაწილის გამოუკლებლად, არის მოცემული ყველა ნუსხაში.

ამრიგად, დიდგორის ბრძოლის აღწერილობაში ის მონაკვეთი, რომელიც სინტაქსურ პარალელიზმს შეიცავს (ხოლო მეფემან დავით... [თხრობასა ვერ] მიცემა[სა]) უფრო მართებულად გადმოგვცემს ავტორისეულ ტექსტს MQm-ში, ვიდრე A, რომელშიც პარალელიზმის წევრები ერთმანეთს დაშორებულია და უადგილო ადგილას მოთავსებული.

ამ ეპიზოდში განსხვავებულად არის გადმოცემული აგრეთვე მტრის უკუქცევა: პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა A, პირველსავე ჰომსა სივლტოლად მიდრიკიან MQm. ივლტოდა A-ში აშკარა შეცდომაა: ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ ივლტო-

დ ა — ვნებითი გვარის ზმნა — აქ უადგილოა, რადგან დავითი თვითონ კი არ გაქცეულა, არამედ მტერი გააქცია.

ზემოთ (ნ. გვ 74), როგორც შესაძლებელი, წარმოდგენილი იყო შემდეგი იკითხვისი: პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და სივლტოლად მიდრიკნა [იგინი].

წმინდა გიორგის გამოჩენის ეპიზოდი მთლიანად არის გამოტოვებული MQm-ში. ეს არის ერთად-ერთი შემთხვევა, როდესაც ძველ ნუსხებში დასრულებული შინაარსის მქონე მონაკვეთი ტექსტისა აკლია რომელიმე ჯგუფს. ძნელი სათქმელია, რით არის ეს გამოწვეული, მაგრამ გვიანდელ ჩანართად წმინდა გიორგის ხსენების მიჩნევა ჭირს, თუნდაც იმიტომ, რომ მას, ნაწილობრივ მაინც, მხარს უჭერს ძველი სომხური თარგმანი, რომელშიც ნახსენებია სასწაულები (მაგრამ ქრისტესი): *որ լեզու կարէ պատմել զաւուրն հրաշսն զոր ետ մեզ կեցուցիչն Քրիստոս* — „რომელ ენას შეუძლია მოგვითხროს იმ დღის სასწაულები, რომლებიც ქრისტე მაცხოვარმა მოგვცა ჩვენ?“ [82, გვ. 249]. სავარაუდებელია, რომ წმინდა გიორგის სახელი ქრისტეს სახელით სომეხი მთარგმნელის შეცვლილია მეტი ეფექტის შესაქმნელად. ყოველ შემთხვევაში, ის კი უეჭველია, რომ სასწაულთა ხსენება ძველ ტექსტში ნამდვილად იყო. სომხურ თარგმანში ეს თხრობა დიდგორის ბრძოლას ამთავრებს. თუ იგი ნამდვილად ტექსტის ნაწილია, სად უნდა მოეძებნოს მას ადგილი? როგორც A-ში, ისე MQm-ში შემდგომი თხრობა ასე გრძელდება: ჯერ მოთხრობილია დიდი ნადავლის აღება, სამეფოს ავსება ოქრო-ვერცხლით და სხვა სიმდიდრით, ხოლო შემდეგ — მტრის მეფეთა ტყვედ მოყვანა. ვფიქრობთ, რომ წმინდა გიორგის გამოჩენა ამის წინ უნდა იყოს მოთავსებული, რადგან აქ აღწერილია მისი უშუალო მონაწილეობა ბრძოლაში.

მონაკვეთი, რომელშიც გამარჯვებული ლაშქრის მიერ აღებული ალაფია აღწერილი, MQm-ში თავისი სინტაქსური სქემით ემსგავსება თხრობის იმ ნაწილს, რომელშიც უშუალოდ ბრძოლაა დახატული: ხოლო... ყოველი სამეფოჲ თუ ვითარ-ესე აღივსო ოქროჲთა... და ვეცხლითა, რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტიოს აღწერად! გამოცემაში დაბეჭდილი ტექსტის მიხედვით ეს გარემოება არ ჩანს; ჩვენს გამოცემაში კი ეს მონაკვეთიც MQm-ის მიხედვით არის გამართული.

დასასრულ, უნდა შევეხოთ ფრაზას, რომელიც გლეხების მიერ არაბ მეფეთა დატყვევებას შეეხება. როგორც A-ში, ისე MQm-ში იგი დიდგორის ბრძოლის აღწერის სულ ბოლოსაა მოთავსებული. ყველა ნუსხაში მონაკვეთი ასე იწყება: და რამეთუ გლეხთა... მთლად ნათელი არ არის, წარმოადგენს თუ არა იგი წინამავალი ტექსტის

ლოგიკურ გაგრძელებას. გარდა ამისა, MQm-ში ფრაზის ბოლოკ დამახინჯებულია: და სხუათა გოლიათთათჳს რადლა რამცა გჳნდოდა თქუმად A, შდრ: და არა დია სხუათათჳს სიტყუა MQm. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს მონაკვეთი ტექსტისა შინაარსის მიხედვით უნდა იყოს იქ, სადაც უშუალოდ ბრძოლა არის აღწერილი, მაგრამ მეორე მხრივ, დასაშვებია ისიც, რომ ტყვეთა სიმრავლე და დიდებულების ხსენება ავტორმა დიდძალი ალაფის ჩამოთვლას მოაყოლა.

გვიანდელი ხელნაწერები (RDT) დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდს მთლიანად A-ს თანმიმდევრობით გადმოგვცემენ (რაც კარგად ჩანს მ. ბროსეს გამოცემიდან) და საკითხის გადასაწყვეტად ახალს არაფერს იძლევიან.

ამრიგად, ტექსტს აღვადგენთ შემდეგი სახით: ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გულითა, თუ ვითარ წინაგანაწყო სპაჲ თჳსი, და თუ ვითარ ყოველი საქმე შუენიერად და ღონიერად ყო, რაბამ რაჲმე წყნარად და უშფოთველად, გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ ვითარ ზეგარდამოჲთა შეწევნითა პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი მათი და სივლტოლად მიდრიკნა იგინი და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მბრძოლნი არაბეთისანი, ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯჳთ და განკრძალულად სდევნნა და მოსრნა, რომლითა აღივსნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა, და თუ ვითარ თჳსნი სპანი დაიცვნა უვნებელად — ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენდა, არამედ ვგონებ, ვითარმედ ყოვლისა სოფლისა ბრძენთა ვერ შესაძლებელ არს მითხრობად ზედამიწევნით ყოველსავე, და გამომეტყუელთა ენაჲ იმხილოს ჯეროვნად გამოწულილვით თხრობასა ვერ-მიცემად.

რამეთუ ჴელი მაღლისაჲ შეეწეოდა და ძალი ზეგარდამოჲ ჰფარვიდა მას: და წმიდაჲ მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყოველთა სახილველად წინა-უძღოდა მას და მკლავითა თჳსითა მოსრვიდა ზედამოწევნულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თჳთ იგი უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგვითხრობდეს სასწაულსა ამას მთავარმოწამისა გიორგისსა.

ხოლო სპანი ჩუენნი და უფროჲსად ყოველი სამეფოჲ თუ ვითარ -ესე აღივსო ოქროჲთა და ვეცხლითა, არაბულითა ცხენებითა, ასურულითა ჯორებითა, კარვებითა და სარაფარდებითა და სხჳთა ურიცხჳთა ჭურჭლებითა საბრძოლელითა, თჳთო-სახეთა ქოსთა [მიერ] და ფილაკავანთა... რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაიტიოს აღწერად! რამეთუ გლეხთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი მოჰყვანდეს ტყუედ, და სხუათა გოლიათთათჳს რადლა რაჲმცა გჳნდოდა თქუმად! 55—56.

დავითის ისტორიკოსის განსწავლულობა ისტორიისა და მწერლობის დარგში არაერთგზის ყოფილა ლიტერატურაში აღნიშნული. თხზულებაში დასახელებული რეალური ისტორიული პირებისა თუ ლიტერატურული გმირების სახელების მარტოოდენ ჩამოთვლაც კი, როგორც აღნიშნავს ივ. ჯავახიშვილი, მოწმობს, რომ „ისტორიკოსის აზროვნება ფართოა და მსოფლიო-ისტორიულ ასპარეზს აღწევს“ [46, გვ. 219]. კ. კეკელიძეც წერს, რომ ავტორი (ავტორად მას არსენ ბერი საღირისძე მიაჩნია) „განათლებული კაცი ყოფილა, მას ზედმიწევნით სცოდნია როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ისტორია, კულტურა და ლიტერატურა“ [8, გვ. 263].

დღეს უკვე მიკვლეული ზოგიერთი ლიტერატურული წყარო, რომელიც გამოუყენებია თხზულების ავტორს, უმთავრესად ბერძნული ცივილიზაციის სფეროს განეკუთვნება. ცნობილია, რომ მემატიანეს, რომელიც დავითს რამდენჯერმე ადარებს ალექსანდრე მაკედონელს, თავისი ცნობები ფსევდოკალისთენეს ნაწარმოებიდან — „ალექსანდრიანიდან“ ამოუღია; იგი იცნობდა არისტობულეს ისტორიასა და ქრონოგრაფებს, რასაც ადასტურებს ნაწარმოებში დამოწმებული არისტობულესა და პტოლემეოსის სახელები; ასახელებს იგი აგრეთვე იოსებ ფლავიოსს — ებრაელ ავტორს, რომელიც ბერძნულად წერდა, და მის თხზულებებში ნახსენებ პირებს [22, გვ. 132]. ჰომეროსისა და მისი პოემების მრავალი გმირის ხსენება ადასტურებს, რომ მისთვის ნაცნობი იყო ბერძნული საგმირო პოეზიაც; ამავე დროს მიჩნეულია, რომ შესაძლოა ამ შემთხვევაში ავტორის წყაროს წარმოადგენდა არა მარტო ქრონოგრაფები [შდრ. 23, გვ. 159], ან გრიგოლ ნაზიანზელის „ელინთა ზღაპრობათა“ ტიპის ლიტერატურა ქართულ ენაზე, არამედ ბერძნული დედნებიც [22, გვ. 132] და სხვ.

მსგავსი კვლევა საყურადღებო მასალას გვაძლევს თვითონ მემატიანის პიროვნებისა და მისი თხზულების შესასწავლად. მაგრამ ამავე დროს ისიც უნდა ითქვას, რომ დღემდე სათანადოდ არ არის გაანალიზებული ის ძირითადი წყარო, რომელიც საფუძველია როგორც მემატიანის მსოფლმხედველობითი, ისე ესთეტიკურ-ლიტერატურული კონცეფციისა, სახელდობრ — ქრისტიანული მწერლობა.

ნაწარმოებში ქრისტიანული მწერლობის, განსაკუთრებით კი ბიბლიის, უდიდესი ზეგავლენა ჩანს. იგი თვალნათლივ ვლინდება ტექსტის სტრუქტურაში. აქ იმდენია ბიბლიური პარალელები, ალუზიები და რემინისცენციები, „ფარული ციტატები“, რომ მათი გათვალისწინების გარეშე მთლიანი ნაწარმოების შესახებ სწორი წარმოდგენა არ შეიძლება ვიქონიოთ. აქ მნიშვნელობა აქვს არა მარტო

ბიბლიურ პარალელთა დიდ რაოდენობას, არამედ იმასაც, რომ მათი სიმრავლე შემთხვევითი არ არის და არც მარტოოდენ ავტორის წერის მანერის ინდივიდუალური თავისებურებით განისაზღვრება. ძველი და ახალი აღთქმის „შეჭრა“ ტექსტის სტრუქტურაში ნაწარმოების დაწერის დროინდელი ლიტერატურული კანონების მიხედვით ხდება. ქრისტიანული ლიტერატურიდან მომდინარე ლექსიკა, სტილისტური ფორმულები, მყარი პოეტური სახეები ავტორის თანადროული ეპოქის შესაბამისი მხატვრული სისტემის კომპონენტებია. ამ მოვლენის სრული სახით შესწავლა (თუნდაც ერთი ნაწარმოების ფარგლებში) ურთულესი პრობლემების გადაჭრას გულისხმობს. წინამდებარე ნაშრომში, რა თქმა უნდა, ჩვენ ამგვარ ამოცანას მიზნად ვერ დავისახავთ. ამჟამად მხოლოდ ვაჩვენებთ კონკრეტულ მაგალითებზე, თუ რა ფუნქცია ეკისრება ძველი და ახალი აღთქმის, აგრეთვე სასულიერო მწერლობის ზოგიერთი წარმომადგენლის თხზულებათა ტექსტს ისტორიკოსის ნაწარმოებში წარმოდგენილ სიტუაციათა კომპოზიციაში, ლექსიკის შერჩევაში, მხატვრულ სახეთა აგებაში და სხვ. ტექსტის ამ კომპონენტთა სწორ კვალიფიკაციას, მათ „გახსნას“ მნიშვნელობა აქვს არა მარტო ავტორის სტილის შესასწავლად; იგი ხშირ შემთხვევაში ტექსტის დადგენასთან დაკავშირებული საკითხების გადასაჭრელადაც საჭირო საბუთებს გვაწვდის; ამიტომ მას ტექსტოლოგიური მნიშვნელობაც აქვს.

ბიბლიური პარალელები

ბიბლიური ტექსტის ციტირებისას დავითის ისტორიკოსი თხზულებაში ზოგჯერ წყაროსაც უთითებს.

დავითის გამეფებამდე მომხდარ უბედურებათა აღწერისას ავტორი ამბობს, რომ შემცოდეთ „ღმერთი ესეოდენ განარისხეს, ვიდრემდის თჳსი მოიხადეს განჩინებაჲ რისხვისაჲ, ქადებული უსჯულოთათჳს ესაიაჲს მიერ, მეტყუელისა ესრეთ“ 12. ამას მოსდევს ტექსტი ესაიას წიგნის პირველი თავიდან; იგი ოდნავ შემოკლებულია, სხვა მხრივ კი თითქმის სიტყვა-სიტყვით მიჰყვება ძველ (ოშკურ-იერუსალიმურ) ვერსიას: შდრ. ვაჲ ნათესავსა! ცოდვილსა, ერი რომელი სავსე არს ცოდვითა... (ეს. 1, 4) ფერჴთაგან ვიდრე თავადმდე არა არს მას შინა სიცოცხლე, არცა წყლულ, არცა ნაგუემ, არცა ბრძჳრი განსივებული; არა არს სალბუნი დასადებელ, არცა ზეთი, არცა შესახუეველ (ეს. 1, 6); ქუეყანაჲ თქუენი ოჴერ არს, ქალაქნი თქუენნი ცეცხლით მომწუარ, საყოფელსა თქუენსა წინაშე

უცხონი შეშჭამდენ და მოოჯრებულ არს და დაქცეულ ერისაგან უცხო თესლთაჲსა (ეს. 1, 7).

ზოგჯერ ბიბლიური ტექსტის შინაარსს ავტორი გადმოგვცემს თავისივე სიტყვებით, განსაკუთრებით იმ შემთხვევაში, როდესაც ვრცელი დამოწმებაა მოცემული; ასეთია, მაგალითად, ტექსტი, რომელიც ნაბუქოდონოსორის ხილვას გადმოგვცემს: ვხედევდი... ხესა შორის ქუეყანისა სიმაღლედ ცისა მიმწდომსა 96. ეს ნაწყვეტი (დანიელის წიგნიდან) ძალზე განსხვავდება ჩვენთვის ცნობილი რედაქციების ტექსტისაგან; ნიმუშად შეიძლება ძველი რედაქციისა (ოშკ-იერუსალიმისა) მოვიყვანოთ: ხჱ მდგომარე შორის ქუეყანასა, სიმაღლჱ მისი მრავალ ფრიად. აღმაღლდებოდა, აღდუღნებოდა, აღსწუდებოდა მიღრუბლადმდე ცისა, და განვრცნებოდა და განავსებდა ყოველთა კიდეთა ქუეყანისათა; ფურცელი იგი შუენიერ იყო და ნაყოფი იგი მისი მრავალ იყო, და საჭმელი ყოველთაჲ მას შინა იყო. ქუეშე მისა დაბანაკებულ იყვნეს ყოველნი მჴეცნი ველისანი და რტოთა მისთა დამკჳდრებულ იყვნეს ყოველნი მფრინველნი ცისანი და მისგან იზარდებოდა ყოველი ჴორციელი (დან. 4, 7—9).

თხზულების დასაწყისში, ქვეყნის მდგომარეობის აღწერისას ავტორი ამბობს, რომ საქართველოს თავზე დამტყდარი უბედურებანი იერემიას სიტყვებით უნდა გადმოსცეს, „რამეთუ მან ოდენ კეთილად უწყოდა ჟამისა ამის ჴეროვანი გოდებაჲ“ 8. მომდევნო სიტყვები წარმოადგენს „იერემიას გოდების“ ცალკეული მუხლების პარაფრაზს.

რამდენჯერმე იმოწმებს ავტორი სოლომონის სიტყვებს. ერთგან იგი ამბობს: „იტყჳს სოლომონ — დასაბამად სიბრძნისა მოიგე სიბრძნეო“ 68. ეს სიტყვები პირდაპირ ციტატას წარმოადგენს „იგავთა წიგნიდან“ (4, 7).

ერთგან ავტორი ბიბლიური ტექსტის დამოწმებისას არ მიუთითებს კონკრეტულად, თუ საიდან არის აღებული ციტატა, არამედ ხმარობს მითითების ფორმას, რომელიც სასულიერო მწერლობისათვის ჩვეულებრივია: რამეთუ წერილისაებრ: არა თუმცა უფალმან დამიტევა ჩუენ თესლი, ვითარცა სოდომ[ელნი]მცა შევიქმნენით და გომორელთამცა მივემსგავსენით (ეს. 1, 9; ჰრომ. 9, 29). უნდა შეინიშნოს, რომ ერთი სიტყვა ამ ციტატაში ყველა ნუსხასა და გამოცემაში დამახინჯებულია: სოდომადმცა C, სოდომნიცა A, სოდომომომცა MQm, სოდომომცა RDT, სოდომცა [ქც^{1}, გვ. 240], სოდომნიცა [ქც^{2}, გვ. 323] 15. იგივე ციტატა სწორად არის გადმოცემული „ასწლოვანი მატიანის“ ტექსტში [71, გვ. 64].

პიროვნებათა დამახასიათებლად ავტორი მათ ბიბლიურ გმირებს ადარებს. დავითის პირველსავე ხსენებაზე ავტორი აღნიშნავს: იწყო

აღმოცისკრებად მზემან ყოველთა მეფობათამან... სახელმოდგამმან დავით ღმრთისა მამისამან და თჳთ სამეოცდამეათორმეტემან შვილმან ამის დავითისმან დავით 15. აქ მარტო ის კი არ არის თქმული, რომ მეფე დავითი „სახელმოდგამი" ანუ თანამოსახელეა ბიბლიური დავითისა, არამედ ხაზგასმულია ის გარემოებაც, რომ ახალგაზრდა მეფე „იესიან-დავითიანია", ესე იგი ბიბლიური დავითის ჩამომავალი.

დავითის პირუთვნელობასა და სამართლიანობას ავტორი ასე აღწერს: მართლ სჯიდა სამწყსოთა თჳსთა თუალუხუამითა მით ბჭობითა თჳსითა და არასადა მიდრკებოდა წამი სასწორისა მისისაჲ, ვითარცა სოლომონისთჳს გუეშმის საბჭოთა შინა 78. აქ იგულისხმება დავითის ძის სოლომონის ბრძნული განსჯა: ვითარცა წამი სასწორთა შინა, ეგრეთ ყოველი სოფელი წინაშე შენსა (სიბრძნე სოლომონისი, 11, 23).

დავითი შედარებულია აგრეთვე ორ ბიბლიურ პერსონაჟთან: განბრძნდა უფროჲს ბესელიელისა და უმეტეს ეთამ ისრაიტელისა 75. ბესელიელ ძე ურისი „სავსე იყო სულითა საღმრთოჲთა, სიბრძნითა და მეცნიერებითა (გამ. 31, 2). მოსემ აუწყა მას ღმრთის ბრძანება და ბესელიელმა შექმნა „კარავი საწამებელისაჲ და კიდობანი იგი სჯულისაჲ" (გამ. 37, 1). ბესელიელის სახელი, როგორც ბრძენი ოსტატისა, საქართველოში საზოგადოდ ცნობილი ყოფილა. იგი დამოწმებულია გვიანდელი (ვესელეილ) ფორმით ხახულის ხატის ერთ-ერთ მინანქარზე [22, გვ. 160].

ეთამ ისრაიტელი (სახელის უფრო ზუსტი ფორმაა: ეთან იზრაიტელი) აგრეთვე ნახსენებია, როგორც გამოჩენილი და ბრძენი კაცი: და მოსცა უფალმან სოლომონს სიბრძნე დ მეცნიერებაჲ დიდად ფრიად და უმეტეს მეცნიერთა ეგჳპტისათა და განბრძნდა უფროჲს ყოველთა კაცთა და უბრძნეს ეთამ იზრაიტელისა და ზამბრისა (III მეფ. 4, 29—30). ამ ციტატიდან ჩანს, რომ მემატიანის ფრაზა დავითის სიბრძნის შესახებ მთლიანად ბიბლიურ მოდელზეა აგებული.

ისტორიკოსი აღწერს დავითის ბრძოლას: „თჳთ მეფე... ვითა გრიგალი მი-და-მო იქცეოდა, თჳთ გოლიათებრ მიჰმართებდა და მკლავითა მტკიცითა დაამჴობდა ახოვანთა" 28. აქ დავით მეფე შედარებულია ბიბლიურ გმირთან — ფილისტიმელ გოლიათთან, რომელიც შურდულით მოკლა მწყემსმა დავითმა. შდრ.: და გამოვიდა კაცი ერთი ერისა მისგან უცხო თესლთაჲსა კაცი მჴნჱ და ძლიერი და ქველი გუნდისა მისგან გეთელთაჲსა და სახელი მისი გოლიად. სიმაღლჱ მისი ოთხ წყრთა და მტკაველ (I მეფ. 17, 4).

დავითის პაექრობა სომეხ ეპისკოპოსებთან მეფის გამარჯვებით დამთავრდა. მემატიანის სიტყვით, მართლმადიდებლური სჯულის მოწინააღმდეგენი მეფემ „დაანთქნა ვითარცა მეგჳპტელნი" 70. აქ იგუ-

ლისხმება კარგად ცნობილი ეპიზოდი: ეგვიპტიდან გაპარულ ებრაელებს ფარაონის მხედრობა დაედევნა, მაგრამ მოსემ თავისი კვერთხით გააპო მეწამული ზღვა; ორმხრივ უძრავ ზღუდედ დამდგარ ტალღებს შუა ებრაელებმა უვნებლად გადაიარეს ზღვის ფსკერი. ეგვიპტელები უკან მიჰყვნენ, მაგრამ მოსემ კვლავ განირთხა კვერთხი, წყალი შეერთდა და ფარაონის მხედრობა დაიღუპა (გამ. 14, 21—30).

მოწყალების მთხოვნელები შედარებული არიან ახალი აღთქმის პერსონაჟს: აღვიდის... ბორცუსა... გინა თუ ხესა ვითარცა ზ ა ქ ე... და მიერ საცნაურ-ყვის ჰრტინვაჲ თვსი 65. ზაქე, მეზუერეთა მთავარი, ხეზე ავიდა, რათა დაენახა იესუ (ლ. 19, 1—8).

გარდა პირდაპირი ციტატებისა და შედარებებისა, ტექსტში გვხვდება ცალკეული გამოთქმები და სიტყვები ძველი და ახალი აღთქმიდან; ისინი უშუალოდ ტექსტში არის ჩართული და ავტორისეული თხრობის ნაწილს წარმოადგენს. ბიბლიური ლექსიკა, მხატვრული სახეები, ფრაზები ზოგჯერ უცვლელი სახით არის გადმოღებული, ზოგჯერ, საჭიროების მიხედვით, ავტორი მათ პარაფრაზს ახდენს. ასეთი სესხება ბიბლიის სხვადასხვა წიგნებიდან ხდება. „ფარული ციტატები" ტექსტში არის ხუთწიგნეულიდან, წინასწარმეტყველებიდან, პოეტური წიგნებიდან, ახალი აღთქმიდან. ყველაზე უფრო ხშირად გამოყენებული ლიტერატურული წყარო არის ფსალმუნი.

ქვეყნის მძიმე მდგომარეობა დავითის გამეფებამდე ასეა აღწერილი: არცაღა იქმნა ლხინებაჲ კაცთა უკეთურებისათჳს მკჳდრთა მისთაჲსა 12. შდრ.: შექმნა ქუეყანაჲ ნაყოფიერი ბიცად უკეთურებისათჳს მკჳდრთა მისთაჲსა (ფს. 106, 34).

ავტორი წუხილს გამოთქვამს ეკლესიის დაცემის გამო: წმიდანი ეკლესიანი, სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა ქმნილ იყვნეს 24.

ქ უ ა ბ ა ვ ა ზ ა კ თ ა, როგორც ბოროტების ჩამდენთა თავშესაფარის აღმნიშვნელი გამოთქმა, ბიბლიურ ტექსტებში გვხვდება ძველ და ახალ აღთქმაში: ქუაბ ნუ ავაზაკთა იქმნა სახლი იგი ჩემი (იერ. 7, 11). ხშირია ეს გამოთქმა ახალ აღთქმაშიც: სახლსა მამისა ჩემისასა სახლ სალოცველ ეწოდების, ხოლო თქუენ გიყოფიეს იგი ქუაბ ავაზაკთა (მ. 21, 13. ნ. აგრეთვე მრ. 11, 17; ლ. 19, 46).

დავითის მიერ ქრისტეს საიდუმლოთა მუდმივი მიღების (ე. ი. ზიარების) მოწმედ დასახელებულია ღმერთი: რომლისა მოწამე არს სარწმუნოჲ ცათა შინა 79. ავტორისეულ ტექსტში თითქმის უცვლელი სახით არის ჩართული ციტატა, შდრ.: მოწამე სარწმუნოჲ ცათა შინა (ფს. 88, 38).

დავითის არაერთგვარი დამოკიდებულება მის გარშემო მყოფთა მიმართ ასეა გადმოცემული: ესე აღამაღლის და ესე დაამდაბლის 95. ეს არის თითქმის სიტყვა-სიტყვითი განმეორება ფსალმუნის ტექს-

ლისა: ღმერთი მსაჯულ არს; ესე დაამდაბლის და ესე აღამაღლის (ფს. 74,8) აქვე ავტორი დავითის მოქმედების გასამართლებლად მაგალითს ახალი აღთქმიდან იმოწმებს: ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნაა ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მ[illegible]-ცა და მისცა ათთა ზედა მეათერთმეტედ? 95. აქ იგულისხმება სახარებაში მოთხრობილი ამბავი: მონა, რომელმაც უფლისაგან დატოვებული ვერცხლის ტალანტი (ქანქარი) მიწაში დაფლა, დაისაჯა; იგი მას წაართვეს და მისცეს მეორეს, მონას, რომელმაც ხუთი ქანქარი „აქმნია“ და ათად აქცია (მ. 25, 15—30).

თურქმანთა ლაღი ცხოვრება ასეა აღწერილი: ნადირობდიან, განისუენებდიან, იხარებდიან და არა იყო ნაკლულევანებაჲ მათ თანა 37. ფრაზის ბოლო ნაწილს გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციის ფსალმუნში ეძებნება პარალელი: არღარა იყოს ნაკლულევანებაჲ მათ თანა (ფს. 138, 16). აქაც და სხვაგანაც ტექსტის მიხედვით ჩანს, რომ დავითის მემატიანე ლიტერატურულ წყაროდ ძირითადად ფსალმუნის გიორგი მთაწმიდლისეულ რედაქციას ხმარობს. უკანასკნელ მაგალითზე ეს კარგად ჩანს, რადგან შესაბამისი ადგილი ძველ, „ქართულ“ რედაქციებში სრულიად განსხვავებულია: არავინ იყო მძლუარ მათა.

ლიპარიტ ბაღუაშის დახასიათების ერთ ნაწილში ავტორი იმეორებს ფსალმუნის სიტყვებს: რამეთუ ზაკვდა წინაშე მისა მოპოვნებად უსჯულოებისა (ფს. 35, 3)... და ვინაჲთგან გულისჯმის-ყოფაჲ არა ინება კეთილისაჲ (ფს. 35, 4), დადგა იგი ყოველსა გზასა არა-კეთილსა (ფს. 35, 5). შემდგომი დახასიათება ლიპარიტისა კვლავ ლიტერატურული ნიმუშის მიხედვით არის გამართული: თითქმის სიტყვასიტყვით არის გადმოღებული ტექსტი ახალი აღთქმიდან: ხოლო იგი ვითარცა ძაღლი მიექცა ნათხევარსა და ვითარცა ღორი იმწუბა სანგორელსა მწჳრისასა 21, შდრ. 2. პეტრ. 22. ლიპარიტის ძე რატი, მისი სიტყვით, არის კაცი ორგული და ნანდვლვე ნ ა შ ო ბ ი ი ქ ე დ ნ ე თ ა ჲ. უკანასკნელი ორი სიტყვა სახარების ტექსტში გვხვდება არაერთგზის — ასე მიმართავს ქრისტე ფარისევლებს და სადუკევლებს: ნაშობნო იქედნეთანო (მ. 3, 7; 12, 34; ლ. 3, 7 და სხვ.).

დავითის მტრებს ბევრჯერ უცდიათ მეფის მოკვლა, მაგრამ ღვთის შემწეობით მეფე ყოველთვის უვნებლად გადარჩენილა: არაოდეს მიუშუა ღმერთმან კუერთხი ცოდვილთაჲ მართალსა მას ზედა, არცაოდეს მისცა იგი ჴელთა მეძიებელთა მისთასა 100. ამ მონაკვეთში ორი ბიბლიური „ფარული ციტატა“ გვაქვს; პირველი მათგანი შემდეგია: არა დაუტეოს უფალმან კუერთხი ცოდვილთაჲ ნაწილსა ზედა მართალთასა (ფს. 124, 3). ს. ყაუხჩიშვილს მითითებული აქვს, რომ ეგევე სიტყვები გვხვდება დავითის ანდერძში, რომელიც მან შიომღვიმის ლავრას დაუწერა [ქც[2], გვ. 362, შნშ. ანდერძის ტექსტი: 54,

გვ. 95]. მეორე ბიბლიური პარალელი ისტორიკოსის თხზულებისათვის: და მიგცემენ ჴელებსა მეძიებელთა შენთასა (იერ. 22, 25).

იმისათვის, რომ ბიბლიური ციტატა ტექსტს მიუსადაგოს, ავტორი მას ყოველთვის უცვლელად არ იმოწმებს. საჭიროებისამებრ იგი ცვლის გრამატიკულ კონსტრუქციას, აერთებს ციტატებს, აკლებს ან უმატებს მათ სიტყვებს, ან პირიქით, ბიბლიური ტექსტიდან ამოღებული სიტყვებით განამტკიცებს საკუთარ მსჯელობას. მიუხედავად ასეთი ცვლილებებისა, ავტორის მოდელი — ბიბლიური ტექსტი — სრულიად აშკარად არის გამოვლინებული.

თხრობა იმის შესახებ, რომ დავითის გამეფება ღვთის მიერ მოვლინებული წყალობა იყო, თითქმის მთლიანად ბიბლიურ პარალელებზეა აგებული: მაშინ რისხვასა შინა მოიჴსენა წყალობაჲ მან (შდრ.: რისხვასა შინა წყალობაჲ მოიჴსენო შენ ამბ. 3, 2), რომელი სწავლის ყოველსა შვილსა, რომელი უყუარს (შდრ.: რომელი უყუარნ უფალსა, სწავლის; და ტანჯის ყოველი შვილი, რომელი შეიწყნარის ებრ. 12, 6); [რომელი] მოაკუდინებს და აცხოვნებს (შდრ.: უფალი მოაკუდინებს და აცხოვნებს I მეფ. 2, 6); რომელი მზა არს უფროჲს მამისა მოწყალისა წყალობად 15.

იმის აღწერის შემდეგ, თუ როგორ დაადგა გიორგიმ გვირგვინი თავის ძეს, ავტორი განაგრძობს: უჭეშმარიტესი ითქუნ: თჳთ მამამან ზეცათამან პოვა დავით, მონაჲ თჳსი, და საცხებელი მისი წმიდაჲ სცხო მას. რამეთუ ჴელი მისი შეეწია მას და მკლავმან მისმან განაძლიერა იგი. წყალობაჲ და ჭეშმარიტებაჲ შეჰმოსა მას 16. ამ აღწერილობაში გამოყენებულია რამდენიმე ადგილი ფსალმუნიდან, რომელშიც პირველი პირის ფორმები ზმნებისა მესამით არის შეცვლილი: ვპოე მე დავით, მონაჲ ჩემი და საცხებელი წმიდაჲ ჩემი ვსცხე მას, რამეთუ ჴელი ჩემი შეეწიოს მას, და მკლავმან ჩემმან განაძლიეროს იგი (ფს. 88,21—22). მემატიანე აგრძელებს: წყალობაჲ და ჭეშმარიტებაჲ შეჰმოსა მას 16. ამ წინადადების პირველი ორი სიტყვაც ფსალმუნიდან მოდის: შდრ. წყალობაჲ და ჭეშმარიტებაჲ უყუარს (ფს. 82, 12). შ ე ჰ მ ო ს ა ყურადღებას იმით იქცევს, რომ იგი პირდაპირი მნიშვნელობით არ არის ნახმარი; ასეთი რამ ისევ ფსალმუნის ტექსტისათვის არის დამახასიათებელი: შდრ. შ ე ი მ ო ს ა უფალმან ძალი და გარე შეირტყა (ფს. 92, 1); ოთხთავში კი შ ე მ ო ს ა მხოლოდ ისეთ კონტექსტში გვხვდება, სადაც რეალურად ტანსაცმელის ჩაცმაზეა ლაპარაკი. შემდგომი გაგრძელება დავითის შესახებ თხრობისა აგრეთვე ფსალმუნის პარაფრაზს წარმოადგენს: და უზეშთაეს ყო იგი უფროჲს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა, ვიდრემდის დადვა ზღუათა ზედა ჴელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუენე მისი 16. შდრ.: მე პირმშოდ დავადგინო იგი უმაღლეს უფროჲს მეფეთა ქუე-

ყანისათა (ფს. 88, 28); „ზღუათა და მდინარეთა ზედა“ ძალაუფლების მინიჭებაც ფსალმუნის ტექსტის განმეორებაა, ოღონდ ზმნური ფორმებია შეცვლილი (მესამე პირი პირველის ნაცვლად): დავდვა მე ზღუასა ზედა ჴელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუენე მისი (ფს. 88, 26).

ასეთივე ხასიათისაა თხრობა დემეტრეს გამეფების შესახებ; დავითის მოქმედება შედარებულია ბიბლიური დავითის მოქმედებასთან: ვითარცა პირველმან დავით სოლომონ, თჳსითა ჴელითა დასუა ამანცა ძე თჳსი... 102. მომდევნო ტექსტი თითქმის მთლიანად ფსალმუნის პარაფრაზია: დაადგა თავსა შუენიერსა გჳრგჳნი ქვათაგან პატიოსანთა (შდრ. დაადგ თავსა მისსა გჳრგჳნი ქვისა მისგან პატიოსნისა ფს. 20, 4), ვიტყჳ უკუე სათნოებათა მამულთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა მახჳლი (შდრ.: შეიბ მახჳლი წელთა შენთა, ძლიერო ფს. 44, 4), ეჰა, რაბამ სჳანად ჴმარებული! და შეჰმოსა პორფირი მკლავთა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა; და დაულოცა ცხორებაჲ წარმართებული და განგრძობაჲ დღეთაჲ (შდრ.: შუენის... სიგრძესა დღეთასა ფს. 92,5) ბედნიერებით, თაყუანისცემად მისა მეფეთა ქუეყანისათა და ყოველთა წარმართთა მონებად მისა (შდრ.: თაყუანისცემდენ მას ყოველნი მეფენი ქუეყანისანი და ყოველნი წარმართნი ჰმონებდენ მას ფს. 71, 11), გამობრწყინვებად დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშჳდობაჲ (შდრ.: გამოაბრწყინვოს დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშჳდობაჲ ფს. 71, 7). ფსალმუნის ტექსტი, ავტორის მიერ გამოყენებული, აქაც გიორგი მთაწმიდლისეული რედაქციისაა. წ ა რ მ ა რ თ სიტყვას (ფს. 71, 11) წინარე ათონური რედაქციის ნუსხებში ცვლის ე რ ი ა ნ თ ე ს ლ ე ბ ი.

ზოგიერთ შემთხვევაში თხზულებაში ფსალმუნის ძველი ვერსიების რემინისცენციას ვხვდებით: ეს, როგორც ჩანს, მაშინ ხდება, როდესაც ესა თუ ის სიტყვა თუ შესიტყვება უკვე მყარ ლიტერატურულ-მხატვრულ სახეს წარმოადგენს. თურქი მხედართმთავარი აჰმადი ასეა დახასიათებული: ამირა ძლიერი და მ ა გ რ ი ა დ მ ო ი ს ა რ ი 4. აქ აშკარად ჩანს ძველი „ქართული“ დავითნის გამოძახილი; შდრ.: ძენი ეფრემისნი ძლიერნი და მ ა გ რ ი ა დ მ ო ი ს ა რ ნ ი (ფს. 77, 9). გიორგი მთაწმიდლის ნარედაქციევი ტექსტი აქ სიტყვა-სიტყვით მისდევს ბერძნულს და განსხვავებულად იკითხება: ძენი ეფრემისნი მომრთხმელნი და მ ო ი ს ა რ ნ ი მ შ ჳ ლ დ ე ბ ი თ ა [37, გვ. 137]. მ ა გ რ ი ა დ მ ო ი ს ა რ ი, როგორც მხატვრული სახე, ადრევე დამკვიდრებულა ქართულ სამწერლობო ენაში. იგი გვხვდება „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრებაში“: მოუწოდა ერისკაცსა აჩრელსა, ლირბსა და გლახაკსა და მ ა გ რ ი ა დ მ ო ი ს ა რ ს ა [90, გვ. ჲვ].

დავითის სამშენებლო მოღვაწეობის აღწერისას ავტორი მიუთითებს: რაოდენნი ეკლესიანი აღაშენნა, რაოდენნი ჴიდნი მდინარეთა

სასტიკთა ზედა, რაოდენნი გზანი 82. მ დ ი ნ ა რ ე ნ ი ს ა ს ტ ი კ ნ ი ფსალმუნის ძველი ვერსიების იკითხვისია; გიორგისეულ ტექსტში ვკითხულობთ: მ დ ი ნ ა რ ე ნ ი ი თ ა მ ი ს ა ნ ი. გიორგისეულ ტექსტში გამეორებულია ბერძნულ თარგმანში დაშვებული შეცდომა: ებრაული დედნის სიტყვა, რომელიც 'ძლიერს, წყალუხვს' ნიშნავს, ბერძნულში უთარგმნელად არის დატოვებული, როგორც საკუთარი სახელი. დავითის ისტორიკოსის მიერ ძველ ვერსიათა იკითხვისის ხმარება კიდევ ერთი ნიშანია მისი განსწავლულობისა.

შესაძლოა, ფსალმუნის ძველი ვერსიებით არის ნაკარნახევი შემდგომი პასაჟიც, რომელიც აღწერს მეფის მუდმივ ზრუნვას ქვეყნის კეთილდღეობაზე: არა სცა ძილი თუალთა, არცა ჰრული წამთა, არცა განსუენებაჲ ჴორცთა თჳსთა 49. ეს ტექსტიც ფსალმუნის პარაფრაზია, ოღონდ თხზულებაში ზმნური ფორმებია შეცვლილი; შდრ.: ანუ თუ ვსცე ძილი თუალთა ჩემთა და ჰრული წამთა ჩემთა და განსუენებაჲ ჴორცთა ჩემთა (ფს. 131, 4). ეს გიორგისეული ტექსტია, ძველ ვერსიებში კი, როგორც ისტორიკოსის თხზულებაში, უარყოფა ნათლად ჩანს: ა რ ა ვსცე ძილ... ა რ ც ა რ უ ლ ი ლ... ა რ ც ა განსუენებაჲ.

ბიბლიური ტექსტის პარაფრაზი გვაქვს იქაც, სადაც ნათქვამია: რაჲთა არა თქუან მცოდველთა: ესე აღძრვანი წარმართთანი არა ცოდვათა ჩუენთათჳს იქმნნეს... არამედ შეცვალებითა რაჲთამე ჟამთაჲთა 13. ა ღ ძ რ ვ ა ნ ი წ ა რ მ ა რ თ თ ა ნ ი არის გამოთქმა, რომელიც შექმნილია ფსალმუნის შესაბამისად: რაჲ ა ღ ი ძ რ ნ ე ს წ ა რ მ ა რ თ ნ ი, და ერმან იზრახა ცუდი (ფს. 2, 1). ფსალმუნის მომდევნო მუხლი წარმოადგენს მოდელს თხზულების ფრაზისათვის, რომელშიც ნახსენებია დიდგორის ბრძოლაში მონაწილე მტრების ერთად თავისმოყრა: შ ე კ რ ბ ე ს ესე ყოველნი, შ ე ი თ ქ უ ნ ე ს და შეიმტკიცნეს სიმრავლითა 54. შდრ.: შ ე ი თ ქ უ ნ ე ს მეფენი ქუეყანისანი და მთავარნი შ ე კ რ ბ ე ს ერთად უფლისათჳს და ცხებულისა მისისათჳს (ფს. 2, 2). თეოლოგიური ინტერპრეტაციის მიხედვით, ეს სიტყვები გამოხატავს უსჯულოთა და უსამართლოთა შეკრებას სამართლიანი ღმერთის წინააღმდეგ, რაც ისტორიკოსის მიერ აღწერილ სიტუაციასაც კარგად ერგება.

ღვთისმოსავი მეფის მფარველ ღმერთს ისტორიკოსი ფსალმუნის მოდელზე შექმნილი ეპითეტებით ამკობს: განაგო ღმერთმან გულთმეცნიერმან, უძილმან მცველმან ისრაელისამან 26. შდრ.: აჰა არა ჰრულეს, არცა დაიძინოს მცველმან ისრაელისამან (ფს. 120, 4).

გელათის ტაძრის შესახებ ნათქვამია: ვითარცა მეორე ცაჲ გარდაართხა ტაძარი 30. შედარება ბიბლიური ტექსტის აშკარა რემინის-

ცეხციაა; შდრ:. რომელმან გარდაართხა ცაჲ ვითარცა კამარაჲ (ეს. 40, 22), აგრეთვე: გარდაართხენ ცანი ვითარცა კარავნი (ფს. 103, 2).

დავითს ბევრი უშლიდა შეუსვენებელ საქმიანობას და საბუთად ამას იშველიებდა: არცა მშჳლდი თავს იდებსო მარადის გარდაცუ-მულობასა 91; შდრ. ფსალმუნში ნახსენები: გარდააცუეს მშჳლდსა მათსა (ფს. 10, 2; 36, 14; 63, 4 და სხვ.).

დავითის „შიდა სპას“ ავტორი ასე ახასიათებს: მონანი რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ღუაწლსა 48. აქაც ფსალმუნის ტექსტი გვაწვდის პარალელს: განსწავლენ ჴელნი ჩემნი ღუაწლსა (ფს. 17, 35).

მემატიანე აცხადებს, რომ მისი ნათქვამი სიმართლეა, რადგან ღმერთი სჯის ტყუილის მთქმელს: რომელსა შინა არარაჲ იყოს ტყუვილი, ვინაჲთგან წარსწყმედს უფალი რომელნი იტყჳან სიცრუ-ვესა 71. შდრ.: წარსწყმიდნე შენ ყოველნი, რომელნი იტყჳან სიცრუ-ვესა (ფს. 5, 7).

ბიბლიური რემინისცენციები ყოველთვის ერთი კონკრეტული მაგალითის მოდელზე არ არის აგებული. თხზულებაში გვხვდება ისეთი მონაკვეთები, რომლებიც ბიბლიურ ტექსტებში გავრცელე-ბული მყარი გამოთქმებისა ანდა სიუჟეტურ სიტუაციათა მიხედვით არის შექმნილი. ზოგიერთი ასეთი მაგალითი ზემოთ იყო ნაჩვე-ნები. ამავე რიგისაა მრავალი სხვა მაგალითიც, მათ შორის შემდე-გი:

ერწუხის ბრძოლის შესახებ ნათქვამია: ვრი, მტერთავე თანა გარე-მოდგომილი ჩუენდა, ესეოდენ ადვილად და მოსწრაფედ ჴელთ-უსხნა ღმერთმან საკჳრველებათამან, რომელ ერთი ათასთა არა თუ სდევდა, არამედ ჴელითა იპყრობდა, და ორთა არა თუ წარექცი-ვნეს ბევრნი, არამედ სამალავთაჲთ... ტყუედ მოჰყუანდეს 27 (ზემოთ ამ ტექსტიდან გაანალიზებული იყო ს ა მ ა ლ ა ვ თ ა ჲ თ სიტყვა). ამ მონაკვეთის დასაწყისში მოწინააღმდეგეთა თანაფარდობა გაზვიადე-ბულად არის წარმოდგენილი: ერთი მებრძოლი ათასთა იპყრობს და ორი გაქცეულ ბევრთა (ანუ ათიათასთა) სდევს უკან. ძველ აღთქმა-ში მსგავსი შეპირისპირება საკმაოდ ხშირად არის ნაჩვენები: ივლ-ტოდიან ათასნი ჴმისაგან ერთისა და ჴმისაგან ხუთისა ივლტოდიან მრა-ვალნი (ეს. 30, 17). სხვა მაგალითთაგან (ლევიტ. 26, 8; ისუ ნავესი 23, 10 და სხვ.). საყურადღებოა შემდეგი: ვითარ-მე იოტოს ღმერთმან ათასები და ორმან წარიქციოს ბევრები? (II სჯ. 32, 10; მეორე სჯულის 32-ე თავი ლიტურგიკულ ფსალმუნში შედის რო-გორც მეორე გალობა). აშკარაა, რომ საანალიზო მონაკვეთში ის-ტორიკოსის თხრობა ბიბლიური ტექსტის მოდელზეა აგებული: ერთი ათასთა არა თუ სდევდა... ორთა არა თუ წარექცივნეს ბევრნი.

აქავე ადგილას ბიბლიურ ტექსტში შეიძლება ინახოს მოდელი თხზულების ცნობილი ადგილისათვის, სადაც მემატიანე აძაგებს პატრონის მოღალატე ქართველებს: ნათესავი ქართველთაჲ ორგულ-ბუნება არს პირველითგან თჳსთა უფალთა; რამეთუ, რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ და მშჳდობაჲ პოონ და განსუენებაჲ, იწყებენ განზრახვად ბოროტისა 94. „მოსეს გალობაში" (II სჯ. 32) მოსეს პირით შერისხულნი არიან უმადური ისრაელის ძენი; ისინი იაჰვემ ეგვიპტის მონობიდან იხსნა, უდაბნოში ხეტიალისას მრავალი სასწაული უჩვენა, ებრაელები კი მაინც განუდგნენ ღმერთს და „შესწირვიდეს ეშმაკთა მიმართ და არა ღმრთისა". მემატიანე მოღალატეთა დახასიათებისათვის პირდაპირ იმეორებს შესაბამისი ტექსტის ზოგიერთ სიტყვას; შდრ.: და ჭამა იაკობ და განძღა და განწიხა საყუარელმან მან, განსუქნა, განსხუნა, განვრცნა, დაუტევა ღმერთი (II სჯ. 32, 15). ზემოთ მოყვანილი ტექსტი გიორგისეული ვერსიისაა (ძველ რედაქციაში იკითხება: ჭამა იაკობ. განძღა... განსუქნა, განსხუა, განიშუა). ამ მაგალითში არა მარტო უშუალოდ სიტყვებია ბიბლიური ტექსტიდან აღებული: სიუჟეტური სიტუაციაც ანალოგიურია. ასეთივე ანალოგია ჩანს თხზულებაში იქ, სადაც დავითის ქველმოქმედებაა აღწერილი: დღითი-დღედთა წარსაგებელთა რომელთა თჳსითა ჴელითა მისცემდის ფარულად, ვინ აღრაცხნის თჳნიერ მამისა ზეცათაჲსა, რომელი მიაგებს ცხადად? 81. თხრობა ანარეკლია ქრისტიანული სენტენციისა, რომელიც მოითხოვს მოწყალების ფარულად გაცემას; მისი საფუძველია სახარების გამონათქვამი: რაჲთა იყოს ქველის საქმე შენი ფარულად; და მამამან შენმან, რომელი ჰხედავს დაფარულთა, მოგაგოს შენ ცხადად (მათე 6,4).

ავტორის მიერ ნახმარი სიტყვებისა თუ სიტყვათშეხამებების ნაწილი ერთი შეხედვით სრულიად „ნეიტრალურია" და ამიტომ მათთვის წყაროს ძიებაც თითქოს არ უნდა იყოს საჭირო. მაგრამ მათი შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ასეთი ლექსიკის შერჩევა ხშირად ისევ მწიგნობრული ენის ტრადიციებით არის შეპირობებული.

როდესაც გიორგი მეფე ეახლა მალიქშას, იგი კარგად მიიღეს: შეწყნარებულ იქმნა მისგან, ვითარცა შვილი საყუარელი 9. ორი უკანასკნელი სიტყვა ასოციაციას იწვევს ახალ აღთქმასთან, სადაც ძე საყუარელი არაერთგზის იხმარება (იესუ ქრისტესა და სხვათა მისამართით, ნ. მათე 3, 17; 17, 5; მრ. 9, 7 და სხვ.). იქვე თქმულია, რომ მეფე გიორგიმ თავი გაწირა ქვეყნისათვის: ესრეთ დადვა სული (თავი MQmC) ქრისტიანეთა ჴსნისათვის 9. თავისა და სულის დადება ახალ აღთქმაში ხშირად არის ხსენებული (მ. 12, 18; ი. 10, 11; ი. 15, 13 და სხვ). პარალელურ ტექსტებში თავი და სული ზოგჯერ ერთმანეთს ენაცვლება კიდევაც. მაგალითად: სული (ჯრუჭ-

პარხლის ოთხთ.) შდრ.: თავჲ (ადიშის ოთხთ.) შენთჳს დავდვა (ი. 13, 37). ამიტომ ასოციაცია სავსებით ნათელია.

საქართველოს მოოხრების სურათის აღწერისას ნათქვამია: ნაც-ვალად კაცთა მჴეცნი და ნადირნი ველისანი დაემკჳდრნეს მას შინა 7. ერთი შეხედვით, არც აქ არის მწიგნობრული ასოციაცია სავარაუ-დებელი, მაგრამ გასათვალისწინებელია, რომ მჴეცი და პი-რუტყჳ ველისაჲ ბიბლიურ წიგნებში ძალიან ხშირია: სუან იგი ყოველთა მჴეცთა ველისათა (ფს. 103, 11); ჩემი არს ყოველი მჴეცი ველისაჲ (ძველ ტექსტში: მაღნარისაჲ), ნადირი მთათაჲ (ფს. 49, 10); პირუტყუნი (ძველ ტექსტში: მჴეცნიცა) ველისანი (ფს. 8, 8); მჴეცთა ველისათა დათრგუნიან (იობ. 39, 15 პარიზ. ლექც.); ხესა მას ქუეშე იყვნეს ყოველნი მჴეცნი ველისანი (ეზეკ. 31, 13); დამკჳდრებულ იყ-ვნეს მჴეცნი ველისანი (დან. 4, 18) და მრავალი სხვა. ამრიგად, მჴეც-ნი და ნადირნი ველისანი ისტორიკოსის თხზულებაში არის არა „თავისუფალი“, არამედ მწიგნობრული ტრადიციით შეპირობებუ-ლი გამოთქმა.

რამდენჯერმე იხმარება თხზულებაში გამოთქმა მკჳდრნი ქუეყანისანი: ტყუე იქმნა ამათ ქუეყანათა მკჳდრი ყოველი 6; იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკჳდრთა ქუეყანისათა 7; მიჰფინა წყალობაჲ ყოველთა ზედა მკჳდრთა ქუეყანისათა 29; გან-ჰკრთეს ყოველნი მკჳდრნი ქუეყანისანი 87. ესეც მწიგნობრული ტრა-დიციიდან მომდინარე სიტყვათშეხამება უნდა იყოს; შდრ.: ეშინოდენ მკჳდრთა ქუეყანისათა (ფს. 64, 9); ისწავეედ სიმართლე მკჳდრთა ქუე-ყანისათა (ეს. 26, 9); დაეცნენ მკჳდრნი ქუეყანისანი (ეს. 26, 18) და სხვ.

ისტორიკოსი წერს თურქთა შესახებ: ცხენისა, ჯორისა, ცხუა-რისა და აქლემებისა მათისა არა იყო რიცხჳ 36. ასეთი აღნიშვნა სიმ-რავლისა ხშირია ბიბლიის წიგნებში: ვერღარა ეძლო აღრაცხად, რა-მეთუ არა იყო რიცხჳ (დაბ. 41, 49); ქუეწარმავალნი, რომელთაჲ არა არს რიცხჳ (ფს. 103, 25); საკჳრველნი, რომელთაჲ არა არს რიცხჳ (იობ. 5, 9); არა იყო რიცხჳ სიმრავლისა მათისაჲ (ივდ. 2, 20); არა არს რიცხჳ საუნჯეთა მათთა (ეს. 2, 7).

დიდგორის ბრძოლაში მოპოვებული ალაფის სიმდიდრით გაკვირ-ვებული ისტორიკოსი ამბობს: რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაი-ტიოს აღწერად! 56. ქარტა და მელანი ახალი აღთქმის ტექსტშია დამოწმებული: მინდა მიწერად თქუენდა, არამედ არა ვინებე ქარტითა და მელნითა (2 კათ. ეპისტ. იოან. 12). იგივეა გამოყენებული ეფრემ მცირის „ფსალმუნთა თარგმანების შესავალში“: მახლობელნი ბაგითა, ხოლო შორიელნი ჴმითა და უფროჲსღა მსხემნი და წარმავალნი ქარ-ტითა და მელნითა აუწყებენ [38, გვ. 76]. უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ

ეფრემის ამ ციტატაში ბიბლიური ლექსიკა სხვაგანაც არის. შდრ.: რამეთუ მსხემ ვარ მე შენ წინაშე და წარმავალ (ფს. 38, 13).

ლიტერატურული ტრადიციით არის შეპირობებული ზოგიერთი ისეთი სიტყვის ხმარებაც, რომელიც მხოლოდ მწიგნობრულ ენაში გვხვდება; მაგალითად, ისეთი კომპოზიტებისა, რომლებიც ბერძნულის კალკებს წარმოადგენენ. ერთ-ერთი ასეთია დ ი დ ა დ შ უ ე ნ ი ე რ ი: განაგის ყოველი საქმე მისი დიდადშუენიერად 34. შდრ.: დიდადშუენიერ არიან საქმენი მისნი (ფს. 110, 3). გარდა ამისა, ხშირად იხმარება ამავე წიგნში დ ი დ ა დ შ უ ე ნ ი ე რ ე ბ ა: აღმაღლდა დიდადშუენიერებაჲ შენი (ფს. 8, 2). ჴმაჲ უფლისაჲ წყალთა ზედა ძლიერებით და დიდადშუენიერებით (ფს. 28, 4).

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები საკმარისია იმის საჩვენებლად, რომ ბიბლიურ პარალელებს, რემინისცენციებს, ბიბლიიდან აღებულ ლექსიკასა და მხატვრულ სახეებს ნაწარმოებში დიდი ადგილი უჭირავს. ეს გარემოება საშუალებას გვაძლევს შევთავაზოთ მკითხველს ზოგიერთი მოსაზრება ტექსტის ამა თუ იმ ადგილის შესახებ.

ხუნანის ბრძოლის აღწერისას ისტორიკოსი გადმოგვცემს მტრის განადგურებას: მოსრეს პირითა მახჳლისათა, რომელ არა დაუტევეს მთხრობი ამბავისა [ქც², გვ. 340]. თითქმის იდენტურია ეს მონაკვეთი მ. ბროსეს გამოცემაში: და მოსრეს პირითა მახვილისათა, და რომელ არა დაუშთათ მთხრობი ჰამბავისა [ქც¹, გვ. 249]. მ. ბროსეს ხელთ მყოფ ნუსხებში სხვაგვარი ტექსტი არც ჰქონდა; ს. ყაუხჩიშვილის მიერ შერჩეული იკითხვისი A-სა და მის მიმდგომ ნუსხებს (RDT) ეყრდნობა; გამოცემაში უყურადღებოდ არის დატოვებული CMQm ნუსხათა იკითხვისი: მოსრეს პირითა მახჳლისათა და არა დაუტევეს მიქცეული კლდედ (-MQ, კლდეთა C, კლდე m). რ ო მ ე ლ ა რ ა დ ა უ შ თ ა მ თ ხ რ ო ბ ი ა მ ბ ი ს ა CMQm-ში არ არის.

მ. ბროსეს ფრანგულ თარგმანში CMQm ნუსხათა იკითხვისის შესაბამისი თარგმანი არც იყო მოსალოდნელი. მ. წერეთლის თარგმანი ასეთია: Und man vernichtete (die Türken) mit der Klinge des Schwertes und liess auch nicht einen Boten übrig[95, გვ. 59]. გ. პეჩის თარგმანში ვკითხულობთ: Und sie töteten mit der Spitze des Schwertes, daß niemand übrigblieb, um von dem Geschehen zu berichten [96, გვ. 418].

ერთი შეხედვით, ტექსტი ამ სახით სავსებით გამართულია: მტერი ისე მოსპეს, რომ ამბის მომტანიც კი არ დატოვეს. მაგრამ როგორ უნდა გავიგოთ CMQm იკითხვისი — ტექსტის ნაწილია იგი თუ უაზრო ზედმეტი ჩანართი, რომელიც სამართლიანად არ არის შეტანილი არცერთ გამოცემასა თუ თარგმანში?

აქ ჩვენ ვვარაუდობთ ერთ ბიბლიურ პარალელს, რომელიც თხზულების განსწავლულ ავტორს კარგად უნდა სცოდნოდა; ებრაული ძვე-

ლი აღთქმის ტექსტებში რამდენჯერმე არის ნახმარი გამოთქმა מַשְׁתִּין בְּקִיר. მისი პირდაპირი მნიშვნელობაა 'შარდისათვის კედელზე მიმდგარნი', სემიტურ სამყაროში იგი გადატანით აღნიშნავს 'მამაკაცებს, საზოგადოდ მამრს'. შესაბამისი მაგალითები ძველ ქართულში, ნახმარია სწორედ ამ მნიშვნელობით, როდესაც ერთი მოწინააღმდეგე მეორეს ემუქრება, რომ მისი ხალხისა თუ გვარის ყველა მამაკაცს ერთნაირად ამოჟლეტს: მოვსრა იერობოამისი მფსმელიცა კედელსა დაყენებული და დაშთომილი ისრაელსა შორის და გამოვარჩიო შემდგომად სახლი იერობოამისი, ვითარცა იგი მოიმარგვლის მტილი, ვიდრემდე მოისრულოს იგი (III მეფ. 14, 10, ოშკის ნუსხა, 978 წ.); აჰა ესერა, მოვავლინო ბოროტი შენ ზედა და აღვაგზნა შენსა შემდგომად ცეცხლი და მოვსრა აქაბისი მფსმელიცა კედელსა და შეპყრობილი და დაშთომილი ისრაელსა შორის (III მეფ. 21, 21); თუმცა არა მოსრულ იყავ შემთხუევად ჩემდა, არამცა დაშთა განთენებადმდე ნაბალისა, რომელმანაც შეაფსა კედელსა (1 მეფ. 25, 33). განსაკუთრებით საყურადღებოა იმავე თავში მეორე ადგილი, სადაც, როგორც ჩანს, ეს გამოთქმა შეცვლილია: „ესე რაჲმე უყავნ ღმერთმან დავითს და ესე შესძინენ, უკუეთუ დაუტეო მე სახლისა მისგან ნაბალისა ვიდრე განთენებადმდე ყრმაჲცა ერთი, რომელიმცა მიექცა კედელსა (I მეფ. 25, 22). ბერძნულ ტექსტში ორივეგან ებრაულის სიტყვა-სიტყვითი თარგმანი გვაქვს; რუსულ თარგმანში, რომელიც ბიბლიური საზ-ბის გამოცემულ ებრაულ ტექსტს ახლავს (ვენა, 1883 წ.). ამ მაგალითებში ებრაული თარგმნილია ასე: 'ძაღლი'; თანამედროვე რუსულ თარგმანში — мочащийся к стене, ხოლო თანამედროვე ინგლისურ თარგმანში (The Jerusalem Bible, 1968) პირდაპირ სწერია: male 'მამრი, მამაკაცი').

ზემოთ მოყვანილი მაგალითები ცხადყოფს, რომ უკვე ძველ ქართულ წყაროებში (ოშკის ბიბლიაში) გვაქვს მაგალითი სავსებით ნათელი და გასაგები, მაგრამ უხერხულად მიჩნეული გამოთქმის შეცვლისა მისი ევფემისტური ექვივალენტით. ყურადღებას იქცევს ერთი ადგილი ოშკის ტექსტში, სადაც პლეონაზმს ვხვდებით — ერთსა და იმავე ადგილას თარგმანი ორია: პირდაპირიცა და ევფიმისტურიც: და დასცე სახლი აქაბისი უფლისა შენისაჲ პირისაგან შენისა და იძიო შური სისხლისაჲ მონათა მათ უფლისათა ჴელთაგან იეზაბელისა და ყოვლისაგან სახლისა მათისა და მოსრა სახლისა მის აბიაჲსა ყოველი, რომელი მოექცეს და აფსმიდეს კედელსა და დათრგუნვილი დაუტეო იგი ისრაელსა (IV მეფ. 9, 8).

ამრიგად, დავითის ისტორიკოსისათვის, რომელიც ბიბლიის ტექსტს ძალიან კარგად იცნობს, მიქცეული კედლად ნაცნობი გამო-

თქმა იყო და მან კიდევაც იხმარა იგი იმის აღსანიშნავად, რომ ხუნანის ბრძოლაში მოწინააღმდეგის არცერთი მებრძოლი მამაკაცი აღარ დარჩა. მსგავსი გამოთქმის ჩამატება სხვა გადამწერთაგან [illegible]-რებელი არ არის, მით უმეტეს, რომ ნუსხებში კ ე დ ლ ა დ [illegible]-გიათ და თავისებურად გაუაზრებიათ (საფიქრებელია უკვე ნუსხურად ნაწერი და დაქარაგმებული დედნიდან გადაწერის დროს). სწორედ ამის გამო არის სავსებით სწორი კ ე დ ე ლ ი ავტორისეული ტექსტისა ნუსხებში კ ლ დ ე დ ქცეული.

გასარკვევია ისიც, თუ რა მოცულობისა უნდა ყოფილიყო საანალიზო მონაკვეთის ტექსტი. ჩვენ უკვე ვნახეთ, რომ სხვადასხვა ნუსხებში ავტორისეული ტექსტი სხვადასხვაგვარად არის შემოკლებული; განსაკუთრებით ეს ეხება პარალელიზმების გამარტივებას. ვფიქრობთ, აქაც შეიძლება ასეთივე ვითარება გვქონდეს.

მოსრეს პირითა მახჳლისაჲთა

CMQm	ARDT
და არა დაუტევეს მიქცეული კედლად	———
———	———
———	რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაჲ.

ამრიგად, საანალიზო მონაკვეთი უნდა აღვადგინოთ ასე: მოსრნეს პირითა მახჳლისაჲთა და არა დაუტევეს მიქცეული კედლად, რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაჲ 52.

რუის-ურბნისის კრების აღწერილობაშიც არის ერთი ადგილი, რომელიც ბიბლიურ რემინისცენციას შეიცავს. ეს ადგილი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: უღირსთა და უწესოთა მამულობით უფროს ვიდრე ღირსებით დაეპყრნეს უფროსნი საეპისკოპოსონი ვითარცა ავაზაკთა [ქც², გვ. 327]. უკანასკნელ სიტყვებთან ნაჩვენებია სხვა ნუსხათა უფრო ვრცელი ვარიანტები. ამას მოსდევს გამომცემლის შენიშვნა: „ნუსხებში (A-ს გარდა) მოცემული ვარიანტები წარმოადგენს გვიანს, მაგრამ ვახტანგის წინადროინდელ ჩანართს სახარების მიხედვით: „რომელი არა შევიდეს კარით ეზოსა ცხოვართასა, არამედ სხჳთ შთაჴდეს, იგი მპარავი არს და ავაზაკი. ხოლო რომელი შევიდეს კარით, მწყემსი არნ იგი ცხოვართაჲ (ი. 10, 1—2)“.

როგორც ზემოთ ვნახეთ, ისტორიკოსის თხზულებაში თხრობის მოდელად მრავალ შემთხვევაში სწორედ ბიბლიური ტექსტია. სრულიად მოსალოდნელი იყო, რომ კეთილი მწყემსისა და ბოროტი ავა-

ზაკის შესადარებლად ავტორს გამოეყენებინა ის ცნობილი ადგილი, რომელზეც მიუთითებს ს. ყაუხჩიშვილი.

ხელნაწერთა ჩვენებაც ამას ადასტურებს, რადგან ჩანართად მიჩნეული ტექსტი გვაქვს ისეთ ნუსხებში, როგორიცაა CMQm (არის RDT-შიც): დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი (-ზოდ C, საებისკოპოზისანი A) არა კარით (კართა RDT) მწყემსებრ (-ებ C) შესრულნი, არამედ ავაზაკებრ (შესრულნი, ა῀დ ავაზაკებრ — Mm) ერდოთ შესრულნი (C). არსებითად, იგივე მითითება A-შიც არის: ვ ი თ ა რ ც ა ა ვ ა ზ ა კ თ ა იმავე ბიბლიურ პარალელს შეიცავს, ოღონდ, A-სათვის ჩვეულებრივი შემოკლება გვაქვს ტექსტისა. ძველ სომხურ თარგმანშიც აშკარად იგრძნობა ავტორისეული ტექსტის გამოძახილი: ***այլ առաջնորդք կոյրք և գաւշաքաղք, այլ և աւազակք, որք ընդ որմ և ընդ երդս մտանէին և ոչ հովուաբար ընդ դրունս*** „არამედ [ჰყავდათ] ბრმა და მიმხვეჭი წინამძღვრები, აგრეთვე ავაზაკები, რომლებიც ზღუდითა და ერდოებით შედიოდნენ და არა კარებით მწყემსივით“ [82, გვ. 239]. ამრიგად, ბოროტი წინამძღვრების შედარება ერდოდან ჩამავალ ავაზაკებთან ძველი სომხური ტექსტის მიხედვითაც დასტურდება.

შეიძლება მოვიყვანოთ კიდევ ერთი მოსაზრებაც: დავით აღმაშენებლის შიომღვიმისადმი მიცემულ ანდერძში იგივე პარალელი გვხვდება: ძაგანის ძმა, მოდისტოსი, აქ დაახლოებით ისევეა დახასიათებული, როგორც ბოროტი ეპისკოპოსნი ისტორიკოსის თხზულებაში: მწყემსი უკაროჲ ჭეშმარიტთა მწყემსთა მიერ დაემჴუა [54, გვ. 95]. მაშასადამე, მოდისტოსიც არის ცრუ მწყემსი, რომელიც კარიდან არ შედის, ამიტომაც არის იგი უ კ ა რ ო ჲ. ამგვარი ეპითეტის ხმარება დავითისდროინდელ და უშუალოდ დავითთან დაკავშირებულ დოკუმენტში კიდევ ერთი საბუთია იმისათვის, რომ A-საგან განსხვავებული იკითხვისი სხვა ნუსხებისა ავტორისეულად ჩავთვალოთ.

უნდა შეინიშნოს, რომ ბიბლიური ალუზია ტექსტუალურად მთლად ზუსტი არ არის; ე რ დ ო ჲ თ სახარების არცერთ რედაქციაში არ გვხვდება ამ ადგილას; ამ სიტყვის სანაცვლოდ გვაქვს ს ხ ჳ თ კ ე რ ძ ო (ე. ი. ‘სხვა მხრიდან’ ἀλλαχόθεν). ისტორიკოსის თხზულებაში ე რ დ ო ჩნდება სახარების სხვა ადგილების — ლექსიკური და სიუჟეტური ანალოგიების შესაბამისად. მაგ., ერთგან აღწერილია სახლში ზემოდან (ერდოდან) ჩასვლა: აღსძარცუეს სართული სახლისაჲ მის, სადა იგი იყო, და აღიღეს და გარდაუტევეს ცხედარი იგი, რომელსა ზედა იდვა განრღუეული იგი (მრ. 2, 4). მართალია, ამ ადგილას ოთხთავის ყველა არსებულ ვერსიაში ს ა რ თ უ ლ ი გვხვდება, მაგრამ ე რ დ ო ისტორიკოსისათვის უთუოდ ნაცნობი სიტყვაა, რადგან

იგი სახარებაში რამდენჯერმე გვხვდება, მათ შორის უკვე ხანმეტ ტექსტებში: ქადაგებდით ერდოებსა ზედა (მათ. 10, 27).

მ. ბროსეს გამოცემაში ტექსტი ასეთია: დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი, არა კართა მწყემსებრ შესრულნი, არამედ ავაზაკთა-ებრ ერდოთ შესრულნი [ქც[1], გვ. 241]. მ. ბროსეს ხელთ მყოფი ნუსხება (RTB) ამ შემთხვევაში CMQm ჯგუფის მიმდევნო იკითხვისს იძლევა, ამიტომ ტექსტიც უფრო გამართულია ავტორის სტილის შესაბამისად; ცრუ მწყემსთა დახასიათება გამოხატულია განკერძოებული განსაზღვრებით, რომელიც (როგორც ზემოთ იყო ნაჩვენები) ძალიან ხშირად არის ავტორის მიერ გამოყენებული.

ზემოთქმულის შესაბამისად, საანალიზო მონაკვეთი ჩვენს გამოცემაში ასეთი სახით არის გადმოცემული: დაეპყრნეს... საეპისკოპოსონი, არა კარით მწყემსებრ შესრულთა, არამედ ავაზაკებრ ერდოჲთ, 24.

ქვემოთ განხილულ რამდენიმე მაგალითშიც ბიბლიური პარალელის „გახსნა“ ტექსტის სწორად გაგებისა და გასწორების საშუალებას იძლევა.

ერწუხის ბრძოლის აღწერილობაში გვაქვს ფრაზა, რომელიც ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: ფრიადისა ცემისაგან არა თუ ვითარცა ძუელსა დავითს ელიაზარის ჴელი ჴრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება, არამედ... [ქც[2], გვ. 329]. ამის მიხედვით გამოდის, რომ ბიბლიურ („ძველ“) დავითს ელიაზარის ხელი დაუწებებია, მაგრამ ბიბლიის შესაბამისი ადგილის შინაარსი სხვაგვარია: ელიაზარი იყო დავითის ერთ-ერთი ყველაზე გამოჩენილი თანამებრძოლი. იგი მონაწილეობდა ფილისტიმელთა წინააღმდეგ ბრძოლაში. ისტორიკოსის სიტყვები მიუთითებს ეპიზოდზე, რომელიც ოშკის ბიბლიაში ასეა გადმოცემული: ესე სახელები არს მთავართაჲ მათ და ერისთავთა დავითისთაჲ: იაზბალ... მთავარი პირველი სამთაჲ მათ... ამისა შემდგომად ელეაზარ ძჱ დუდეაჲსი სამთა მათ შორის ერისთავთა; ესე იყო დავითის თანა მესერანს... და იგი განუჴდა და შეემთხჳა პირისპირ მათსა და მოწყჳდნა უცხო თესლნი იგი ვიდრე დაშრომადმდე ჴელისა მისისა და დაექუა ვადაჲ ჴრმლისა მისისაჲ ჴელსა მისსა ზედა (II მეფ. 23, 8—10).

ძუელ სიტყვა ნუსხებში სხვადასხვა ბრუნვაშია: ძუელისა A, ძუელსა CRT; MQm-ში იგი დამახინჯებულია: ძუ˝ლსა Q, ძულსა Mm. ამ ადგილას დასადგენია არა მარტო სიტყვის ფორმა, არამედ მნიშვნელობაც. შეიძლებოდა დაგვეშვა, რომ ძუელი აქ გულისხმობს ძველ აღთქმას. ძუელი და ახალი (საზღვრულის გარეშე) ძველ ქართულში ბიბლიის ნაწილებს აღნიშნავს: იყო იგი წადიერ კითხვად წმიდათა წიგნთა ძუელისა და ახლისათა [70, გვ. 52]; ვითარ-

ცა უკუე თქმულ არს ღმრთისათვის ძ უ ე ლ ს ა შინა, ამას პავლე ა ხ ა ლ ს ა შინა იტყვს (იოანე ოქროპირი, სიტყვსა მისთვს... ქრისტე აღმოსავალი აღმოსავალთაჲ, ათ. ხელნ. № 6, XII—XIII 40v); თჳნიერ ჩემსა ძ უ ე ლ ი ს ა და ა ხ ლ ი ს-შ ი ნ ა ჲ ს ა ღმერთი არა არს (35r). გასათვალისწინებელია მეორე გარემოებაც: ძ უ ე ლ სიტყვას წრფელობით ბრუნვაში აქვს მნიშვნელობა ‘ძველად, წინათ’. წრფ. ბრუნვის ხმარება დროის აღსანიშნავად ძველ ქართულში საზოგადოდ კარგად ცნობილი ფაქტია [6, გვ. 649]. მაგალითი შეიძლება დავიმოწმოთ „ქართლის მოქცევის“ შატბერდული ტექსტის მიხედვით: წარმოვედ... სადა ძ უ ე ლ ქალაქი ყოფილ იყო [69, გვ. 336].

არსებულ თარგმანთა მიხედვით, ძ უ ე ლ ი დავითის განსაზღვრებაა: Comme sous l’ancient David, la main d’Eléazar s’etait collée [94, გვ. 356]; ასევე ესმის ეს ადგილი. მ. წერეთელს: Seine Hand klebte, wie die des Eleazar des früheren Dawith, an dem Heft [95, გვ. 53]; გ. პეჩის თარგმანში: Wie bei Eliasar zur Zeit des alten David... die Hand am Schwertgriff klebte [96, გვ. 406] თუ ასეთ გაგებას გავიზიარებთ, მაშინ ტექსტი უნდა ასე გავმართოთ: ვითარცა ძუელისა დავითის [ერისთავსა] ელეაზარს ჴელი... დაეწება,

სავარაუდოა ისიც, რომ დავითის სახელი ავტორის ტექსტში ამ ადგილას სულ არ იყო ნახსენები. ელეაზარი (ან: ელიაზარი) ძველ აღთქმაში რამდენიმეა, ამიტომ შესაძლოა იგი ნახსენები იყო მამის სახელითაც (ელიაზარ ძე დუდეაჲსი). შეიძლება დავუშვათ, რომ ტექსტში გვქონდა ე ლ ი ა ზ ა რ ს დ უ დ ე ა ჲ ს ს ა (ან დუდეაჲს ელიაზარს), სადაც ძ ე გამოტოვებული იყო. შდრ.: იხილა ლევი ალფესი ე. ი. ლევი, ალფეოსის ძე (მრ. 2, 14) ყველა ქართულ ვერსიაში. შესაძლოა, დ ა ვ ი თ ი ამ მონაკვეთში სწორედ ელეაზარის მამის სახელის დამახინჯებული ფორმა იყოს. ასევე დასაშვებია მსაზღვრელ-საზღვრულის ადგილის შენაცვლება (სიტყვების გადასმა ნუსხებში არა ერთგზის გვხვდება). თუ ისრაელის მეფე სულ არ იყო აქ ნახსენები, მაშინ ძ უ ე ლ ი დ ა ვ ი თ ი აღარ შეიძლება გვქონდეს და ძ უ ე ლ მხოლოდ დროის გარემოების (‘ძველად, ძველ დროს’) აღმნიშნველი იქნება. (ან ძ უ ე ლ ს ა — ძველ აღთქმაში).

ასეთი ვარაუდის საფუძველზე საანალიზო მონაკვეთს ასეთი სახე მიეცემა: ვითარცა **ძუელსა ელიაზარს დუდეაჲსსა** ჴელი ჴრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება 28.

ბალვაშთა საბოლოო განადგურება ასეა აწერილი: ესრეთ დასრულდა სახლი ბალუაშთაჲ, სახლი განმამწარებელთაჲ, რამეთუ სუა უკუანაჲსკნელი თხლე რისხვისაჲ, სასუმელი ცოდვილთა ქუეყანისა-

თაჲ; და არღარავინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკჳდრი, რამეთუ აღიჴსენა უსჯულოებაჲ მამათა მათთაჲ წინაშე უფლისა და მამული მათი აღიღო მეფემან 23.

სახლი განმამწარებელთაჲ ასოციაციას იწვევს ბიბლიის ისეთ პასაჟებთან, როგორიცაა: მიგავლინო შენ სახლისა მის ისრაჱლისა, განმამწარებელთა მათ ჩემთა, რომელთა განმამწარეს მე... რამეთუ სახლი განმამწარებელთაჲ არს (ეზეკ. 2, 3—5); შდრ. აგრეთვე თესლ გულარძნილ და განმამწარებელ (ფს. 77, 8). *სუა... თხლე... სასუმელი ცოდვილთა ქუეყანისათაჲ* წარმოადგენს პარაფრაზს ფსალმუნიდან: სასუმელი ჴელთა შინა უფლისათა ღჳნისა ურწყოჲსა სავსე არს სხმულითა; მიდრკა ამიერი მუნ, ხოლო თხლე მისი არა წარმოიცალიერა; სუან იგი ყოველთა ცოდვილთა ქუეყანისათა (ფს. 74, 9). საანალიზო მონაკვეთის შემდეგი ნაწილი აგრეთვე ფსალმუნის ასოციაციითაა გამსჭვალული: არღარავინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკჳდრი — შდრ.: საყოფელთა მათთა ნუ იყოფინ მკჳდრი (ფს. 68, 26).

საანალიზო მონაკვეთის ბოლოც ფსალმუნის რემინისცენციაა და ამის საფუძველზე ტექსტის სწორი სახის აღდგენა შეიძლება. „ქართლის ცხოვრების" ბოლო გამოცემაში იგი ასეა დაბეჭდილი. *აღიჴსნა* უსჯულოება მამათა მათთა წინაშე უფლისა, და მამული მათი აღიღო მეფემან [ქც[2], გვ. 326]. გამომცემელმა გაიზიარა ძველ ნუსხათა იკითხვისები: აიჴსნა A, აიხსნა C, აღიჴსნა MQm. მაგრამ ამ შემთხვევაში სწორია ვახტანგისეული ნუსხები: აღიჴსენა D, აღიხსენა RT. ასევეა მ. ბროსეს გამოცემაში: აღიხსენა [ქც[1], გვ. 241]. ისტორიკოსი ლაპარაკობს არა ცოდვის *ახსნაზე*, არამედ ცოდვის *გახსენებაზე*, ეს ნათლად ჩანს საანალიზო მონაკვეთის შინაარსიდანაც; გარდა ამისა, ამასვე ადასტურებს ბიბლიური პარალელი: აიჴსენედ უსჯულოებაჲ მამათა მისთაჲ წინაშე უფლისა, და ცოდვაჲ დედისა მისისაჲ ნუ აღიჴოცებინ (ფს. 108, 14). „ფარული ციტატა" ისტორიკოსის ტექსტში თითქმის სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა თავის წყაროს.

უნდა შეინიშნოს ისიც, რომ იკითხვისის სისწორე გვიანდელ ნუსხებში ამ შემთხვევაში (და სხვაგანაც) არ ნიშნავს უთუოდ, რომ ვახტანგს დღეს ჩვენთვის ცნობილთაგან განსხვავებული წყაროები ჰქონდა ხელთ: განსწავლულ მეფეს, რომელმაც საღვთო წერილი კარგად იცოდა, ასეთი შეცდომები თვითონაც შეეძლო გაესწორებინა.

ზოგიერთი სასულიერო თხზულების კვალი ნაწარმოებში

დავითის ცხოვრების აღმწერმა უცნობმა ავტორმა, როგორც ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, ძველი და ახალი აღთქმა ზედ-

მიწევნით იცოდა. ნაწარმოებში ისიც ჩანს, რომ ისტორიკოსი სასულიერო მწერლობის სხვა ნიმუშებსაც კარგად იცნობდა.

ზ. სარჯველაძემ შენიშნა, რომ „დავითის ცხოვრების“ ერთ-ერთ წყაროდ უნდა მივიჩნიოთ გრიგოლ ღმრთისმეტყველის (ნაზიანზელის) თხზულება, რომელიც ბასილი კესარია-კაპადუკიელის შესხმას წარმოადგენს. იგი ორჯერ არის ნათარგმნი ქართულად; პირველი თარგმანი ეკუთვნის ეფთვმი მთაწმიდელს („ცხორებაჲ და შესხმაჲ წმიდისა და ღმერთშემოსილისა მამისა ჩუენისა დიდისა ბასილი კესარია-კაბადუკიელ მთავარეპისკოპოზისაჲ“, ხელნ. A 1, XI ს. და სხვ.). მეორე — ეფრემ მცირეს („სიტყუაჲ ეპიტაფიად დიდისა ბასილისთჳს“, ხელნ. A 109, XI ს. და სხვ.). ისტორიკოსის თხზულებაში არის ერთი ფრაზა, რომელიც პირდაპირ გადმოღებული ჩანს ამ ნაწარმოებიდან: ნუუკუე და ლომსაცა აბრალონ ეგევითართა, რამეთუ არა ციდამტკავლურად იხედავს, არცა კუერნაულად კრთების [ქც[2], გვ. 359]. შდრ. ეფრემის თარგმანი: ნუუკუე და ლომსაცა აბრალობდეს ვინ, რამეთუ არა ციდამტკაველურად ხედავს [16, გვ. 151]. დამატებით უნდა შევნიშნოს, რომ ამავე მაგალითს იყენებს ეფრემ მცირე საკუთარ წინასიტყვაობაში, რომელიც წინ მიუძღვის გრიგოლ ღმრთისმეტყველის მის მიერ შესრულებულ თარგმანს (ხელნ. იერუს. № 43): ხოლო უკუეთუ ლომი ვერ ციდამტკაველებრ ხლდებოდა კარებსა ფილოსოფოსთასა, ამას ანაცვალე ლომებრივობაჲ მისი და მეუფებრივობაჲ კრთომისაჲ; რამეთუ ყოველი მჳელი ღმრთისმეტყუელისაჲ მას (იგულისხმება ეფთვმე მთაწმიდელი. **მ. შ.**) აედვა ურემსა ქართველთასა, ხოლო მე... ჭუვილნიღა აღმიკრებიან [12, გვ. 76].

დავითის ცხოვრების დასასრულის აღწერისას ისტორიკოსი ამბობს: ესრეთ რაჲ აღსავსე იყო ნავი უფასოთაგან ტჳრთთა სათნოებისათა და არღარა შემძლებელ წარსლვად ღადირთა და აქუნდა ყოვლით კერძო მშჳდობაჲ..., მაშინ [ღმერთმა. **მ. შ.**] ესრეთ განაგო... ვითარცა მენავემან ბრძენმან განიცადის რაჲ ნავი თჳსი აღსავსედ მრავალფასითა ტჳრთითა, მიისწრაფის ნავთსადგურად, რაჲთა არარაჲ ივნოს სოფლისა მის ზღჳსა მრავალმღელვარობისაგან 98.

წერილში, რომელშიც საგანგებოდ არის განხილული ღ ა დ ი რ სიტყვის თავდაპირველი მნიშვნელობა (გეოგრაფიული სახელწოდება) და მისი შემდგომი გააზრიანება, ზ. სარჯველაძეს მითითებული აქვს ის ნათარგმნი ძეგლები, რომლებშიც ეს სიტყვა გვხვდება. ესენია: გრიგოლ ნაზიანზელის ზემოთ ნახსენები თხზულება და ბასილი კესარიელის „ექუსთა დღეთათჳს“ (ორიგინალურ თხზულებათაგან ღ ა დ ი რ სიტყვას იგი იმოწმებს „თამარის ცხოვრების“ მიხედვით, დავითის ისტორიკოსის ტექსტში მისი არსებობა აღნიშნული არ არის). გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულების თარგმანში, რომელიც ეფრემ

მცირეს ეკუთვნის, არის ასეთი კომენტარი: ნავთ ალტჳრთულობისაგან შემოიღების სიტყუაჲ ესე, რამეთუ რაჟამს ნავნი ტჳრთითა აღივსნენ, არღარას უმეტეს ზომისასა დაიტევენ; ეგრეთვე დიდი ბასილი განი-სწავლა რაჲ, აღსავსე იყო სწავლულებითა, რომლისა უმეტესი არღარა დაეტევის კაცობრივსა ბუნებასა, შეუძლებელ იყო განვლად ღ ა დ ი-რ თ ა მისთა [17, გვ. 98].

ქართულ სასულიერო მწერლობაში სხვაგანაც გვხვდება ეს მოტივი, სხვადასხვა ვარიაციით. მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ბასილი დიდის „დაწყებისათჳს სოლომონის იგავთაჲსა“, სადაც ერთგან ნათქვამია: რაჲთა აღვავსოთ ნავი ჩუენი ტჳრთითა კეთილითა და ესრეთ უცთომელად განჰვლიდეთ ამას ცხორებასა... და მიემსგავსის ვაჭარსა დიდსა და მდიდარსა, რომელმან აღავსის ნავი სიმდიდრითა ფრიადითა [58, გვ. 114].

რაკი დავითის ისტორიკოსის ტექსტში ნახსენებია ღ ა დ ი რ ა, უნდა ვივარაუდოთ, რომ მოდელი, რომელზედაც აგებულია ეს პასაჟი, არის ისევ გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულება და მისი კომენტარი. ღ ა დ ი რ ნ ი ქალაქის სახელწოდებაა (დღევანდელი კადისი); ძველი წარმოდგენით, მის იქით ნაოსნობა შეუძლებელი იყო [17, გვ. 98]. მაშასადამე, დავითის მემატიანისათვის ეს არის უკიდურესი წერტილი, რომლის იქეთ აღარ შეიძლებოდა დავითის ცხოვრების „მრავალფასითა ტჳრთითა აღსავსე“ ნავის სლვა, ამიტომაც მან, „ვითარცა მენავემან ბრძენმან“, მიაშურა ნავთსაყუდელს — იმქვეყნიურ სასუფეველს.

ლიტერატურული პარალელებიდან შეიძლება აღვნიშნოთ კიდევ შემდეგი: ისტორიკოსი მოგვითხრობს, რომ დავითმა უკეთურ ლიპარიტ ბაღვაშს ბევრი უთმინა და დასაჯა, როცა საბოლოოდ დარწმუნდა მის ვერაგობაში: იხილა რაჲ მშჳდმან და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან დავით, რამეთუ კუდი ძაღლისაჲ არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მეორესა წელსა კუალად შეიპყრა 21.

ძაღლის კუდის ხსენება, შესაძლოა, ბიბლიური ალუზიაა (შდრ. ეკლეს. 1, 15). საზოგადოდ კი ამ შინაარსის ანდაზა მთელს აღმოსავლეთშია გავრცელებული (იგი არის არაბულ, ქართულ ფოლკლორში). ძნელი სათქმელია, რა სახის წყაროს ეყრდნობა ამ შემთხვევაში ისტორიკოსი.

საინტერესოა თვალი გავადევნოთ მეორე მეტაფორას (კირჩხიბის შესახებ). კირჩხიბის მრუდი სიარული ძველ ბერძნულ ანდაზაში

არის ნახსენები[1]; ბერძნულ სასულიერო მწერლობაშიც გვხვდება ანალოგიური გამონათქვამები, უთუოდ ცოცხალი მეტყველებიდან შემოსული; ამ წერილობითი წყაროების ანარეკლი ქართულ მწერლობაშიც ჩანს; ბასილი კესარიელის ერთ-ერთ სწავლაში ნათქვამია: შენ ეცინი კირჩხიბსა და სიბრძნე შენი უმრუდეს მისსა არს [67, გვ. 148]. ძნელია დაბეჯითებით თქმა, რომ უთუოდ ზემოხსენებული ადგილი ბასილის სწავლიდან უდევს საფუძვლად ისტორიკოსის ფრაზას — არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მაგრამ ის კი შეიძლება ითქვას, რომ აქაც ავტორის ტექსტისათვის ლიტერატურული წყარო არის საძიებელი.

ლიპარიტთან დაკავშირებით შეიძლება მოვიყვანოთ კიდევ ერთი ლიტერატურული პარალელი. დავითის შემწყნარებლობას ურჩი ფეოდალის მიმართ ავტორი ასე ამართლებს: რამეთუ კეთილმან არა თუ მართალსა, არამედ არცა თუ ბოროტსა ადვილად აბრალის, ვინაჲთგან სიბოროტედ არა განსწავლულ არს, არცა მეჭუელ 20. ეს ადგილი თითქმის სიტყვა-სიტყვით იმეორებს ერთ ადგილს გრიგოლ ღმრთისმეტყველის თხზულებიდან, რომელსაც ეწოდება „შესხმაჲ და ქებაჲ წმიდისა ათანასი ალექსანდრიელ მთავარეპისკოპოსისაჲ“ (ეფთვმის თარგმანით) ან „სიტყუაჲ დიდისა ათანასისთჳს“ (ეფრემის თარგმანით). უკანასკნელში ზემოხსენებული მონაკვეთის შესაბამისი ტექსტი გვხვდება: რამეთუ ბოროტმან მსწრაფლ აბრალის კეთილსაცა, ხოლო კეთილმან არცაღა თუ ბოროტსა ადვილად, ვინაჲთგან სიბოროტედ არ-განმზადებულ, არცა მეჭუელობისაგან ადვილ-სატაცო (ხელნ. A 109, 239). ამავე ადგილის ეფთჳმისეული თარგმანი განსხვავებულია, თუმცა დედანი ორივე მთარგმნელს ერთი უნდა ჰქონდეს (შდრ. PG XXXV, სვ. 1097): რამეთუ კაცმან კეთილმან არცა თუ ბოროტსა ადრე აბრალის, რამეთუ რომელი-იგი უკეთურებისაგან უცხო არნ, იჭჳსა მიმართ და ჰაზრისა არავე ადვილად მიმავალ არნ (ხელნ. A 1, 497). ორი მთარგმნელის ტექსტის შედარება ცხად-ყოფს, რომ დავითის ისტორიკოსს ეფრემის თარგმანი გამოუყენებია.

ისტორიკოსი ერთგან აღწერს ქართველთა და სომეხთა სარწმუნოებრივ პაექრობას, რომელშიც დავით მეფესაც მიუღია მონაწილეობა და თავისი ცოდნითა და მჭევრმეტყველებით დაუმარცხებია მოწინააღმდეგნი: და დაუყო პირი მათი და უპასუხო-ყვნა და ყოვლად

[1] ეს ანდაზა დამოწმებულია არისტოფანეს კომედიაში („მშვიდობა“): οὔποτε ποιήσεις τὸν καρκίνον ὀρθὰ βαδίζειν. რუსულ თარგმანში: Нет же, ползти прямиком никогда не научишь ты рака (Мир. строка 1083. пер. С. Апта. Аристофан, Комедии, т. I, М., 1954).

უსიტყუელ, ვითარცა ოდესმე დიდმან ბასილი ათინას შინა ესუნივე მწვალებელნი 90. ამ შედარებაში იგულისხმება ბასილი კესარიელი. მისი სარწმუნოებრივი დავა სომხებთან მოთხრობილია გრიგოლ ნაზიანზელის იმავე თხზულებაში, რომელიც ზემოთ ვახსენეთ. საგულისხმოა, რომ თუ ზემოთმოყვანილ მაგალითებში ისტორიკოსის წყაროს ეფრემისეული თარგმანი წარმოადგენს, უკანასკნელ შემთხვევაში, საფიქრებელია, ავტორის თხრობაზე ეფთჳმი ათონელის თარგმანმა მოახდინა გავლენა. ამას შემდეგი გარემოება ამტკიცებს: ეფრემის თარგმანი სიტყვა-სიტყვით მისდევს ბერძნულს; ამბის გადმოცემაც ნაკლებ ემოციურია: არა მარტივ ნათესავ ვჰპოებ სომეხთასა, არამედ ფრიად დაფარულ რაჲმე და ზღვს-კლდე... მძრველობით სდევდა მჴნეთა მათ და სცემდა; შემოკრებებითა არა პირველად კუალად იქცა, ვიდრე სრულიად წარიქცინა და განწმენდილი ძლევაჲ დაიდვა. ესენი უკუე ესრეთ წარვიდეს უქმად, ფრიად მაბრალობელნი თჳსისა ცუნდრუკებისანი... (ხელნ. A — 109, 99, შდრ. PG XXXVI, სვ. 520). ეფთჳმის თარგმანი კი ბერძნულ დედანთან შედარებით გავრცობილია: ვითარცა არს ნათესავი იგი სომეხთაჲ არა წრფელი, არამედ მზაკუვარი და გულარძნილი და ბოროტი, მიმსგავსებული კლდეთა მათ, რომელნი დაფარულ არიან ზღუასა შინა და ვერ იხილვენ მას მენავენი, ვიდრე არა სცენ ნავი და განტეხონ, ესრეთ სხუასა იტყჳან იგინი და სხუაჲ უც გულსა მას. და სიწრფოებაჲ მათ თანა არა არს. და რაჲ საკჳრველ არს, უკუეთუ კაცსა ეცრუვნენ, ვინაჲთგან თავადისა ღმრთისა მიმართ ცრუ არიან და მზაკუვარ და ბოროტად აღმსარებელ (A — 92, 299 r). ბასილიმ გაიმარჯვა: იწყო დართვად სიტყუათა უბადრუკთა მათ ზედა და ორკეცობითა სიტყუათაჲთა შეჰმუსრვიდა და არა დაუტევნა, ვიდრე არა სრულიად მოაკუდინნა და უსიტყუელ-ყვნა... და იგინი წარვიდეს სირცხვლეულნი და ფრიად აბრალეს თჳსსაცა კადნიერებასა (იქვე). მთელი ეს სცენა თავისი საერთო განწყობითა და ტონით ძალზე გვაგონებს „დავითის ცხოვრებაში“ მოთხრობილი პაექრობის ამბავს. ზოგიერთი გამოთქმა შესაძლოა ეფთჳმის თარგმანის გამოძახილადაც მივიჩნიოთ: ნათესავი გულარძნილი, ყოვლად ბოროტთა სომეხთა ეპისკოპოსები 88... უპასუხო ყვნა და ყოვლად უსიტყუელ... ფრიად მაბრალობელნი თავისანი მიიქცეს სირცხჳლეულნი 90.

ლიტერატურულ წყაროებთან დაკავშირებით ყურადღებას იქცევს ტექსტის შემდეგი ადგილი: როგორც ცნობილია, ავტორი არა ერთგზის გახაზავს დავითის საქმეთა სრულად გადმოცემის შეუძლებლობას; ერთ-ერთი ასეთი ადგილი ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ასე იკითხება: მცირედითა და ყოვლად კნინითა სიტყჳთა წარმოგჳჩენიან დიდთა მათ და მითხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან, და ბრჭალ-

თაგან ლომსა და ფესვსაგან მცირისა ყუავილისასა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ [ქც[2], გვ. 346]. გამოცემის მიხედვით, აზრი აქ ასეთია: ყვავილის მცირე ფესვისაგან (სიტყვას ამ სახით ს. ყაუხჩიშვილი A-დან იღებს) ვცდილობთ მისი ქსოვილის ვითარების გაგებას. მაგრამ ნუსხებზე დაკვირვება და ზოგიერთი ლიტერატურული პარალელის გათვალისწინება ამ მონაკვეთის სხვაგვარად გააზრების საშუალებას იძლევა.

თუ გავიზიარებთ ს. ყაუხჩიშვილის მოსაზრებას, ყუავილისასა (A) ორმაგი ნათესაობითის ფორმით არ უნდა იყოს; მოსალოდნელია ყუავილისა. სხვა ნუსხებში ყუავილის სანაცვლოდ იკითხება: ყოველისა C, ყოველსა Mm, ყ҃ა QT, ყოვლისა RD.

მ. ბროსეს გამოცემაში: და ბრჭალთაგან ლომსა და ფესვისა მცირისა ყოვლისა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ [ქც[1], გვ. 253].

ფესვისა და ყვავილის დაკავშირება ერთი შეხედვით ბუნებრივი ჩანს, მაგრამ ფესვი არ არის მხოლოდ მცენარისა. ამ შემთხვევაში სიტყვის სხვა მნიშვნელობაა საძებარი. ფესუ ძველი ქართულით არის აგრეთვე 'ტანსაცმლის ქვედა ნაწილი, კალთა'; ეს მნიშვნელობა ოთხთავში არის დადასტურებული: შეახო ფესუსა სამოსლისა მისისასა (მათე 9, 20). უნდა მიექცეს კიდევ ყურადღება სიტყვას ასეთ კონტექსტშიც: ლეონტი მროველის „მეფეთა ცხოვრებაში“ მოთხრობილია: როდესაც წმინდა ნინო დასნეულდა და სიკვდილის პირად მიიწია, მის სანახავად აუარებელი ხალხი მოდიოდა: ხედვიდა ყოველი ერი პირსა ნინოსსა, ვითარცა პირსა ზეცისა ანგელოზისასა და მოსწყუედდიან ფესუსა სამოსლისა მისისასა [ქც[2], გვ. 126]. კონტექსტის მიხედვით აქ იგულისხმება, რა თქმა უნდა, არა მთლიანი კალთა, არამედ სამოსლის კალთიდან ჩამოხეული ვიწრო ზოლი ქსოვილისა (ფესვის მსგავსი). მხედველობაში ისიც არის მისაღები, რომ ფესვს მოხეურში 'ფოჩის' მნიშვხელობა აქვს დღესაც [20, გვ. 336].

მაშასადამე, ფესჳ ისტორიკოსის თხზულებაში დაკავშირებულია არა ყვავილთან, არამედ ქსოვილთან. ფესჳ არის მცირე, წვრილი ჩანახევი, რომლის მიხედვით შეიძლება მთლიანი ქსოვილის სახე წარმოვიდგინოთ. ყუავილი A-ს დამახინჯებაა. სხვა ნუსხების ყოველი (სხვადასხვა ბრუნვაში) კი ლექსიკურად სწორ იკითხვისს წარმოადგენს, რადგან მოცემული ადგილი ამას ნიშნავს: ვცდილობთ, რომ ბრჭყალების მიხედვით წარმოვიდგინოთ, თუ როგორია ლომი, მცირე ნიმუშის (ფესვის) მიხედვით კი — მთლიანი (ყოველი) ქსოვილი. რომ ეს მართლაც ასეა, შეიძლება დავრწმუნდეთ XI ს. ერთი შესანიშნავი ორიგინალური თხზულებიდან; ეს არის ეფრემ მცირის „შესავალი ფსალმუნთა თარგმანებისაჲ“; შესავალში ეფრემი

(რომელიც, ჩანს, იმავე ლიტერატურულ წყაროს იყენებს, რასაც დავითის მემატიანე) წერს, რომ მას თავის თარგმანებაში შერჩევით გადმოაქვს ათანასის, კჳრილეს და სხვა ავტორების თარგმანებები, „რაჲთა კნინ ოდენითა გემოჲსხილვითა გიჩუენოთ გემოჲ მდინარისა დიდისაჲ და მცირისა მიერ ფ ე ს ჳ ს ა განგიცხადოთ ყ ო ვ ე ლ ი ქ ს ო-ვ ი ლ ე ბ ა ჲ ს ა მ ო ს ლ ი ს ა ჲ [38, გვ. 83]. ეს ტექსტი სრული უეჭველობით გვიჩვენებს ისტორიკოსის თხზულების პარალელს. გარდა ამისა, აქ მეორე პარალელიც შეიძლება დაიძებნოს: ეფრემის განცხადება, რომ მცირედი გემოჲსხილვა საკმარისია დიდი მდინარის გემოს გასაგებად, ისევ მოგვაგონებს ისტორიკოსის ტექსტს, სადაც ანალოგიური სიტუაციაა: დავითის სულიერთა საქმეთა მოთხრობი-სას ავტორი გვპირდება; მცირედნი მრავლისაგან, ვითარცა სასუმელი ერთი მტკურისაგან, ჩუენცა მივსცნეთ თხრობასა 67. მიუხედავად იმისა, რომ მ ტ კ უ რ ი ს ა გ ა ნ საერთო იკითხვისია ყველა ნუსხაში, ვფიქრობთ, რომ იგი სწორი არ არის. ავტორისეულ ტექსტში სა-ვარაუდოა უფრო ზოგადი ხასიათის მ დ ი ნ ა რ ი ს ა გ ა ნ (როგორც ეფრემის ტექსტშია).

„ბრჭალთაგან ლომის ცნობა“ აგრეთვე საკმაოდ ცნობილი გამო-თქმაა, რომელიც ჯერ კიდევ ანტიკურ ბერძნულ ლიტერატურაშია დამოწმებული. სასულიერო მწერლობის ძეგლებში ის, როგორც მრა-ვალი სხვა, ანტიკური წყაროებიდან არის შესული[1]; დავითის ისტო-რიკოსი, სავარაუდებელია, მას სასულიერო მწერლობიდან იცნობდა. „თამარის ცხოვრებაშიც“, რომელიც სტილისა და პოეტიკის მხრივ ბევრ რაიმეში ემსგავსება დავითის ისტორიკოსის თხზულებას, ვკითხუ-ლობთ: ლომი ბრჭალთაგან საცნაურ არს [56, გვ. 19, 9].

ამრიგად, ზემოთ მოყვანილი მონაკვეთი უნდა აღდგენილი იყოს შემდეგი სახით:... და ბრჭალთაგან ლომსა და ფესჳსა მცირისა ყოვ-ლისა ქსოვილისა ვითარებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ 66.

---

[1] ეს გამოთქმა მხატვრულ ლიტერატურაშიც არის. ამის ერთ-ერთი მაგალითია ა. პუშკინის ეპიგრამა, რომელშიც ამავე შინაარსის ლათინური ანდაზა გამოყენებულია სათაურად: Ex ungue leonem:

Недавно я стихами как-то свистнул
И выдал их без подписи моей;
Журнальный шут о них статейку тиснул,
Без подписи ж пустив ее, злодей.
Но что ж? Ни мне, ни площадному шуту
Не удалось прикрыть своих проказ:
Он по к о г т я м у з н а л меня в минуту,
Я по ушам узнал его как раз.

დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის შესწავლისა და ნუსხათა ერთმანეთთან შეჯერების შედეგად შეიძლება გამოვთქვათ გარკვეული მოსაზრებები თხზულების პირვანდელი სახის შესახებ, აგრეთვე იმ ცვლილებათა შესახებ, რომლებიც ნაწარმოების ტექსტმა განიცადა შემდგომ დროში.

მიუხედავად იმ სხვაობებისა და ვარიანტებისა, რომლებიც CA MQm ნუსხებში არის, ყოველგვარ ეჭვს გარეშე შეიძლება ითქვას, რომ ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი ერთი საერთო არქეტიპიდან მომდინარეობს. საერთო დედნად „ქართლის ცხოვრებაში“ შესული თხზულებისათვის უნდა ვიგულისხმოთ არა ნაწარმოების ავტორისეული ტექსტი, არამედ ის, რომელიც კრებულში შესატანად იყო საგანგებოდ გადამუშავებული და შეკვეცილი. ამ სახით იგი უკვე XII ს-ში უნდა არსებულიყო, რადგან ძველი სომხური თარგმანი ძირითადად მისდევს დავითის ცხოვრების ჩვენთვის ცნობილ ტექსტს და, როგორც ილ. აბულაძე მიუთითებს, კიდევ უფრო კვეცავს მას [82, გვ. 016]. ზემოთდასახელებულ ნუსხებში შემონახული ტექსტის საერთო წარმომავლობის ერთ-ერთი ძირითადი ნიშანია ის, რომ არცერთ მათგანში არ მოიპოვება სხვებისაგან განსხვავებული, შინაარსეულად მთლიანი თხრობა ავტორის მიერ აღწერილ პერიოდში მომხდარი რაიმე ამბის შესახებ. ერთად-ერთი გამონაკლისი ამ მხრივ არის ეპიზოდი წმინდა გიორგის გამოჩენისა დიდგორის ბრძოლაში; იგი არის A-ში და არ არის MQm-ში. როგორც ცნობილია (დაწვრილებითი მსჯელობა ამის შესახებ იხ. ზემოთ), თხრობის თანმიმდევრობა დიდგორის ბრძოლის აღწერისას განსხვავებულია; A-ში ტექსტი არეულია, MQm-ში კი თხრობა სწორ თანმიმდევრობას გვიჩვენებს. ამიტომ უნდა ვივარაუდოთ, რომ MQm-ში ეს ეპიზოდი იმიტომ არ არის, რომ მათ საერთო დედანში იგი შემთხვევით იყო გამორჩენილი ან დედანი იყო დაზიანებული. ძნელი საფიქრებელია, რომ ასეთი შინაარსის მონაკვეთი რომელიმე რედაქტორს თუ გადამწერს შეგნებულად ამოეღო. იმ ვარაუდს, რომ წმინდა გიორგის გამოჩენის ამბავი ავტორისეული ტექსტის ნაწილია, მხარს უჭერს ძველი სომხური თარგმანის ჩვენებაც. ეს კია, რომ სასწაულთა მოქმედად აქ ქრისტეა გამოყვანილი, მაგრამ ეს ცვლილება სომეხი მთარგმნელის საგანგებო აქციად უნდა ჩაითვალოს ეფექტის გასაძლიერებლად.

უნდა შეინიშნოს აგრეთვე, რომ სომხურ ტექსტში სხვა მნიშვნელოვანი შინაარსეული სხვაობა, განსხვავებული ან უფრო ვრცელი ტექსტის არსებობაზე მიმანიშნებელი, არ ჩანს. მართალია, მთარგმნელი ქართველ-სომეხთა პაექრობას სულ სხვა განწყობილებით

აღწერს, ვიდრე ქართულში; ამის მომდევნო თხრობა დავითის მეგობრობაზე ჰახპატის წინამძღვართან ქართულში სულ არ არის [82, გვ. 254—255], არც ისაა ნათქვამი, რომ თურქმანნი სომხეთის მთებში ატარებდნენ ზაფხულს, მაგრამ ყველაფერი ეს მხოლოდ მთარგმნელის არმენოფილური ტენდენციურობის ნიშანია და არა იმისა, რომ მას დავითის ცხოვრების რაიმე განსხვავებული წყარო ჰქონდა ხელთ.

ამრიგად, შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თხზულების ტექსტი, „ქართლის ცხოვრებისათვის" შემზადებული, შინაარსის მიხედვით ისეთივე იყო, როგორიც არის იგი დღეს ჩვენამდე მოღწეულ „ძველი ჯგუფის" (CAMQm) ნუსხებში.

სხვაობა ამ ნუსხებს შორის, ერთი შეხედვით, საკმაოდ დიდია და მასნაირგვაროვან იკითხვისთა სიმრავლე ადასტურებს. მაგრამ ამ ვარიანტებზე დაკვირვება და ტექსტის მთლიანობაში შესწავლა გვიჩვენებს, რომ ვარიანტთა უმეტესობა ისტორიკოსის თხზულებაში ტექსტის მიზანდასახული შეგნებული სწორებისა და რედაქტირების შედეგი არ არის. ვარიანტული იკითხვისების აბსოლუტურ უმრავლესობას ტექსტის მრავალგზისი გადაწერის პროცესში დაშვებული სხვადასხვა შეცდომები წარმოადგენს. ასეთებად საგულვებელია არა მარტო აშკარად უაზრო იკითხვისები, არამედ თავისთავად სწორიც (გრამატიკული ფორმები, ლექსიკური ერთეულები და სხვა), რომლებიც შინაარსეულად არ უდგება ამა თუ იმ კონტექსტს. ამავე დროს, როგორც ცნობილია, ნუსხათა ურთიერთმიმართებისა და ტექსტის ისტორიის გასარკვევად ამგვარ ფორმებს ზოგჯერ არა ნაკლები, არამედ უფრო მეტი მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ფორმობლივად და შინაარსეულად გამართულ ვარიანტებს. ქვემოთ ვუჩვენებთ ნუსხათა სხვაობების ისეთ მაგალითებს, რომლებიც ჩვენი აზრით მნიშვნელოვანია არა მარტო ავტორისეული ტექსტის აუცილებელი რეკონსტრუქციისათვის, არამედ მისი შემდგომი ისტორიის პერიპეტიათა განსასაზღვრავადაც. წინასწარ უნდა შევნიშნოთ, რომ ვარიანტთა განაწილება ნუსხებში და მათი დაჯგუფება ისტორიკოსის თხზულების მიხედვით ყოველთვის ფაქტობრივად არ მისდევს „ქართლის ცხოვრების" ნუსხათა ფილიაციის იმ სქემებს, რომლებიც მოცემულია ს. ყაუხჩიშვილისა [76, გვ. LXXXIII] და საურმაგ კაკაბაძის [7, გვ. 59] შრომებში. ორივე მეცნიერის დასკვნით, ნუსხათა საბოლოო ურთიერთდამოკიდებულება შეიძლება გამოვხატოთ ასე: CA — Mm (ს. ყაუხჩიშვილი) და CA — SMm (ს. კაკაბაძე; S არის იგივე Q). ერთი ნაწილი ვარიანტული სხვაობებისა ისტორიკოსის თხზულებაში მართლაც ასეთ დაპირისპირებას გვიჩვენებს: CA — MQm; მაგრამ ამავე დროს ნაწარმოებში თვალნათლივ ჩანს ვარიანტულ იკითხვისთა სხვა-

გვარი დაჯგუფებაც, ამიტომ ეს „სტანდარტული“ კომბინაციაც განსხვავებულ ინტერპრეტაციას მოითხოვს.

ქვემოთ ჩამოთვლილ მაგალითთაგან ზოგიერთი უკვე დასახელებული იყო წინამდებარე ნაშრომში, მაგრამ განმეორებულია იქაც, რომ ვარიანტთა ურთიერთმიმართება ნუსხებში უფრო ნათლად იყოს წარმოჩენილი.

MQm (ან Mm) ჯგუფისათვის საერთო იკითხვისთა ერთი ნაწილი წარმოადგენს ტექსტის აშკარა დამახინჯებებს; ზოგიერთში CA-ს სწორ იკითხვისებს სრულიად უაზრო დაწერილობები ცვლის. ასეთებია: ზამთრისა სიფიცხ(ლ)ითა CA — სიტფითა MQm 6; კუირიკეს — შდრ.: კაეს Mm, კ῀ეს Q 23; ვითარცა სხუა — შდრ. ვასხა Mm, ვ῀ას῀ხჲ Q 28; ჩუენთა ნაპირთა (ჩუენ თანა პურითა MQm) არბევდიან 37; არავისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი გასხმა (გასხმაჲ Q, გასმია Mm 37; შოთა — ბოთა 40; საბრძოლველთა თუითო სახეთათა ქოსთა და ფილაკავანთათა A (C-ში აქ ტექსტი გამოტოვებულია) — შდრ.: საბრა M, საბრაჲ Q, საბარ m 56; სახლი თავადი — სახლითა ვადი 61; საცნაურ-ყოფად, ს. ჰყოფდა C — ცნა უარყოფად Mm, ცნა უარ Q 66; ყვიან ლავლავი — ყვიანლა ვალავი 72; ეს ადგილი MQm-ში საზოგადოდ დამახინჯებულია, განმეორებულია სიტყვები: ოდესმე ყვიანლა ვალავი და თუინიერ მიზეზისაცა ყვიანლა ვალავი და თუინიერ მიზეზისა მოსრნიან; ლავრანი — ლვარანი M, ლვარნი m, ლ῀ვრნი Q 80; ამათ ქუე-დამზიდველთა — ამ თქმად მზიდველთა, 101; სიზმრითა და ნაოცნითა... მღერად — მირ῀ად Q, მირიად Mm 101.

MQm-ში CA-ს უპირისპირდება მოცემული კონტექსტისათვის სრულიად შეუფერებელი სიტყვები, რომლებიც ზოგჯერ დამახინჯებულიც არის: პატიოსანნი და ბოროტისა (ბოროტის მოქმედნი A) *გამოუცდელნი* (გამოცდილნი) 8; *ძალი* (რომელი MQm) ბერძენთაცა შემცირებულ იყო 9; *ქადებული* (ქადაგებული MQm) ესაიას *მიმართ* (მიერ MQm) 12; სწორია: ქადებული (CA) ესაიაჲს მიერ (MQm); მოიწივნეს *ქუეყანასა ჩუენსა* (—C) *ზედა* (ქუეყანანი MQm) 13; *აღძრვანი* (Q, აზნაურნი Mm) წარმართთანი 13; *სახელმოდგამმან* (სახელმდგომმან MQ, სახელთა უდიდესმან მდგომმან m) 15; მკლავითა მტკიცითა *დაამჯობდა* (და ჯმობდა Mm, დაჯმობდა Q) 28... სრვიდა და *დასცემდა* (მოსცემდა) 28; ვითარცა *მეორე ცაგარდააკარვა* A (მეორეცა გარდაირთხა C), შდრ.: მერეცა გარდა ვართხა Mm 30; დადგიან *ხარგებითა* (Q, ხარებითა M, ჯარებისა m) 36; *წაიღო* (წარიღო Q, წარვლო Mm) რუსთავიცა 39; ქსოვილისა ვითარებასა — ქსო(ვ)ილსა ვრ῀ებსა Q, ვარდებსა Mm) 66; მათ შინა *იძრვის* AQ, —C, იძლივის Mm 69; მიმოსლვათა შინა *მიმდემთა* A,—C, მმაჲ დედათაჲ Q, მამადედათა Mm, 69; *რა*-

ჟამს (ჟი῀ჟს Q, ჟამიჟამს Mm) თუალნი დაშურიან, სასმენელნი (სმენილნი A) ანაცვალნის (ნაცვლად Q, — Mm) 69; მოძღვართა მართალნი (მთავართა მართალთანი m) გამოძიებანი 76; დამალტობელად ლაწუთა Q, ღვაწლთა Mm 84; ფრიად აზნაურობდეს (Q, აზნაურობდეს Mm) თავთა თჳსთა მიწევნად თავსა ყოვლისა სწავლულებისა (—ისასა C) და მეცნიერებისასა 88; ალექსანდრე... პირველ მამულისა თჳსისანი შეკრიბნა (შეიკრიბნა Q, შეიპყრნა Mm) 93; ვინ იყო... მცნობელ ვითარებასა (ვრ῀ბსა Q, ვედრებასა M, — m) 96; საზარელ ლომებრ (ლმობიერ MQm) 97; შემძლებელ წარსლვა[დ] ღადირთა C ღ. წ. A — ნადირთა MQm 98; მადლითა მისითა (მ. — A) ღმერთ-ქმნილთა (და მადლითა ღთივ-ქმნულთა MQm) ზედა 101; მუნ აღიყვანა (მუნღა ყვნა) მის თანა მეფობად (მეუფებდა MQm) 101.

მრავალია შემთხვევა, როდესაც MQm-ში იკითხვისთა გრამატიკული ფორმა (ბრუნვა, რიცხვი, მწკრივი და სხვ.) არ უდგება კონტექსტს: საზრდელისა (-ითა) შვილთა მიცემად (მ. — C) მოქმედებენ 8; სიდიდითა კიდეთა მპყრობელობისა[ჲ]თა (მპყრობელობითა) 10; ხარაჯა... რომელსა (რომელთა Mm, რლ῀საჲ Q) 11; [გიორგი]... არღარას ზრუნვიდა (-დეს) აღებასა 11; აღაშენა... ადგილსა შემსგავსებულსა და შუენიერსა (შემსგავსებულად შუენიერად) 34; საქმე (+შეუსწორებელი C) საცნაურ-მყოფელი (ს. მყოფელთა) წიგნთა სიყუარულისა 71; ჰკრა ხატსა ...რომელი ეკიდა ყელსა ოქროსა (— C) მცირე (ოქროსასა Mm მცირედმან MQm) 100.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითებში თითქმის ყველგან MQm ან Mm ჯგუფში მცდარი იკითხვისები გვხვდება CA-ს სწორ ფორმათა საპირისპიროდ. ასეთი ხასიათის ვარიანტები ტექსტის რედაქციულ სხვაობად არ შეიძლება მივიჩნიოთ.

CA—MQm ჯგუფებში სულ რამდენიმე შემთხვევაა, სადაც სხვაობები ტექსტის შეგნებული ცვლილებებისა თუ სწორების პროცესს შეიძლება ასახავდეს: იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკჳდრთა ქუეყანისათა CA (ქართლისათა MQm) 7; მათი იყო სადგური (სადგომი) 23; შორით უზახებდა (უზრახებდა) 28; დაუტევა (დაყარნა C) აზნაურნი მესხნი (მისნი) 63; განაგო მეფემან (მაშინ) ყოველი საქმე 63; გაგზავნნა მონათაგანი (ა)თხუთმეტნი (ათორმეტნი MQm) 73 (აქ შესაძლოა შეცდომა იყოს დაშვებული ნუსხური ასოებით დაწერილი რიცხვის ამოკითხვისას); განწმენდილითა გულითა (გონებითა) 79; მისცა ვითარ ოცდაოთხი (ოც-

დახუთ) ათასეული (ათასი A) 82; ყოვლისავე უმჯობესად შემცვალებელმან (შემძლებელმან უმჯობესად) 93.

ამ მაგალითებიდან ჩანს, რომ ტექსტუალური სხვაობები CA—MQm ჯგუფებს შორის მინიმალურია; განსხვავებულია უმეტესად თითო-თითო სიტყვა; ზოგჯერ ცვლილება შემთხვევითი ხასიათისაც შეიძლება იყოს.

საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს ლექსიკური სხვაობის ერთი შემთხვევა CA—MQm-ს შორის. საქართველოში მომხდარი დიდი მიწისძვრის აღწერისას ავტორი კატასტროფის საზარელ სურათს გვიხატავს: მთანი მაღალნი და კლდენი მყარნი სახედ მტუერისა დაიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუეს, ეკლესიანი დაეცნეს და სახლნი დაინთქნეს და დაზულეს 14. უკანასკნელი სიტყვა — დაზულეს — გვხვდება მხოლოდ CA-ში (C: დაძულეს) ეს სიტყვა ძველ ქართულშიც შედარებით იშვიათია; საბას ლექსიკონში მითითებული დაზულენ (2 პეტ. 3, 10) ნიშნავს 'დაინგრევიან, ჩამოიშლებიან'. CA-ს სიტყვა MQm-ში შეცვლილია იმავე მნიშვნელობის დაირღუნეს სიტყვით, რომელიც უადგილოდ არის ნახმარი, რადგან ტავტოლოგიას ქმნის, რაც ავტორის ენისათვის დამახასიათებელი არ არის.

ზემოთ მოყვანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ რედაქციული ტიპის სხვაობები CA—MQm ჯგუფებს შორის ისტორიკოსის თხზულებაში არ არის. არსებულ ნუსხებში ნაწარმოების რედაქციათა არსებობა-არარსებობის გასარკვევად საჭირო მასალის მოსაპოვებლად უნდა განვიხილოთ ისეთი შემთხვევებიც, როდესაც ნუსხათა დაჯგუფება სხვაგვარია, სახელდობრ: CMQm — A.

პირველ რიგში უნდა აღინიშნოს, რომ A-ს შეცდომებისა და დამახინჯებულ დაწერილობათა საპირისპიროდ CMQm-ში ხშირად ოთხივეში ერთგვარი და სწორი იკითხვისები გვხვდება: თუთ... სახითა (სახლითა Mm) სიტკბოებისათა და სახიერებითა CMQm (სახარებითა A) აღმატებულ 10; სხუანიცა ურიცხუნის საცნაურებანი (სახარებანი A) 10; განსაკითხავად საგიობელთა (საგონებელთა A) საქმეთადა 86; განპატიჟებულცა იყვნეს და მხილებულ (მახლობელ A) 86; ჩუენ მოწაფე (— A) ვუეგონე ამათ მოძღუართა თქუენთა 90. რა თქმა უნდა, თითოეულ მათგანში ცალ-ცალკე ბევრია სხვადასხვა ხასიათის შეცდომები და დამახინჯებები (სიტყვებისა, გრამატიკული ფორმებისა და სხვა), მაგრამ CMQm იკითხვისთა ერთიანობა მრავალ შემთხვევაში საგულისხმო მონაცემია, რომელიც მათ ტექსტობრივ სიახლოვეს გვიჩვენებს.

ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ორი ფაქტი; მათგან პირველად უნდა დავასახელოთ CMQm ერთიანობა (ცალკეულ სიტყვებში დაშვებული აშკარა შეცდომების გარდა) იმ იკითხვისებ-

ში, სადაც A-ში ჩანს ტექსტის „გაუბრალოება“: იშვიათი, ძნელად გასაგები ლექსიკური ერთეულები თუ რთული სინტაქსური კონსტრუქციები A-ში შეცვლილია უფრო მარტივით; ზოგჯერ ეს ცვლილება A-ში ისე შორს მიდის, რომ მონაკვეთის აზრი გაუგებარი ხდება: დაითხია ესეოდენი მტკნარი (ე. მ. C., ე-ისა მტკნარისა MQm) სისხლისა შეყენებულისა (-ყინ. Mm), რომელსა (რომელ C) პირველ განხილვისა თჳთ მისგან ვჰგონებდით (ვჰგ. — MQm) გამოსრულად; შდრ. სიტყვათა უაზრო შეერთება A-ში: დაითხია დამტკნარებული სისხლი და რამეთუ ჩუენთუის მისგან გამოდენასა ვაყენებდით 28. იქვე CMQm-ში იკითხება: წ ი ა ღ ნ ი აღსავსედ ე ტ ჳ რ თ ნ ე ს (წ ე ლ ნ ი აღსავსე ე ს ხ ნ ე ს A).

ასეთი „გამარტივების“ მაგალითები A-ში, CMQm-ის ერთიან იკითხვისთა საპირისპიროდ, საკმაოდ მრავლადაა, მაგალითად: მათ იქმოდა, რომელნი ნებისა(დ) ღ̃თისად დაამტკიცნის (დაː ამტკიცნნის Mm) და სათნო-ყოფილად მისად (მისდა MQm) აღუჩნდის, შდრ. A: მათ იქმოდა, რომელნი მას სათნო-ეყოფვოდიან 29; იიძულა (იძულა C, აიძულ(ვ)ა MQm) მეფე (მეფე — CQ) წარსლვად (წ-ა m), შდრ. A: ბრძანა მეფემან წარსლვა 45; მოგზავნა მოციქული... და ეყუედრა წიგნითა MQm, (C-ს აკლია) შდრ. A; ...და მოუწერა წიგნი და რქუა 58; თქუენთა სამალავთა[ჲ]თ გამოსრულმან მნახე MQm, (C-ს აკლია) შდრ: A: თუ გინდა სამალავთათ გამოედ და მნახე 58. უმყის (უ — სსM, უ — სსა m) სიტყვსა მოვიდეს MQm, შდრ. A: ბრძანებასავე მისსა თანა მოვიდეს 58. არავინ იყო წინა-მდგომ (წ. დამდგომ C), შდრ, A: არავინ წინა-აღუდგა 64; არცა ძ უ ე ლ მ ა რ თ ე ბ უ ლ თ ა (მთავრებულთა m) ქალაქთა... ესვიდა (იტყოდა C) თჳსად (მისად C) ქონებად, შდრ.: A: არცაღა თუით ძ უ ე ლ ა დ ქ ო ნ ე ბ უ ლ თ ა ქალაქთა... ჰგონებდა თუისად ქონებად 64; ენამან მსახუროს თხრობითა (—ილსა C); შდრ. A: ენამან შეუძლოს თხრობად 78; სოფლისა მის ზღჳსა (ზღუასა C) მრავალმღელვარობისაგან, შდრ. A: სოფლისა ამის მღელვარისა ზღუისაგან 98.

მეორე გარემოება, რომელიც მნიშვნელოვანია ნუსხათა დაჯგუფების დასახასიათებლად, არის სხვაობა ტექსტის მოცულობაში. შემთხვევით გამორჩენილი თუ აზრის დასაზუსტებლად ჩამატებული ცალკეული სიტყვები თხზულების ტექსტში თითოეულ ხელნაწერში გვხვდება და მათ ინდივიდუალურ თავისებურებას წარმოადგენს. მაგრამ ზოგჯერ ტექსტის გარკვეული ნაწილების მეტობა თუ კლება აშკარად ჩანს ნუსხათა ჯგუფების მიხედვითაც.

CA ნუსხები (ერთად) ასეთ სხვაობას MQm-თან შეპირისპირებით სულ ორიოდე შემთხვევაში გამოავლენს: დასრულდა სახლი ბაღუაშ-თა (ბაღუივაშთა C) სახლი განმაშწარებთა CA; შდრ. MQm, სადაც არ არის სიტყვები: ს ა ხ ლ ი ბ ა ღ უ ა შ თ ა 23. ეს მსაზღვრელ-საზ-ღვრული შინაარსეულად მეტად საჭიროა, რამდენადაც იგი ამთავ-რებს თხრობას ამ ურჩი ფეოდალების ოჯახთან დავითის ბრძოლის შესახებ. მისი გამოტოვება MQm-ში კიდევ ერთხელ მიუთითებს ამ სამი ნუსხისათვის საერთო არქეტიპზე, სადაც ეს სიტყვები არ იყო.

ტექსტის ამგვარი სხვაობის მაგალითები ბევრად უფრო მეტია CMQm—A ჯგუფებში. მაგალითად, დავითის ერწუხის ბრძოლის აღწერისას CMQm-ში გამოტოვებულია სიტყვები: და ვითარცა ლომი შეუხახებდა ჴმითა მაღლითა და ვითარცა გრიგალი მი-და-მო-იქცეოდა 28; ძნელი სავარაუდებელია, რომ ეს რომელიმე რედაქტორის ჩანართი იყოს. გვაქვს საპირისპირო შემთხვევები: CMQm-ში არის სიტყვები, რომლებიც აკლია A-ს: ვინ ჯეროვნად წარმოაჩინნეს (—ნნა MQm) პატივის-პყრობანი მონაზონთანი, ს ი მ დ ა ბ ლ ი თ შ ე მ თ ხ უ ე ვ ა-ნ ი დ ა მ ო კ ი თ ხ ვ ა ნ ი 84. A-ში არ არის უკანასკნელი ოთხი სიტ-ყვა.

წინამდებარე გამოკვლევის წინა თავებში ნაჩვენები იყო რამდე-ნიმე შემთხვევა ტექსტუალური სხვაობისა, სადაც ნუსხათა ასეთი-ვე დაჯგუფება (CMQm—A) გვაქვს. ერთგან A-ში გამარტივებულია რთული სინტაქსური კონსტრუქცია, რომელიც, მიუხედავად ცალ-კეული სიტყვების გრამატიკული ფორმის განსხვავებულობისა, ნათ-ლად ჩანს დანარჩენ ოთხ ხელნაწერში (ნ. „მხედველი ყოველთაჲ“, ტაბ., გვ. 88). ასევე ჩანს CMQm ნუსხებში ტექსტის ერთიანობა სხვა-გან („ალსართანის დახასიათების შესახებ“, ტაბ. გვ. 87) და „ქუე-დამ-ზიდველი“ ტაბ. გვ. 84) ამ ორ უკანასკნელ მაგალითშიც ნათლად ჩანს ნუსხათა მიმართებები: ორსავე შემთხვევაში CMQm—A. შეიძლება აქ გავიხსენოთ, რომ C ნუსხის პირველი მკვლევარი ივ. ჯავახიშვილი იმთავითვე აღნიშნავდა, რომ დავითის ისტორიკოსის ტექსტი აქ „სა-ზოგადოდ უდგება A და M-სას“ [41, გვ. 382].

შეიძლება კიდევ დავასახელოთ სხვა მსგავსი შემთხვევები, სადაც ისევ ჩანს CMQm—A დაჯგუფება ტექსტის გამოკრებისას. ერთი ასე-თი მაგალითი რუის-ურბნისის კრების აღწერისას გვხვდება:

ბიბლიოთეკა

უღირსად გამოჩინებულნი

CMQm	A
——	განკუეთნეს და შეაჩუენნეს და

გარდამოსთხინეს საყდართაგან (+ და შეაჩუენეს D)

დალათუ

არა-ადვილ	ძნელღა

იყო ესე

ნათესავთა მათთა ძლიერე ბითა	—— ——
—— —— —— ——	რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები

და მათ წილ ჭეშმარიტნი

——	და სათნონი ღმრთისანი

მწყემსნი დაადგინ(ნ)ეს 25.

ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემაში ეს ეპიზოდი ძირითადად A-ს მისდევს, გამოტოვებულია სიტყვები: ნ ა თ ე ს ა ვ თ ა მ ა თ თ ა ძ ლ ი ე რ ე ბ ი თ ა [ქც², გვ. 328], რომლებიც ჩვენ ავტორისეულად მიგვაჩნია, რადგან მომდევნო სიტყვებში A-ში (რამეთუ იყვნეს...) ახსნილია, თუ ვინ იყვნენ ეს ნათესავები.

ზემოთ, მსჯელობისას, ჩვენ აღნიშნული გვქონდა ავტორისათვის დამახასიათებელი მხატვრული ხერხი — პარალელიზმი, რომელიც ერთგვარწევრებიან კონსტრუქციათა შექმნას გულისხმობს სხვადასხვა სინტაქსურ დონეებზე; ასეთის ერთ-ერთ ყველაზე თვალსაჩინო მაგალითს დიდგორის ბრძოლის აღწერაში ვხვდებით (ნ. ზემოთ, გვ. 98). ასეთივე პარალელიზმი, ოღონდ „დაშლილი“ სახით, გამოვლინებულია კიდევ სხვაგანაც, ისევ CMQm — A დაჯგუფებით: ორწევრიანი პარალელიზმი ვლინდება შემდეგ მაგალითში: ესე ყოველი მოიწია და თუალითა ჩუენითა (რომლითა C) ვიხილეთ, და ფრიად უფროსი (CA, უფროს MQm) ამათ (ამათი A) წარმოთქმულთასა, (+ და A),

რამეთუ

CMQm	A
ვითარმცა (ვერმცა C) ვინ მისცა (მისწუთა C) თხრობასა ყოველი, რომელი იქმნა	—— —— ——

[ანუ]

—— ——	ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად რომელი

დღეთა ჩუენთა

——	მოიწია ჭირი 13.

ასეთივე პარალელიზმის ნიმუში ჩანს შემდეგ ადგილას:

და ვინღამცა იყო წინა-დამდგომი (წ. დამდგომ C, წ-ად MQm) მისი (—MQm) + და A

CMQm	A
——	ანუ მიმმართი ომისა
ანუ ამამაღლებელ (ამღებელ C, ამ̃ღბლი Q, ამაღლებული Mm) საჭურველისა წინაშე მისსა (მის წინაშე MQm)	—— —— —— —— 48.

იმის დასადასტურებლად, რომ CMQm-ისა და A-ს იკითხვისებს ერთი საერთო პროტოტიპი აქვს, შეიძლება დავიმოწმოთ შემდეგი ადგილიც:

კმა იყვნეს დაუცხრომელ[სა] (-მლად Q, -მელად სხვ.).

CMQm	A
და სამარადისოსა მისსა	——

მიმოსლვასა

——	ლაშქრობასა მისსა

ზამთარ და ზაფხულ,

გინაღა (განაღა Mm, გ̃ნღა Q) სადამე [Q, სადმე Mm, გ. ს.] განაღსამე C)ლაშქრობასა	—— —— —— 42.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სიტყვები ლაშქრობასა მისსა A-ში შემოკლებულად გადმოგვცემს CMQm ნუსხების უფრო ვრცელ თხრობას.

ზოგჯერ აშკარად ჩანს, რომ MQm-ში ტექსტი ცუდად არის გამოკრებილი (C-ს ტექსტი აქ ნაკლულია):

უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვალად ორგულთა,

MQm	A
——	ჯაბანთა და უღირსთა, ადიდნეს,
——	რა უსამართლო

ქმნას 95.

ყველა ნუსხისათვის საერთო, სამი ეპითეტის შემცველი დახასიათების საპირისპიროა ასევე სამწევრიანი უარყოფითი. ეს უკანასკნელი სრული სახით მხოლოდ A-შია. A ნუსხაში მოცემული ტექსტობრივი მონაკვეთის დანარჩენი სიტყვების გარეშე აზრი MQm-ში გაუმართავია.

უკანასკნელ, კიდევ ერთი მაგალითი, რომელიც ადასტურებს, რომ CMQm და A-ში ერთი პროტოტიპის ტექსტია გამოკრებილი; ამას გვიჩვენებს თხზულების ბოლო, რომელიც A-ში უფრო მოკლეა, ვიდრე CMQm-ში:

წინა-წარგზავნნა საუნჯეთა მათ უშიშთა

CMQm	A
მაღალთა და მპარავთაგან უშიშთა დალევნისაგან და მოკლებისა ქალაქსა მას, რომლისა შუენიერებაჲ არა უხილავს თუალსა სხეულეანსა (სახელოვანსა MQm) და რომლისა ბრწყინვალებაჲ ვერ აღვალს გულსა ჴორციელსა, ვერცა სასმენელი დაიტევს სმენილსა	——

რამეთუ

ნამდვლ	——

მუნ არს

——	შრომა (!)
შუება (C, ბუნება MQm)	შუება და სიხარული და

რომელსა არა აქუს მწუხარება, და სიმდიდრე, რომელსა არა შეუდგს (შეუდგეს C, აქუს Mm); მწუხარება და სიმდიდრე, რომელსა არა (მწუხ. ...შეუდგს] — Q) სიგლახაკე და სიხარული (და ს.] — A) რომელსა არა განჰკუეთს ურვაჲ (არა გ. ურვა] გაჰკრთეს ურვაჲ MQm) და მეუფება (მეფობა A), რომლისა (რომელსა CA) არა არს (აქუს CA) ალსასრული; და მუნ არს ცხოვრება, რომელსა არა შეამრლუევს სიკუდილი 103.

ზემოთ მოყვანილ მაგალითთა მიხედვით შესაძლოა დავასკვნათ, რომ „ძველი ჯგუფის“ ყველა ნუსხის ტექსტს საფუძვლად ერთი არქეტიპი უდევს. ცვლილებები, დადასტურებული ცალკეულ ნუსხებში თუ ნუსხათა ჯგუფებში, ისე შორს არ მიდის, რომ თხზულებაში ცალკეული დამოუკიდებელი (ორი თუ მეტი) რედაქციები გამოვყოთ. „დავითის ცხოვრების“ ის პროტოტიპი, რომელიც „ქართლის ცხოვრებისათვის“ ნარედაქციევ ტექსტს შეიცავდა, შემდგომ ცვლილებებს განიცდის ნუსხებში. რედაქციული ხასიათის ცვლილებები ძირითადად ტექსტის „გამოკრებას“ გულისხმობდა, გამარტივების მიზნით, რასაც თან ერთვოდა სხვადასხვა ხასიათის შეცდომები და დამახინჯებები. ასეთ პირობებში ძნელია იკითხვისთა შერჩევისას რომელიმე ნუსხას მიეცეს უპირატესობა ყველა შემთხვევაში, რადგან შეცდომებისაგან არცერთი თავისუფალი არ არის. ვარიანტთა შერჩევა ავტორის ენისა და სტილის თავისებურებათა გათვალისწინებით უნდა ჩატარდეს. ამგვარი ოპერაციის შედეგად დადგენილი ტექსტი ხელოვნური, „მოზაიკურად“ შეკრებილი არ ჩანს, რადგან ეს ადგილები შინაარსობრივად გამართულია, ხოლო ენისა და სტილის მხრივ სავსებით შეესაბამება იმ ადგილებს, სადაც ტექსტი ყველა ნუსხაში ერთგვაროვანია.

იმის გადასაწყვეტად, თუ რომელ ხელნაწერს ან ხელნაწერთა ჯგუფს უნდა მიეცეს უპირატესობა თხზულების ტექსტის დადგენისათვის, არც ხელნაწერთა აბსოლუტური თუ შეფარდებითი სიძველე შეიძლება მივიჩნიოთ სანდო კრიტერიუმად. საზოგადოდ კარგად არის ცნობილი, რომ ძველი ხელნაწერი ყოველთვის სხვაზე უკეთესი ყოველთვის არ არის. გარდა ამისა, ჩვენს ხელთ არსებული ნუსხების მიხედვით დროული დაშორება „ქართლის ცხოვრების“ ჩვენთვის ცნობილ ნუსხებსა ან მათ უშუალო დედნებს შორის მაინცდამაინც დიდი არ ჩანს: A თუ მისი დედანი 1479—1485 წლებშია გადაწერილი; Q-ს უშუალო დედნად მიჩნეული „მცხეთური“ ნუსხა არ უნდა ყოფილიყო 1546 წ. გვიან გადაწერილი (შესაძლოა, ბევრად უფრო ადრეულიც იყოს). ტექსტის მიხედვით „მცხეთურიდან“ უნდა მოდიოდეს (მაგრამ არა უშუალოდ) Mm-ც. მაშასადამე, მაქსიმალური ქრონოლოგიური სხვაობა A-სა (თუ A-ს დედანსა) და Q-ს დედანს შორის ნახევარ საუკუნეს არ შეიძლება აღემატებოდეს. CMQm საერთო იკითხვის-

ბი ამ ნუსხებში გამოკრებული ტექსტის ჩვენების მიხედვით ქრონოლოგიურად კიდევ უფრო ადრეული საფეხურის მაჩვენებელია.

ტექსტი ყველა არსებულ ნუსხაში საკმაოდ არის დამორებული „ქართლის ცხოვრებისათვის“ შემზადებულ ნარედაქციევ ტექსტს. სავარაუდოა, რომ ზოგიერთი შეცდომა თხზულებაში უკვე ამ სტადიაზე გაჩნდა. ამას მოწმობს ის საერთო შეცდომები, რომლებიც ყველა ნუსხაში გვხვდება; ზოგიერთი მათგანი ზემოთ იყო დასახელებული (ს ა ნ თ ლ ი თ ა, ნ. გვ. 55).

ზოგიერთი შეცდომა, რომელიც არქეტიპში უნდა ყოფილიყო, განსხვავებულ, მაგრამ ყოველთვის დამახინჯებულ იკითხვისებს გვაძლევს სხვადასხვა ნუსხებში: კარასეულნი — პაგრატეულნი, (კარ.]—Q), გარატეულნი, გარტეულნი (ნ. გვ. 45); აბუ-იაყუბ — ბუქლუქ, ბუქლუბ და სხვ (ნ. გვ. 36); სოდომელნი — სოდომომცა და სხვ. (ნ. გვ. 105); საგულისხმოა ისიც, რომ გაუგებარი და დამახინჯებული ადგილები ზოგიერთ ნუსხაში სულ გამოტოვებულია; მისეულითა — მასლათა A, — CMQm. (ნ. გვ. 33); მიქცეული კედლად — მიქცეული კლდედ, კლდეთა, კლდე MQm; მ. კ. — A. (ნ. გვ. 115).

საერთო შეცდომა უნდა იყოს აგრეთვე შემდეგი: არა მიუშუა განხრწნადითა გვრგვნითა და პორფირითა, ვითარცა სიზმრითა და ნაოცნითა, უმრავლესად მღერად 101. უ მ რ ა ვ ლ ე ს ა დ, რომელიც ყველა ნუსხაშია, აზრობრივად გაუმართლებელია. შეიძლება დავუშვათ ვარაუდი, რომ აქ ნუსხურად დაწერილი დაქარაგმებული უ ზ რ უ ნ ვ ე ლ ა დ სიტყვა არის ცუდად ამოკითხული.

შემთხვევითი არ არის აგრეთვე რეალურ ისტორიულ პირთა, ბიბლიისა და სხვა თხზულებათა ლიტერატურულ გმირთა სახელების მრავალგვარი დამახინჯება ტექსტში.

ზემოთ მოყვანილი მსჯელობის საფუძველზე ცხადი ხდება, რომ ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის გასამართავად არ შეიძლება გამოცემის საფუძვლად ერთი რომელიმე ნუსხის ან თუნდაც ნუსხათა ჯგუფის აღება. უნდა შეინიშნოს, რომ ს. ყაუხჩიშვილიც, რომელიც მის მიერ გამოცემულ ტექსტში („ქართლის ცხოვრებაში“) ძირითადად მისდევს A-ს, ზოგიერთი ადგილებისათვის ირჩევს სხვა ნუსხათა იკითხვისებს და A-ში გამოტოვებული სიტყვები და წინადადებებიც ამ უკანასკნელთა მიხედვით შეაქვს, მაგალითად: იყო წყობად განმავალი რჩეული ორმოცი ათასი. ესენი განასრულნა ცხენებითა და საჭურველითა (ესენი... საჭურველითა — A), [ქც², გვ. 337] 48; აქუნდა ყოვლით კერძო მშვდობა და დაწყნარებე (და დაწყნარება — A) [ქც², გვ. 361]; 98; შემოიკრიბა გონება, კეთილად და გონიერად გამგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა (კეთილად... წმიდისა ART, D ნაკლ., — CMQm) აღიღო მაღლად თავი თჳსი (აღიღო... თჳსი CMQmRT,

D ნაკლ., — A; [ქც², გვ. 335] 43; და შექმნა გზა მშვიდობისა ყივჩაყთა-თვს და გამოიყვანა სიმრავლე ფრიად დიდი (ყივჩაყთათვს... დიდი CMQmRT, D ნაკლ., — A [ქც², გვ. 336]. 36. ტექსტის ამგვარად „შეკრე-ბა“ გვაძლევს არა ხელოვნურ ნაერთს, არამედ გამართულ იკითხვისებს, ასეთივე პროცედურის შედეგს ხშირად ვხედავთ ვახტანგის ნარედაქ-ციევ ტექსტში (ამის შესახებ მსჯელობა შემდეგ თავშია მოცემული).

ს. კაკაბაძეც, რომელიც „ქართლის ცხოვრების“ დასაწყისი ნაწი-ლების მიხედვით გამოყოფს ორ რედაქციას — CA და MQm ნუსხებში დაცულს, აღიარებს, რომ სხვადასხვა რედაქციის ნუსხათა გამოყე-ნების გარეშე „ქართლის ცხოვრების“ კრიტიკული ტექსტის გამო-ცემა არ შეიძლება [7, გვ. 56]. მით უმეტეს შეეხება ეს დავითის ის-ტორიკოსის თხზულებას, რომელიც ყველა ნუსხაში ერთი რედაქ-ციის ტექსტს წარმოადგენს. როგორც ზემოთ ითქვა, ეს გარემოება არ გამორიცხავს ნუსხათა ერთმანეთთან მეტ-ნაკლებ სიახლოვესა თუ მსგავსებას. ზემოთ მოყვანილი მონაცემები, აგრეთვე ლიტერატუ-რაში დაცული ცნობები ნუსხათა წარმომავლობის შესახებ საფუძ-ველს გვაძლევს დავითის ისტორიკოსის თხზულების მიხედვით წარ-მოვიდგინოთ შემდეგი სქემა:

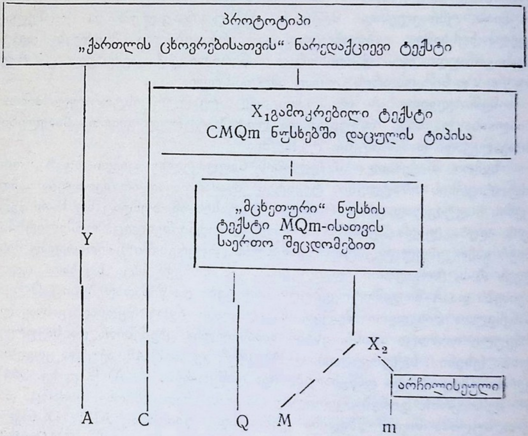

არსებულ ნუსხებში დადასტურებული რედაქციული ერთგვარობა დავითის ისტორიკოსის თხზულებისა არ გამორიცხავს იმის შესაძლებლობას, რომ „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ნაწილებში ამ თვალსაზრისით განსხვავებული სურათი გვქონდეს. ფილიაციის სხვადასხვა სტადიაზე შესაძლებელია ცალკეულ ნუსხაში ან ნუსხათა ჯგუფში რომელიმე თხზულების ტექსტის რედაქციული გადამუშავება და მასში მნიშვნელოვანი ცვლილებების შეტანა სხვებისაგან დამოუკიდებლად.

მეტად მნიშვნელოვანია იმის გარკვევა, ავტორისეულია ტექსტში მოცემული თარიღები, თუ ჩართულია „ქართლის ცხოვრების“ შემდგენელთა მიერ. ეს საკითხი ადრევე იყო დასმული ჩვენს ლიტერატურაში; ჯერ კიდევ თ. ჟორდანია [15, გვ. XXI და ქვემოთაც] ამტკიცებდა, რომ ქრონოლოგიური ცნობები „ქართლის ცხოვრების“ გარკვეულ ნაწილებში, მათ შორის „დავითის ცხოვრებაშიც“, გვიან შეტანილი უნდა ყოფილიყო; მისი აზრით, ეს ეხება იმ თარიღებსაც, რომლებიც მარიამ დედოფლისეულ ხელნაწერში მოიპოვება (სახელდობრ — დიდი თურქობისა — 1080 წ., დავითის გამეფებისა — 1089 წ. და გარდაცვალებისა — 1125 წ. გვ. XIV). დანარჩენი თარიღები მას ვახტანგის შეტანილად მიაჩნდა მის ნარედაქციევ ტექსტში. ამავე აზრისა იყო ე. თაყაიშვილიც [52,გვ. II, 88]. ანა დედოფლისეული ნუსხის აღმოჩენის შემდეგ ცხადი გახდა, რომ ქრონოლოგიური ცნობები ძველ ნუსხებშიც არის, რის გამოც ივ. ჯავახიშვილი წერდა: „ქრონოლოგიური ცნობებიც დავით აღმაშენებლის მეფობაში ვახტანგისა და მის მეცნიერთა შეტანილი არ არის“ [44, გვ. 315]. ივ. ჯავახიშვილის დასკვნა, რა თქმა უნდა, სავსებით სწორია, მაგრამ რჩება სხვა კითხვა: ეს ცნობები ძველ ნუსხებში ავტორისეულია თუ შემდგომი რედაქტორების შეტანილი?

ეს საკითხი შემდგომ შესწავლას მოითხოვს და მასზე დამარწმუნებელი პასუხის გაცემა ამჯერად ძნელია. შესაძლებელია, ფაქტების ანალიზის საფუძველზე მხოლოდ ზოგიერთი ვარაუდის გამოთქმა.

თხზულებაში სულ თორმეტი თარიღია: დიდი თურქობისა (1080 წ.), დავითის გამეფებისა (1089 წ.), ზედაზნის აღებისა (1003 და 1001), სამშვილდის აღებისა (1110 წ.), რუსთავის აღებისა (1115 წ.), თურქთა დამარცხებისა ტაო-კლარჯეთში (1116 წ.), მალიქის სიკვდილისა (1118 წ.), ბოტორასთან ბრძოლისა (1120 წ.), ხუნანის ბრძოლისა (1121 წ.). დიდგორის ბრძოლისა (1121 წ.), თბილისის აღებისა (1122 წ.), დავითის გარდაცვალებისა (1125 წ.), უკლებლად თორმეტივე მხოლოდ A-შია; ხელნაწერში შეცდომებია: დავითის გამეფების თარიღად მითითებულია ქრონიკონი სამოცდაცხრა (სამას ცხრის ნაცვლად, 16) და გარდაცვალებისად — სამას·ოცდახუთი (სამას ორმოცდახუთის ნაცვლად,

102). ყველა თარიღი სიტყვებით არის დაწერილი, ზედაზნის აღების თარიღი A-ში (სამას ოცდა სამი — ე. ი. 1103 წ.) განსხვავდება ვახტანგისეული ნუსხების თარიღისაგან — ტ҃ქა (321—1001 წ.). დანარჩენ ნუსხებში ეს თარიღი სულ არ არის აღნიშნული. ძველ ნუსხათაგან ყველაში (CAMQm) არის მხოლოდ სამი თარიღი — დიდი თურქობისა, დავითის გამეფებისა და გარდაცვალებისა. ეს სწორედ ის თარიღებია, რომლის არსებობას თ. ჟორდანია აღნიშნავდა M-ში: (1080, 1089 და 1125 წლები) [15, გვ. XIV]. დანარჩენი თარიღები არ არის არა მარტო M-ში, არამედ მასთან ერთად Qm-შიც.

C-ში განსხვავებული ვითარებაა: მასში ზემოთ დასახელებული სამი თარიღის გარდა, კიდევ ხუთია; ეს თარიღები, რომლებიც არ არის MQm-ში, C-ს ტექსტში A-საგან განსხვავებულად არის შეტანილი. ოდეს სამშუილდე და ძერნა აიღეს, ქრონიკონი იყო სამას ოცდაათი A; შდრ. C: ქარონიკონსა სამას ოცდა ათსა ოდეს სამშუილდე აიღეს (37—38); წაიღო... ჭყონდიდელი (!) რუსთავიცა... იყო ქრონიკონი სამას ოცდათხუთმეტი A; შდრ. C: ქარონიკონსა სამას ოცდათხუთმეტს წაიღო... 39; ტაო-კლარჯეთში თურქთა დამარცხების თარიღი A-ში ნაჩვენებია მათი განადგურების შემდეგ: უგრძნაულად დაესხა... უშიშად გულდებითა მსხდომარეთა ბასიანამდე და მთად კარმიფორისად, რამეთუ (!) ქრონიკონი იყო სამას ოცდა ათექუსმეტი; C-ში იგივე თარიღია ნაჩვენები სხვა ადგილას, ბევრად უფრო წინ: ქრონიკონსა სამას ოცდა თექუსმეტსა ტაოს ჩამოდგეს დიდნი თურქნი 39. A-ში თარიღი მოსდევს ცნობას მალიქისა და ალექსის სიკვდილის შესახებ: ვერ ცნეს ერთმან მეორისა სიკუდილი. ქრონიკონი იყო სამას ოცდათურამეტი; C-ში კი თარიღი წინ მიუძღვის ამავე ეპიზოდს: ქრონიკონსა სამას ოცდა თურამეტსა თუესა აგუისტოსსა მოკუდა სულტანი.. 41. ბოტორას აღების თხრობაში თარიღები, პირიქით, A-შია უფრო წინ: გულპყრობილ ყუნა იგინი. ქრონი[კონი] იყო სამას ორმოცი, შდრ. C: ჩამოდგეს ბოტორას... და დაიზამთრეს და ქარონიკონი იყო [.....] (რიცხვი ამოშლილია) 50. ზედაზნის აღებისა და ხუნანის ბრძოლის თარიღები C-ში არ არის (ისევე, როგორც MQm-ში); დიდგორის ბრძოლისა და თბილისის აღების ეპიზოდები, როგორც აღნიშნულია, C-ში გამოტოვებულია, ამიტომ ამ თარიღების შესახებ ვერაფერს ვიტყვით. ამრიგად, A-ში აღნიშნული თორმეტი თარიღის შესაბამისად, MQm-ში, როგორც უკვე აღვნიშნეთ — სამია, C-ში რვა (კიდევ ორი მოდის ტექსტის შეკვეცილ ნაწილზე).

ასეთი სხვადასხვაობა „ძველი ჯგუფის“ ნუსხებში ეჭვს ბადებს, რომ თარიღები თხზულებაში ავტორისეული არ არის. მხედველობაში ისიც არის მისაღები, რომ ავტორის თხრობის მანერასა და აღზევებულ სტილს ძნელად თუ შეიძლება შეუხამოთ თარიღები, რომლე-

ბიც ხელოვნურად ჩასმულის შთაბეჭდილებას ტოვებს. შეიძლებოდა ისიც დაგვეშვა, რომ ის თარიღები, რომლებიც ხუთივე ნუსხაშია — დიდი თურქობისა, დავითის გამეფებისა და გარდაცვალებისა, ავტორს ეკუთვნის; მაგრამ ესეც საეჭვოა. გასათვალისწინებელია ისიც, რომ თარიღები საკმაოდ უსისტემოდ არის ტექსტში მითითებული. არ არის აღნიშნული ავტორის თვალსაზრისით ისეთი დიდი მოვლენების თარიღები, როგორიცაა: რუის-ურბნისის კრება, ურჩი ბარონების განადგურება, გელათის მშენებლობის დაწყება, ყივჩაყთა გადმოსახლება საქართველოში და სხვ. თხზულებაში მოცემულ თარიღთაგან ზოგიერთი, მართალია, უდიდესი მნიშვნელობის მოვლენებს ეხება (დიდგორის ბრძოლისა, თბილისის აღებისა); მაგრამ ძნელია თქმა, რომ სხვა ბრძოლები, რომელთა თარიღები თხზულების ნუსხებშია დასახელებული, უფრო მნიშვნელოვანია, ვიდრე თარიღის აღუნიშნავად დატოვებულები; ამიტომ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ თარიღების ერთი ნაწილი თხზულებაში შეტანილია ადრეული რედაქტორის მიერ, რომელმაც ნაწარმოებს რედაქცია გაუკეთა „ქართლის ცხოვრების" კრებულში შესატანად. მას დაუთარიღებია ზოგი მოვლენა, თუ მისი თარიღის გარკვევა შესაძლებელი იყო მის ხელთ მყოფი ისტორიული წყაროების მიხედვით (ისიც არის მხედველობაში მისაღები, რომ ავტორს, დავითის თანამედროვეს, მის მიერ აღწერილი ყველა ამბის თარიღები ეცოდინებოდა). არც ის არის გამორიცხული, რომ სხვადასხვა ნუსხათათვის სხვადასხვა წყარო ვივარაუდოთ იმ სხვაობის მიხედვით, რომელიც თარიღების სხვადასხვა ოდენობაშია გამოვლინებული. მეცამეტე თარიღი ანისის აღებისა (1124 წ.) D-ში აშკარა ჩანართია.

დასასრულ, უნდა შევეხოთ თხზულების დასაწყისის საკითხს. ბოლო დრომდე საყოველთაოდ იყო მიღებული აზრი, რომ იგი ნაწარმოებს ჩამოაცილეს „ქართლის ცხოვრებაში" შეტანისას. ივ. ჯავახიშვილი სრულიად მართებულად აღნიშნავდა, რომ შეუძლებელია სრული ტექსტის შემცველი თხზულება იმგვარად დაიწყოს, როგორც იგი დღეს იწყება [46, გვ. 210]. მართლაც, პირველივე სიტყვები: (ა მ ი ს შ ე მ დ გ ო მ ა დ) მიანიშნებს, რომ ავტორი გულისხმობს რაღაც მოვლენებს, რომელთა შესახებ უწინარესად იყო საუბარი. გამოითქვა მოსაზრებაც, რომ „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი", საგანგებოდ დაიწერა „ქართლის ცხოვრებისათვის" [9, გვ. 37, 39; 47, გვ. 25, 27]. ეს მოსაზრება გაშლილი და საბუთებით შემაგრებული არ არის, ამიტომ ძნელია მის ავტორთან კამათი; აღვნიშნავთ მხოლოდ, რომ ივ. ჯავახიშვილის მოსაზრება უფრო სამართლიანად მიგვაჩნია. თუ დავითის ისტორია წინამავალი თხრობის გასაგრძელებლად არის დაწერილი, მაშინ მისი ტექსტი ამ თხრობას პირდაპირ უნდა აგრძელებდეს.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ნამდვილად კი ისტორიკოსის თხზულების დასაწყისში გამეორებულია ზოგიერთი ამბავი, რომელიც წინამავალ ნაწარმოებში უკვე არის ნახსენები: „მატიანე ქართლისაჲ“ მოგვითხრობს: და მოვიდა სულტანი მალიქშა მტერად ყოველთა ქრისტიანეთა. მიაგება ივანე ძე მისი ლიპარიტ წინა, შეაწყნარა სულტანსა, და დაყო მის თანა მცირედნი ხანნი და გამოეპარა. და მოვიდა სულტანი და მოადგა სამშჳლდესა და წარუღო სამშჳლდე. და ტყუე იქმნა ივანე... შემდგომად მცირედისა ხანისა შეკრბა სარანგი ყოველითა ლაშქრითა... განაძლიერა ღმერთმან გიორგი მეფე... მიუჴდა ზედა ფარცხისს ქვემოთ, და იოტა ბანაკი სარანგისი... [ქც², გვ. 316—317]. ამის შემდეგ მოთხრობილია გიორგის მიერ კარის აღება. აქედან ჩანს, რომ ერთი თხზულების ბოლო და მეორის დასაწყისი ერთმანეთს მორგებული არ არის, ცუდადაა „გადაკერებული“. „ცხორებაჲ დავითისი“ რომ წინამავალის უშუალო გაგრძელებად იყოს ჩაფიქრებული, ასეთ შეუსაბამობას ავტორი უთუოდ აღარ დაუშვებდა. გარდა ამისა, დავითის მემატიანის თხზულება მკვეთრად გამოხატული ინდივიდუალობის გამომავლინებელი ნაწარმოებია; თავისი კომპოზიციით და სტილით იგი უფრო სახოტბო თხზულებაა, ვიდრე ისტორიულ ანალებში შესატანად დაწერილი მშრალი ქრონიკა; ამ მხრივ იგი უფრო მეტ მსგავსებას იჩენს ისეთ თხზულებასთან, როგორიც არის „იოანესა და ეფთჳმეს ცხოვრება“, რომელიც გარკვეულ პირთა ცხოვრებასა და „მოქალაქობას“ გადმოგვცემს და რეალურ ისტორიულ ფაქტებთან ერთად ჭარბად შეიცავს მათ პირადულ თვისებათა შესხმა-ქებას. ქართული მწერლობის კლასიკურ პერიოდში ასეთ ნაწარმოებებს თავისი საკუთარი სტრუქტურა აქვთ, მათთვის სავალდებულო კომპოზიციის კანონებს ემორჩილებიან.ამ სტრუქტურის ერთ-ერთ აუცილებელ ნაწილს წარმოადგენს შესავალი; თუ რამოდენა იყო იგი „დავითის ცხოვრებაში“, ან რა მოვლენები იყო შიგ აღწერილი — ამის შესახებ, სამწუხაროდ, დღეს რაიმეს თქმა ძნელია.

იგივე უნდა ითქვას თხზულების პირვანდელი სათაურის შესახებ. მისი დღევანდელი სათაური, როგორც ცნობილია, მეტ-ნაკლებად პირობითია. A (და C-შიც) უსათაურო თხზულებას MQ-ში სათაურად მხოლოდ ც ხ ო რ ე ბ ა მ ე ფ ე თ-მ ე ფ ი ს ა აქვს. m-ში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ამას ემატება გ ი ო რ გ ი ს ი. შეიძლება დავუშვათ, რომ MQ-ის სათაური პირვანდელი (ალბათ ვრცელი) სათაურის ნაწილია, მაგრამ ეს მოსაზრება მხოლოდ ვარაუდის დონეზე რჩება.

VI. ვახტანგის ნარედაქციევი ტექსტის რაობისათვის

ვახტანგ მეექვსისა და მის „სწავლულ კაცთა“ მუშაობა „ქართლის ცხოვრების“ ტექსტზე სპეციალურ ლიტერატურაში არა ერთგზის

არის განხილული. მეტად საყურადღებო დებულებები, რომელთაც დღესაც არ დაუკარგავთ თავისი მნიშვნელობა, გამოთქვა ჯერ კიდევ ე. თაყაიშვილმა [152, გვ. 34—114]. ამის შემდეგ მრავალი მნიშვნელოვანი მოსაზრება იქნა გამოქვეყნებული „ქართლის ცხოვრების“ ვახტანგისეული რედაქციის შესახებ, მაგრამ ისინი უმეტესად ეხება „ქართლის ცხოვრების“ სხვა ნაწილებს. საგანგებოდ არავის შეუსწავლია, თუ რა ხასიათისა არის „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ ვახტანგის დამუშავებულ ნუსხებში. ამ მხრივ გამონაკლისია ქ. გრიგოლიას მიერ მოკლედ აღნიშნული თარიღები დავითის ცხოვრებაში [5, გვ. 221]. უნდა ითქვას, რომ იმ ექვს ნიშანთაგან, რომელთაც ქ. გრიგოლია ვახტანგისეული რედაქციისათვის დამახასიათებლად მიიჩნევს, „დავითის ცხოვრებას“ საზოგადოდ მხოლოდ სამი შეიძლება შეეხებოდეს: ტექსტის დაყოფა-დასათაურება მეფეთა ზეობის მიხედვით, ჩანართების არსებობა თუ უქონლობა, ტექსტის გამართვა-გასწორება. კარგად არის ცნობილი, რომ დასათაურება თხზულებისა ვახტანგის ნასწორებ თუ მათგან მომდინარე ნუსხებში ისევე, როგორც სხვა თხზულებათა სათაურებში, გავრცობილია. ეს ჩანს ზემოთ, ხელნაწერთა აღწერილობაშიც. თხზულების ტექსტი ვახტანგისეული რედაქციის ნუსხებში კი საგანგებო შესწავლას მოითხოვს.

დაკვირვება ვახტანგისეული რედაქციის ადრეულ (RDT) ნუსხებზე გვიჩვენებს, რომ ტექსტში არსად არ არის სამივე ნუსხისათვის საერთო მნიშვნელოვანი ჩანართი, რომელიც შეიძლება უცნობი წყაროდან მომდინარედ ან თვით ვახტანგის ჩამატებულად მიგვეჩნია (ჩანართი კატრონიკე დედოფლის საფლავის მონახულების შესახებ არის, როგორც ცნობილია, მხოლოდ D-ში). კიდევ მეტი: RDT ნუსხათა ტექსტის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ მათში საერთოდ არ არის ჩვენთვის ცნობილ ძველ ნუსხათა იკითხვისთაგან განსხვავებული ცოტად თუ ბევრად მნიშვნელოვანი იკითხვისები. არსებულ სხვაობათა რიცხვი მინიმალურია.

ფრაზა, რომ გელათის ტაძარი ყველამ შეიძლება იხილოს, A-ში ასეა გადმოცემული: რომელსა აწ თანა-მოწმობით ხედვენ თუალნი ყოველთანი, შდრ.: რომელსა თანა-მოწმედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი CMQm. RDT იმეორებს უკანასკნელ იკითხვისს, ორი სიტყვის დამატებით: ...თუალნი ყოველთა ჴორციელთა მხედველთანი 30; ადგილთა ყუავილოვანთა CAMQm] მწუანვილოვანთა RT (D ნაკლულია) 37; თვთ მივიდის] ხოლო თვთ მივიდის RDT 34; მითვე დიდებითა ადიდა] მითვე დიდებითა ამყოფა 20; ცხენსა (ციხესა A)] ცხენზედა RT, D ნაკლულია 50; განბრძნდა უმეტეს] განბრძნდა უფროს RDT 75. განმკითხველნი CA, გამომკითხველნი MQm] გამკითხვარნი RDT 83. მეტომეთა თჳსთა ზედანი

(ზანი A) ჭირნი] მეტომეთა თჳსთა ზ ა რ ნ ი ჭირნი RDT, ალბათ, A-ს გავლენით 57. საკუთარი სახელი ა ს ა თ (—C, ასა A, სათ Q, სათა Mm) RDT-ში ა ს ა მ ფორმითაა მოცემული 40.

ამგვარ სხვაობათა მიხედვით, რა თქმა უნდა, გაჭირდებოდა იმის თქმა, რომ ვახტანგს ხელთ ჰქონდა „დავითის ცხოვრების“ სხვა, ჩვენთვის უცნობი წყაროები (თუმცა ეს არ გამორიცხავს ასეთ შესაძლებლობას „ქართლის ცხოვრებაში“ შესულ სხვა თხზულებათათვის). აქაიქ RDT ნუსხებში გვხვდება ადრეულ ნუსხებში დადასტურებულ გვიანდელ ან მცდარ ენობრივ ფორმათა სანაცვლოდ სწორი ენობრივი ფორმები; მაგრამ ვერც მათ მიხედვით დავასკვნით, რომ ვახტანგს ადრეული, სწორი და ჩვენთვის ცნობილთაგან განსხვავებული დედნები ჰქონდა; მორფოლოგიურ ფორმათა უმეტესობა RDT ნუსხებში ისეთივე სიჭრელეს გვიჩვენებს, როგორც ადრინდელებში. ვახტანგს ზოგი რამ შეეძლო გაესწორებინა და გაუსწორებია კიდევაც, მაგრამ დაკვირვება მის მიერ გამოცემულ „ვეფხისტყაოსნის“ ტექსტზე გვიჩვენებს, რომ უმეტესად მას უცვლელად გადმოაქვს ნუსხებიდან შერჩეული ენობრივი ფორმები [33, გვ. 380]. ასევე იქცევა იგი აქაც.

ვახტანგს რომ ჩვენთვის უცნობი ადრეული წყაროები არ ჰქონია ხელთ, იმითაც მტკიცდება, რომ მის ტექსტში განმეორებულია ყველა ჩვენთვის ცნობილ ნუსხათათვის საერთო შეცდომები: ს ა ნ თ ლ ი თ ა (ნ. ზემოთ, გვ. 55), თურქ ამირათა სახელების დამახინჯებული ფორმები (ნ. გვ. 36), მცდარი იკითხვისი ბ ა გ რ ა ტ ე უ ლ ნ ი (ნ. გვ. 45) და სხვ.

RDT ნუსხებში თხზულების ტექსტი ერთგვაროვანია, იგი რაიმე მნიშვნელოვან რედაქციულ სხვაობას არ გვიჩვენებს (ორთოგრაფიულ და ენობრივ სხვაობათა გარდა). ჩანართები, რომლებიც R-ში აშიაზეა შეტანილი, ხოლო D-ში შიგ ტექსტში, ამ ერთგვაროვნებას კიდევ უფრო ამტკიცებენ (ნ. ზემოთ, ხელნაწერთა აღწერილობაში).

ერთი შეხედვით, შესაძლებელია მოგვეჩვენოს, რომ ტექსტი ჯანაშვილისეულ (D) ხელნაწერში რედაქციულ სხვაობას გამოავლენს: ამ ნუსხაში საკმაოდ ხშირად სიტყვებია ჩამატებული (ზოგიერთი ასეთი შემთხვევა ნაჩვენებია ზემოთ, ხელნაწერის დახასიათებისას), მაგრამ ეს ჩამატებები შინაარსს სრულიად არ ცვლის და ნართულია მხოლოდ თხრობის დასაკონკრეტებლად. მაგალითად: იწყეს ტყუეობად ჩ უ ე ნ ქრისტეანეთა 3; ესმა მათგან ს ი ტ ყ უ ა ე ს ე ვითარმედ 5; მისცა მ ა თ 11; ესრეთ მ ე ო ტ ა დ განიბნივნეს თჳსთა ქუეყანათა შ ი ნ ა 38; შ ე მ დ გ ო მ ა დ ა მ ი ს ა კ უ ა ლ ა დ წარიღო 39; ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუებელი მ ს გ ა ვ ს ი მ ე ფ ი ს ა დ ა ვ ი თ ი ს ი 70; მ ი ს ა შ ე მ დ გ ო მ ა დ აღიხუნა მეფემან დ ა ვ ი თ 27; წარმოიღო ნ ა ტ ყ უ ე ნ ა ვ ი მ ა თ ი ურიცხჳ 51; და მ უ ნ ი თ ჩამოვლო 51; მეორესა წელსა დ ა ვ ი თ მ ე ფ ე მ ა ნ 40; ეძუნე-

ბოდა სულსა ამის მეფის დავითისსა 72; მაშინ გულდებით ხამოდგეს 52 და სხვ.

თხრობა რუის-ურბნისის კრების შესახებ D-ში ორიოდე წინადადებით არის გავრცობილი: როდესაც უდირს ღვდელთმთავართ[illegible]ვებაზეა ლაპარაკი, D უმატებს სიტყვებს: ა[ღ] ამისთვს არა[illegible]სა წარჩინებულობასა და შეჩუენებით განაძეს 25. ეს ფრაზა ტექსტს არაფერს მატებს, რადგან ზემოთ უკვე არის ნათქვამი, რომ ისინი განკუეთნეს და შეაჩუენნეს.

ძეგლის წერის დადებაზე ისტორიკოსი წერს: და ესეცა მიმსგავსებულად დიდისა კოსტანტინესა აღასრულა მეფემან დავით 26. ამ სიტყვებს D უმატებს: უწინარეს ყოველთა კეთილთა საქმეთა თჳსთა. ეს სიტყვები შეტანილია გამოცემაში [ქც², გვ. 328]; ამ იკითხვისს არცერთი სხვა ნუსხა მხარს არ უჭერს; იგი არც ფაქტობრივ არის სწორი და ალბათ მხოლოდ იმისთვის არის ჩართული გადამწერის მიერ, რომ კიდევ უფრო წარმოაჩინოს დავითის ღვთისმოსაობა. ამავე მიზნითაა გავრცობილი ადგილი, სადაც დავითის ქველმოქმედებაზეა ლაპარაკი: ხოლო წყალობაჲ გლახაკთაჲ, შეწყალებაჲ ქურივთა, ობოლთა და დავრდომილთანი ესეოდენი აქუნდა 80.

აქა-იქ D-ში სიტყვათა რიგია შეცვლილი, ან ამა თუ იმ წინადადების აზრი თავისი სიტყვებით აქვს გადმოცემული: რაოდენნი ჯიდნი მდინარეთა სასტიკთა ზედა] რაოდენთა სასტიკთა მდინარეთა ზედან ჯიდნი განჯიდნა D 82.

ამრიგად, D-ს იკითხვისები, რომლებიც ნუსხის ინდივიდუალურ თავისებურებას წარმოადგენს, არ გვაძლევს უფლებას დავასკვნათ, რომ მასში ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი RT-ს ტექსტისაგან არის განსხვავებული; სამივეში შემონახული რედაქციის თვალსაზრისით ერთგვაროვანია.

უფრო რთულია გარკვევა, თუ რა მიმართებაშია RDT ნუსხებში დაცული ისტორიკოსის თხზულების ტექსტი უფრო ადრეული ნუსხების ტექსტთან. ამ საკითხის გარკვევა საშუალებას მოგვცემს გავცეთ პასუხი კითხვაზე: — წარმოადგენს თუ არა ვახტანგის ხელში გავლილი თხზულების ტექსტი ნაწარმოებისა ცალკე დამოუკიდებელ რედაქციას?

ვახტანგისეულ ნუსხათა დამოკიდებულების შესახებ ძველ ნუსხებთან, როგორც ცნობილია, სპეციალურ ლიტერატურაში საკმაოდ ბევრი რამ არის გარკვეული; აღნიშნულია, რომ მარიამ დედოფლისეული ხელნაწერი ვახტანგს ადრევე ჰქონია ხელთ; ე. თაყაიშვილი ამის საბუთად იმოწმებს ვახტანგის ხელით შესრულებულ მინაწერებს მის კიდეებზე [52, გვ. 92]. კ. გრიგოლიას აზრით, ეს ხელნაწერი „ის სახელმძღვანელო წიგნი უნდა ყოფილიყო, რომლის მიხედვითაც

ის სამშობლო ქვეყნის ისტორიას ეცნობოდა და სწავლობდა" [5, გვ. 116]. გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრება, რომ ვახტანგი ანასეულ ნუსხასაც იცნობდა. კ. გრიგოლია მიუთითებს: „ამ უკანასკნელ ხანებში პროფ. ს. ყაუხჩიშვილმა გამოარკვია, რომ კომისიას თავისი სარედაქტორო მოღვაწეობის დროს ქართლის ცხოვრების ანა დედოფლისეული ხელნაწერიც ჰქონია ხელთ და შესწორება-ჩანართების ერთი წყება მას სწორედ იქიდან ამოუღია [5, გვ. 208]. აქ იგულისხმება, როგორც ჩანს, ს. ყაუხჩიშვილის მიერ ჩატარებული შედარება A, M და B ნუსხებისა [76, გვ. LXXIII—LXXXI], რომლის შესახებ თვითონ ს. ყაუხჩიშვილი ასე წერს: „ანასეული ხელნაწერის ეს ღირებულება მუდამ თვალწინ უნდა გვქონდეს, როდესაც ვადასებთ „ქართლის ცხოვრების" ნუსხებს: XVIII ს. ნუსხებში ხშირია ისეთი ვარიანტები, რომლებიც მარიამისეულს ნუსხაში არ მოიპოვება, მაგრამ ეს როდი ნიშნავს იმას, რომ ეს ვარიანტები XVII ს. რედაქტორთა ნახელავია: ისინი მოიპოვება უკვე ანასეულ ნუსხაში" [76, გვ. LXIII].

სამწუხაროდ, ს. ყაუხჩიშვილს „დავითის ცხოვრებიდან" შედარების არცერთი მაგალითი არ აქვს მოყვანილი. ამავე დროს დასაშვებია შესაძლებლობა, რომ ცალკეული თხზულებები ვახტანგის მიერ სხვადასხვაგვარად ყოფილიყო რედაქტირებული, ამ გარემოების განმსაზღვრელი ფაქტორები შეიძლებოდა ყოფილიყო (და იყო კიდევაც) არა მარტო ახალი წყაროების ქონება თუ უქონლობა; „ქართლის ცხოვრებაში" შეტანილი ცალკეული თხზულებებისათვის მნიშვნელოვანი უნდა ყოფილიყო ზოგიერთი სხვა მომენტიც (ცალკეული ნაწილების გადამუშავებისა თუ შევსების აუცილებლობის შეგრძნება იდეოლოგიური მოსაზრებების გამო და სხვა).

RDT ნუსხებზე დაკვირვება ცხადყოფს, რომ ტექსტის რედაქციისათვის მართლაც გამოყენებულია M და A (ან მათი ტიპის სხვა ნუსხები). ვახტანგის ხელში გავლილ ნუსხათა იკითხვისები ყოველთვის გადმოღებულია რომელიმე ძველი ნუსხიდან, ოღონდ, RDT მთლიანად არცერთ მათგანს არ მიჰყვება: ვახტანგს მის ხელთ მყოფი სხვადასხვა ხელნაწერიდან შეურჩევია მისი თვალსაზრისით საუკეთესო ვარიანტები.

ზემოთ ნაჩვენები იყო, რომ თხზულების ბოლო A-ში შემოკლებულია (გვ. 137). ასევეა იგი „გამოკრეჭილი" (უმნიშვნელო ვარიანტებით) RTD-ში. დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდშიც RTD-ში განმეორებულია თხრობის ის არასწორი თანმიმდევრობა, რომელიც A-შია (ნ. ზემოთ, გვ. 98) უკვე ეს ორი მაგალითი ამტკიცებს, რომ ანასეული ნუსხა (ან მისი ტიპის სხვა ხელნაწერი) გამოყენებული იყო ვახტანგის მიერ.

რუის-ურბნისის კრების აღწერილობაშიც (ნ. ზემოთ, გვ. 135). ‹DT A-ს მისდევს: უღირსად გამოჩინებულნი განქუეთნეს და შეაჩუენნეს და (ARDT, — CMQm) გარდამოსთხინეს საყდართაგან (+ და შეაჩუენნეს D) დაღათუ ძნელოა [illegible] CMQm) იყო ესე (+ ნათესავთა მათთა ძლიერებითა CMQm), რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი (+ ა̃დ არა მიჰრიდეს წარჩინებულებასა მათსა და შეჩუენებით განაძეს D), რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები (ARDT, — CMQm) და მათ წილ ჭეშმარიტნი და სათნონი ღმრთისანი (ARDT — CMQm) მწყემსნი დაადგინნეს 25.

RT (D-ს აქ ფურცლები აკლია) იმეორებს სიტყვებს, რომლებიც A-ში არის, CMQm-ში კი გამოტოვებულია: და ვითა ლომი შეუზახებდა (-ძახ. RT) ჴმითა მაღლითა და ვითა გრიგალი მი-და-მოიქცეოდა 28.

ასეთივე მაგალითია: უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვალად ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, აღიდნეს, რაჲ უსამართლო (ARDT, — MQm, C ნაკლულია) ქმნეს 95. და თუ სადა (სადათ A) პოვა სამეფო თჳსი სიმდაბლედ შთასრული და თუ ადა სიმაღლედ აღიყვანა 67. ამ მაგალითში MQm-ში აშკარა შეცდომაა, რადგან შთასრული — სიმაღლედ სიტყვების გამოტოვება აზრსაც არღვევს და ავტორის სტილისათვის დამახასიათებელ შეპირისპირებასაც სპობს. სიტყვები, რომლებიც არ არის MQm-ში, RDT-ში მისდევს A-ს იკითხვისს. A-ს მისდევს იკითხვისი: ღმერთმან გულთმეცნიერმან (—CM Qm), მაგრამ მომდევნო სიტყვა CMQm-ს: უძლმან მცველმან ისრაელისამან 26.

სხვა შემთხვევაში RDT-ში არ არის სიტყვები, რომლებიც A-შია გამოტოვებული: ვინ ჯეროვნად წარმოთქუნეს (ARDT, წარმოაჩინნეს/—ნნა CMQm) პატივის პყრობანი მონაზონთანი, სიმდაბლით შემთხუევანი და მოკითხვანი (CMQm, — ARDT) 84.

მოვიყვანთ კიდევ რამდენიმე მაგალითს, როდესაც ვახტანგისეული ნუსხები იმეორებენ A-ს (ზოგჯერ CA-ს) იკითხვისებს:

ARDT	CMQm
შეუამდგომლად მიმცემი	შეუა-შემომღებელი C, შეუა-შემოღებული MQm 20;
უშიშად გულდებითა მსხდომარეთა	სასოებით მსხდომარეთა 39;
მოუწერა წიგნი და ჰრქუა (მოჰრქუა RT)...	ეყუედრა წიგნითა
ბრძანებასავე მისსა თანა	უმყის სიტყჳსა MQm, C ნაკლ. 58;

მსწრაფლ შევიდა ARDT, შევიდა C	შეივლტოდა 59;
მწიგნობარნი	მეწიგნენი 62;
შეუძლოს თხრობად	მსახუროს თხრობითა ([illegible]თა C) 78;
განმარისხებელი	საძულელი C, საძულველნი Q, სძლენი (!) Mm 79;
საფლავი უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი	ს. მეუფისა 80;
მღელვარისა ზღუისაგან	ზღვსა მრავალმღელვარობისაგან 98.

გვაქვს საწინააღმდეგო მაგალითებიც: ვახტანგს უპირატესობა მიუცია იმ ვარიანტთათვის, რომლებიც A-საგან განსხვავებულია (და ახლოა CMQm-თან). მათგან აღსანიშნავია იკითხვისები RDT-ში, რომლებიც სულ არ არის A-ში: და იქმნა გლოვაჲ ფრიადი შორის მათსა CMQm RDT, — A 53; აიყარა ველთაჲთ, ს ა დ ა დ გ ა 59; პირველ ყოფილნი მეფენი, მ ს ა ჯ უ ლ ნ ი 77; განაღა სადამე ლაშქრობასა 42; A-ში გამოტოვებულია სიტყვები: და ყივჩაყნი ოდენ ალთუალულ იყვნეს მაშინ და იპოვა შემბმელი კაცი ორმეოცდაათი ათასი. და ეუწყა რა სულტანსა 58. RDT-ში კი ეს იკითხვისი არის. საკმაოდ ბევრი იკითხვისი RDT-ში CMQm-ისას იმეორებს:

A	CMQmRDT
სამშუილდეს	სამშვილდის ბარსა 1;
მკჳდრთა ქუეყანისათა	მ. ქართლისათა 7;
სახარებითა	სახიერებითა 10;
უფლისათა	უფლისა ბრძანებათასა 13;
აღდგომასა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესსა	ა. მეუფისასა 14;
სჯულთა საღმრთოთა	ს. ღმრთისათა პყრობისა 24;
განემზადოს	განეკრძალოს 24;
მთავართაგანი	მრავალთაგანი RT, D ნაკლულია 28;
ბრძანა მეფემან წარსვლა	იძულა C (აიძულა MQmRT, D ნაკლ) მეფე წარსლვად 45.

RDT-ში ზოგიერთი მცდარი ფორმა, რომელიც A-შია, გასწორებულია: სასანთლენი და კ ი დ ე ლ ნ ი A, შდრ. სწორი ს ა კ ი დ ე ლ ნ ი RDT, CMQm 31; ესეოდენ შ ე ი ყ უ ა რ ნ ა (=CMQm) და შეითვსნა, შდრ.: შ ე ი პ ყ რ ნ ა A 69; ქუხეთის აოხრება A-ში შეცდომითაა გადმოცემული: რომელი მ ო უ ჯ დ ა მუნ დღენდელად. RDT-ში ეს სიტყვა გასწორებულია: მ ო ო ჯ რ დ ა (=CMQm), თუმცა შემდეგი მცდარი იკითხვისი A-სი RDT-ში დატოვებულია: მუნ დღეინდელად, შდრ. დღენდელად (მოდღენდელად C); ამას RDT-ში, კვლავ M-ს მიხედვით, მოსდევს: დღედმდე 11.

A-ში დამახინჯებულია თხრობა ბრძოლაში დაღვრილი სისხლის შესახებ: დაითხია დამტკნარებული სისხლი და რამეთუ ჩუენთუის მისგან გამოდენასა ვაყენებდით. ეს ადგილი RT-ში (D-ს ფურცლები აკლია) A-ს არ მისდევს: დაითხია ესეოდენისა მტკნარისა სისხლისა შეყინებულისა, რომელსა პირველ განხილვისა თვთ მისგან ვგონებდით გამოსრულად CMQmRT 28.

ვახტანგის მიერ A და M ტიპის ნუსხათა გამოყენება კარგად ჩანს, თუ დავუკვირდებით ტექსტის მოზრდილ მონაკვეთებს, სადაც იკითხვისები ხან ერთი ტიპისაა, ხან კი მეორისა:

შემოიკრიბა გონება კ ე თ ი ლ ა დ დ ა გ ო ნ ი ე რ ა დ გ ა მ გ ო ნ ე, ვ ი თ ა რ ც ა დ ა ვ ი თ ს უ ლ ი ს ა მ ი ე რ წ მ ი დ ი ს ა (ART, D-ს ფურცლები აკლია, — CMQm) ა ღ ი ღ ო მ ა ღ ლ ა დ თ ა ვ ი თ ჳ ს ი (CMQmRT, — A) 43.

ზემოთ (ნ. გვ 87) ნაჩვენები იყო CMQm და A-ს ტექსტის სხვაობა იმ მონაკვეთში, სადაც ალსართანია დახასიათებული. ამ მონაკვეთის დასაწყისში RDT მისდევს A-ს: რომელსა (და რომელსა RT) არა რა (რაჲ D) ქონდეს (ჰქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (— ისა RDT) არამედ იყო... უსჯულო და ყოვლად (და ყ´ლ — RDT) უმეცრად უსამართლო ARDT. მაგრამ მომდევნო ნაწილი ამ დახასიათებისა A-ში აღარ არის, RDT კი, CMQm-ის მსგავსად, გვაძლევს მას: და ყოვლად წინაუკმო მამის ძმისა მისისა 23.

მტრის სისხლით ტანისამოსშეღებილი მეფის შესახებ ნათქვამია: წიაღნი აღსავსედ ეტჳრთნეს CMQm, წელნი აღსავსედ ესხნეს A; შდრ.: წელნი აღსავსედ ეტჳრთნეს RT, D ნაკლულია 28.

ამ მაგალითებიდან ცხადია, რომ ვახტანგი აწარმოებდა ისტორიკოსის თხზულების ტექსტის რედაქტირებას მხოლოდ ჩვენთვის ცნობილი ტიპის ნუსხების მიხედვით.

ვახტანგის დამუშავებულ ტექსტში შეცდომებიც არის. მის მიერ შერჩეული ვარიანტები ყოველთვის გამართლებული არაა: არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნა ხუთნი ქ ა ლ ა ქ ნ ი 95. გამეორებულია A-ს მცდარი იკითხვისი, შდრ. ქანქარნი M (და CQm). ასეთივე

მაგალითებია: სათნოებათა მ ი ე რ მიხედვად ARDT, შდრ. სწორი მ ი მ ა რ თ CMQm 67; ოდეს ყურნი დაშურიან, ს მ ე ნ ი ლ ნ ი ანაც-ვალნის ARDT, შდრ. სასმენელნი CMQm 69; მრავალნი განპატიჟე-ბულცა იყვნეს და მ ა ხ ლ ო ბ ე ლ ARDT შდრ. მხილებულ CMQm 86; ტფილისი იყო ოდეს არა ე რ თ ჯ ე რ... შ ე მ ო ყ ვ ა ნ ე ბ უ ლ იყო უღელსა ქუეშე მორჩილებისასა ARDT, შდრ... ჯერეთ... შემოყენებულ CMQm 72; ყოველთა ჟამთა წმიდითა პირითა და განსწავლულითა გო-ნებითა უხრწნელთა ქრისტეს საიდუმლოთა 79. RDT-ში ისევე, რო-გორც A-ში, გამოტოვებულია ზმნა: მ ი ი ღ ე ბ დ ა (არის CMQm-ში); თუთ ს ა ხ ე ლ ი თ ა უ ფ ლ ი ს ა თ ა და მღდელთაგან გამოვიდოდა... უსჯულოება ART (D-ში წ-ბა გამოტოვებულია), შდრ.: სახლით უფლი-სათ CMQm 24; დიმიტრი, სახელით ოდენ ცვალებული მ ა რ ა დ ღ ე გარდამონასახი ARDT. მ ა რ ა დ ღ ე (ასევეა გამოცემაში) მცდარი იკითხვისია, შდრ. ძე CMQm; აქვე, დემეტრეს დახასიათებისას, ARDT-ში გამოტოვებულია ძ ი რ თ ა: შდრ. ყოვლითურთ მსგავსი მამულთა ძირთა CMQm; დემეტრეს დახასიათების ბოლოც A-ს მიხედვით არის გამართული: დაადგა თავსა გჳრგჳნი შუენიერი ARDT, შდრ. თავსა შუენიერსა გჳრგჳნი 102. პირველ მეფეთა ყოფილთა ARDT, შდრ. პირ-ველ ყოფილთა მეფეთა CMQm 75.

ყველაფერი ეს მოწმობს, რომ ვახტანგს ხელთ ჰქონდა ჩვენთვის ნაცნობი ნუსხები ან მათი მსგავსი. სხვა წყარო მის მიერ დამუშავე-ბული „დავითის ცხოვრებისათვის“ საგულვებელი არ არის.

ვახტანგის მუშაობა რედაქტორული ხასიათისაა. ვახტანგს რო-გორც სხვა წყაროებიდან არაფერი შეუტანია, არც თავისი ჩაუმატე-ბია რაიმე — გარდა იმისა, რაც უკვე ცნობილია (სათაურები და სხვ.)

შეიძლება თუ არა RDT ნუსხებში დაცული ტექსტი ცალკე დამოუკიდებელ რედაქციად ვცნოთ? იგი „ვახტანგის რედაქცია“ იმ-დენად არის, რამდენადაც ტექსტი მისი თუ მისი „სწავლულ კაცთა“ კომისიის დამუშავებულია; მაგრამ იგი არ არის ახალი, დამოუკიდე-ბელი რედაქცია თხზულებისა; ეს არის ვახტანგის მიერ შეძლებისა-მებრ დადგენილი კრიტიკული ტექსტი. ასეთივე დასკვნა ადრევე გა-აკეთა ა. შანიძემ ვახტანგისეული „ვეფხისტყაოსნის“ შესახებ [27, გვ. 83].

ჩვენ ზემოთ ვაჩვენეთ, რომ ყველა ძველ ნუსხაში „ცხოვრებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“ მხოლოდ ერთი რედაქციითაა წარმოდგე-ნილი. ვახტანგს ხელთ ჰქონდა ესენი ან მსგავსი ნუსხები. ამდენად მისი ცდა სხვადასხვა ნუსხათა მიხედვით ისტორიკოსის თხზულების პირველადი ტექსტის დადგენისა პრინციპულად სწორია. ვახტანგის მუშაობა ამ თხზულების ფარგლებში გულისხმობდა უმთავრესად ნუს-ხებიდან ისეთი ვარიანტების შერჩევას, რომელსაც ნაწარმოები ნა-

თელი და გასაგები უნდა გაეხადა. მართალია, მან ვერ შეძლო ტექსტის საბოლოოდ გამართვა, მაგრამ არც შეიძლება მის ნამუშევარს თანამედროვე ტექსტოლოგიის მოთხოვნები წავუყენოთ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

* * *

შესავალშივე იყო აღნიშნული, რომ წინამდებარე ნარკვევი სრული არ არის და კვლევის თანამედროვე სტადიაზე ყოვლისმომცველი არც შეიძლება იყოს. სწორედ ნაწარმოებზე ჩატარებულმა მუშაობამ დაგვარწმუნა, რომ ტექსტის დასადგენად [illegible] აჭიროა კიდევ უფრო ღრმად შევისწავლოთ ის ნაწარმოები, რომლის მეტნაკლებად პირობითი სათაურია „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი“. ამ სტრიქონთა დამწერის მიერ შემოთავაზებული შესწორებანი, ცალკეული იკითხვისები, ხელნაწერებში არსებულ ვარიანტთაგან შერჩეული თუ კონიექტურული, რომლებიც ავტორს უცილობლად ეჩვენება, შესაძლოა ყველამ ასევე უეჭველად არ მიიჩნიოს; მაგრამ აქ ისევ შეიძლება „ვეფხისტყაოსანთან“ გავატაროთ ანალოგია: ტექსტის დადგენის საკითხები დღესაც წარმოადგენს რუსთველოლოგიის ძირითად პრობლემას და სპეციალისტთა შეხედულებები ნაწარმოების ამა თუ იმ ადგილის შესახებ ზოგჯერ ერთმანეთის სრულიად საწინააღმდეგოა... ისიც უნდა ითქვას, რომ, მიუხედავად დავითის ისტორიკოსის თხზულების მცირე მოცულობისა, ტექსტის დადგენისას მკვლევარი შეიძლება არანაკლებ სიძნელეებს გადააწყდეს, რადგან რუსთველის პოემაში მეტრისა და რითმის მოთხოვნები ერთგვარად ზღუდავდა გადამწერრედაქტორთა თუ ინტერპოლატორთა საქმიანობის არეს, თხრობითი ხასიათის ნაწარმოებებში კი მსგავსი ბარიერები ნაკლებად მოქმედებდა. ჩვენი უმთავრესი მიზანი წინამდებარე გამოკვლევაში იყო: გამოგვეკვეთა იმ ძირითად პრობლემათა კონტურები, რომლებიც „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ცალკეული ნაწარმოების ტექსტუალურ კვლევასთან არის დაკავშირებული. შევეცადეთ შეგვესწავლა თხზულების ენა, გამოგვევლინებინა მასში ის ნიშნები, რომლითაც იგი XI—XII სს. სამწერლობო ენის ჩარჩოებში თავსდება, და ამასთან ერთად გვეჩვენებინა ნაწარმოების ავტორის წერის ინდივიდუალური მანერის მაჩვენებელი თავისებურებანიც, ტექსტის გასამართავად შევეცადეთ შეძლებისდაგვარად აგრეთვე გაგვერკვია ავტორის პოეტიკის სტრუქტურული საფუძვლები, სტილის თავისებურებანი, შეპირობებული მწერლის ლიტერატურულ-ესთეტიკური კონცეფციით, დაგვედგინა ზოგიერთი კულტურული და ისტორიული რეალია. ამგვარი ძიების შედეგად მიღებული მონაცემები, ვფიქრობთ, მნიშვნელობას არ არის მოკლებული თხზულების ავტორობის საკით-

ხის კვლევისას. წინამდებარე ნაშრომში ეს საკითხი საგანგებოდ არ არის განხილული სწორედ იმიტომ, რომ ჩვენ მიერ ჩატარებული სამუშაო ამგვარი კვლევის დასაწყის აუცილებელ ეტაპად მიგვაჩნია. წინასწარი ვარაუდის სახით შეიძლება გამოვთქვათ შემდეგი მოსაზრება: თხზულების ენა, ავტორის მცდელობა კლასიკური ძველი ქართულის მორფოლოგიური ნორმების დაცვისა, მწიგნობრული ენისათვის დამახასიათებელი სპეციფიკური სინტაქსური კონსტრუქციები, ნაწარმოებში გამოვლინებული განსწავლულობა, ბიბლიურ მხატვრულ სახეთა, ალუზიათა და რემინისცენციათა დიდი რაოდენობა (მათი რიცხვი ამ არცთუ დიდი მოცულობის თხზულებაში ასამდე აღწევს), სასულიერო მწერლობის ზედმიწევნით ცოდნაზე დაფუძნებული მხატვრული ტროპები და ლიტერატურული პარალელები დამატებით მასალას გვაძლევს იმ მოსაზრების განსამტკიცებლად, რომ „ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი" დაწერილია მწიგნობრის — სასულიერო პირის მიერ.

„ქართლის ცხოვრებაში" შეტანილი ცალკეული თხზულების ანალიზს, თუ იგი სწორად იქნება წარმართული, თავისთავად აქვს მნიშვნელობა. გარდა ამისა, ზოგი რამ მთლიანი კრებულის შესასწავლადაც შეიძლება საგულისხმო იყოს. ირკვევა, რომ შესაძლებელია დავუშვათ რედაქციულ მიმართებათა სხვადასხვაგვარობა „ქართლის ცხოვრების" სხვადასხვა ნაწილებში: დავითის ისტორიკოსის თხზულება დღეს არსებულ „ძველი ჯგუფის" ყველა ნუსხაში რედაქციულად ერთი ტიპისაა — ამ კრებულში შემავალ სხვა თხზულებათათვის კი არქეტიპთან სხვადასხვა მიმართებაში მყოფ ნუსხებში არც რედაქციული ცვლილებაა მოულოდნელი. ამასვე მოწმობს სხვაობანი ნუსხათა შედგენილობაში. იგივე უნდა ითქვას „ვახტანგისეულ რედაქციაზე"; აშკარად ჩანს, რომ დავითის ისტორიკოსის თხზულებისათვის ვახტანგს არ ჰქონია არავითარი სხვა სრული წყარო, გარდა ჩვენთვის ცნობილი (ან მათი ტიპის) ნუსხებისა. „ვახტანგისეული რედაქცია" დავითის ისტორიკოსის თხზულებისათვის პირობითი ტერმინია; ვახტანგს უცდია „დავითის ცხოვრების" ტექსტის კრიტიკული დადგენა; ამავე დროს ცნობილია, რომ ზოგიერთმა ნაწარმოებმა ვახტანგის ნარედაქციევ „ქართლის ცხოვრებაში" განიცადა მნიშვნელოვანი ცვლილება, შეპირობებული იდეოლოგიური მოსაზრებით თუ ტექსტში დამატებითი ცნობების შეტანის საჭიროებით. ეს გარემოება ერთხელ კიდევ ადასტურებს ივანე ჯავახიშვილის მოსაზრების სისწორეს „ქართლის ცხოვრების" სხვადასხვა ნაწილთა საგანგებო ტექსტოლოგიური შესწავლის აუცილებლობის შესახებ.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ⴒⴄⴕⴑⴒⴈ

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ტექსტისათვის

როგორც ზემოთ იყო აღნიშნული, ტექსტი იბეჭდება რვა ხელნაწერის მიხედვით. T-ს გარდა ყველა დაცულია საქ. მეცნ. აკად. კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში.

დათქმული ნიშნები ხელნაწერთათვის:

C: Q — 207 („ჭალაშვილისეული“)
c: C-ს ახალი ნაწილი (ჭალაშვილის ხელით ნაწერი)
A: Q — 795 („ანასეული“)
M: S — 30 („მარიამისეული“)
Q: Q — 1219
m: H — 2135 („მაჩაბლისეული“)
R: H — 2080 („რუმიანცევისეული“)
D: S — 4730 („ჯანაშვილისეული“)
T: აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის პეტერბურგის განყ. ხელნაწერი M — 24 („თეიმურაზისეული“).

ტექსტში ნაჩვენებია ხელნაწერთა თანამედროვე ფურცლობრივი სათვალავი გარდა Am-ისა, რომელთაც გვერდობრივი სათვალავი აქვთ.

თხზულების ტექსტი პარაგრაფებად დაყოფილია ჩვენ მიერ (გამოკვლევაში ტექსტი ამ დაყოფის მიხედვით არის დამოწმებული).

ვარიანტებში შერჩევით, მაგრამ მაინც საკმაო სისრულით არის ნაჩვენები გამოცემისათვის გამოყენებულ ნუსხათა იკითხვისები (მათ შორის დამახინჯებანი და უაზრო დაწერილობები), რომლებიც საჭიროა ტექსტის დასადგენად. ამავე მიზნით ვარიანტებში, შინაარსობრივ სხვაობათა გარდა, ჩატანილია ენობრივ ცვლილებათა ამსახველი ზოგი მნიშვნელოვანი იკითხვისიც. სხვაობანი, რომლებიც მხოლოდ ორთოგრაფიული ხასიათისაა, კრიტიკული აპარატის გადატვირთვის თავიდან ასაცილებლად უმეტეს შემთხვევაში აღნიშნული არ არის. ჩვენ მიერ აღდგენილი ფორმები ჩასმულია კვადრატულ ფრჩხილებში. გამონაკლისია სიტყვები, რომლებიც XI-XII ს. ძეგლებში ჩვეულებრივ დაქარაგმებულად იწერება (რ ა ჲ თ ა, ვ ი ნ ა ჲ თ გ ა ნ, ს ა დ ა ჲ თ და სხვა). ამ სიტყვებში ძველი ქართულისათვის დამახასიათებელი ფორმები გატარებულია საგანგებო აღნიშვნის გარეშე.

ვარიანტებში მოყვანილია აგრეთვე მ. ბროსესა და ს. ყაუხჩიშვილის გამოცემებში დადასტურებული, ჩვენი გამოცემისაგან განსხვავებული საყურადღებო იკითხვისები.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისა დავითისი[1*]

D 108 Q 92 1. ამისა შემდგომად მოვიდა სულტანი მალიქ-შა, მოადგა სამშჳლდეს და წარიღო; და იოვანე ძე ლიპარიტისი ტყუე-ყო, მოაოჴრა სომხითი და წარვიდა. | T 162 მასვე წელსა მოვიდა სარანგი ძალითა სულტნისა[ჲ]თა, ჩამოდგა სამშჳლდის ბარს; მივიდეს ლაშქარნი გიორგი მეფისანი, და შეიბნეს ფარცხისს; სძლეს სპათა გიორგისთა და იოტნეს სპარსნი; და დიდი ძლევა[ჲ] მოსცა ღმერთმან.

A 339 2. წარვიდა მეფე გიორგი მამულსა თჳსსა ტაოს და მოვიდა ბანას; მუნ მოვიდა წი|ნაშე მათსა ზორავარი აღმოსავალისა[ჲ] გრიგოლ

ს ა თ.: ცხორებაჲ მეფეთ-მეფისაჲ Q; ცხორება მეფეთ-მეფისა M; ცხოვრება მეფეთ-მეფისა გიორგისა m; უ ს ა თ ა უ რ ო ა Ac; ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი გიორგის ძისა (ძის T) რომელი იყო სამეოცდამეათვრამეტე (-მეტი D, სამოცდაათვრამეტე T) შვილიშვილთაგანი (შვილისშვ. D) დავით წინასწარმეტყუელისა რომელსა ეწოდა (უწოდეს შემდგომად D) დავით აღმაშენებელი. ესე (ხოლო ესე დავით D) იყო მეფე ქართლისა და აფხაზეთისა (~ქართლისა და აფხაზეთისა მეფე D) მეორმეოცდაექუსე (მეორმეოცდაათხუთმეტე D) RDT.

2 ამისსა AMQmc. მალიქაშ Mm, მალიქაბ Q, მალიქ-შაჲ ქც^{1}. ~მალიქშა სულტანი D. 2—3 სამშჳილდეს A/ს-სა სხვ., ქც^{1,2}. 3 და]—c. წაიღო MQmcRT. წ.]+სამშვილდე D. და]—A. ი˜ვნე Q, ივანე MmcRD ქც^{2}, ი˜ე T, იოანე ქც^{1}. ლიპარიტისა RD. ყო]+და MQmRDT ქც^{1}. მოაოხრა D, მოჰოჴარა c. 4 წავიდა c. წარვიდა]+ხოლო ARDT ქც^{1,2}. ამასვე ქც^{1}. სარანგნი m. 4—5 სულ˜ტნისათა Q, სულტნისათა MmcRD, სულტნის˜თა T, სულტანისათა A ქც^{1,2}. 5 ჩამოდგა] ჩამოვიდა ქც^{1}. სამშვლდის ბარს] სამშჳილდეს A. ბარსა Mm. ბ.]+და ARDT ქც^{1,2}. ლაშქარი D. 6 და]—Ac. შეიბნეს]—Q, შეიბეს c. ფარცხის AcRDT ქც^{1}, ფარცხსს M, ფ-ს(ა) Qm. სძლიეს MmcRDT ქც^{2}. სპათა გიორგისთა]—MQmc. აოტნეს A, იოტეს c. 7 სპარსნი]—MQmc. და] რამეთუ A ქც^{1,2}, და რამეთუ RDT. და დიდი ძლევაჲ მოსცა ღმერთმან]—c. ღმერთმან]+გიორგის ARDT ქც^{1,2}, გ. მეფესა D+და A ქც^{2}. 8 წავიდა c. წ.]+მენით D. მეფე]—Q. ~გიორგი მეფე A. და]—AcQ. მივიდა AcD. ბანას (ბანს D)]+ხოლო ARDT ქც^{1,2}, და c. 9 მივიდა c. ზორვარი ARDT ქც^{1,2}, ზოძავარი M, ზოძვარი m. აღმოსავალისა A, აღმოსავლისა MQmcRD, აღმოსა˜ვლისა T.

1* A-ში, რომელიც უსათაუროა, ტექსტის დასაწყისი ხუთი სიტყვა წითელი მელნით სწერია; c-ში სათაურის სანაცვლოდ სწერია: აქა დიდი და ღ˜თივ განბრძნობილი დავით დაიბადა მსგავსი ალექსანდრესი და ვახტანგისებრივე სუიანი და გამარჯვებული; M-ში სათაურს მოსდევს ანდერძი: ღ˜თო და საშინელო სვეტო ცხოველო დაიცევ და წარმართე ორსავე ცხოვრებასა დედოფალი მარიამ; D-ში სათაურის გასწვრივ აშიაზე ტექსტის ხელით: ბ˜ დავით; უფრო ქვემოთ აშიაზე სხვა ხელით: დავით აღმაშენებელი მეფეთ იქმნა ქ˜ტს აქეთ წელსა ჩ.პ.თ.

ბაკურიანის ძე, რომელსა ჰქონდეს ოლთისნი და კარნუ-ქალაქი[1*] და
კარი, და დიდად იამხანაგ[ეს] და განისუენეს. და მოსცა გიორგი
მეფესა კარის ციხე-ქალაქი და მისი მიმდგომი ქუეყანაჲ, ხოლო
მეფემან დაუტევნა კარს აზნაურნი შავშნი და წარმოვიდა შინა.

3. ხოლო განძლიერებასა თურქთასა დაუტევნეს ბერძენთა ქუეყა-
M 261 ნანი მათნი|, ციხენი და ქალაქნი, რომელ აღმოსავლეთს ჰქონდეს და
c 216 |წარვიდეს, რომელნიცა აიხუნეს თურქთა და და|ემკჳდრნეს მას შინა,
და ვინაჲთგან მეზობლობით მოეახლნეს საზღვართა ჩუენთა, განმრავლ-
და შიში და ჭირი მათგან ჩუენ ზედა: რამეთუ იწყეს მიერითგან
რბევად, ტყუენვად და მოოჴრებად, წუვად, სრვად და ტყუეობად
ქრისტეანეთა.

4. რამეთუ მათ ჟამთა გიორგი მეფესა, ყუელს გარე-მდგომსა,
დაესხნეს უგრძნულად თურქნი დიდნი, რომელთა თავადი იყო აჰმად,
m 329 ამირა ძლიერი და მაგრიად მოისარი[1], რომელსა მას ოდენ|ჟამსა აღე-
ლო კარი. მოვიდეს ესენი შინა-განცემითა ქრისტეანეთა[ჲ]თა, აოტეს
გიორგი მეფე და სპაჲ მისი ურიცხჳ.

A 340 5. |ხოლო საჴურჭლენი დიდნი და სამსახურებელნი სამეფოთა
C 217 ტაბლათანი, ოქრო[ჲ]სა და ვეცხლ|ისანი[2], [კარას]ეულნი, სასუმურნი

1 და]—D. კარნო MQm. ქალაქნი c. 2 და]—ACM. დიდად იამხანაგნეს c, დიადია ამხანაგი MQm. დიდათ R, დიადათ T. იამხანაგეს] გაიხარეს A, განიხარეს D ქც[1,2], განიხარნეს RT. 3 კარი Ac. ციხე-ქალაქი] ციხე ქართლი Mm, ციხე და ქალაქი c. მის Mm. ქ~ყნა Q/ქუეყანა ს ხ ვ. ქ.]+და განიყარნეს ARDT ქც[1,2]. ხოლო]—m. 4 მეფემან]+გიორგი A ქც[2], გიორგიმ RDT ქც[1]. კარსა MQmc ქც[1]. წამოვიდა MQm. 5 დაუტევეს D. 6 მათნი]—Ac. ქალაქნი]+და MQm, მათნი Ac. და რომელ და Q. აღმოსავლით c. ქონდეს A. და]—Mm. 7 რომელნიცა... მას შინა] და თურქთა რომელნიცა აიხუნეს მუნ შინა დაემკჳდრნეს D. და]—A. 8 და]—AMm, ხოლო D. ვინაიდგან D. მოიახლნეს Mm. 9 მათგან] მათი MQmcRDT ქც[2]. მიერიდგან D. ~ მიერითგან იწყეს ქც[1]. 10 დატყუენვად A. და]—A. ოჴრებად c. დაწვად A, წვად MmRD, წუად T. წ.]+და] A. სვრად mc. და ტყუეობად]—A. და]—Q. ტყუენად Mm, ტყვეობად T. ტყუეობად]+ჩუენ D ქც[2]. 11 ქრისტიანეთა AMmcRD ქც[1,2], ქ~ნთა Q. 12 ჟამთა] + შინა A ქც[2]. გიორგის A. გარე-დგომასა MQm. 12—13 ~ დაესხნეს ყველს გარე-მდგომსა A. 13 ~ თურქნი დიდნი უგრძნეულ~დ Q. უგრძნეულად Mm ქც[2], უგრძნაულად A, უგრძნეულოდ cRDT ქც[1]. რომლისა D. აჰმად] ამად AMQm. 14 ამირა] ჰმირა MQ, ჰამირა m, ამირ c. მაგრად AQRქც[1], მაგრა M, მაგარა m, მ~გრდ T. მოისარი]—Mm, მოისრა Q. მას]—A. ~ ჟამსა ოდენ Ac. 14—15 აელო AcmD ქც[2]. 15 შინა-გაცემითა MQmD. შინა, განცემითა ქც[1]. ქრისტიანეთათა AMmcRD, ქნთ~ათა Q. 16 სპაჲ QD/სპა ს ხ ვ. ურიცხვნი c. 17 და]—ქც[1]. სამსხურებელნი Qc. 17—18 სამეფოთა ტაბლათანი ოქროჲსა და ვეცხლისანი, კარასეულნი]—Q. 18 ვერცხლისა c, ვერცხლისანი m. კარასეულნი] ბაგრატეულნი CARDT ქც[1,2], გარატეულნი M, გარტეულნი m. კარას.]+და CMQmRDT ქც[1]. სს~მურნი Q, სასმურნი ARDT, სიასამურნი Mm.

1* ამ სიტყვის გასწვრივ D-ში აშიაზე: კარნუ აზრუმია. 2* ჭალაშვილისეულ ნუსხაში 216v დაუწერელია. ძველი ნაწილი იწყება 217r-ზე: | ... ისანი ბაგრატეულნი.

1 ფსალმ. 77,9 (ძველ, წინარეათონურ რედაქციებში).

და სამწდეონი პატიოსანნი, კარავნი, — სამეფონი და ყოველთა დიდე-
ბულთანი, — აიხუნეს იავარად და წარვიდეს. ხოლო გიორგი მეფე
A 350₁ წარვიდა მეოტი აჭარით აფხაზეთად. მათ უკუე ლაშქართა, |ესევითა-
D 109 რითა ალაფითა სავსეთა მიმავ|ალთა, წინა დაემთხჳვნეს ამირანი
დიდნი, ის[ა ბარ]ი და ბუ-[იაყ]უბ და მათ თანა სიმრავლე ურიცხჳ
თურქთა[ჲ] — საბერძნეთს მიმავალნი, რომელთა, იხილეს რაჲ ესე-
R 219 ოდენი სიმრავლე ოქრო[ჲ]სა და სიმდიდრისაჲ, რომელი|აქუნდა, და
ცნეს მეოტობაჲ გიორგისი, და ესმაცა მათგან, ვითარმედ: „რად
წარხუალთ საბერძნეთს? აჰა ქუეყანაჲ საქართველო[ჲ], უკაცური და
სავსე ესევითარითა სიმდიდრითა“, და მათ მყის მოაქცივნეს გზანი
მათნი და მოეფინნეს პირსა ყოვლისა ქუეყანისასა, ვითარცა მკალნი.

6. და დღესა ივანობისასა ასისფორი და კლარჯეთი ზღჳს პირამდის, შავშეთი, აჭარაჲ, სამცხე, ქართლი, არგუეთი, სამოქალაქო[ჲ] და ჭყონდიდი აღივსო თურქითა; მოისრა და ტყუე იქმნა ამათ ქუეყანათა მკჳდრი ყოველი. და მასვე [და] ერთსა დღესა დაწუნეს ქუთათისი და არტანუჯი და უდაბნონი კლარჯეთისანი. და დაყვეს ამათ ქუეყანათა შინა თ|ურქთა ვიდრე მოს[ლვ]ადმდე თოვლისა, მოჭამეს ქუეყანაჲ და მოსწყჳდეს, თუ სადამე ვინ დაშთომილ იყო ტყეთა, კლდეთა, ქუაბთა და ჴურელთა ქუეყანისათა. |და ესე იყო პირველი დიდი

---

1 და]—MQmRDT ქც[1]. სამწდეონნი MQmRDT, საწმედონნი A. კარავნი]+პატიოსანნი C. სამეფოთა RDT ქც[1]. და]—MQmRT ქც[1]. 1—2 დიდებულთანი] დიდებულთა A, დიდებულთა საჭურჭლენი C. 2 და]—Mm. 3 მეოტი] —C. აფხაზეთად]+ხოლო D. 5 ისა ბარი] ისი ვინმე CAMQmRT ქც[1,2], ვინმე ისი D. ბუ-იაყუბ] ბუყლობ RDT ქც[1], ბუყლოშ MQm, ბუყლუშ A ქც[2], ბუყლუყ C. და]—A. 6 საბერძნეთ Q. მიმავალთა A ქც[1,2]. რომელთა] და ვითარცა D. რაჲ QRDT, რა CAMm. 6—7 ესოდენი C. ესენი და ესეოდენი D. 7 სიმრავლე] სიმდიდრე D. ოქროჲსა] ქორსა A. ოქრ.]+და ვეცხლისა და სხუათა მრავალთა სიმდიდრისა იარაღთანი D. სიმდიდრისაჲ Q / ს-სა ს ხ ვ. აქუნდა] ჰქონდა C ქც[2], ქონდა A. აქუნდა]+მათ D. 8 სცნესცა მათ D. მეოტობაჲ Q / მეოტება AMm, მ-ობა CRDT ქც[1,2]. გიორგისი]გ-ი მეფისაჲ D. ესმაცა] ესმა A, უთხრეს C. მათგან] მათ C. მათგან]+სიტყუაჲ ესე D ქც[1]. 9 წარხუალ A. საბერძნეთად A ქც[1]. ქუ͠ნჲ Q / ქ-ნა ს ხ ვ. და]—C. 10 სიმდიდრითა] ალაფითა C. და] ხოლო A ქც[2]. ~მყის მოაქციეს მათ C. 11 მოეფინნეს] მოეხუივნეს A. 12 და]—A. ივანობასა CMQmD ქც[1], იოვანობასა T. ასისფორნი ATქც[1,2], კარნისფორნი R, კარნიფორნი D. და]—MQmRDTქც[1]. კალარჯეთი m. 12—13 პირამდინ CA. 13 პ.]+ტყუე იქმნა C. აჭარაჲ Q / აჭარა ს ხ ვ. არგუეთი] არაგვეთ Mm. და]—Mm. 14 და]—MQm. 15 მკჳდრი] მკუდარი m. და]—MQmRTქც[1]. ერთსა]—CMQm. დაწუნეს C/ ჲაწუეს ს ხ ვ. ქც[1]. და[3]]—CA. 16 კალარჯეთისანი m. და[2]]—A. 17 ვიდრე]—C. მოსულადმდე AM, მოსულამდე CQ, მოსვლადმდე m ქც[1], მოსვლამდე RDT. 17—18 ქ͠ყნჲ Q / ქ-ნა ს ხ ვ. 18 მოსწყუიტეს Mm. თულა C. სად C, სადმე m, სადალა A ქც[2]. დარჩომელ Mm, დარჩომილ AMQRDT ქც[1,2]. იყუნეს Mm. 19 და[2]]—CA. პ͠ლ Q, პირველ M, პ-ლი CARDT+და CAQRT ქც[1].

A 351$_1$ თურქობაჲ (ქრონიკონი იყო ტ˜[1*]). | ხოლო თუ ვინმე მთიულეთს ანუ
m 330 სიმაგრეთა სადაღა ვინ დაშთა კაცი, ზამთრისა |სიფიცხლითა,
T 163 უსახლობ|ითა და შიმშილითა ეგეცა მოისრა.
Q 93 7. და განგრძ[ნ]ა| ესევითარი ჭირი ქრისტეანეთა ზედა; რამეთუ
არესა თანა გაზაფხულისასა მოვიდიან თურქნი და მათვე ბირველთა
საქმეთაებრ იქმოდიან, და ზამთრის წარვიდიან. და არა იყო მათ ჟამთა
შინა თესვაჲ და მკაჲ; მოოჴრდა ქუეყანაჲ და ტყედ გარდაიქცა;
ნაცვალად კაცთა მჴეცნი და ნადირნი ველისანი[1] დაემკჳდრნეს მას
შინა; და იყო ჭირი მოუთმენელი ყოველთა ზედა მკჳდრთა ქუეყანისათა[2], შეუსწორებელი და აღმატ|ებული ოდესმე ყოფილთა [და]
M 262 სმენილთა გარდასრულთა ოჴრებათასა.
8. რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი შექმნნეს სახლად ჰუნეთა მათთა,
ხოლო საკურთხეველნი ღმრთისანი — ადგილად არაწმიდებისა[3] მათისა.
და მღდელნი რომელნიმე თჳთ შეწირვასავე შინა საღმრთო[ჲ]სა
C 218 მსხუერპლისასა მუნვე| მახჳლითა შეწირულ იქმნნეს და სისხლნი
აღრივნეს თჳსნი მეუფისათა თანა; და რომელნიმე მწარესა ტყუეობასა მიც|ემულ იქმნნეს. მოხუცებულნი არა შეწყალებულ იქმნნეს,
D 110 ხოლო ქალწულნი — გინებულ, ჭაბუკნი — დაკუეთებულ, ხოლო
A 342$_6$ ჩჩჳლნი —| მიმოდატაცებულ; ცეცხლი უცხო[ჲ] და მბრძოლი, რომ-

---

1 თურქობ˜ჲ Q/თ-ბა ს ხ ვ. თურქობაჲ]+რამეთუ ARDT ქც[1,2]. ქ˜კნი QT, ქორონიკონი CMmR, ქორონ. D ქც[1]. იყო] იჯდა RDT ქც[1]. სამასი (სიტყვით) CA ქც[2], ტ MQmD ქც[1], ტარი RT. ხოლო]—A. 2 სადამე A ქც[2], სადაღა ს ხ ვ. ზამთრითა Mm. სიფიცხითა ARDT ქც[1,2], სიტფითა MQm. 3 ეგეცა] ეგრეცა CAMQmRT, იგინიცა D. ეგრეთვე მოისრნეს D. 4 განგრძელდაჲ Q, განგრძელდა ს ხ ვ. ქც[1,2]. ქ˜ნთა Q, ქრისტიანეთა CAMmRD. 5 არეთა Mm. 6 საქმეთა A ქც[1]. და[1]]—A. წავიდიან CMQm. 7 შინა]—C. თესვაჲ Q / თესვა ს ხ ვ. მკაჲ Q/მკა ს ხ ვ.+და CQRDT. ქუეყანაჲ Q / ქ-ნა ს ხ ვ. გარდაიცა ქც[1]. გარდაიქცა]+და CA. 8 ნაც˜ვლდ Q, ნაცულად AMRDT, ნაცვლად Cm. ველისანი]—RT ქც[1]. მას CA, მათ ს ხ ვ. ქც[1]. 9 და]—MQmRT ქც[1], რამეთუ D. 9—10 ქუეყანისათა] ქართლისათა MQmRDT ქც[1]. 10 შეუსწორებელი] და (—D) შეუსწორებელნი MQmRDT, და შეუსწ-ლი ქც[1]. ოდესვე CA ქც[2]. 11 სმენილთა]+და CMQmRDT ქც[1,2]. გარდამოსრულთა MQm, გარდარეულთა ქც[1]. ოჴრებათა Q, ოჴრებულთა Mm. 12 რამეთუ] ხოლო MQmRDT ქც[1]. შექმნნეს] — Q, შეიქმნნეს C. ონეთა A, ჰონეთა CMQ. მათთა] თუისთა A ქც[2]. 13 ხოლო] რამეთუ C, და D. არაწმინდებისა m. 14 მღრდელნი RDT. რომელნი A, რომელიმე m. თჳთ]—ქც[1]. შეწირვასა CA. საღმთოჲსა Mm. 15 მსხვერპლისავესა m. 16 აღრივნეს] არინეს A, აღირინეს MQ, აღირივნეს m.~თუისნი აღრივნეს C. თჳსნი] მათნი RDT ქც[1]. მეუფისა CMQm, მეუფისა RDT ქც[1]. 16—17 ტყუეობასა]+შინა A. 17 იქმნეს MQmRDT, ქმნნეს C. შეწყალებულ] შეწყნარებულ C. იქმნნეს C / იქმნეს ს ხ ვ. 18 ხოლო[2]] და D. 18—19 ხოლო ჩჩჳლნი]—A. 19 მიმოტაცებულ(ი) AMmD. ცეცხლი] ცოცხალი A. რომელი C.

1* ეს თარიღი აღნიშნულია ყველა ნუსხაში (შესაძლოა იგი ჩანართი იყოს). ნ. ქოდევ ვარიანტებში.

1 ფსალმ. 8,8 და სხვ. 2 ფსალმ. 64,9. 3 იერ. 19,11.

ლითა მოიწუა შენებული ყოველი, მდინარენი სისხლისანი ნაცვალად
წყლისა ნაკადულთა მრწყველნი ქუეყანისანი· და, რაჲთა თჳთ მათ
იერემია[ჲ]სთა ვიტყოდი, — რამეთუ მან ოდენ კეთილად უწყოდა
ჟამისა ამის ჯეროვანი გოდებაჲ, — ვითარმედ: „ძენი სიონისანი, პა-
m 331 R 220 ტიოსანნი და ბორო|ტისა გამოუცდელნი, უცხოთა გზათა ტყუე|ბისა-
თა მოგზაურობენ. ხოლო გზანი სიონისანი იგლოვენ არა-ყოფისა-
თჳს მათ ზედა მედღესასწაულეთა[ჲ]სა; და ჴელნი დედათა მოწყალე-
თანი არა საზრდელისა შვილთა მიცემად მოქმედებენ, არამედ საზრ-
A 343 დელ თჳსსა ჰყოფენ თჳთ მათ საყუარელთა თჳსთა[1]. |და ესენი ესრეთ
და ფრიადცა უძჳრეს.

9. ამათ საქმეთა ესრეთ რაჲ ხედვიდა მეფე გიორგი, და რამეთუ
არასადაჲთ იყო ღონე ჴსნისა და შეწევნისაჲ, არცა რაჲ დამ|ჴსნელი
ამათ ძჳრთა[ჲ], რომელ მოეცვა პირი ქუეყანისა[ჲ], — რამეთუ ძალი
ბერძენთა[ჲ]ცა შემცირებულ იყო, და რომელნი ქუეყანანი აღმო-
სავლეთს ჰქონდეს ზღუასა გარეთ, ყოველი თურქთა დაეპყრა, — ყო
განზრახვაჲ დიდებულთა თჳსთა თანა, და დაამტკიცეს წარსლვა[ჲ]
მაღლ[ი]სა სულტნ[ი]სა მალიქშას წინაშე; და ესრეთ დადვა სული[2]
თჳსი და სისხლნი ქრისტეანეთა ჴსნისათჳს. და მინდობითა ღმრთისა[ჲ]-

---

1 შენებულნი QmRDT ქც[1]. ყოველი C / ყ-ნი ს ხ ვ. ქც[1]. სისხლთანი CMQmRDT ქც[1,2]. ნაცულად AMQmRDT, ნაცვლად Cm. 2 ნაკადულითა C. მრწყუალნი M, მარწყუალნი m. ქუეყანისა m. 3 იერემიასთა CA, იერემიასათა MmRT, იერე-მიასითა C. ვიტყოდით A ქც[2]; ვიტყოდე MQmRDT ქც[1]. რამეთუ]+თუით C. ამან Tქც[1,2]. ოდენ] ოდესმე A, ოდეს Q. 4 გოდებაჲ Q / გ-ბა ს ხ ვ. სიონისა C. 4—5 პატი-ოსანნი C. 5 ბოროტისა] ბოროტისმოქმედნი A, ბოროტის C. გამოცდილნი MQm. 6 იგლოვენ CRDT. 7 მედღესასწაულეთათა A, მ-თა'სა ს ხ ვ. და ჴელნი]—A. დედათა] დიდთა C. 8 საზრდელითა MQmRDT, საზრდელთა ქც[1]. მიცემად]—C. 8—9 სა-ზრდელსა A. 9~თჳსთა (თჳსითა m) მათ საყუარელთა (საყუარელთასა D) MQmRDT ქც[1,2]. მათ საყუარელთა თჳსთა] მათსა ყოველსა რომელთათჳს A. და]—MQmRT ქც[1]. 9—11 და ესენი ესრეთ და ფრიადცა უძჳრეს. ამათ საქმეთა ესრეთ რაჲ] და ამას ესევითართა საქმეთა ფრიადცა უძჳრეს რაჲ D. 11 ამათ]+რა(ჲ) CAMQmRT. რაჲ]—A. ხედვითა T. 12 არასადაჲთ] არა Q, სადათ ს ხ ვ. ჴსნისაჲ Q/ჴ-სა ს ხ ვ. ~შეწევნისა და ჴსნისა A. შეწევნისაჲ Q / შ-ისა ს ხ ვ. შ.]+და D. რაჲ QRDT, რა CAMm. მჴსნელი A. 13 ძჳრთა CAMmRDT, ძჳრთა საქმეთა Q. რ~ი Qm, რომე-ლი ს ხ ვ. ქც[1]. პირი]+ყოვლისა ARDTქც[1,2]. ქუეყანისა ქუეყანისა M. ძალი] რ~ი Qm, რომელი M. 14 და]—C. ქუეყანანი]+ამათ A, მათ RDT ქც[1,2]. 14—15~ქონ-დეს აღმოსავლეთს A. 15 ზღუის A, ზღუას m. ყოველსა A, ყოველივე D. თურქსა A. დაეპყრა]+მაშინ D ქც[2]. 16 განზრახვაჲ Q / ვ-ვა CAMRDT, განძრახვა m. თჳსთა]—A. და]—A. წარსვლა mRT. 17 მაღალსა სულტანსა ყ ვ. მალიქაშს M, მ-აშს Q. სული] თავი CMQm. 19 სისხლი D. ქრისტიანეთა CMmD, ქ~ნთა Q. ქ-თა ჴსნისათჳს] ქრისტიანეთათჳს A. ხსნისათვის RT.

1 გოდ. იერ. 4,2; 1,4; 4,10. 2 იოანე 10, 11; 10,15 და სხვ.

თა და წარძღუანებითა ძლისა ცხორებისა[ჲ]თა წარვიდა ასპანს, ნახა სულტანი და შეწყნარებულ იქმნა მისგან, ვითარცა შვილი საყუარელი[1].

10. რამეთუ იყო კაცი იგი, ვითარცა სიდიდითა კიდეთა მპყრობელობისა[ჲ]თა შეუსწორებელ, ეგრეთვე სახითა სიტკბოებისა[ჲ]თა და სახიერებითა აღმატებულ ყოველთა კაცთასა, რომლისანი მრავალ არიან და სხუანიცა ურიცხუნი საცნაურებანი: მართლმსაჯულებანი,
A 344 მოწყალებანი, ქრისტეანეთა |სიყუარულნი, და, — რაჲთა არა განვაგრძოთ სიტყუაჲ, — ყოვლად უბოროტო[ჲ] რაჲმე გონებაჲ ყოვლით კერძო აქუნდა. ამისთჳსცა ყოველი სათხოველი აღუსრულა
C 219 მეფესა| გიორგის, უმეტესცა სასოებისა; და სამეფო[ჲ] მისი თავი-
m 332 სუფალ-ყო ზედა-მარბიელთაგან; და მოსცა კახეთიცა და |ჰერეთიცა, გარნა ხარაჯა[ჲ] ითხოვა სამეფო[ჲ]სა მისისაჲ, რომელსა აიღებდ[ი]ს
M 263
D 111 ჟამთა მრავალთა. და ესრეთ |დიდ|ებითა დიდითა გამოგზავნა სამეფოდ თჳსად და წარმოაყოლნა სპანი დიდნი, რაჲთა წარვლონ გზაჲ
T 164 მშჳდობისა[ჲ] და რაჲთა აა|რთუან კახეთი.

11. და ჟამსა სთულისასა მოვიდეს კახეთს და მოადგეს ციხესა ვეჟინისასა, ვიდრე ჰბრძოდესღა, მოვიდა თოვლი; ხოლო მეფესა გიორგის მოეჴსენა ნადირობაჲ აჴამეთისა[ჲ], არღარას ზრუნვიდა სხუასა, არცა ელოდა აღებასა ვეჟინისა და კახეთისასა, არამედ ლაშქართა

---

1 და]—CMQm. ცხ῀რბისა Q, ცხორებისათა CAM, ცხოვრებისათა m, ცხრ῀ბისათა T. ას῀პნს Q, ასფაანს C. 4 რამეთუ] და C, და რამეთუ A. იყოცა A. კაცი იგი] მალიქშა A, კაცი იგი მალიქშა RDTქც[1,2]. 4—5 მპყრობელობისათა CAD, მპყრობელობითა Q, მ-ბლობითა Mm, მპყრობელობისა RT. 5 შეუსწორებელი C, შესწორებულ AMQm. სახითა] სახლითა Mm. 6 სახიერებითა] ს-ით m, სახარებითა A. აღმატებული CRDT. რომლისანი] რომლისაგან Mm. 7 და]—CMm. საცნაურებანი] სახარებანი A. მართლმსაჯულებანი] მ-ობანი A, მრავალმსაჯულებანი CMm. 8 მოწყალებანი]+და D. მ.]—A. ქრისტიანეთა CMmD, ქ῀ნთა Q, ქრისტიანეთანი A. 8—9 განვაგრძოთ] განვაგდო MQm. 9 სიტ῀ყჲ Q / სიტყუა ს ხ ვ. რაჲმე] რამეთუ C. გონებაჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. 10 სათხოელი CR, სათხოვარი m. 11 მეფეს QRT. 11—12 სამეფო მისი თავისუფალ-ყო CRDT ქც[1] / სამეფოსა (-ფოს Q) მის თავი (თავის Q) საუფლო ყო MQm, ს. მისი განათავისუფლა Aქც[2]. 12 ზედა მარბეველთაგან Aქც[2], მარბეველთაგან C. კახეთი A ქც[2]. (ჰ)ერეთი AMQmRDT ქც[1]. 13 მისსა MmDT, მისისა ქც[1,2]. რომელთა Mm. აიღებდეს ყ ვ. ქც[1,2]. 14 ესრე A. დიდებითა] გადიდებითა ARDT, განდ. ქც[1,2]. დიდითა] ლთისათა MQm+(და) მრავალთა დიდებითა RDT ქც[1,2]. 14—15 ~თჳსად სამეფოდ A. 15 წარავლონ D. წარვლონ გზაჲ მშჳდობისაჲ და რაჲთა] — A. გზაჲ D/გზა ს ხ ვ. 16 მშჳდობით C. რაჲთა]—C. წართუან MQm, აართონ A. 17 კახეთად A ქც[2]. 18 ვეჟინისასა]+და ACD. ბრძოდესღა AQD. 18—19 გიორგისა m. 19 ნადირობაჲ Q / ნ-ბა ს ხ ვ. ღარის A, არღარა RDT. ზრუნვიდეს MQmRT ქც[1,2]. 20 ვეჟინისა C/ვეჟ(ი)ნისასა ს ხ ვ. ქც[2]. კახეთისა A.

1 მათე 3,17 და სხვ.

თურქთა რომელნი ჰყვეს, მისცა ნიჭად სუჯეთი და ყოველი ქუეყანაჲ
იორის პირისა[ჲ] კუხეთი, რომელი მოოჴრდა მოდღენდელად დღედმდე.
ხოლო თჳთ გარდავლო მთაჲ ლიხთა[ჲ] და შთავიდა აფხაზეთად.
12. მათ ჟამთა აღსართანცა, კახთა მეფე[1*], წარვიდა მალიქ-შას
R 221 წინაშე, დაუტ|ევა ქრისტეანობაჲ და შეეძინა სარკინოზთა სჯულსა
A 345 და ამით ღონითა აღიღო სულტნისაგ|ან კახეთი. ამათ ესევითართა
ჟამთა არავე დამშჳდნა ქუეყანაჲ, არცაღა იქმნა ლხინებაჲ კაცთა
უკეთურებისათჳს მკჳდრთა მისთა[ჲ]სა[1]; რამეთუ ყოველმან ჰასაკმან
და ყოველმან პატივმან ყოვლითურთ შესცოდეს ღმერთსა და მიიქცეს
გზათაგან წრფელთა ყოვლისა მიმართ უკეთურებისა; ბუნებით მო-
წყალე და სახიერი ღმერთი ესეოდენ განარისხეს, ვიდრემდის თჳსი მოი-
ხადეს განჩინებაჲ რისხვისაჲ, ქადებული უსჯულოთათჳს ესაია[ჲ]ს
Q 94 მიერ, მეტყუელისა ესრეთ: „ვაჲ|ნათესავსა ცოდვილსა, ერი რომელი
სავსე არს უსჯულოებითა კუალითგან ფერჴთა[ჲ]თ ვიდრე თავადმდე.
არა არს მას შინა სიცოცხლე, არცა ბრძჳლ, არცა შესახუეველ[2]“ და
m 333 შემდგომნი: „ამისთჳს ქუეყანა[ჲ] თქუენი | ოჴერ, ქალაქნი ცეცხლითა
მომწუარ, სოფელთა თქუენთა უცხო თესლნი მოსჭამენ, და მოოჴ-
რებულ და დაქცეულ არს ერისაგან უცხო ტომთა[ჲ]სა“[2].
13. ესე ყოველი მოიწია[3] და თუალითა ჩუენითა ვიხილეთ[4], და
ფრიად უფრო[ჲ]სი ამათ წარმოთქმულთასა: რამეთუ ვითარმცა ვინ

---

1 თურქთასა D ქც[2]. რომელ A ქც[2]. ჰყვა A ქც[2]+თანა D. მისცა]+მათ D. ყოველი]—CA. ქ˜ყნჲ Q / ქუეყანა ს ხ ვ. 2 პირი A. მოოჴრდა] მოუჴდა A. მოდღენდელად] მუნ დღენდელად (დღეინდ.) ARDT ქც[1,2], დღეინდელად M, დღენდე-ლად Q. დღედმდე]—A. 3 გარდამოვლო (გარდ. m) MQm. მთაჲ D/მთა ს ხ ვ. 4 ჟამთა]+შინა Q. ახსართანცა CA.~კახთა (კახთ m) მეფე აღსართან MQmRDT ქც[1,2]. მალექშს MQ, მალიქშასა A. 5 წინაშე]+და D. ქრისტიანობა CMmR, ქ˜ნბჲ Q, ქრისტიანობაჲ D. შესძინა MQm. სჯულისა Mm, სჯულისაჲ Q. 6 მით C. აიღო CAMm ქც[2]. სურტნისაგან MQ, სულტანისაგან A, სარკინოზთაგან (C-ში აშიაზე ტექსტის ხელით გასწორებულია: სულტნისაგან) C. კახეთი]+და D. 7 ქუეყანაჲ QRDT/ ქ-ნა MmCA. ქ.]+ესე ჩუენი D. არცაღა] არცა რაჲ (რა) CAQRT ქც[1,2], არცა D. ლხინებაჲ QRDT/ლ-ბა CAMm. 8 ასაკმან CA ქც[1,2]. 9 და[2]]—MQmRT ქც[1]. მიაქციეს A. 10 უკეთურებისა]+და CA. 11 ესეოდენ] ესევითარითა C. თჳსი] თჳთ CARDT ქც[1,2]. 11—12 მოიხადეს] მოიცადეს C. 12 განჩინებაჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. რისხვისაჲ Q / რ-სა ს ხ ვ. ქადაგებული Mm. 13 მიერ] მიმართ CAMDT ქც[1]. ვაა AMm, ვაი C. რომელ A. 14 თავამდე QRDT. 15 არს]+შუა A. არც m. ბრძჳლი MQmRDT ქც[1]. შესახუევი RDT ქც[1], შესახუეწელ C. და]—C. 16 ქალაქნი]+თქუენი m. 17 სოფელსა C. თქუენსა C. მოსჭამდენ ARDT ქც[1,2]. და]—MQmRD ქც[1]. 18 ტომთაჲსა] თესლთათა (ჩამატებულია ზემოდან: ტომ-თასა) C, თესლთასა m. 19 ჩუენითა] რომლითა C. 20 უფრო(ი)სი CA, უფ-როს MQmRDT ქც[1,2]. და რამეთუ A. ვითარმცა] ვითარმა Mm, ვერმცა C.

1* ამ სიტყვის გასწვრივ R-ში აშიაზე: აღსართან მეფე კახეთისა.

1 ფსალმ. 106,34. 2 ესაია 1,4—7. 3 ფსალმ. 43,18. 4 ფსალმ. 34,21.

მისცა თხრობასა ყოველი, რომელი იქმნა, [ანუ] ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად, რომელი დღეთა ჩუენთა მოიწია ჭირი? ამას
A 346 ყოველსა ზედა არავე | დასცხრა გულისწყრომაჲ[1] უფლისაჲ ჩუენ
C 220 ზედა, რამეთუ არა შევინანეთ, არცა გულ|ისხმა-ვყავთ[2], არცა ჯეროვნად მოვაქციეთ გზათა მიმართ უფლისა[3] ბრძანებათასა. ამისთჳსცა ქუეყანით მომავალთა ბოროტთა ზედა სხუანიცა საშინელებანი ზეგარდამონი, ღმრთივ-მოვლინებულნი გუემანი, მოიწივნეს ქუეყანასა ზედა, რაჲთა არა თქუან მცოდველთა, ვითარმედ: „ესე აღძრვანი
D 112 წარმართთანი[4] არა ცოდვათა | ჩუენთათჳს იქმნნეს, არცა ღმრთისა მიერ მოიწივნეს, არამედ შეცვალებითა რაჲთამე ჟამთა[ჲ]თა და დამთხუევათა აღძრვისა საქმეთა[ჲ]თა".

14. ამისთჳსცა დღესა აღვსებისა[სა], თჳთ მას აღდგომასა მეუფისასა, რომელსა შინა სიხარული და განსუენებაჲ საგონებელ იყო, მოხედნა რისხვით უფალმან ქუეყანასა და შეძრა საფუძველითურთ[5] ესოდენ სასტიკებითა, ვიდრემდის მთანი მაღალნი და კლდენი მყარნი სახედ მ|ტუერისა დაიგალნეს, ქალაქნი და სოფელნი დაირღუეს, ეკლესიანი დაეცნეს, სახლნი დაითქნეს და დაზულეს და იქმნნეს საფლავ მას შინა მკვდრთა; რომელთა თანა თმოგჳცა დაიქცა და დაიპყრა ქუეშე

---

1 მისცა თხრობასა ყოველი რომელი იქმნა]—ARDT ქც[1]. მისცა] მისწუთა C. 1—2 ვითარმცა ვინ გამოთქუა თითოეულად რომელი]—CMQm. წარმოთქუა RDT. 2 თვითეულად RD, თჳთეულად T. რომელი] რათა Rქც[1], რ῀ა T. მოიწია ჭირი]—CMQm. ხოლო ამას D. 3 გულისწყრომაჲ უფლისაჲ Q/გ-მა უფლისა ს ხ ვ. 4 შევანანეთ M+და D. გულისჴმა-AMQmRT. -ვყავით MmRDT. 4—5 ჯეროვნათ RT. 5 მოვიქეცით A ქც[1,2]. მოვაქცევეთ m. გზისა ქც[1]. უფლისა ბრძანებათასა] უ. ბრძანებისათა T, უფლისათა A ქც[2]. 6 ქუეყანისა RT ქც[1], ქუეყანასა ზედა D. მავალთა ARTქც[1,2]. 6—7 ზეგარდამო D. ზეგარდამონი]+და C. ღმრთივ-|ღთისა მიერ A ქც[2]. მოვლენილნი CQRDT ქც[1]. მოიწივნეს]—Q. 7—8 ქუეყანასა ზედა] ქუეყანანი MQm, ქ-სა ჩუენსა ზედა ART, ქ. ზედა ჩუენსა ქც[1], ქ-სა ჩუენსა D. 8 მცოდველთა RDT. აღძრვანი] აზნაურნი Mm. 9 არცა C. იქმნნეს]+და D. მიერ]—A. 10 მოიწივნეს]—CMQm, მ-სო RT ქც[1], მოივლინეს D. შეცვალებისათჳს C. რათამე AM, რასამე C, რათმე m, რამე RDTქც[1]. და]—C. 10—11 დამთხუევითა C. 11 აღძრვისა]—A, აღძრვათა C, აღზრვისა M, აღზორვისა m. 12 დღესა]—Mm. აღვსებასა CAMmRDT, ა-ბისა Q. მას] ამის M, მისა m. აღდგომისა Mm. 12—13 მეუფისასა] უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესსა A ქც[2]. 13 განსუენებაჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. საგონებელ] ჯერ A ქც[2], საგონებელ ჯერ RDT. 14∼უფალმან რისხვით(ა) CAქც[2]. ქუეყანასა]—A ქც[2]. შეიძრა Mm. შეძრა+ქუეყანა ARDT ქც[1,2]. ესე ოდენ AMQmRDT. 15 სასტიკად CMQmRDT. კლდენი]+სასტიკნი MQmRDTქც[1]. 16 დაიგალნეს] და იგულნეს M, და ივ῀ვლნეს Q, და იგლოვნეს m. 17 დაეცნეს]+და CA ქც[2]. დაზულეს] დაძულეს C, დაირღუნეს MQm. 17—18 ∼ მას შინა მკვდრთა საფლავ C. 18 მკვდრთა] მკუდართა A. და დაიქცა Q. და]—A. დაიპყრნა CA.

1 ფსალმ. 84,4. 2 ფსალმ. 81,5. 3 ფსალმ. 17,22 და სხვ. 4 ფსალმ. 2,1. 5 ფსალმ. 17,8; 81,5.

კახაბერი ძე ნიანია[ჲ]სი ცოლითურთ. და განგრძ[ნ]ა ესევითარი იგი
A 347 რყევა[ჲ] ქუეყანისაჲ საშინელი|ვიდრე განსრულებადმდე წელიწადისა,
რომელსა შინა მოსწყდა სიმრავლე მძლე რიცხჳსაჲ.
15. მაშინ რისხვასა შინა მოიჴსენა წყალობაჲ[1] მან, რომელი სწავ-
R 222 ლ|ის ყოველსა შვილსა, რომელი უყუარს[2], [რომელი] შოაკუდინებს
და აცხოვნებს[3], რომელი მზა არს უფრო[ჲ]ს მამისა მოწყალისა
m 334 |წყალობად, რამეთუ წერილ | ისაებრ: „არა თუმცა უფალმან დამიტევა
T 165 ჩუენ თესლი, ვითარცა სოდომ[ელ]ნიმცა შევიქმნენით და გომორელ-
თამცა მივემსგავსენით“[4]. რამეთუ ამიერითგან იწყეს ნიავთა
ცხორებისათა მობერვად და ღრუბელთა მაცხოვარებისათა[5] აღმო-
ჭჳრობად, ვინაჲთგან ათორმეტ წელ ამათ თჳთო-სახეთა ჭირთა გან-
გრძობილთა ბნელსა უკუნსა შინა იწყო აღმოცისკრებად მზემან ყო-
ველთა მეფობათამან, დიდმან სახელითა და უდიდესმან საქმითა, სა-
ხელმოდგამმან დავით ღმრთისა მამისამან, და თჳთ სამეოცდამეათორ-
მეტემან შვილმან ამის დავითისმან, დავით[1*].
16. მას ჟამსა, რომელსა იყო ჰასაკითა ათექუსმეტის წლის (ხოლო

---

1 კახაბერის ძე ნიანია A. ნანასი Mm. ცოლითურთ]+თჳსით D. და]—CM. განგრძელდა CAMQmRT ქც[1,2], განძლიერდა და განგრძელდა D. იგი]—A. 2 რყევაჲ] ძრვა A ქც[2]. ქ῀ყნსა Q/ქ-სა ს ხ ვ.~საშინელი ქუეყანისა C. საშინელი] — A. ვიდრე]—CMQm ქც[1].~განსრულებამდე (-ამდი R ქც[1]) ვიდრე RDT ქც[1]. წელიწდისა Cm, წელიწადმდის RT. განსრულებადმდე წელიწადისა] წელიწდამდის A ქც[1,2]. 3 მოსწყდა Q. მძლე რიცხჳსაჲ] ურიცხჳ AMQmRDT. 4 მოიჴსენა RDT. წყალობა CMmRDT. წყალობაჲ მანჳ წყალობამან A. 4—5 სწავლის] სცვლის A. 6 და]—MQm. მზაა არს Mm. 6—7~წყალობად უფროს მამისა მოწყალისა CA. 8 სოდომადმცა C, სოდომნიმცა A ქც[2], სოდომომომცა MQ, სოდომომცა mRDT, სოდომცა ქც[1]. 8—9 გომორელთა CMQmRDT ქც[1]. 9 ნიავთა] ნავითა C, ნავთა (ი ჩამატებულია M) Mm. 10 ცხორებისათა]—A, ცხოვრებისათა mRDT. მაცხოარებისათა C, მცხრბის῀თა QT. 11 ჭირთაგან C. ჭირთა და A. 11—12 განგრძნობილსა C, განგრძობითა MQmRDT ქც[1,2]. განგრძობილსა ჭირსა A. 12 აღმოცისკრობად CA. 12—13 ყოველთა C. 13 და]—MQmRDT. საქმითა]—Mm. 13—14 სახელმდგომმან MQmRDT ქც[1], სახელითა უდიდესმან მდგომმან m. 14 მამამან CAQ. 14—15 სამეოც და მეათორმეტემან CMQm/ს. და მეათურამეტემან ARDT ქც[1]. 16 რომელსა]—AMm, რომელი QRDT ქც[1]. ჰასაკით M, ასაკითა C. რომელსა იყო ჰასაკითა ათექუსმეტის წლის]—A. ათექუსმეტის C, ი῀ვ Qm,თექუსმეტის(ა) ს ხ ვ. წლისა CQ. ხოლო]—AQ.

1* C-ში ამ სიტყვის გასწვრივ აშიაზე: დავით მეფე (წითელი მელნით). Mm-ში: დავით აღმაშენებელი (M-ში სხვა ხელით). Q-ში მხედრული ხელით: დავით აღმაშენებელი გაჴელმწიფდა. ამავე გვერდზე სხვა მინაწერებია ამავე მხედრული ხელით: დავით აღმაშენებლის დროს ყოფილა [ქე῀ს] აქათ ჩრ῀ოდ, [აწ არს] ამ ჩვენს ჟამს ჩღ῀ოზ; ახლა დავით აღმაშენებელს აქეთ გასულა წელიწადი ქ῀გ.

1 ამბაკ. 3,2. 2 ებრ. 12,6. 3 I მეფ. 2,6. 4 ეს.1,9; ჰრომ. 9,29. 5 მათე 17, 5.

ქრონიკონი იყო ტ῀თ[1*]), ამას, მარტოდ-შობილსა გიორგისგან, თჳთ
მამამან დაადგა გჳრგჳნი მეფობისაჲ; — უჭეშმარიტესი ითქუნ: თჳთ
მამამან ზეცათამან პოვა დავით, მონაჲ თჳსი, და საცხებელი მისი წმი-
A 348 დაჲ სცხო[1]; რამეთუ ჴელი მისი შეეწია, და მკლა|ვმან მისმან განაძ-
C 221 ლიერა|იგი[2]; წყალობაჲ და ჭეშმარიტებაჲ[3] შეჰმოსა[4] მას; და უაღრეს
ყო უფრო[ჲ]ს ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა[5], ვიდრემდის დადვა
ზღუასა ზედა ჴელი მისი და მდინარეთა ზედა მარჯუენე მისი[6]; გარნა
შრომითა ფრიადითა და ღუაწლითა ძლიერითა და მრავალთა დღეთა
შემდგომადღა იქმნა ესე, ვითარცა წინამდებარემან სიტყუამან ცხად-
ყოს.

D 113 17. |რამეთუ მეფე იქმნა რაჲ დავით, მოოჴრებულ იყო ქართლი
და თჳნიერ ციხეთა სადამე არასადა იყო სოფელსა შინა კაცი, არცარა
შენებულება[ჲ]. მათ ჟამთა შინა ჰქონდ[ი]ს თრიალეთი და კლდე-კარ-
ნი და მიმდგომი მათი ქუეყანაჲ ლიპარიტს, და მეფ[ი]სა დავით[ი]ს
წინაშე იყვის რეცა ერთგულად. ეგრეთვე ნიანია კახაბერის ძეცა და
სხუანიცა აზნაურნი მცირედ-მცირედ შემოკრბიან დაშთომილნი სადამე
და სოფლებადცა დაიწყეს შთამოსლვად და დასხდომად.

---

1 ~იყო ქრონ. AQ. ქორან. Mm, ქორონ. RD. იყო]—MmRT ქც^{1,2}, იჯდა D. სამას ოცდა ცხრა C, სამოცდაცხრა A, ტ῀თ MQmქც^{2}, ტარი და თანი RT, ტ და თ D. ამის MQmRDT. 2 მეფობისაჲQ/ მეფობისა ს ხ ვ.+და Aქც^{2}. ით-ქუნ]—C, ითქვინ Q, ითქვინ MmRT, ითქვნ D, ვთქვათა Aქც^{2}. მონა CAMmRDT. 3—4~წმიდა მისი C. წ῀ჲ Q/წმიდა AMRT, წმინდა mD. 4 სცხო]+მას A. და რამეთუ CMQmRDT ქც^{1}. მისი]+წმიდა(ჲ) MQmRDT ქც^{1}. შეეწეოდა მას A ქც^{2}. მკლავმან]+წმიდამან ARDT ქც^{1}. 5 შეემოსებოდა A ქც^{2}, შეემოსა M, შე-მოსა QRDT ქც^{1}, შეამოსა m. მას] — CMQm. და უაღრეს] უზეშთაეს A ქც^{2}. 6 ყო]+იგი A. დავსდვა A ქც^{2}, დასდვა ქც^{1}. 7 ზღუათა CMQmRDT. მდინა-რესა Mm. მარჯუენა AMQDT. 8 და^{2}]—A ქც^{2}. 9 შემდგომად A ქც^{2}, შემდგომადცა MQmRDT. იქმნა] იყო იქმნა MQmT. სიტყუამან]—D. 9—10 ცხად-ყოს]+ესე C. 11 რაჲ]—C. იყო ქართლი]—A. იყო]+ყოველი ესე D. 12 ციხე-თასა დამე MQm, ციხეთასა სადამე ARDT ქც^{1}, ციხეთასა C. არასადა] არა CA.~კა-ცი სოფელსა შინა A ქც^{2}. არცარა] და არცა D. 13 შენებულობა ARDT ქც^{2}. შ.]+და A. ჰქონდეს CMQmRDT, ქონდეს A. 14 მიმდგომნი Q. მათი] მისი CA. ქ῀ყნჲ Q/ქ-ნა ს ხ ვ.~ქუეყანა(ჲ) მათი MQmRDT ქც^{1}. ლიპარიტის Am. მეფეს(ა) და-ვითს ყ ვ. ქც^{1,2}. 15 იყო A ქც^{2}. ერდგულად m. ერთგულად]+და D. ძესაცა A. ძეცა]+ხოსრო მაჩაბელი m. 16 სხუანი აზნაურნიცა C, შემოკრიბნა MQmRDT ქც^{1}, შთომილნი Q.~სადამე (სადმე m) დაშთომილნი Mm. სადავე CAQRDT ქც^{2}. ~17 სოფ-ლებთაცა (+შინა C) CRT ქც^{1}, სოფლებთავეცა A, სოფლებდთაცა M, სოფლებდ῀თაცა Q, სოფელთაცა D. და იწყეს MQm. შთამოსვლად mRDT.

1* ეს თარიღი აღნიშნულია ყველა ნუსხაში (შესაძლოა იგი ჩანართი იყოს). A-ში შეცდომით ნაჩვენებია ქრონიკონი 69, დანარჩენებში—309. ნ. კიდევ ვარიანტებში.

1 ფსალმ. 88,21. 2 ფსალმ. 88,22 3 ფსალმ 83,12 4 ფსალმ 92,1 5 ფსალმ. 88.28 6 ფსალმ 88,26

18. და იყო მაშინ საზღვარი სამეფო[ჲ]სა[ჲ] მთა[ჲ] მცირე
m 335 ლიხთა[ჲ] და სადგომი|სამეფო[ჲ] წაღულის-თავი. და ოდესცა ნადი-
რობაჲ უნდის ქართლისა ჭალაკთა ანუ ნაჭარმაგევს, რომელი ყოვლად
R 223 265 აღსავსე | იყო ირემთა და ეშუთა მიერ, არა პირველ | შთავიდიან, ვიდ-
რემდის ცხენ-კეთილთა მჴედართა მიერ მოინახიან; და მაშინღა [შთა]-
A 349 ვიდიან ნა|დირობად ვაკესა.
19. ამა ვითარებასა შინა გარდაჴდა წელიწადი ოთხი; მოკუ-
Q 95 და სულტანი მალიქშა და ლიპარიტ ამირამან იწყო მათვე მამ|ულ-
პაპურთა უგზოთა კუალთა სლვაჲ, რამეთუ ზაკჳდა წინაშე მისსა მო-
პოვნებად უსჯულოებისა[1]; დაღათუ ქრისტეანე იყო სახითა, გარნა
ორგულება[ჲ] და სიძულილი პატრონთა[ჲ] გუარისაგან მოაქუნდა
გონებითა; და ვინაჲთგან გულისჴმის-ყოფაჲ არა ინება კეთილისა[ჲ][2],
დადგა იგი ყოველსა გზასა არა-კეთილსა[3].
20. ამას რაჲ ესევითარებასა ხედვიდა მეფე დავით, ინება გან-
წურთაჲ მისი; ამისთჳსცა პყრობილ-ყო იგი ჟამ რაოდენმე, რომე-
ლი კმა იყო განსასწავლელად გონიერისა ვისმე; და ესრეთ, მომ-
ტკიცებული მრავალთა და მტკიცეთა ფიცთა მიერ და ერთგულებ-
ისათჳს ღმრთისა შუა შემომღებელი, განუტევა იგი და მითვე დი-
დებითა აღიდა და არა შეუცვალა; რამეთუ კეთილმან არა თუ

1 და]—A. ~მაშინ იყო A. სამეფოჲსაჲ]—A. მთაჲ]—Mm, მათისა D. 2~სა-
მეფო სადგომი D. წაღულის-თავსა MQm ქც[1]. 2—3 ნადირობაჲ Q/ნ-ბა ს ხ ვ.
3 ქართლის mD. ჭალთა A ქც[2]. ყოვლად]—Mm, ყოლად C, ყოვლადვე D A ქც[1].
4 ირმითა Mm. ბრცა C. ~შთავიდიან პირველ D. არა პირველ შთავიდიან]—A ქც[2].
4—5 ვიდრემდის ცხენკეთილთა მჴედართა მიერ მოინახიან და მაშინღა] ხოლო ცხენ-
კეთილნი კაცნი ჩამოგზავნიან და გაინახიან ეგრეთღა A ქც[2]. 5 მიერ]—D. მოინახ-
ნიან D. 5—6 შთავიდიან] ჩავიდიან C, მოვიდიან MQm, ჩამოვიდიან ნადირობად
ARDT ქც[1,2]. 6 ნადირობად]—CMQm. ვაკესა]—RDT ქც[1]. 7 ამა ვითარე-
ბასა შინა] ამას შინა MQm, ამაშიან C, ხოლო ამა(ს) ვ-სა შინა ARDT ქც[1,2]. გარდა-
ჴდეს C. 8 მალიქაშ MQm, მელიქშა RD, მელიქშაჲ ქც[1]. ~ამირამან ლიპარიტ
C. ამირამ m, ამირამა D. 8—9 მამულ-პაპურთა] მამულის პაპთა A. მამული-
სა C. 9 უგზოთა C]—ს ხ ვ. ქც[1,2]. სლვაჲ D/სლვა CAMQRT, სვლა m. მისსა ყ ვ.
10 უშჯულოებისა Q. უსჯ.]+ხოლო D. დაღაცათუ ქც[1]. ქ~ენეQT/ქრისტიანე CAMmRD.
11 ორგულებით(ა) CAMQRT ქც[1]. სიძულილით A. პატრონთა CMQmRDT, პატრონ-
თაგან A. გუარისაგან]—A. 12 და]—A. გულისჴმის-ყოფაჲ Q/გ. (გულისხმის
D)-ყოფა ს ხ ვ. 13 დგა RT, და დგა D. იგი]—AMQmRDT ქც[2]. ყოელსა C. არა კეთი-
ლისა m. 14 ამას] და მას A, ხოლო ამას D. ესევითარებასა]—CMQm, რაჲ]—A. მე-
ფე]—A ქც[2]. დავით] და C. 14—15 გაწურთ(უ)ა(ჲ) AMQmRDT. 15 მისი]+
და D. ამისთჳსცა] და A. პყრობილიყო C. ჟამსა Mm. 16 კმა]ჴმა T. ვისსამე
CMQRDT, ვისისამე m. ესრეთ] ესეც m. 16—17 მამტკიცებელი ქც[1].
17—18 ერთგულობისათჳს A ქც[2], ერთობისათჳს MQmRDT ქც[1]. 18 შუა] შუა-
მდგომელად ARDT ქც[1,2]. შემომღებელი] შემოღებული MQm, მომცემი ARDT ქც[1,2].
იგი]—C. 18—19 მით დიდებითავე C. 19 აღიდა] ამყოფა RT ქც[1]. არა] არა რაჲ
D. შეუცვალნა D.

[1] ფსალმ. 35,3. [2] ფსალმ. 35,4. [3] ფსალმ 35,5

მართალსა, არამედ არცა თუ ბოროტსა ადვილად აბრალის, ვინაჲთგან
T 166 სიბოროტედ არა განსწავლ|ულ არს, არცა მეჭუელ.

21. ხოლო იგი ვითარცა ძაღლი მიექცა ნათხევარსა და ვითარცა
C 222 ღორი ინწუბა სანგორელსა მწჳრისასა[1]; განა|ც|ხადა მტერობაჲ[2] და
A 350 |უკეთურებასა იწურთიდა საწოლსა ზედა თჳსსა[3]. იხილა რაჲ მშჳდმან
A 340₆ და ღმრთივ-განბრძნობილმან მეფემან, რამეთუ კუდი ძაღლისაჲ
არა განემართების, არცა კირჩხიბი მართლიად ვალს, მეორესა წელსა
კუალად შეიპყრა, ორ წელ პყრობილ-ყო და საბერძნეთს გაგზავნა; და
m 336 მუნ განეჴუა | ცხორებასა.

D 114 22. |ამას ჟამსა გამოვიდეს ფრანგნი, აღიღეს იერუსალემი და
ანტიოქია. და შეწევ|ნითა ღმრთისა[ჲ]თა მოეშენა ქუეყანაჲ ქართლი-
სა[ჲ], განძლიერდა დავით და განიმრავლნა სპანი და არღარა მისცა
სულტანსა ხარაჯაჲ. და თურქნი ვერღარა დაიზამთრებდეს ქართლს;
რამეთუ ვიდრე მოაქამდე ზამთრისავე მოწევნასა თანა ფალანგებითა
მათითა ჩამოდგიან ჰავჭალას და დიღუამს და ჩაღმართ მტკურისა და
იორისა პირთა, რამეთუ მათი იყო სადგური.

23. კახეთს მეფობდა კჳრიკე[1*], კაცი მეფობისავე თანა მე[უ]-
A 341 ფე|-ქმნილი ვნებათა ზედა და ჭეშმარიტი ქრისტეანე. მისცა

---

1 მართლისა A. არამედ]—C. არცაღა A ქც[2]. ბოროტისა A. 2 განსწავ-ლილ A. არს]+და D. მეჭუელ]+იყო ARDT ქც[1]. 4 იწუნბა CQ, ინწუნბა MDT, ინწუნებდა m. მწჳრისასა]+და D. მტერობაჲ D/მ-ობა ს ხ ვ. და]—A. 5 ~თუისსა ზედა C. 6 მეფემან]+დავით ARDT ქც[1,2]. რამეთუ] კუალად A. ძაღლისაჲ Q/ძაღლისა ს ხ ვ. 7 განემართების CMQmRDT, გაემარტების A. მართლად CAMmR ქც[1,2], მართ˜ლდ QT. 8 შეიპყრა]+იგი D. პყრობილ(ი) იყო AMQm. და[2]]—MQmRT ქც[1]. 9 მუნ]—C, მუნ შინა D. განეხუა RDT. ცხორებასა CAMQ, ცხოვრებასა mRDT. 10 ამას] კუალად ამას A, ხოლო მას ჟამსა DT+შინა D. გამოვიდა Q. აიღეს Q. ი˜ჱლმი Q, იელუსალემი CAMm, იერუსალიმი RDT. 11 ანტიოქი MQm. და]—MQmRT ქც[1]. 11—12 ქართლისა CART, ქართლი MQm. ქუეყანაჲ ქართლისაჲ] ქართლი D. 12 განძლიერდა]+მეფე დავით D. და]—A. განამრავლნა CAქც[2], განიმრავლა RDT. 13 სულტანს QmT, სურტანსა A. ხარჯაჲ Q, ხარაჯა ს ხ ვ.~ხარაჯა სულტანსა D. და]+მიერითგან D. დაიზამთრებდა m. ქართლ-სა Mm. 14 ვიდრე]—CMQmRDT ქც[1]. აქანამდი C, აქამომდე A ქც[2], მოაქამამ-დე m, მოაქამომდე RDT ქც[1]. ზამთრისა ARDT ქც[1].~თანა მოწევნისა (მიწევნისა Mm) MQm. მოწევნასა თანა] მოწევნასა AD, მოწევნისა R, მიწევნისა T. 14—15 ჩა-მოდგიან ფალანგითა მათითა C. 15 ავჭალას A. და]—A. დიღომს ARDTქც[1,2]. და]—MQmRDT. 16 იორის CAMmRDT. პირსა A, პირითა m. სადგომი MQmRDT ქც[1]. 17 კახეთს] მას ჟამსა კახეთს D. კჳრიკე] კაე Mm, კ˜ე Q. მეფობისა T. მეუფე]—CA, მეფე MQmRDT ქც[1]. 18 -ქმნილი CM/ქ˜მნლი Q, ქმნული ARDTქც[1]. ვნებითა AMm, ვნ˜ბთა Q. ქრისტიანე CAMmRD, ქ˜ნე Q, ქ˜ეანე T.

1* ამის გასწვრივ R-ში აშიაზე: კჳირიკე მეფე კახეთისა (ტექსტის ხელით?).

1 II პეტ. 2,22. 2 ფსალმ. 97,2. 3 ფსალმ. 35,5.

ჟამი ღმერთმან მეფესა დავითს და წარუღო კვრიკეს ციხე ზედა ზადენი[1*]. და
R 224 წარემატებოდ|ა დიდებითა და განმარჯუებულებითა, რომელთა თანა
ესეცა იქმნა: მოკუდა რატი, ძე ლიპარიტისი, კაცი ორგული და
ნანდჳლვე ნაშობი იქედნეთა[ჲ][1]; და ესრეთ დასრულდა სახლი ბაღუაშ-
თა[ჲ], სახლი განმამწარებელთა[ჲ][2], რამეთუ სუა უკუანაჲსკნელი
თხლე რისხვისა[ჲ], სასუმელი ცოდვილთა ქუეყანისათა[ჲ][3] და არღარა-
ვინ დაშთა საყოფელთა მათთა მკჳდრი[4], რამეთუ აღიჴსენა უსჯუ-
M 266 ლოებაჲ მამათა | მათთა[ჲ] წინაშე უფლისა[5], და მამული მათი აღი-
ღო მეფემან.

შემდგომად წელიწადისა ერთისა მიიცვალა კვრიკე მეფე და დასუეს კახთა მეფედ ძმისწული კვრიკესი აღსართან, რაჲთურთით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათა[ჲ], არამედ ცუნდრუკი რაჲმე, უს-ჯულო[ჲ] და უმეცრად უსამართლო[ჲ] და ყოვლად წინაუკმოჲ მამისძმისა მისისაჲ.

24. მას ჟამსა განიცადა მეფემან გონებისა თუალითა და კეთილად გულისჴმა-ყო საქმე, რომლითა მოიმადლებოდ[ის] ღმერთი

---

1 ~ ღმერთმან ჟამი CD. და]—MQmRDT ქც[1]. წაუღო CA. კვრიკეს]კაეს Mm, კ῀ეს Q. ზედაძენი C. ზედა ზადენი]+ქრონიკონი იყო სამასოცდასამი A ქც[2], იყო ქორ. ტარი, კანი და ანი RT; და იყო მაშინ (—ქც[1]) ქორ. ტკა D ქც[1]. და]—RDT ქც[1]. 2 გამარჯუებ(უ)ლობითა AQ, განმარჯუებულობითა D, გამარჯუებითა C. 3 ესეცა]—C. ~ძე ლიპარიტისი რატი C. ლიპარიტისა Qm. 4 ნამდჳლვე MQmRDT. იქედ-ნესი MQmRDT ქც[1,2]. და]—A ქც[1]. ესრე MQ, ესე M. 4—5 ბღლუაშთა C, ბაღუივაშთა ARDT ქც[1,2]. ბაღუაშთაჲ სახლი] — MQm. 5 განმამწარებთა Mm. უკუანასკნელი A, უკანასკნელი MmRDT. 5—6 სუა... ქუეყანისათაჲ და]—C. 6 თხლე]—Mm. რისხვისაჲ] რიცხვისა m. 7 დაშთა] დარჩა MQmRDTქც[1]. აღიჴსენა Dქც[1], აიჴსნა A, აიხსნა C, აღიჴსნა MQmქც[2], აღიხსენა RT. 7—8 უსჯულო(ვ)ებაჲ AMmRT, უშჯულოება CD. 8—9 აღიღო]+შემდგომად MQm. 10 და შემდგომად A ქც[2]. წელიწდისა CMmRDT. კვრიკე] კაე Mm, კ῀ე Q.~მეფე კუირიკე CA. მეფე]+ კახეთისა D. 11~მეფედ კახთა C. კახთ m. კვრიკესი] კაესი Mm, კ῀ესი Q. აღსარ-თან]+და MQmRT ქც[1]. რაჲთურთით] და D, (და) არა რათა MQm, 12 არა]—C. 11—12 რაჲთურთით არა მქონებელი ნიჭთა მეფობისათაჲ] რომელსა არა რა ქონდეს (ჰქონდეს RT ქც[1], ჰქონდა D) ნიშანი მეფობისანი (მ-ისა RT ქც[1]) ARDT, რომელსა არა რა ჰქონდეს ნიჭნი მეფობისანი ქც[1]. ნიჭთა] ნიშთა MQm. არამედ]+იყო RDT ქც[1]. ა.] რამეთუ იყო A ქც[2]. 12—13 უსჯულოჲ... უსამართლოჲ]—CMQm. 13 და[1]]—RDTქც[1]. ყოვლად უმეცრად A. 13—14 [და ყოვლად წინაუკმოჲ მამის ძმი-სა მისისაჲ]—A. წინა უკუმო C, წინაუკუმიუა Mm, წინაუკუმუჲ Q. მისისაჲD/მისისა CMQmRT. 15 და]—A. 15—16 კეთილად] კუალად Mm. 16 გულის-ხმა D. საქმე]—A. საქმე]+იგი D. მოიმადლებოდა CMQmRDT ქც[1], მოიმადლებდა A ქც[2]. ღმერთსა A ქც[2].

1* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი: A-ში ქრონიკონი — 323, RDT-ში 32. ·კ῀ღევ ვარიანტებში.

1 მათე 3,7; 12,34 და სხვ. 2 ეზეკ. 2,4. 3 ფსალმ. 74,9; 4 ფსალმ. 68,26. 5 ფსალმ. 108,14.

A 342 და სარგებელი დიდი იქმნებო|დ[ის][1*]; რამეთუ წმიდანი ეკლესიანი,
სახლნი ღმრთისანი, ქუაბ ავაზაკთა[1] ქმნილ იყვნეს; და უღირსთა და
უწესოთა მამულობით უფრო[ჲ]ს, ვიდრე ღირსებით, დაეპყრნეს
უფრო[ჲ]სნი საეპისკოპოსონი, არა კარით მწყემსებრ შესრულ[თა],
არამედ ავაზაკებრ ერდო[ჲ]თ[2]; და მათნივე მსგავსნი ხუცესნი და ქორ-
ეპისკოპოსნი დაედგინნეს, რომელნი, ნაცვალად სჯულთა საღმრთოთა
m 337 A 351 18 პყრობისა, უსჯულოებასა აწურთიდეს მათ-ქუეშეთა. |და თჳთ| სახ-
A 352 ლით უფლისა[ჲ]თ და მღდელთაგან გამოვიდო|და უსჯულოებაჲ და
C 223 ცოდვა[ჲ], | რომლითა თუალი ღმრთისა[ჲ], მხედველი ყოველთა[ჲ],
ესეოდენ რისხვად აღძრულ იყო, ვითარცა ზემორე სიტყუა-
D 115 მან განაცხადა. და რამეთუ არა სწორ არს|ცოდვაჲ მღდელისა და
მჴედრისაჲ, არცა ერისა და მღდელთმთავრისაჲ, არცა მწყემსისა
და სამწყსო[ჲ]საჲ, ვითარცა წერილ არს: „მონამან რომელმან იცოდის
ნებაჲ უფლისა თჳსისა[ჲ] და არა განეკრძალოს, იგუემოს დიდად“[3].

———

1 დიდი]—A. იქმნებოდა ყ ვ. ქც[1]. წმიდანი m. 2 ქმნილ იყვნეს და]ქმნილნი A, ქმნულ Mm. უღირსთა და]უღირსებით MQm, უაღრესთა A. და]—CT. 3 უწესოთა]—CMQRDT. მამულობითა MQmRDT ქც[1]. უფროჲს ვიდრე ღირსებით]—A. უფროჲს ვიდრე] უფროსვე C. დაიპყრნეს C. 4 უფროჲსნი]—A, უმრავლესნი C. საებისკოპოზოდ C, საებისკოპოზოსანი A, საეფისკოპოსონი Mm. 4—5 არა კარით მწყემსებრ შესრულთა, არამედ ავაზაკებრ ერდოჲთ] ვითარცა ავაზაკთა A ქც[2]. არა] რამეთუ არა D. კართა RDT ქც[1]. მწყემსებ C. შესრულთა]—Mm, შესრულნი CQRDT. 5 არამედ ავაზაკებრ]—Mm. ავაზაკთაებრ C. ერდოჲთ]+შესრულნი CMQmRDT ქც[2], შთასრულნი D. 5—6 ქორეფისკოვსნი C, ქორებისკოპოზნი A, ქორაფისკოპოზნი Q, ქორაფის კოვზნი (კოზნი m) Mm. 6 რომელმან A. ნაცვლად CRDT, ნაცულად AMQ. სჯულითა A. საღმრთოთა] ღმრთისათა MQmRDT. 7~პყრობისა ღ͠თისა C. პყრობისა]—A ქც[2]. მათ-ქუეშეთა]+ყოველთა ARDT ქც[1,2]. 7—8 და თჳთ სახლით უფლისაჲთ და] რამეთუ D. სახლით] სახელითა ARTქც[1]. 8 უფლისათ CMQქც[2], უფლისათა AMRT ქც[1]. გამოვიდოდა]+ყოველი ARDT ქც[1,2]. უსჯულოებაჲ QD/უ-ბა ს ხ ვ. 8—9 და ცოდვაჲ]—CMQm. 9 რომლითა] რომელთა A ქც[1]. მხედველი] ზედამხედველი C, ხედვიდა A ქც[2]+და A. ყოველთაჲ+იყო და D, და ქც[2]. 10 ესეოდენ]—A, ესეოდენად C, ესეოდნად MQmRDT ქც[1]. რისხვად აღძრულ] განრისხებულ A ქც[2]. აღზრულ Mm. ზემოთრე C. 10—11 ზემორე სიტყუამან განაცხადა] ზემო ვთქუით A ქც[2]. 11 გამოაცხადა MQmRDT ქც[1]. და რამეთუ არა სწორ არს ცოდვაჲ]—C. და]+ვითარ A. ცოდვაჲ Q/ცოდვა ს ხ ვ. მღდელობისა A. 12 მჴედრისაჲ D/მ-ისა ს ხ ვ.+და D. და]+არცა C. მღრდელთ-RDT. -მთავრისაჲ Q/მ-სა ს ხ ვ. +და C. 13 სამწყსოსაჲ D, ს-სა ს ხ ვ. იცოდეს m. 14 ნებაჲ Q/ნება ს ხ ვ. არა]—Q. განეკრძალოს] განემზადოს ნებისაებრ მისისა (მისა A) A ქც[1,2]. დიდად] დიდათ m, ფრიად A ქც[1,2]+იგი ხოლო D.

1* T-ში ამ სიტყვის შემდეგ არის ჩამატების ნიშანი და სტრიქონებს შორის წვრილად ჩაწერილია: რ͠ გრდ͠იცვ͠ლა კ͠ზი გ͠რლ საფარელი და დაჯდა კ͠ზდ ი͠ე.

1 მათე 21,13 და სხვ 2 იოანე 10, 1—2 3 ლუკა 12, 47.

T 167 25. ამათ უკუე დიდთა წყლულებათა კურნებად შემოკრ|ბა კრე-
ბაჲ ერ-მრავალი; რამეთუ სამეფო[ჲ]სა თჳსისა კათალიკოსი, მღდელთ-
მთავარნი, მეუდაბნოენი, მოძღუარნი და მეცნიერნი შემოკრიბნა
წინაშე თჳსსა ჟამსა და ადგილსა ჯეროვანსა; და მრავალ დღე გამოწუ-
ლილვითა ფრიადითა კეთილად გამოიძიეს და ყოველი ცთომილი გან-
ჰმართეს და კეთილწესიერებაჲ სათნო[ჲ] ღმრთისა[ჲ][1] ყოვლითურთ
დაამტკიცეს; უღირსად გამოჩინებულნი განკუეთნეს და შეაჩუენნეს
R 225 [და]| გარდამოსთხივნეს საყდართაგან, დაღათუ არა-ადვილ იყო ესე
ნათესავთა მათთა ძლიერებითა; რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და
წარჩინებულთა შვილნი, რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები; და
A 353 მათ წილ ჭეშმარიტნი და სათნონი ღმრთისანი მწყემ | სნი დაადგინნეს.
26. და ძეგლი შუენიერი ჭეშმარიტისა სარწმუნოებისა[ჲ] აღწე-
Q 96 რეს, მიმდგომი და მოწამე წმიდათა | ათორმეტთა კრებათა[ჲ]. და
ესრეთ ყოველნი ნიჭითა სამეუფო[ჲ]თა წარგზავნნეს თითოეული
სახიდ თჳსად. და ესეცა მიმსგავსებულად დიდისა კოსტანტინესა

---

1 უკუე]+ვითართა AT, ესევითართა RD+და A ქც[2]. წყლულებათა] წყალობა-თა Mm. საკურნებელად D. შემოკრიფა C, შემოკრიბა MQ, შემოკრიბნა m, შემოკრბ-ნეს D. 1—2 კრებაჲ]—A ქც[2], კრებად D, კრება CMmT. ერი მრავალი AMQmRDT ქც[1,2]. რამეთუ]—A. კათალიკოზნი CART, ქათალიკოზნი M, კ~თლიკოზნი Q, კათალიკოზი mD. 2—3 მღრდელთ-მთ. D. 3 მეუდაბნოენი]—D. შემო-კრიბნა]+ყოველნი A, ყოველნივე D. 4 თჳსსა] მისსა A, მათსა MQmRT. ჟამსა და]—C. ჯეროანსა C. 4—5~დღეთა მრავალთა ფ-ითა გ-ითა A ქც[2]. გ-ითა]+და RDT ქც[1] ფრიადითა]+შრომითა ქც[1]. ფრიადითა]—C. 5 გამოიძიეს და] გამოძიებითა D. და]—A. ყოველივე RD. ცთომა A ქც[2]. 5—6 განჰმართეს] განმართეს AQRDT ქც[1], განა-მართლეს MQm. კეთილწესიერებაჲ სათნოჲ ღმრთისაჲ ყოვლითურთ] კეთილი და სათნო ღთისა წესი ყოველი A ქც[2]. კეთილწესიერებაჲ QD/კ-ბა CRT, კეთილწესისაებ(რ) Mm. სათნოჲ ღმრთისაჲ]—CMQmRDT ქც[1]. 7 დაამტკიცეს]+და D. განკუეთნეს და შეაჩუ-ენნეს]—CMQmRDT ქც[1]. 8 გარდამოსთხინეს CA, საყდართაგან]+და შეაჩვენეს RT ქც[2]. ს.]+მათთა და შეაჩუენნეს D. დაღათუ] და რამეთუ A, ხოლო დაღათუ D. არა-ადვილ] ძნელღა A ქც[2]. 9 ნათესავთა მათთა ძლიერებითა]—ARDT ქც[1,2]. 9—10 რამეთუ იყვნეს კაცნი მთავართა და წარჩინებულთა შვილნი]—CMQm. 10 შვილნი]+რამეთუ RT ქც[1]. შვილნი]+არამედ ამისთჳს არაჲ ჰრიდეს მათსა წარჩინე-ბულობასა და შეჩუენებით განაძეს D. რომელთა უწესოდ დაეპყრა საყდრები]—CMQm. ~დაეპყრნეს უწესოდ D. დაეპყრეს RT ქც[1,2]. 11~ჭეშმარიტნი მწყემსნი და სათნონი ღმრთისანი RDT ქც[1]. და სათნონი ღმრთისანი]—CMQm. ღთისანი R. 12 შუენიერი]—A. ჭეშმარიტისა სარწმუნოებისაჲ]—CMQm. ჭეშმარიტისა] ჭეშმარი-ტი RT, და ჭეშმარიტი D. 13 ათორმეტთა] [...]ათოთხმეტთა QRT, ათორ-მეტთა მათ D. განიმგზავრნეს C, გაგზავნნეს MQm, განგზავნნეს RT. 15 სახლად Mm, სახედ CA. მიმსგავსებულო C. კოსტანტინესი C. კოსტანტინესსა MQmRDT.

1 ჰრომ 12,1.

ალასრულა მეფემან დავით; რომლისა სანაცვლოდ იხილეთ, თუ რაჲ განაგო
ღმერთმან გულთ-მეცნიერმან, უძილმან მცველმან ისრაელისამან[1].
27. რამეთუ ესე ალსართან, კახთა მეფედ ჴსენებული, შეიპყრეს
ჰერთა დიდებულთა, არიშიანმან და ბაჰრამ და დედის ძმამან მათმან
ქავთარ ბა[ჰ]რამის ძემან, და მოსცეს მეფესა. და აღიხუნა მეფემან
M 267 ჰერეთი და კახეთი, და ერწუხს ქმნნა წყობ|ანი დიდნი და ჴმა-გან-
სმენილი იგი დიდი ძლევაჲ, რომელ მცირედითა ლაშქრითა და განწი-
[ლ]ულითა ერითა დაჴოცნა სულტნისა იგი სპანი ურიცხუნი; ათაბაგი
განძისაჲ და უმრავლესი კახთა ქუეყანისა ერი, მტერთავე თანა გარე-
m 338 |მოდგომილი ჩუენთა, ესეოდენ ადვილად და მოსწრაფედ ჴელთ
უსხნა ღმერთმან საკჳრველებათამან[2], რომელ ერთი ათასთა არა თუ
სდევდა, არამედ ჴელითა იპყრობდა, და ორთა[1*] არა თუ წარექცივნეს
ბევრნი[3], არამედ სა[მალავთაჲთ] თჳთ მათითვე ტყეთა და მთხრებლ-
A 354 თა[ჲ]თ ტყ|უედ მოჰყვანდეს იგინი ყოველნი.
28. ხოლო თჳთ მეფე არა ვითარცა სხუაჲ ვინმე ზურგით უდგა
C 224 ოდენ სპათა თჳსთა, | ანუ შორით უზახებდა, ვითარცა ერთი მთავარ-
თაგანი[4], არამედ უპირატეს ყოველთასა თჳთ წინა-უვიდოდა

---

1 ალასრულა მეფემან დავით] აღესრულა დავით მეფისაგან C. დავით]+უწინარეს ყოველთა კეთილთა საქმეთა თჳსთა D ქც[2]. სანაცლოდ Mm. თუ]—m. რა AMm, რით C. განაგო] მიაგო D. 2 ღმერთმან გულთმეცნიერმან]—MQm. გულთმეცნიერმან] -- C, გულთა მეცნიერმან RDT+და D. უძილმან] — A. ისრაილისამან D. 3 რამეთუ] მას ჟამსა შინა D. ახსართან A. კახთ Am. ჴსენებულ იყო A. 4 ჰერთა] ერთა A, ჰრეთა Mm. არშიანმან Mm. ბაჰრამ C/ბარამ ს ხ ვ. და] — MQm. მათმან] მისმან A. 5 ქავთარ] ქავთარის ძემან MQm. ქავთარ ბაჰრამის ძემან] ბარამ ქავთარის ძემან C. ბარაამის A. და[1]—CA. და[2]+მისსა შემდგომად D. აიხუნა CAQRDT. მეფემან]+დავით D. 6 ერეთი CA, ჰრეთი Mm, ჱრეთი D. ერტუხს C, ერტოხს MQm. 6—7 -გასმენილი AT, -გასმენილნი MQmRD. იგი]—A. იგი]+და MQmRT. 7 იგი დიდი ძლევაჲ]—D. ძლევაჲ Q/ძლევ CAMmR. 7—8 განწილულითა] გაწირულითა C, განწირულითა AMQmRDTქც[1,2]. 8 დაჴოცნის M, დახოცნა RT. სულტანისა AMQ.~ურიცხუნი სპანი CA+და CA. 9 განძასა CMQm, გ҃ანძსა Q, განძისა ART. და]—A. კახთა და ყ ვ. ერი]—A. თანა]+ჩუენთა C. 10 ჩუენთა]—C, ჩუენდა Aქც[2], ჩუენ თანა MmR, ჩ҃ნ თ҃ა T, ჩუენ თანავე D. ესე ოდენ და A. და მოსწრაფედ]—A. 10—11 ჴელთა უსხენანm. 11 საკჳირველმან A, საკჳირველებათამა m. რომელი A. თუ]—CMQm. 12 ჴელითა]—CMQm. და]—A. თუ]—C. წარიქცევდეს თუ არა C. 12—13~ბევრნი წარექცივნეს A. 13 თუ არა C. ბევრთა C. სამალავთაჲთ] სანთლითა CAMQmRTქც[1,2]. მათივე A, მათვე R ქც[1], მათითავე C, მათთვე M. ტყეთათ MQmRT ქც[1,2], ტყუეთა A. 13—14 მთხრებლთათა A, მთხრებლთათ CMQmRT. 14 მოიყვანდეს A. იგინი] ყოველნი ქრისტიანენი A ქც[2]. იგნი ყოველნი ქრისტიანენი RT ქც[1]. 15 ვითარცა სხუაჲ] ვასხა Mm. 16 თჳსთა]მისთა A. უზახებდა] უზრახებდა MQmRT. ყოველნი]—CMQm. 16—17 მთავართაგანი] მრავალთაგანი CMQmRT ქც[1].მთავართაგანი+ვინმე ART ქც[1,2]. ყოველთა CMQmRT.

1* ორთა | ... ამის შემდეგ D-ს აკლია ერთი ფურცელი (115—116 ფფ. შუა)

1 ფსალმ. 120,4. 2 ფსალმ. 85,10. 3 II სჯ. 32,30. 4 ფსალმ. 81,7.

და ვითა ლომი შეუზახებდა ჴმითა მაღლითა და ვითა გრიგალი მი-და-
მოიქცეოდა, თჳთ გოლიათებრ[1] მი[ჰ]მართებდა, და მკლავითა მტკი-
ცითა[2] დაამჴობდა ახოვანთა, სრვიდა და დასცემდა წინა-დამთხუეულ-
თა ყოველთა, ვიდრემდის ფრიადისა ცემისაგან არა თუ ვითარცა ძუელსა
ელიაზარს დ[ავითი]სა ჴელი ჴრმლისა ვადასა ოდენ დაეწება[3], არა-
მედ ჴრმლით მისით უკმომდინარითა სისხლითა წიაღნი აღსავსეღ
ეტჳრთნეს; რომელი შემდგომად ომისა გარდაჴდისა და მუცლისა სარ-
ტყლისა განჴსნისა საცნაურ იქმნა, ქუეყანად რაჲ დაითხია ესეოდენი
მტკნარი|სისხლისა შეყინებულისა[ჲ], რომელსა პირველ განხილვისა
თჳთ მისგან ვჰგონებდით გამოსრულად. და მას დღესა სამნი ცხენნი
R 226 გამოუკლნეს და მეოთხესაღა ზედა მჯდომმან სრ|ულ-ყო მის დღისა
ჰომი. და ესე მრავლისაგან ყოვლად მცირედი და კნინი წარმოვთქუთ.
29. ესრეთ რაჲ თჳთმპყრობელობით დაიპყრა ჰერეთი|და კახეთი
A 355 და ნებიერად აღიხუნა ციხენი და სიმაგრენი მათნი, |მზეებრ მიჰფი-
T 168 ნა წყალობაჲ ყოველთა ზედა მკჳდრთა ქუეყანისათა[4]. და ვინაჲთგან
ღმერთი ესრეთ განაგებდა საქმეთა დავითისთა და წარუმართებდა ყო-
ველთა გზათა მისთა[5] და მოსცემდა ჟამად-ჟამად ძლევათა საკჳრველთა
და უძლოდა ძალითი ძალად, არცა იგი უდებებდა განმრავლებად

1—2 და ვითა ლომი შეუზახებდა ჴმითა მაღლითა და ვითა გრიგალი მი-და-მოიქცე-
ოდა]—CMQm. 1 შეუძახებდა RT. 2 და თჳთ A. გოლიათი ვითა C. მიმართებდა
CAMQmRT. და] თჳთ CMQmRT. 2—3 მტკიცითა] ძლიერითა A. 3 დაჴ-
მობდა Q, და ჴმობდა MmRT ქც[1]. ახოანთა C. სრვითა C, სვრიდა m. დასცემდა]
მისცემდა MQm. 4 ყოველთა]—CMQm. ძუელსა] ძ῀ულსა Q, ძულსა Mm.
ძუელისა A. 5 ელიაზარს დ[ავითი]სა] დავითს ელიაზარ C, დავითისა ელიაზა-
რის A, დავითს ელიაზარს MQm, დავითს ელიაზარის RT ქც[1,2]. ჴელი]—A. ჴლმი-
სა A, ჴრმალისა m. 6 ჴმლით A, ჴრმლითა MQRT ქც[1], ჴრმალითა m. მი-
სით]—CMQm, მისითა RT ქც[1]. უკუმომდინარითა A. წიაღნი] წელნი ART ქც[1,2]. აღ-
სავსე A ქც[2]. 7 ეტჳრთნეს] ესხნეს ART ქც[2]. რომელი] რაჟამს ART ქც[1]. შე-
მდგომად]+ერისა A. ომისა გარდაჴდისა და]—CMQm. გარდაჴდის RT. მუცლისა]—
ART ქც[1,2]. მუცლისა]+და CMQm. 8 გახსნისა RT. ქუეყნად Cm. რაი C. და-
ითხია m. 8—10 ესეოდენი... გამოსრულად] დამტკნარებული სისხლი და რამეთუ
ჩუენ თუის მისგან გამოდენასა ვაყენებდით A. 8—9 ესეოდენისა მტკნარისა MQmRT
ქც[1,2]. 9 შეყენებულისა CQ. რომელ C. 10 ვგონებდით MQmRT. 11 გა-
მოუკლეს RT ქც[1]. მეოთხესა AQ. მჯდომმან]—A, მჯდომელმან m. დღის m.
12 ჰ῀მი Q/ომი CAMmRT. ყოვლად]—A, ყოლად C. და კნინი]—A. კნინი] წინა
ქც[1]. 13 ესრეთ] ესე A. თჳთმპყრობელობით] მპყრობელობით MQm. ერეთი CA.
14 და]—A. აიხუნა AMQmRT. მზეპ Q, მზებრ RT. 15 წყალობაჲ Q/წ-ბა
ს ხ ვ. ყოელთა C. და]—A. ვინადგან R. 16 განაგებდა]—C. და]—C. წარმარ-
თებდა C. 16—17 ყოელთა C. 17 ჟამითი ჟამად RT ქც[1]. საკჳრველებათა
MQmRTქც[1]. 18 უდებდა MQm, უდებად A.

1 I მეფ. 17,4. 2 ესაია 26,11; ლუკა 1,51. 3 II მეფ. 23,10. 4 ფსალმ.
64,9. 5 ფსალმ. 5,9; 118,5 და სხვ.

ტალანტთა—საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისათა,—არამედ სრუ-
m 339 ლითა გულითა ჰმსახურებდა | და მათ იქმოდა, რომელნი ნებისად
ღმრთისად დაამტკიცნის და სათნო-ყოფილად მისდა აღუჩნდის, ვითარ-
ცა აწ ითქუას.

30. რამეთუ მოიგონა აღშენებაჲ მონასტრისა[ჲ] და დაამტკიცა,
რომელიცა გამოირჩია მადლმან საღმრთომან, ადგილსა ყოვლად შუ-
ნიერსა და ყოვლითურთ უნაკლულოსა, რომელსა შინა ვითარცა
მეორე ცაჲ გარდაართხა[1] ტაძარი ყოვლად წმიდისა დედისა ღმრთი-
M 268 სა[ჲ], რაბამ რაჲმე აღმატე|ბული ყოველთა წინ|ანდელთა ქმნულობისა,
D 116 რომელი ზეშთა ჰმატს შუენიერებასა ყოველთასა სივრცითა და ნივთთა
სიკეთითა და სიმრავლითა | და მოქმნულობისა შეუსწორებელობითა,
რომელსა თანა-მოწამედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი. და აღავსო
A 356 სიწმი|დეთა მიერ: პატიოსანთა ნაწილთა წმიდათა[ჲ]სა, წმიდათა ხატ-
თა და სიწმიდისა სამსახურებელთა ყოვლად დიდებულთა და სხუა-
თა ნივთთა ძჳრად საპოვნებელთა.

C 225 31. ამათ| თანა დასხნა მუნვე დიდთა და ხუასროვანთა მეფეთა
ტახტნი და საყდარნი, სასანთლები და საკიდელნი ფერად-ფერადნი,
ივარად მოხუმულნი თჳსნი; და კუალად გჳრგჳნნი და მანიაკნი, და
ფიალნი და სასუმელნი, რომელნი მოუხუნა მეფეთა არაბეთისათა,

---

1 ტალანტთა]—ART ქც[1], ტალატთა C. საქმეთა კეთილთა და სათნოთა ღმრთისა-თა]—CMQm ქც[2]. სათნო R. 2 მსახურებდა A. მათ] მით MmR. ნებისა MQmRT ქც[1,2]. 2—3 ნებისად... აღუჩნდის] მას სათნო-ეყოფვოდიან A. 3 და ამტკიცნის Mm. მისად C, მისდა MQmRT ქც[1,2]. 4 ითქუმის A. 5 აღშენებაჲ Q/ა-ბა CMmRT, აღშება A, 6 გამოარჩია Mm. მადლმან] მღდელმან CQ. 7 და]—Q. ვითარცა]—MQm. 8 მეორე ცაჲ] მე რეცა MQm, მერეცა Q. ცაჲ RT/ცა C, ცაა A. გარდაირთხა C, გარდავართ˜ხჲ Q, გარდავართხა Mm, გარდააკარვა A. წმიდისა]+და უფროსად კურთხეულისა ART ქც[1,2]. 8—9 ~ ღთისა დედისა C, ღ˜თისმშობელისა MQmRT ქც[1]. 9 რაიმე C, რამე AMQmRT. ყოველთა]—A, ყოელთა C. ქმნილობისა C ქც[1], ქმნულთა A ქც[2]. 10 ზესთა MQmT ქც[1], ზესთ R. მატს A. შუენიერებითა AD. ყოელთასა C, ყოვლითა A. ნივთითა CMQmRT. 11 და[1]]—A. მოქნილობისა C, მოქმნულობითა A, მოქმნულებისა m. შესწორებულობითა AMQm. 12 რომელთა Mm. თანა-მოწამედ ჰქონან თუალნი მხედველთანი] აწ თანა-მოწმობით ხედვენ A ქც[2]. მხედველთანი] ყოველთანი A ქც[2]. თუალნი ყოველთა ჴორციელთა მხედველთანი RDT ქც[1]. 13 სიწმინდეთა m. ნაწ˜ლთსა Q, ნაწილსა MmRDT. წმიდათათა A, წმინდათასა m. წმიდათასა]+და CAD. 13—14 ხატთა]+მიერ A ქც[2]. 14 სიწმინდისა m. სამსახურვებელთა m. 15 ძჳრად] ძნიად A ქც[2]. საპოვნელთა CQmRD ქც[2], საპოვოვნელთა M. საპოვნებელთა]+და D. 16 და]—D. ხუასროანთა C, ხოსროანთა A, ხვასროანთა D. 17 და]—A. საყდარნი]+და C. სასანთლებნი C, სასანთლეები RDT ქც[1], სასანთლენი A ქც[2]. საკიდელნი] კიდელნი A ქც[2]. ფერად-ფერად MQmRT (D-ში ბოლოში ზევიდან ჩამატებულია: ნი) ქც[1]. 18 მოხმულნი AMmRDT. თჳსნი]—RDT ქც[1,2]. გვირგვინი A. და[2]]—MQmRDT ქც[1]. და[2]]—A ქც[2]. 19 ფიალანი MQmRDT ქც[1,2]. სასმელნი Mm.

1 ესაია 40,22; ფსალმ. 103,2.

რაჲამს თჳთ იგინიცა ტყუედ მოიყვანნა, მასვე ტაძარსა შინა შეწირნა ღმრთისა, საჴსენოდ და სამადლობელად ძლევისა მის საკჳრველისა.

32. და მუნვე შემოკრიბნა კაცნი პატიოსანნი ცხორებითა და შემკობილნი ყოვლითა სათნოებითა, არა თჳსთა სამეფოთა ოდენ შინა პოვნილნი, არამედ ქუეყანისა კიდეთა, სადაჲთცა ესმის ვიეთიმე სიკეთე, სისრულე [და] სულიერითა და ჴორციელითა სათნოებითა აღსავსეობაჲ; იძივნა და კეთილად გამოიძივნა[1], მოიყვანნა და დაამკჳდრნა მას შინა.

Q 97 33. და მამული ლიპარიტეთი, უმ|კჳდროდ დაშთომილი სრულიად,
m 340 სხუათა | მრავალთა და სამართლიანთა, უსარჩლელ-მიუხუეჭელთა სოფ-
A 357 ლებთა თანა | მისცნა დედასა ღმრთისასა სა|მსახურებელად წინაშე
R 227 მისსა მდგომთათჳს და უზრუნველი ტრაპეზი განუჩინა; რომელიცა აწ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავალისა მეორედ იერუსალემად, სასწაულად ყოვლისა კეთილისად, მოძღურად სწავლულებისად, სხუაჲ ათინად, ფრიად უაღრეს მისსა საღმრთოთა შინა, წესად და კანონად ყოვლისა საეკლესიო[ჲ]სა შუენიერებისად[1*].

---

1 იგინიც C. მოიყვანნა]+და CMQmRDT ქც[1]. მასვე] მისვე MQmRT. შინა]—C. შესწირნა C. 2 საჴსენოდ] საჴსრ῀ად Q, სამადლობელოდ ქც[1]. 3 და]—A. ცხოვრებითა RDT. 3—4 შემკულნი AMQmRDT ქც[1,2]. 4∼არა ოდენ სამეფოთა თჳისთა C, არა თჳისთა ოდენ სამეფოთა A ქც[2]. შინა]—A. 5 ქუეყნის C. ქუეყანის A კიდეთათ CA ქც[2], კიდეთა MQmRDT ქც[1]. სადაცა Am. ესმა CMQmRDT ქც[1,2]. ვიეთმე Mm ქც[1,2]. ვიეთიმე,+სიწმიდე A ქც[2]. 5—6 სიკეთეცა C. სიკეთე]+და MQmRDT. 6 სულიერთა C. ჴორციელთა C. სათნოებითა]—A, სათნოებათა C. 6—7 აღსავსეობაჲ Q/ა-ბა ს ხ ვ. 7 იძინა AMQm, იძია RDT ქც[1]. და]—MQm. კეთილად] კუალად ARDT. გამოიძინა AMQm, გამოიძია RDT ქც[1]. დაიმკჳდრნა MQm. 9 და]—MQmRT. პიპარიტეთი A, ლიპარიტეთა m. უმკჳდროთ Mm. დაშთომილი] დარჩომილ A ქც[1,2], დაშთომილ D, დარჩომილი ქც[1]. დაშთომილი]+იყო ARDT ქც[1,2]. სრულიად] არამედ A ქც[2]. 10 სხუათა]+და (—Q) ნივთთა სიკეთითა და სიმრავლითა და მოქმნილობის (—ლობისა Qm) შეუსწორებლობითა, რომლისა თანა MQm. უსარჩლელი A. მიხუეჭილთა MQm. 10—11 სოფელთა ქც[2]. 11 სამსახურებელნი A. 11—12 წინაშე მისსა მდგომთათჳს] წ. მდგომელთა მისთათჳს A, მისსა მდგომთათჳს MQm.∼მისსა წინაშე მ. RDT ქც[1], მისსა წინაშე მდგომელთა მისთათჳს ქც[2]. 13 აღმოსავალისა A/ა-ვლისა ს ხ ვ.+რამეთუ D. იელუსალემად CMm, ილიმად A, ი῀ლმად Q, იერუსალიმად RD, ი῀ლიმად T. 14 სასწაულად] სასწავლოდ C ქც[2], სს῀წლდ QT. კეთილისა MQmRT. ქ.]+და D. სწავლულებისა M. სხუად] სახად C, სიტყუად A, სახლად RT ქც[1]. 15 ათინად]—C, ა.+და D. ფრიადცა D. უაღრეს მისსა]+ჰყო და D. საღთოთა CMmR. წესთა A ქც[2]. და]—MQmRT. და კანონად] დიაკონად A ქც[2]. კანონად]+და C. 16 საეკლესიაოსა A ქც[2]. შუენიერებისად]+შეამკუნა D.

1* C-ში ამ სიტყვას მოსდევს: ხოლო სახელი მისი გ ე ლ ა თ ი. სავარაუდებელია, რომ სწორია ს. ყ ა უ ხ ჩ ი შ ვ ი ლ ი ს მოსაზრება, რომლის მიხედვითაც ეს სიტყვები ჩანართს წარმოადგენს (ქც[2], გვ. 331).

1 ფსალმ. 33,5; 68,33 და სხვ.

34.. და კუალად სხუაჲ მოიგონა საქმე, შემსგავსებულად მოწყა-
ლისა და ტკბილისა, ღმრთის-სახისა კაცთმოყუარებისა თჳსისა: აღა-
შენა ქსენონი ადგილსა შემსგავსებულსა და შუენიერსა, რომელსა
შინა შეკრიბნა ძმანი, თჳთო-სახითა სენითა განცდილნი; და მოუმზადა
ყოველი საჴმარი მათი უნაკლულოდ და უხუებით და განუჩინნა შესა-
ვალნი და საღუაწნი მათნი. ყოვლადვე თჳთ მივიდის, მოიხილნის,
მოიკითხნის და ამბორს-უყვის თითოეულსა, ჰფუფუნებდის მამებრ[1],
T 169 სწყალობდის[1*] და ჰნატრიდის, განამჴნის მოთ|მინებისა მიმართ, მონაზის
თჳსითა ჴელითა ცხედრები, სამოსლები და საგებელი, პინაკი და ყო-
A 358 ველი საჴმარი მათი; მისცის თი|თოეულსა ოქრო[ჲ] კმა-საყოფი და
M 269 გა|ნაკრძალნის ზედა-მდგომელნი მათნი და განაგის ყოველი საქმე
მათი დიდადშუენიერად[2] და ღმრთისმსახურებით.

35. ამა ჟამადმდე ქალაქი ტფილისი, რუსთავი, სომხითი, ყოველი
სამშჳლდე, აგარანი თურქთა ჰქონდეს, ხოლო თრიალეთი და კლდე-
C 226 კარნი ჰქონდეს თევ|დორეს, ჴყონდიდელისა დისწულსა, კაცსა გონიერ-
სა და დიდად მყოფსა. რამეთუ მეფე რაჲ გარდავიდის აფხაზეთად,
უმცრორე ეშინოდის თურქთა და მათთა ციხოვანთა; მას ჟამსა

1 ს˜ხჲ Q, სხუაჲ D, სხუა ს ხ ვ. შემსგავსებული CA. 2 ღმრთისა (ღთისა) სახისა AMQm ქც[1]. ღთისა სახიერისა CRDT ქც[1]. და კაცთ-მოყუარისა C. თჳსისა] მისისა ქც[1]. 2—3 აღაშენნა M. 3 ქსენონნი CMQm. შემსგავსებულსა და შუენიერსა] შემსგავსებულად შუენიერად MQm. 4 შეკრბიან A. მოუმზადნა m. 5 ყოელი C. და[1]]—A. და[2]]—Mm. განუჩინა A. 5—6 შესავალი A. 6 და]—C. საღუაწი A, საღუაწენი Mm. მათნი]+და CMQm. ყოვლადვე]+ხოლო RDT. მივიდის]+და CA. და მოიკითხნის C. 7 თუითოეულსა (თჳთ., თვით.) ARDT, თუითეულსა CMQ, თჳთვეულსა m. ჰფუფუნებდის]—A, აფუფუნებდის MQm ქც[2]. მამებრ M. 8 ნატრიდის A ქც[2]. განამჴნობდის CART, განამჴნეობდის ქც[1]. 9 ცხედრები, სამოსლები] ცხედრებისა მოსილებითა MQm. სამოსელი C. და]—C. საგებელი]+მათი ART ქც[1,2]. 10 მოსცის A. თუითოეულსა A, თუითეულსა CMQmRT. კმა-საყოფი] კმა CMm, კმაჲ Q, საყოფინი A, კმასაყოფნი RT ქც[1], საყოფინი ქც[2]. და]—MQ. 11 განკრძალნის MQm, განკრძალულნი A. მათნი]—C. და]—CMQmRT ქც[1]. ყოელი C. 12 დიდად და შუენიერად A. და] — A. ღთისმსახურებითა Mm. 13 ამა] ხოლო ვიდრე ამა (ამად RT) ART ქც[1,2], ხოლო ამად C, ამათ Q, ამად Mm. ჟამამდე CRT, ჟამადმე ქც[2]. რუსთავი]+და A ქც[1,2]. 14 სამშჳლდე]+და RT ქც[1,2]. ჰქონდეს] აქუნდეს RT ქც[1]. თრიალეთნი QRT ქც[1]. 14—15 ხოლო თრიალეთი და კლდეკარნი ჰქონდეს] — Mm. 15 თევდორე CMQm. ჴყონდიდელსა MQm, ჴყონდიდლისა RT ქც[1]. 16 და]—MQm, მყოფს m.~რა მეფე A. გარდავიდის mRT. აფხაზეთად]—MQm, აფხაზეთით C. 17 უმცრო MQm. ეშინოდა MQm.

1* სწყალო|... ამის შემდეგ D-ს აკლია ერთი ფურცელი (116—117 ფვ. შუა).
1 ისუ ზირ. 30,7. 2 ფსალმ. 8,2 და სხვ.

m 341 გარდავიდა მეფე [იმიერ]; შეკრბეს გიორგი | ჭყონდიდელისა და მწიგნო-
ბართუხუცეს[ი]სა წინაშე თევდორე, აბულეთ და იოვანე ორბელი, და
სიმარჯჳთ მოიპარეს სამშჳლდე. მაშინ იქმნა დიდი სიხარული, რამეთუ
დღითი-დღე შეემატებოდა საზღვართა სამეფო[ჲ]სათა. ცნეს რაჲ თურქ-
თა აღება[ჲ] სამშჳლდისა[ჲ], უმრავლესნი ციხენი სომხითისანი დაუ-
ტევნეს და ღამე მეოტ იქმნნეს, ხოლო ჩუენ თანა მოითუალნეს იგინი,

36. რამეთუ ვიდრე მოაქამდე სთუელთა ჩამოიარიან თურქთა
A 359 სომხითი ყოვლითა ფალანგებითა მათითა, ჩამოდგიან გაჩიანთა, პ|ირსა
მტკურისასა, ტფილისითგან ვიდრე ბარდავადმდე და სორის პირთა, ყო-
ველთა ამათ შუენიერთა ადგილთა საზამთროთა, რომელთა შინა
ზამთრის, ვითარცა არესა გაზაფხულისასა, ითიბების თივაჲ და აქუს
R 228 შეშა[ჲ] და წყალი უხუებით; და მ|უნ არს სიმრავლე ნადირთა[ჲ]
თუთოფერი და საშუებელი ყოველი; ამათ ადგილთა შინა დადგიან
ხარგებითა; ცხენისა, ჯორისა, ცხოვრისა და აქლემებისა მათისა არა
იყო რიცხჳ[1].

37. და აქუნდა ცხორებაჲ სანატრელი: ნადირობდიან, განისუენებ-
დიან, იხარებდიან და არა იყო ნაკლულევანებაჲ მათ თანა[2]. თჳსთა
ქალაქთა ვაჭრობდიან, ხოლო ჩუენთა ნაპირთა არბევდიან; და ტყუთა
და ალაფითა სავსეთა გაზაფხულსა თანა იწყიან აღმართ სლვად, მთათა
სომხითისა და არარატისათა. ეგრეთვე ზაფხულისცა ჰქონდის შუებაჲ

1 ~ მეფე გარდავიდა (გარდ(ა)მოვიდეს Mm, გარდამოვიდა Q) AMQmRT ქც[1,2]. იმიერ] იმერით MQmRT ქც[1], იმერით CA. იმიერ] + და RT ქც[1]. გიორგის MQm ქც[1]. ჭყონდიდლის წინაშე A. ჭყონდიდელსა CMQmRT ქც[1]. და] — MQm, 1—2 მწიგნობართა- Q, მ-ხუცესსა CAMQmT ქც[1]. 2 წინაშე] — A. აბულეთი CRT ქც[1]. ივანე AMmR ქც[1,2], ი~ვნე Q, ი~ე T, იოანე ქც[1]. 4 შემატებდა MQm. სამეფოთა ART ქც[1]. 6 ღამით A ქც[2]. მეოტ იქმნნეს] ივლტოდეს CMQRT ქც[1]. ხოლო] და ART ქც[1]. ჩუენ თანა] ჩუენთა C. 7 რამეთუ] ხოლო MQm. ვიდრე] — CMQm. მაქამომდე A, მოაქამდის MQ, მოაქანამდის m. სთუელთამდის A, სთულთა MQ, სთუალთა m. 8 ფალანგითა A ქც[2]. გაჩიანთა] + და CRT ქც[1]. 9 ტფილისითგან C. ვიდრე] — CMQm. ბარდავამდე CMQmRT. პირსა C. პირთა] + და CMQmRT ქც[1]. 10 მათ A. ~ საზამთროთა შუენიერთა ადგილთა CA. 11 ~ ვითარცა ზამთრისა MQm. ზამთრისარესა Q. თივაჲ Q/თივა ს ხ ვ. 13 თუთოფერი] თ~ლფერი Q, თუალფერი Mm. დადგან Q. 14 ხარგებითა] ხარგებითა M, ჯარგებისა m, ხარგაებითა RT ქც[1]. ცხენისა] — C, ცხენის m. ჯორისა] — CMQm. ცხოვრისა] — C, ცხურისა AMQm. ~ ცხოვრისა ჯორისა RT ქც[1]. აქლემისა A. 16 და] — A. ჰქონდა CMQm, აქუნდათ RT ქც[1]. ცხორება CAMRT, ცხოვრება m. ინადირობდიან A. 16—17 გაისუენებდიან CMQmR. განისუენებდიან] + და RT ქც[2]. 17 იხარებდიან და] — MQm. არა] არარა C. ნაკლულევანებაჲ Q/ნ-ბა ს ხ ვ. 18 ჩუენთა ნაპირთა] ჩუენ თანა პურითა MQm. და] — AT ქც[1,2]. ტყუეთა MQm. 19 სავსეთა] — A. გაზაფხულისა m ქც[1]. სლვად] სავლად MQ, სვლად mRT. ~ სლვა აღმართ A ქც[2]. 20 სომხითისათა MQmRT ქც[1]. ზაფხულისაცა AQRT. ჰქონდისთ RT ქც[1]. შუებაჲ Q/შ-ბა ს ხ ვ.

1 ფსალმ. 39,13; 103,25 და სხვ. 2 ფსალმ. 138,16.

და განსუენებაჲ თივათა და ველთა შუენიერთა, წყაროთა და ადგილთა ყუავილოვანთა[1] ყოფითა. და ესეოდენ დიდ იყო ძალი მათი და სიმ-
D 117 რავლე, რომელ სთქუმცა თუ| „ყოველი თურქობაჲ ყოვლისა ქუეყა-
ნისა[ჲ] იქი არსო“. და არავისგან მოსაგონებელ იყო ოდესცა მათი
A 360 გასხმაჲ, ანუ ვნებაჲ, არცა თუ თჳთ სულტ|ნისაგან[1*].

38. ოდეს სამშჳლდე და ძერნა აღიღეს[2*], მას წელსა მოვიდა ძალი სულტნისა[ჲ] და ყოველი თურქმნილობა[ჲ], კაცი ვითარ ასი ათასი, უგრძნულად სიმარჯვითა. ხოლო მეფე დგა ნაჭარმაგევს ტაძრეულითა.
m 342 ცნა რაჲ მიმწუხრი მოსლვა[ჲ] მათი|თრიალეთს, ღამე ყოველ წარ-
ვიდა მ[ისეული]თა კაცითა ათას ხუთასითა, რამეთუ ესეოდენნი დახუ-
დეს მას წინაშე. ცისკარს მოვიდეს თურქნი და იქმნა ბრძოლა[ჲ]
C 227 ძლიერი და ფიცხელი მას დღესა; და შეწევნითა ღმრთისა[ჲ]თა |იძლია
ბანაკი მათი; და მიდრეკასა დღისასა მიდრკეს სივლტოლად ესეოდენ
T 170 ზარგანჴდილნი და მოსწრაფენი, ვიდრემდის არცა თუ კარავთა მათთა
M 270 და ჭურჭელთა მიხედნეს ყოვლად, არამედ მოსწრაფ|ებასა პატივ-სცე|ს
Q 98 ფერჴთასა უფროჲს საქონლისა მათისა და|ესრეთ განიბნივნეს თჳსთა

---

1 განსუენებაჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. თივითა და ველითა შუენიერითა Mm. თივათ R. 1—2~ყ. ა. CA. 2 ყუავილოვანთა] მწუანვილოვანთა RTქც[1]. ყოფითა]—MQmRTქც[1,2], ყოფილთა A. ესოდენ CQRT. დიდი A. მათი]—CA. 2—3 სიმრავლე]+მათი CA. 3 რომელ სთქუმცა] რომელსა თუმცა A. რომელი MQmRT. სთქუ῀მცა Q, სთქუამცა MmRT ქც[2], ვსთქუამცა ქც[1]. თურქმანება C, თურქობა AMmRT. 4 იქ m. იქი არსო]—A. და]უმისოდ A. მოსაგონელ RDT. 5 გასხმაჲ Q/გასხმა CARDT, გასმია Mm. ვნებაჲ QD/ვნება ს ხ ვ. თუ]—C. სულტანისაგან A. სულტნისაგან]+ქარონიკონსა სამას ოცდა ათსა C. 6 ოდეს... წელსა] მას ჟამსა D. და ძერნა]—CMQm. აიღეს CAMm. აღიღეს]+ქრონიკონი (ქორანიკონი R) იყო სამასოცდაათი (ტარი და ლასი RT, ტ῀ლ ქც[1]) ART ქც[1,2]. და მას ქც[1]. მას წელსა] მაშინ A. 7 სულტანისა A. თურქქმნილობა MQm, თურქობა ART, თურქობაჲ D, თურქმანობა C. ასი ათასი CA, ს῀ჩ MQm (m-ს თავზე აწერია: 2000 (sic), ორასი ათასი RDTქც[1]. 8 უგრძნეულოდ CMm, უგრძნაულად A, უგრძნეულად Q ქც[1,2], უგრძნეულ῀დ T. ტაძრეულთა C. 9 სცნა D. მოსვლა mD.~მოსლვა მათი მიმწუხრ(ი) MQmRD. მ. მ. მიმწუხრითურთ T ქც[1]. ყოველ]ყუელ C, ყოელ R, ყოლ D. 10 მისეულითა]—CMQmD, მასლათა ART ქც[1,2]. ესოდენნი CAQRDT. 11 წინაშე] შინაშე A. წინაშე]+და D.~მოვიდეს ცისკრად C. და] — MQmRT ქც[1]. 12 ძლიერი]—AQRDT ქც[1,2]. და]—AMQmRDT ქც[2]. ფიცხელი]—Mm. ძლიერი... დღესა] მათ შორის ფიცხელი D. მას დღესა]—A. დღესა]+შინა C. 13 და]—Q. მიდრიკეს m. მიდრკეს]+იგინიცა D. 14 ზარგანხდილნი D. მათთა]—D. 15 ჭურჭელთა]+მათთა AD. ყოლადვე D. ყოლად C, 16 ფერჴთასა] ფერჴთა MQm, ფ. მათთა ART ქც[1,2], ფ. მათთასა D. საქონლისა მათისა] მათსა CQ, მათს Mm, მიხედვასა საქონლისა მათისასა D. ესრეთ]+მეოტად D. განიბნინეს C, განიბნივნენ QRT.

1* C-ში ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი: ქრონიკონი 330. ნ. კიდევ ვარიანტებში. 2* ამ სიტყვას ART-ში მოსდევს თარიღი: (ქრონ. 330) D-ში აქ გამოტოვებულია რამდენიმე სიტყვა, მათ შორის თარიღიც. ნ. კიდევ ვარიანტებში.

1 ფსალმ. 22,2.

ქუეყანათა. ხოლო ესევითარსა საკჳრველსა სივლტოლასა მათსა თჳთ
მეფე და სპანი მისნი ესეოდენ ურწმუნო იქმნნეს, ვიდრემდის არავინ
სდევნა ყოვლად, რამეთუ ხვალის ჰომი ეგონა[1*].

39. წარიღო გიორგი ჭყონდიდელმან რუსთავიცა, მეფისა მეხნარე
A 361 ყოფასა[2*]; | რომლისათჳსცა დიდად წყენა[ჲ] შეექმნა თურქთა და რიდო-
ბაჲ საზამთროთა ადგილთა დგომისა[ჲ]; რამეთუ მოიმსტურნის
მეფემან, რომელთა მოსრვაჲ ეგებოდის და უგრძნულად დაესხის და
მოსწყჳდნის. და ესე არა ერთ გინა ორ ანუ სამ, არამედ მრავალ
გზის, ვითარცა აწ ერთი ითქუას[3*]. რამეთუ ტაოს ჩამოდგეს დიდნი
თურქნი ხარგებითა, ვინაჲთგან ზამთრისა სიფიცხლესა და მთათა
R 229 |სიმაგრესა მიენდვნეს. ხოლო მეფემან მოიჭელოვნა ესრეთ, რამეთუ
სპათა ქართლისათა მზაობაჲ უბრძანა და თჳთ ქუთათისს გარდავიდა,
რომლითა უეჭუელ-ყვნა იგინი. და თთუესა ფებერვალსა აცნობა ქარ-

---

1 ქუეყანათა]+შინა D. ესევითარცა M, ესე ვ˜ა m. ესევითარსა]+ქუეყანასა A. სივლტოლასა]—A, სივლტოსა m. 2 და]+ყოველნი D. ესეოდენ]—Q, ესოდენ CRDT. იქმნნეს] იყვნეს CAქც[2]. ვიდრემდის] ვითარმედ A. ყოლად C. 3 ხვალისა ყ ვ., ქც[1,2]. 4 ომი AMQmRDT. ეგონით D. ეგონა]+ქრონიკონსა სამასოცდათხუთმეტსა C, და A. შემდგომად ამისსა ქ˜დ D. 4 წაიღო CA, წარვლო MmR. ჭყონდიდელი A, ჭ˜ყ MQm. მეფის R. მეხრანს AMm. რომლისათჳს C. 5 ყოფნასა D. ყოფასა]+იყო ქრონიკონი სამასოცდათხუთმეტი A ქც[2], ქრ˜ნ. იყო ტაჲი, ლაშა და ენი (ტ˜ლე D ქც[1]) RDT ქც[1]. დიდად]—A. შეწყენა A. შეექნა CMQmRT.~შეექმნათ თურქთა დიდი წყენა D. 5—6 რიდობაჲ QD/რ-ბა ს ხ ვ. 6 დგომისათჳს D. მოიმსტურის CQ(Q-ში ჩამატ. ნ: მოიმსტურნის), მოიმსტუარნის RDT, მოიმსახურნა A, მოიმსახურნის M, მომსახურ-ნის m, მოიმსტვარნის ქც[1,2]. 7 რომლითა Mm. მოსრვაჲ] მოსრვა CARDT, მორევაჲ Q, მორევა M, მორეუა m. ეგებოდის A. და] რამეთუ MQmR ქც[1]. უგრძნა-ულად A, უგრძნეულოდ CQD, უგრძნეულად MmRT ქც[1]. და]—A. 8 ამო-სწყუდნის m. არა ერთ გინა ორ ანუ სამ] არათუ ერთხელ C. ერთ]+გზის A ქც[2]. გინა] ანუ A ქც[1,2]. ორ]+გზის A ქც[2]. ანუ] გინა A. 9 აწ]—A. ითქუმის A. რამეთუ]ქრონიკონსა სამას ოცდათექუსმეტსა C. 10~ვინათგან ხარგებითა CMm. ხარგაებითა AD+და დედაწულითა D. ვინაჲთგან] რამეთუ AD. სიფიცხესა MmDT ქც[1,2], სიფიცხითა A. მთისა C, მათთა m. 11 სიმაგრეთა (R-ში ფურცლის ქვე-და აშიაზე კუსტუსში: სიმაგრესა, 229-ზე: სიმაგრეთა) MQmRD ქც[2]. მეფემან]+და-ეთ D. 12 მზაობაჲ Q/-ბა ს ხ ვ.. ქუთათის ყ ვ. გარდავიდა] წარვიდა A. 13 უეჭუელ იქმნეს MQm. ფებერვალს M, თებერვალსა T ქც[1,2]. იცნობა A.

1* ამ სიტყვას C-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 335). ნ. კიდევ ვარიანტებში.
2* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 335). ნ. კიდევ ვარიანტებში.
3* ამ სიტყვას C-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 336). ნ. კიდევ ვარიანტებში.
4* R-ში ამ გვერდს აშიაზე (ფურცლის სიმაღლეში) მიჰყვება მინაწერი: ამისა ჟამთა შევიდენ მთარგმანებელნი წიგთანი: ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოვანე ტაიჭისძე ქრისტეს აქათ ქ˜ს ჩ˜როდ (სულხან-საბა ორბელიანის ხელით: ა. ბარამიძე, თსუ შრ., XXX b—XXXI b, 1953, გვ. 314). შენიშვნა იწყება ახალ სტრიქონზე გატანილ სიტყვებთან: და მასვე წელსა ასული თჳისი კატაჲ... D-ში ეს ჩანართი ტექსტშია შეტანილი. ნ. შენ. 3* გვ. 180.

თველთა და მესხთა, რაჲთა კლარჯეთს დახუდენ პაემანსა და თჳთ შიდითა სპითა ხუფათით ჭოროხის პირი წარვლო; შეკრბეს ერთად და უგრძნულად დაესხნეს მათ ზედა, უშიშად გულდებით [და] სასო-

D 118 ებით მხედომარეთა ბასიანადმდე და მთად კარნიფორისა[1*]; | მოსრეს სიმრავლე მათი ურიცხჳ და დაატყუევეს დედა-წული მათი და

A 362 აღიღეს ცხენები, ცხოვარი, აქლემები და ყოველი ნაქონ|ები მათი,

m 343 რომლითა აღივსო ყოველი სამეფოჲ მისი ყოვლითა| კეთილითა[2*].

40. და მასვე წელსა ასული თჳსი კატა გაგზავნა საბერძნეთს სძლად ბერძენთა მეფისა, რამეთუ პირველ ამისა პირმშო[ჲ] ასული თჳსი თამარ გაეგზავნა დედოფლად შარვანისა, რაჲთა ვითარცა ორნი მნათობნი, — ერთი აღმოსავალს და ერთი დასავალს, — ცისკროვან-ჰყოფდენ სფეროსა, მამისაგან მიმღებელნი მზეებრთა შარავანდედთანი[3*].

———

1 კალარჯეთს m. 1—2 შიდათა CR, შიდა (სიტყვის ბოლო გადაშლილია) D, შუიდითა A, შჳდითა Q, შვიდითა Mm. 2 ხუფათითა A, ხუფათით MmRDT ქც[1], ხუფითით Q. წავლო CA. წარვლო]+და CA ქც[2]. 3 და]—ქც[1]. უგრძნაულად AR, უგრძნეულ˜დ QT, უგრძნეულოდ CMm, უგრძნულოდ D, უგრძნეულად ქც[1,2]. დაესხა A. მათ ზედა] მთაზედა C. უშიშრად გულდებით]—CMQm. უშიშათ გულდებითა RDT. 3—4 სასოებით]—ARDT. 4 ბასიანამდე AMQmRDT. და]—C. მთად] მათად Mm. კარნიფორისა CmD/კარმიფორისად A, კარმიფორისა MQRTქც[1]. კარნიფორისა]+რამეთუ ქრონიკონი იყო სამასოცდა თექუსმეტი A ქც[2]; რ˜ ქორანიკონი (ქ˜კნი T) იყო ტარი, ლასი და ვინი RT; რ˜ ქორონიკონი იყო ტ˜ლვ ქც[1]; და მოსცა ღმერთმან ძლევა მათ ზედა D. 4—5 და მოსრნეს D. 5 ურიცხჳ და]—CMQm. დაატყუევეს დედაწული მათი]—MQm. დაატყუევეს] აღიღეს AMRDT ქც[1,2]+ყოველი D. 5—6 და აღიღეს]—CARDT ქც[1]. 6 ცხენებითა A. ცხუარი C, ცხვარი AMRD+და Q. აქლემი CA. ყოელი C. 7 სამეფოჲ D/სამეფო ს ხ ვ. კეთილითა]+რ˜ ქორონიკონი იყო ტლ˜ვ D. 8 და მასვე] ამასვე ქც[1]. წელსა]+გაგზავნა C. თჳსი]+სახელით D. კატა]—C, კახა Mm, კახაჲ Q, კატაჲ RDT ქც[1]. გაგზავნა]—C. 9 მეფისად A. ამისა] ამისსა CMQmRDT, ამირასა A. ასულთა CMQm. 10 თჳსი]—A, თჳსთა CMQm. თჳსი]+სახელით D. თამარ]—A, თამარი MQmRT ქც[1]. გაგზავნა (T-ში ე ჩამატებულია ზევიდან) CARDT ქც[1]. დედოფლად შარვანისა] შარვანისა დედოფლად თამარ A. რაჲთა] რამეთუ ქც[1]. 11 აღმოსავლეთს MQmRDT ქც[1,2]. და]—QRT ქც[1], ხოლო A ქც[2]. ერთი] მეორე CA ქც[2]. დასავლეთს MQmRDT ქც[1,2]. 11—12 ც.-ყოფდენ A, ც.-ჰყოფდეს D. 12 სფეროსა]—C, საფეროსა AMQm, სფეროთა D. მიმღებელთა A. 12—13 შარავ.]+ხ˜ ამისა ჟამთა შინა იყუნეს მთარგმანებელნი წიგნთანი ეფრემ მცირე და თეოფილე და არსენ იყალთოელი და იოანე ტაიჭის ძე ქრისტეს აქათ ქ˜ესა ჩ˜როდ D.

1* ამ სიტყვას ART-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 336). ნ. კიდევ ვარიანტებში. 2* ამ სიტყვას D-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 336). ნ. კიდევ ვარიანტებში. 3* D-ში ამ სიტყვას მოსდევს ჩანაწერი მთარგმანებელთა შესახებ, რომელიც ტექსტშია შეტანილი. ნ. კიდევ ვარიანტებში და შენ. 4* გვ. 179 (R-სათვის).

და მეორესა წელსა დაიპყრნა გრიგოლის ძენი, ასათ და შოთა და აღიღო ციხე გიში და გაგზავნა ძე თჳსი დემეტრე შარვანს სპითა ძლიერითა ლაშქრად. ხოლო მან ქმნნა ომნი საკჳრველნი, რომლითა განაკჳრვნა მხილველნი და მსმენელნი: გამოიღო ციხე ქალაძორი და ძლევა-შემოსილი მოვიდა წინაშე მამისა თჳსისა, სავსე ალაფითა და ტყუეთა ურიცხჳთა.

C 228 41. მეორესა წელსა | ზზობად წარმოემართა მეფე ღანუკით წარსლვად რაჴსის პირსა და ზატიკი გარდაიჴადა ნაჴიდურს. მუნ მოართუეს ამბავი ბეშქენ ჯაყელისა ჯავახეთს თურქთაგან მოკლვისა[ჲ]; და

A 363 ამისთჳ|ს უშლიდეს დიდებულნი მას ჟამსა წარსლვად; და ყოვლად არა მოისმინა, არამედ დაესხა თურქთა, რაჴსის პირსა მდგომთა, მოსრა სიმრავლე მათი და წარმოიღო ტყუე და ალაფი ურიცხჳ.

ამასვე წელსა აღიღო სომხითს ციხე-ქალაქი ლორე და მაშინვე ივლისსა აღიხუნა აგარანი მეორესა დღესა ცისკარს. რამეთუ პირველცა ესე ციხე აღლო ბაგრატს, პაპსა მისსა, |გარნა|სამ თუე

T 171
M 271 ბრძოლითა[1*]. ამასვე აგჳსტოსსა მოკუდა სულტანი მალიქი, მალიქშას ძე, და ალექსი ბერძენთა მეფე და ვერ ცნ[ა] ერთმან ერთისა სიკუდილი[2*].

---

1 და] ხოლო D.~წელსა მეორესა+დავით მეფემან D. ასათ] ასა A, სათ Q, სათა Mm, ასამ RDT ქც[1,2]. შოთა] შოთაი C, ბოთა Mm. და]+შემდგომად მისა D. 2 აილო CA. გიში] გიბი Mm. და]—CA. დიმიტრი CRDT ქც[1]. სახელით დ. D. შარავანს M, შარვს Q. 3 ლაშქრითა A. ძრიელითა C. ხოლო] და D. მან] მუნ ARDT ქც[1]. 4 მსმენელნი]+და C, მისნი და D. გამოიღო] აილო A. ქლაძორი MQm. 6 ურიცხჳთა]+მოვიდა მამისა თუისისა A. უ.]+შარვანელთათა D. 7 ხოლო წელსა მეორესა(~მ. წ. D ქც[1].) ARDTქც[1,2]. წელსა]—C. წ.]+დაიპყრნა A. ბზობასა C.~წარმოემართა ბზობად A. წარემართა D. მეფე]—A. ღანუკით]—C. 7—8 წარსვლად mD. 8 რაჴსის პირსა] რაჴისს C, რაჴის MQm. რახსის A. გარდაიხადა D. ნახიდურს D. 9 ანბავი m. 10 უშლიდენ m. წარსვლად mRT. 10—11 არა მოისმინა ყოვლად A. ყოლად C. 11 რახსის CA. მდგომარეთა C. მდგომთა]+და AMQmRDT ქც[1,2]. 12 მათი]+ურიცხჳ ARDTქც[1]. და]—CMQmTქც[1,2]. ტყუე]+და სიმრავლე m. ურიცხჳ]—A. 13 წელსა] დღესა C. აილო CARDT. სომხითს]—A, სომხითის C, სომხითისა QRD ქც[1,2]. ციხე-ქალაქი ლორე] ციხე ლორე A, ციხე ლორე ციხე ქალაქი MQm. მაშინვე]—C ქც[1,2]. მაშინ A, მასვე წელსა RDT ქც[1,2]. 14 ივლისსა]—C. აიხუნა CAMQm. აგარანი]+და C. ცისკარსა MQmRDT. 15 ესევე RDT ქც[1]. პაპასა AMQmRDT, პაპასა მისსა ბაგრატს D. თუე]+ოდენ D. 16 ბრძოლითა]+ქრონიკონსა სამას ოცდათურამეტსა C. ბრძ.]+ხოლო D ქც[2]. ამასვე] თუესა C. ამასვე წელსა D ქც[2]. აგვისტოსა mRDT. მარიქი C, მელიქი D. 16—17 მალიქაშის Q, მალიქაბის Mm.~ძე მელიქშასი D. 17 ალექსი] + კომნინოს ქც[1]. ვერა CMQmRDT ქც[1]. ცნეს CAMQmT, სცნეს RD. ერთმან ერთისა] ერთმანერთისა C, ერთმან მეორისა (მეორესა T) ARDT ქც[1,2]. 17—18 სიკუდილი]+ქრონიკონი იყო სამასოცდათურამეტი A ქც[2]; ქორ. იყო ტარი, ლასი და ჩე R; ქორ. იქცა (იყო ქც[1]) ტ ლჩ D ქც[1]; ქკ˜ნი იყო ტარი, ლასი და ჩე T.

1* ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი C-ში (ქრონიკონი 338). 2* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 338). ნ. კიდევ ვარიანტებში.

42. ხედვიდა რაჲ მეფე დავით ესეოდენთა ზეგარდამოთა ღმრთისა-
მიერ[თა] წყალობათა, შეწევნათა, ძლევათა და განმარჯუებათა თჳსთა
R 230 და რომელთა ღმერთი მოსცემდა[1*] |სამეფოთა, ქუეყანათა, ქალაქთა
და ციხეთა, — რამეთუ არა იყო ესეოდენი სიმრავლე ლაშქართა[ჲ]
m 344 სამეფოსა შინა|მისსა, რაჲთამცა ქალაქთა და ციხეთა შინა მდგომად
და დამჭირველად და კუალად თჳთ მის თანა მყოფელად და მოლაშ-
ქრედმცა კმა იყვნეს დაუცხრომელ[სა] და სამარადისოსა მისსა მიმოს-
ლვასა ზამთარ და ზაფხულ, გ[ი]ნაღა სადამე ლაშქრობასა, —

A 364 43. |ამისთჳსცა შემოიკრიბა გონებაჲ, კეთილად და გონიერად
გამგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა, აღიღო მაღლად[1]
თავი თჳსი და მიმოავლო თუალი გონებისა ჲჳსისაჲ და განიცადა
კეთილად და განიზრახა სამეფო[ჲ]თა ცნობითა, რომელ არა კმა იყვნე'ს
სამეფო[ჲ]სა მისისანი თანა-მიყოლად კრთომათა და წადიერებათა სუ-
ლისა მისისათა. და მსგავსად ალექსანდრესა და ამანცა სულთ-ითქუნა,
რამეთუ ითქუმის მისთჳს, ვითარმედ ფილოსოფოსმან ვინმე ჰრქუა
მას: „არიანო მრავალნი და ურიცხუნი საუფლონი, რომელთა არცა
თუ სახელი ასმიეს შენი“; და მან სულთ-ითქუნა და თქუა: „უკუეთუ
დამიშთეს ესენი, რაჲ იყოს მპყრობელობაჲ ჩემი?“.

Q 99 44. ამისთჳსცა ამან მეორემან ალე|ქსანდრე განიზრახა სივრცი-
თა გონებისა[ჲ]თა, — რამეთუ სხუებრ არა იყო ღონე, და უწყოდა კე-

---

1 ესოდენთა C. 1—2 ღმრთისამიერთა წყალობათა]—CMQm. ღმრთისამიერთა] ღმრთისა მამართ ARDT, ღმრთისა (ღუთისა ქც[1]) მიერ ქც[1,2]. 2 გამარჯუებათა CA, განმარჯვებათა T. 4 არა] არა ევრე A. ესოდენი CA. ლაშქარსა m. შეწევნათა]—A. 5 მდგომი A. 6 და]—A. მჭირველად C. თჳთ მის თანა] თჳსთა თანა MQmRT, თუისთანა C. მყოფად A, მყოლად C. 6—7 მოლაშქრედცა A. 7 ეყუნეს Aქც[2]. დაუცხრომელად CAMQmRTქც[1,2]. და სამარადისოსა მისსა]—Aქც[2]. 7—8 მიმოსლვასა]+და C. 8 ზამთარ... ლაშქრობასა] ლაშქრობასა მისსა ზამთარ და ზაფხულ Aქც[2]. გინაღა სადამე] განაღა სადმე Mm, განაღა სადამე Q, განაღსამე C, განაღა (გ~ნღა T) სადამე RTქც[1]. 9 ამისთჳსცა] ამისა MQm, ამისთვის RT. შემოიკრიბნა ქც[1]. გონებაჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. 9—10 კეთილად და გონიერად გამგონე, ვითარცა დავით სულისა მიერ წმიდისა]—CMQm. 10—11 აღიღო მაღლად თავი თჳსი]—A. 10 მაღლად] მალად M. 11 მიმოვლო MQmRT. გონებისა თჳსისაჲ და] გონებასა MQm. თჳსისაჲ]—CQ თავისისა A. და]—MRქც[1]. 12 და] — A. განიზრახა] განიცადა MQm. ცნობითა] გონებითა MQm. რომელი MQmRTქც[1]. 13 სამეფოჲსა] მეფობასა ქც[1]. კრთომითა AMm. და]—A. წადიერებითა CAMm. 14 მისისათა] თჳსისათა MQmRT ქც[1]. ალექსანდრესსა ყ ვ.+ქმნა Aქც[2], ჰქმნა RTქც[1]. და]—MQm. 15 ითქუმისცა მისთჳს A. ვითარმედ]—A. ფილასოფოსმან Am. ჰრქუა A, ჰქუა CMR. 16 არიან A. საუფლონი] სუ~ლნი QT, სოფელნი CMmR ქც[1], სამეფონი A ქც[2]. რომელნი A. 17 თუ]—C. ~სახელი შენი ასმიეს C. გასმიეს შენ MQmRT ქც[1,2]. 18 მპყრობლობა CMm. 18—19 ჩემი ამისთჳსცა] ჩემისათჳსცა MQ, ჩემთჳსცა m. 19 მეორე MQmRT ქც[1,2]. განიძრახა m. 20 სხუაებრ CAM ქც[2], სხუაებ m. და]—CMQmRT ქც[1].

1* მოსცემდა ... ამის შემდეგ D-ს აკლია სამი ფურცელი (118—119 ფფ. შუა).

1 ფსალმ. 74, 6.

თილად ყივჩაყთა ნათესავისა სიმრავლე და სიმკნე წყობათა შინა, სისუბუქე მიმოსლვისა[ჲ], სიფიცხ[ლ]ე მიმართებისა[ჲ], ადვილად დასამჭირველობაჲ და ყოვლითურთ მომზავებელობაჲ ნებისა თჳსისაჲ; და ამათ თანა და უადვილეს იყვნეს მოსლვად მახლობელობითაცა და უპოვარებითა და რამეთუ |პირველ მრავალთა წელთა[ჲ]სა მიერ| C 229 A 365 | მოეყვანა სანატრელი და ყოვლად განთქუმული სიკეთითა გურანდუხტ დედოფალი, შვილი ყივჩაყთა უმთავრესისა, ათრაქა შარაღანის ძისა[ჲ], სჯულიერად მეუღლედ თჳსად და დედოფლად ყოვლისა საქართველო[ჲ]სა — ამისთჳსცა წარავლინნა კაცნი სარწმუნონი და მოუწოდა ყივჩაყთა და სიმამრსა თჳსსა. ხოლო მათ სიხარულით მიითუალეს, m 345 |გარნა ითხოვეს გზაჲ მშჳდობისა[ჲ] ოვსთაგან.

45. ამისთჳსცა [ი]იძულა მეფე წარსლვად ოვსეთს; და სიტყუასავე თანა წარემართა და თანა-წარიტანა გიორგი ჭყონდიდელი, მწიგნობართუხუცესი თჳსი, კაცი სრული ყოვლითა სიკეთითა სულისა და ჴორცთა[ჲ]თა, სავსე სიბრძნითა და გონიერებითა, განმზრახი, სჳნი და ფრთხილი, თანა-აღზრდილი [პატრონთაჲ], აღმზრდელი პატრონისაჲ და თანა-განმკაფელი[1*] ყოველთა გზათა და საქმეთა და ღუაწლთა მისთა[ჲ].

46. შევიდეს ოვსეთს; და მოეგებნეს მეფენი ოვსეთისანი და ყოR 231 ველნი მთავარნი მათნი, და ვითარცა მონანი| დადგეს წინაშე მისსა და აღიხუნა მძევალნი ორგნითვე, ოვსთა და ყივჩაყთა, და ესრეთ

1 ნათესავად სიმრავლესა A. ~წყობათა შინა სიმკნე A ქც^{2}. წყობათა] წყალობათა m (M-შიც ჯერ ასე ყოფილა, გადანასწორებია). 2 სიმსუბუქე m. მიმოსლვა და (და—C) CA, მიმოსვლისა m. 3 დასამჭირველობა AMmRTქც^{2}, დ-ველობაჲ Q. და]—MQm. მომზავებლობაჲ Q, მ-ბა AMmT, მომზავებულობა R. 4 და]—MQmRTქც^{2}. უადვილე C. მოსვლად m. მახლობლობითაცა CR. 5 უპუარებითა C. და]—CA. პირველ]—A. წელთა A. 6 მოიყვანა MQmRTქც^{1}. მ.]+კუალად A. სანატრელად A. ყოვლად]—A. გურანდუხტ 7 ათრაქა შარაღანის ძისაჲ] ათარაქშარა ღანისძისა C, ათრანქსარანის ძისა MQ, ათრაქ-Qmქც^{1}. სარანის ძისა m. 8 და]—A. 9—11 წარავლინნა კაცნი...მშჳდობისაჲ ოვსთაგან] (მსგავსი კიდურწერილობის გამო)—C. 9 კაცნი]+ყოვლისა საქართველოსა A. 10 მათ]—A. 11 გარნა ითხოვეს] განითხოვეს A. გზაჲ Q/გზა ს ხ ვ. 12 იიძულა მეფე] იძულა მეფე C, ბრძანა მეფემან A ქც^{2}, აიძულა MQm, აიძულა მეფე Q, აიძულა მეფემან და ბრძანა RT ქც^{1}. წარსვლა m. 12—13 სიტყუასავე თანა წარემართა]—CMQm. 13 თანა-წარიტანა] წარიყვანა Mm+ოვსეთს C. ჭყონდიდელი] ჭყ MQm+და CA. 13—14 მწიგნობართა- MQRT. 15 ჴორცთათა C, ჴორცთასა AMQmRT ქც^{1,2}. 16 და]—R ქც^{1}. თანა-აღზრდილი] თანა-აღზრდილ Q, თანა-აღმზრდელ Mm. აღმზრდელი]—RT ქც^{1}, აღზრდილი Mm. 16—17 პატრონისაჲ] პ-ისა CAქც^{2}, პატრონთა MQmRT. 17 თანა-განკაფული CART ქც^{1}, თანა-განკაფილი M, თანა-გ~ნკ~ფლი Q, თანა-განკაფული CART ქც^{1}, თანა-განყოფილი m. ყოველთა C. და^{2}]—A. 19 ~ ოვსეთის მეფენი A. 19—20 ყოველნი]—A, ყოელნი C. 20 ვითარცა მონანი] მონანივითა C.+და M. 20—21 მისსა და] — CMQm. 21 და]—M. ა(ღ)იხუნეს ARTქც^{1,2}, აიხუნა CMQm. ორთავანვე CARTქც^{1,2}, ორგნითავე m. და^{3}]—A.

1* ფორმა აღდგენილია ივ. ჯავახიშვილის მიერ. ქართული სამართლის ისტორია, თხზულებანი, VI, 1982, გვ, 272.

T 172 A 366 ადვილად შეაერთნა ორნივე ნა|თესავნი, და ყო|შორის მათსა მშვდო-

M 272 ბაჲ და სიყ|უარული, ვითარცა ძმათა; აღიხუნა ციხენი დარიალისა და ყოველთა კართა ოვსეთისა და კავკასიისა მთისათანი, და შექმნა გზა[ჲ] მშვდობისაჲ ყივჩაყთათვს; და გამოიყვანა სიმრავლე ფრიად დიდი, სიმამრი და ცოლის ძმანი თვსნი. და არა ცუდად დაშურა[1], არცა უსაქმოდ იქმნა გამოყვანებაჲ მათი, არამედ მათითა ჴელითა მოსრნა სრულიად სპარსეთისა ძალნი და დასცა შიში და ზარი ყოველთა მეფეთა ქუეყანისათა[2], და მათითა თანა-ყოლითა ქმნნა საქმენი დაურწმუნებელნი, ვითარცა ითქუას წალმართ.

47. მაშინ ოვსეთს ყოფასა მიიცვალა გიორგი ჭყონდიდელი, თავ[ს-მდები] სიყრმითგანთა პატრონის-მსახურებათა[ჲ]; და პატივითა დიდითა წარმოგზავნა მონასტერსა ახალსა და მუნ დაემარხა, რომელი იგლოვა ყოველმან სამეფომან და თჳთ მეფემან უმეტესცა მამისა შემოსითა შავისა[ჲ]თა ორმეოც დღე, ვიდრემდის იშვა ვახტანგ, რომლისა ხარებითა დაჴსნა გლოვა[ჲ].

48. ხოლო ყივჩაყნი დააყენნა ადგილთა სამათოდ მარჯუეთა დედაწულითა მათითა, რომელთა თანა იყო წყობად განმავალი რჩეული ორმეოცი ათასი. ესენი განასრულნა ცხენებითა და საჭურველითა;

---

1 შეაერთნეს A. ორივე m. 1—2 მშვდობაჲ Q/მ-ბა ს ხ ვ. ~სიყუარული და მშვიდობა A. 2 ძმათა]+და Aქც^{2}. აიხუნა CAMQRT. დარიალისა C, დარიელისნი A, დარიელისა RT ქც^{1}. 3 კართა] კლდთა A. ოსეთისა Q, ოვსეთისათა ქც^{1,2}. მთისანი C, მათისანი A, მთისა თანა M, მათისა თანა m. და]—A. 4 მშვდობისაჲ Q/მ-ისა ს ხ ვ. ყივჩაყთათვს და გამოიყვან(ებ)ა სიმრავლე ფრიად დიდი]—A. სიმრავლე]—C. დიდი]+ლაშქარი C, და CA ქც^{2}. 5 და^{2}]—A ქც^{2}. არა] არცა MQmRT. დაშურეს A ქც^{2}. 5—6 უსაქმოდ] ცუდ A ქც^{2}. 6 იქმნა]—CMQmRT ქც^{1}. გამოყვანება CMmRT, გამოყვანა A ქც^{2}. ~ მათი გამოყვან(ებ)ა CMQmRT ქც^{1}. არამედ]—MQm. მათით A. მოსრა CRT ქც^{1}. 6—7 სრულიად]—CMQm. და^{1}]—A. 8 თანა-ყოლითა] თანა-ლგომითა A ქც^{2}. 8—9 დაურწმუნოებულნი A. 9 ვითარცა] რომელი აწ C. 10 ხოლო მაშინ ART ქც^{1,2}. ოვსეთ RT. გიორგი]—A. ჭყონდელი Q. 11 თავს-მდები] და თავით დგა C, და თავ ადგა ART ქც^{1}, თავ-ადგა ქც^{2}, და თავადგან Mm, და თ˜ვდგა Q. პატრონის-მსახურებათაჲ] პატრონისა მსახურებათა C, პატრონისა მსახურებათათვის A, პატრონის მსახურებათა თვსთა MQm, პატრონი მსახურებათათვის RTქც^{1}, პატრონისა მსახურებათათვს ქც^{2}. და პატივითა]—C. 12 წარმოვზავნნა A. 13 იგლოა ყოელმან C. სამეფომან] სოფელმან სამეფომან C. უმეტესცა მამისა] ვითა (ვითარცა ქც^{1}) მამაART ქც^{1}, ვით მამა და უმეტესცა მამისა ქც^{2}. მამისა] ძმისა Mm. 14 შავისაჲთა]—m, შემოსითა M. იშვა] შვა C. 14—15 რომლისა ხარებითა] რ˜ი ს˜ხრებითა Q. 15 ხარებისა m. დაიჴსნა Aქც^{2}, დახსნა m. 16 სამათოდ] სამთოდ MQm, მათთა AR ქც^{1}, მ˜თთა T ქც^{1}. მარჯუენეთა Mm. 17 განმავალნი MmT ქც^{1}. რჩეულნი MQmRT ქც^{1}. 18 ორმოცი CA ქც^{1}. ორმეოცი ათასი] მ˜ჩ MQm (m-ში კიდევ ჩამატებულია: 4000 (sic). ესენი განასრულნა ცხენებითა და საჭურველითა]—A. ცხენებითა] ციხოვრებითა Q. საჭურველებითა ქც^{1}.

1 ფსალმ. 126,1. 2 ფსალმ. 71,11; 2,2; 47,5 და სხვ.

m 346 და | კუალად მონანი, რომელ ჰყვეს რჩეულნი და განსწავლულნი ლუსწლსა[1], ვითარ ხუთ ათას კაც, ყოველნი ქრისტეანე-ქმნილნი, მისანდონი და გამოცდილნი სიმ|ჴნითა; და თჳთ ყივჩაყნიცა უმრავლესნი
A 367 ქრისტეანე იქმნებოდეს დღითი-დღე და სიმრავლე რიცხჳსა მძლე შეეძინებოდა ქრისტესა.

C 230 |ესენი რაჲ ესრეთ შემოიკრიბნა და დააწყუნა გუარად-გუარად, და დაუდგინნა სპასალარნი და მმართებელნი; და ეგრეთვე თჳსისა სამეფო[ჲ]სა სპანი, რჩეულნი და მოკაზმულნი, ცხენ-კეთილნი და პირ-შეუქცეველნი; და საშუალ მათსა, თჳთ იგი, უმსგავსო[ჲ] სპასპეტი და წინა-მბრძოლი, მიმსგავსებული ძუელ ქაიხოსროსთჳს მოთხრობილთა, წინა-უძღოდა. და იწყო რბევად სპარსეთისა, შარვანისა და სომხითისა დიდისა. რამეთუ არა დაშურებოდა, არცა მოეწყინებოდა, არამედ ჟამიერად და წესიერად იყოვნებდა მათ, ჰმართებდა და განაგებდა მსგავსად მის[ი]სა დიდგონებობისა. და ვინღამცა იყო წინა-დამდგომ, ანუ მიმმართ ომისა ანუ ამამაღლებელ საჭურველისა წინაშე მისსა?

49. რამეთუ დაღათუ წერილმან ფრთოვანსა ვეფხსა[2] მიამსგავსა
R 232 მაკედონელი იგი სიფიცხლით მიმმ|ართებელობისათჳს და მსწრაფლ მიმოვლისა ქუეყანათა შინა და ჭრელად მრავალფეროვნებისათჳს ქცევათა

---

1 რომელნი C. და]—MQm. განსწავლულნი] განსრულნა Mm, განსწავლნა Q. 1—2 ლუსწლსა]+ცხენებითა და საჭურველითა m. ხუთი C. ათასი CMQmRT, ხუთ ათას] ხუთასი A. კაცი ყ ვ. ქ῀ენე Q, ქ῀ეანე T, ქრისტიანე(დ) CAM. ქმნულნი MmR, ქ῀მნილნი T| +და C. 3 და]—Q. 4 ქე῀ნე Q, ქ῀ეანე T, ქ-იანე CAMmR. იქმნებოდეს] ქმნილნი A. და სიმრავლე რიცხჳსა მძლე]—A. რიცხჳსა მძლე] ურიცხჳ MQmRT ქც[1,2]. 5 შეეძინებოდეს C. შ.]+სიმრავლე A. 6 შემოკრიბნა A. გუარად-გუარად] გუარად CA. 7 და]—C. დაუდგინა AQ. და]—A. მ῀მრთბლნი Q, მამართებელნი m. 8 სამეფოსანი A. 9 პირ-შექცეულნი AMm. საშუვალ Mm. 9—10 სპა სპეტი A. 10 მისგ῀ვსბლი Q, მისგავსებული Mm. ძუელისა CAQRTქც[1,2], ძუილისა Mm. ქაიხოსროსთუის C, ქეიხოსროსთუის A, ქაიხოსროსათვის m. 11 უწყო CMQm. რბევად] ბრძოლად MQm. 12—13 არცა მოეწყინებოდა... ჰმართებდა]—Q. 13 არამედ]—Mm. იყოვნებდა] იყვანებდა C, ალაშქრებდა ART ქც[1,2]. მართებდა AMRT. 14 მისსა ყ ვ. ქც[1,2]. დიდგონეობითა MQmRT ქც[1,2], დიდისა გონიერებისა A, დიდგონებითა ქც[1]. 15 წინა-დამდგომი RT, წინა-დამდგომად MQm, წინა-მდგომი მისი და A ქც[2]. ~წინაამდგომი იყო ქც[1]. მიმმართი]—A. ანუ მიმმართ ომისა]—CMQm. ომისა]+მის წინაშე RT ქც[1,2]. ამღებელ C, ამღ῀ლბლი Q, ამაღლებული Mm. 15—16 ანუ ამამაღლებელ საჭურველისა წინაშე მისსა] — ART ქც[1,2]. 16 ~მის წინაშე MQm. 17 ~ ფრთოვანსა ვეფხსა მიამსგავსა წერილმან A. მიემსგავსა C. 18 სიფიცხლითა Q, სიფიცხითა MmRT ქც[1,2], სიფიცხეთ C, სიფიცხისა A. მიმმართებლობისათუის C, მიმართველობისათუის A ქც[2], მიმმართველობისათვის RT ქც[1], მიმმართებელი MQm. 19 მიმოვლის CMQm. ქუეყანასა A.

1 ფსალმ. 17,35. 2 დან. 7,6.

და განზრახვათა მისთა[ჲ]სა, არამედ ჩუენი ესე გჳრგჳნოსანი და ახალი
ალექსანდრე, დაღათუ ჟამითა შემდგომ, არამედ არა საქმითა,
A 368 არცა განზრახვითა, არცა | სიმჴნითა უმცირე; და თჳთ მათ საქმეთა
შინა, რომელთა მძლედ ითქუმის ალექსანდრე, არა უმდაბლე, არამედ
მრავლითა უმაღლეს მგონიეს ესე; და რაოდენ საწუთროთა და ჴორცი-
Q 100 ელთა შინა იგი მისთა სწო|რთა და მოჟამეთა ყოველთა უმაღლეს და
უზეშთაეს იყო, ეგეოდენ ესე საღმრთოთა და ქრისტეს-მცნებათა შინა
M 273 ჴორციელთავე | თანა მისთა პირველ[სა] ჰმატდა. რამეთუ არა სცა
T 173
m 347 ძილი თუალთა, |არცა| რული წამთა, არცა განსუენებაჲ ჴორცთა
თჳსთა[1]; არა მიდრკა გემოვნებათა მიმართ, არცა ნებ[ი]სა ჴორც-
თა[ჲ]სა[2], არა საჭმელ-სასუმელთა, არცა სიმღერა-სიღოდათა[3] და
რაჲთურთიით არარა[თა] ეშმაკ[ეულთა და] ჴორციელთა, შემკრველთა
გონებისათა და დასულებად და უდებებად დამზიდველთა ნებისათა,
გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა.

50. და განიცადე[ნი]თღა ოთხთა ამათ წელთა ქმნილნი მისნი, რომელთა — მრავლისაგან მცირედთა — მეგულების თქუმად: აქუნდის

---

1 განძრახვათა m. 2 დაღათუ]+იყო ART ქც^{1,2}. ჟამით A. შემდგომი CA, შემდგომად MQmRT ქც^{1}. არამედ]—A. საქმითაცა MQmT ქც^{1,2}. 3 არცა^{1}] და C, არა A. არცა^{2}] და C. გაზრახვითა Mm. უმცირედ ART ქც^{1}. და]—A. 4 არა] არცა C. უმდაბლეს A ქც^{1}. 5 მრავალთა Mm. უმაღლეს მგონიეს ესე] მოუგონიეს ესე უმაღლეს მისსა C. მგონე ესე A, მგონეს RT. რაოდენთა CA. საწუთროთა A. 6∼იგი შინა A. სწორითა Mm. მოჟამეთა] მოჰამებთა MQ, მოჰამებათა m, მისგან მის ჟამისათა RT ქც^{1}, მისგან და მის ჟამისათა A ქც^{2}. 6—7 ყოველთა უმაღლეს და უზეშთაეს იყო]—CMQm. 7 ეგოდენ CQRT. ესე] — A. საღოოთა mR. 8 პირველთა CAMQmRT ქც^{1,2}. პირველსა]+ყოველთა ART ქც^{1,2}. მატდა A, ჰმატა RT ქც^{1}. არა სცა] არცა A. 9 თუალთა]+მისთა C. ჰრული CMQmRT. განსუ῀ცნბჲ Q/გ-ბა ს ხ ვ. 10 თჳსთა]—MQm. არა] არამედ A, არცა T. გემოვნებითა C, არა გემოვნებათა A. ნე῀ბსა Q, ნებასა AMmRT ქც^{1,2}, ჴსენებასა C. 11 არა] არცა C.∼სას(უ)მელ-საჭმელთა CART ქც^{2}. სიმღერა-სიღოდათა] სიმღერათა C. სიღოდათა] სათუოდთა MQm. 12 რაითურთიით C, რაჲთურთ RT ქც^{1}, და არა თურთიითა A ქც^{2}, არათურთ MQm. 12—14 არარათა ეშმაკეულთა... სასულიეროთა ყოველთა] და არარათ შემკრველთა ჴორცთა და გონებისათა და დასულებად და უდებებად და მზიდველთა ნიჭისათა C; არა რა ჴორციელთა შეაკრა გონება გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა A ქც^{2}; არა ეშმაკეულთა ჴორცთა და გონებისათა დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა Mm. არა შემკრველთა ჴორცთა და გონებისათა დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა Q; არარა შემკრველთა ჴორცთა და გონებისათა გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა RT ქც^{1}+დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა ქც^{1}; არა ჴორციელთა შეაკრა გონება, გარნა საღმრთოთა და სასულიეროთა ყოველთა, დასრულებად და უდებებად მზიდველთა ნებისათა ქც^{2}. 15—16 და განიცადენით... თქუმად] ხოლო A. 15 განიცადეთღა CMQmRT ქც^{1,2}. ქმნულნი RT. 16 მრავლისაგან] მრავალგზის MQmRT ქც^{1,2}+ქმნულთა ქც^{2}. მცირედი MQRT ქც^{1,2}, მცირედნი m. თქუმა C. თქუმად]+ხოლო ქც^{2}, რამეთუ RT ქც^{1}. აქუნდეს MQmRT ქც^{1}.

1 ფსალმ. 131,4. 2 ეფეს. 2,3. 3 გალატ. 5,21.

ჩუეულებად ესე მეფესა, რამეთუ განგებულებით გარდავიდის აფხა-
ზეთად და ჩამოიტყუვნის თურქმანნი საზამთროთა ადგილთა მტკურის
პირისათა, რამეთუ მათნიცა მსტოვარნი ზედა-ადგიან მეფესა და იკუ-
ლევდიან გზათა მისთა[1]. გარდავიდა მეფე გეგუთს და მერე ხუფათს
A 369 და ამით გულპყრობილ-ყვნა იგინი[1*].| ხოლო მათ ცნეს რაჲ სიშორე
მისი, ჩამოდგეს ბოტორას დიდნი ფრიად და დაიზამთრეს[2*]. და | არა
C 231 ჰრულოდა არცა მეფესა, არამედ გარდამოიფრინვა ფებერვალსა
ათოთხმეტსა და უცნაურად დაესხა მათ ზედა; და ძლით ვინმე შეეს-
წრა ცხენსა და გარდაიხუეწა. აღიღეს ტყუე და ალაფი ურიცხჳ.

51. მოვიდა ღანუჯს და მასვე შჳდეულსა პირმარხვასა აღიღო
შარვანისა ქალაქი ყაბალა და აღავსო სამეფო[ჲ] თჳსი ოქრო[ჲ]თა
D 119 და ვეცხლითა და ყოვლითა სიმდიდრ|ითა. წარმოვიდა ქართლს
და მყის შეკრიბა სპაჲ და ჩავიდა შარვანს, მაისსა შჳდსა, არბია ლიჟა-
თა[ჲ]თ ვიდრე ქურდევანამდე და ხიშტალანთამდე[3*] და სავსენი ალა-

---

1 ჩუეულება Mm. განგებულებითა MQmRT ქც[1], განზრახვით A ქც[2]. გარდავიდეს Mm, გარდავიდის T. 1—2 აფხაზეთით C ქც[2]. 2 ჩამოიტყუვნნის MmRT, ჩამოიტყუწნნის Q, ჩამოიტყუნის C, ჩამოიტანნის A. თურქნი C. 2—3 ~ პირთა მტკურისათა ქც[1]. 3 პირთა MQmRT ქც[1]. მათნიცა] მთანიცა C. მსტუარნი C, მსტოარნი RT, მსხ˜ურნი Q, მსახურნი AMm. და]—Q. 3—4 იკულევდიან] ეძებდიან A ქც[2]. ხუფთას RT ქც[1]. 5 მით C. იგინი]+ქრონიკონი იყო სამას ორმოცი A ქც[2], ქ. იყო ტარი და მანი (ტმ ქც[1]) RT ქც[1]. და]—A. 6 ბოტორიას CM, ბორტიას A, ბოტრიას m+თურქნი C. და]—A. დაიზამთრეს+და ქარონიკონი იყო (რიცხვი ამოშლილა) C. 7 რულოდა CA. არცა]—ART ქც[1,2]. გარდამოიფრინა RT ქც[1,2]. თებერვალსა ქც[2]. 8 ათოთხმეტსა] ი˜დ MQm (m-ში ზევიდან აწერია კიდევ: 14). და]—A. მათ]—A ქც[2]. ძლივათ C, ძ(ა)ლითა MQm. 9 ცხენსა] ციხესა A, ცხენზედა RT ქც[1]. და]—Q. გარდაიხუეწნეს RT ქც[1]. აიღეს C. და]—A. ურიცხჳ]+და CA ქც[2]. 10 მოვიდეს RT ქც[1]. პირმარხვასა]+დღესა CMQmRT ქც[1,2]. აიღო CA. 11 შარვანს A ქც[2], შარვანი MQ, შირვანი m. ყაბა A, კაბალა MQm. აღივსო CA. თჳსი] — A. 12 ვერცხლითა m. და]—A. სიმდიდრითა]+და CMQmRT, მათითა და D. წამოვიდა A. წ.]+მუნით D. 13 მყის] მსწრაფლ A ქც[2]. შეიკრიბა MR ქც[1], შეიკრიბნა mD. სპაჲ Q/სპა CAMRT, სპანი თჳსნი D. ჩავიდა] შევიდა A. შირვანს m. 13—14 არბია ლიქათაჲთ] არბიალიჲთ ქაით A, არაბია ლიქათათ QR (ნ. შენ. 3*), არაბიალიქათათ ქც[1]. არბია ლიქათაჲთ] მოტყუენა ყოველნი არენი შარვანისანი ვიდრე D. არბია] არაბია QRT, დაარბივა ლაქათათ C. 14 ვიდრე]—CMQmRT. ქურდევანამდის C, ქურდევანამდი A, ქურდევნამდე QR. ახიშტალანთამდის C, შიშტალანთამდე QRD, შიშტლანთამდე MmT ქც[1]. და]—A.

1* ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი ART-ში (ქრონიკონი 340, D-ს აქ ფურცლები აკლია) ნ. კიდევ ვარიანტებში. 2* ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი C-ში: ქრონიკონი იყო [...]; რიცხვი არ იკითხება. 3* ამის გასწვრივ R-ში აშიაზე: არბიალაით ქაჲთ ვიდრე ქურდევანამდი [და ხ]იშტალანთამდე (ტექსტის ხელით).

1 ფსალმ. 138,3.

ფითა მოვიდეს ქართლს. მათვე დღეთა შეიბნეს შარვანელი და დარუ-
ბანდელი, მოკლეს აფრიდონ და მოსწყვდნეს შარვანელნი; თუესა ნოემ-
R 233 ბერსა წარვიდა მეფე აშორნიას| და დაესხა თურქმანთა; მოსრნა და
იავარ-ყვნა და წარმოიღო ურიცხჳ. ჩამოვლო მგზავრ, დაესხა სევგე-
ლამეჯს თურქმანთავე, და არა დაუტევა მოტირალი კარავთა მათთა. ესე
ერთისა წლისა[ჲ].

52. მასვე ზამთარსა ჩავიდა აფხაზეთს ბიჭჳნტამდე და განაგნა საქ-
A 70 მენი მანდაურნი: ღირსნი წყალობისანი შეიწყალნა, შემცო|დენი
m 348 | დაიპყრნა და წუართნა. იყო ზამთარი ძნელი და თოვლი ფრიადი; ესე
რაჲ ცნეს თურქთა, ვითარმედ შორს არს მეფე, გულ-დებით ჩამო-
დგეს პირსა მტკურისასა. გარნა ლომსა მომჭელოვანებელსა არა სცო-
ნოდა, არცა ჰრულოდა ომისათჳს, ვერცა[ღ]ა დამხრწეველთაგანი რო-
მელი დაიმჭირვიდა; წარმოვიდა მსწრაფლ აფხაზეთით, თოვლთა სა-
შინელთა, გარდაათხრევინა მთაჲ ლიხისა[ჲ], სადა გარდანაკუეთსა თოვ-
ლისასა აჳუნდა სიმაღლე მჴარი სამი; დახუდა მზად სპაჲ მისი, და პირ-
ველ ჰამბავისა ქართლისა ცნობამდე დაესხა ხუნანს. და

---

1 ქართლსა Mm, ქართლად A. ხოლო მათვე D. მასვე დღესა A. შარვანელი]—MQm. 1—2 დარუბანდელი]+და D. 2 ფრიდონ A. და]—A. მოსწყვდეს CMQm, ამოსწყუიდნეს A. შირვანელნი m. 2—3 ნოემბერსა ქც[1,2]. 3 აშორნას QRDTქც[1], აბორნიას Mm. და]—A. დაესხნეს MQRT ქც[1]. 4 იავარ-ჰყვნა C. და]—AR. წარმოიღო]+ნატყუენავი მათი D ქც[2]. ურიცხჳ]+და მუნით D. მგზავრად ARDT ქც[1]. მგზავრ]+და MQmRDT ქც[1]. 4—5 სევგელმეჯს MQm, სიეგელამეჯს A. ~თურქმანთა სევგელმაჯს C. 5 თურქმანთაCA. მოტირალი] მეოტი ძალი A. მათთა] მათთასა D. 6 ერთსა C. წლისად CRDT ქც[1], წლისა A. წლისაჲ]+და A, ქნა C, ხოლო D. 7 ზამთარს D. ჩავიდა]+მეფე დავით D. ბიჭუინტამდი C, ბიჭვინტად D. გააგნა MQRT, გაგნა m. 8 შეიწყალნა]+და C. 9 და]—A. წუართნა]+რამეთუ ARDTქც[1,2]. ძნელი და]—A. ძნელი]—Q. ფრიადი] ფრიად A, დიდი C. ფრიადი]+ხოლო AD. ესე]—A. 9—10 ~ესე რა ქც[1]. 10 ცნეს ცნეს m. ცნეს]+ესე D. მეფე]+მაშინ D. გულდებით R. 10—11 ~ჩამოდგეს გულდებით D. 11 პირთა მტკურისათა A. მტკურისასა]+და დაიზამთრეს მუნ D. გარნა]+მეფესა დავითს D. ლომსა] — CMQm, ჰომსა R, ჰომისა D. მომჭელოვანებელსა]—ARDT ქც[1], მომჭელოვნებელსა C, მომჭელოვანებულსა M, მოჭელოვნებულსა m ქც[2]. 11—12 სცონოდა] ჰრცხუენოდა ARDTქც[1], სცნობდა m. 12 რულოდა A. ჰრულოდა ომისათჳს]—CMQmRDTქც[1]. ვერცაღა] ვერცარა A, არცა CMQmRDT ქც[1]. დამხრწნელთა თანა C. 12—13 რომელი]—A ქც[2], რაჲ QRDT, რა Mm ქც[1], 13 იმჭირვიდა MQmRDTქც[1], იჭირვიდა C+არცა ჰრულოდა ომისათჳს (ო.—D) RDT ქც[1]+მიერ D. წამოვიდა MQm. აფხაზეთით]—D. საშინელთა]+და A. 14 მთაჲ ლიხისაჲ] ლიხნი CMQ, თოვლი ლიხნი m. სადა] რამეთუ A. 15 სიმაღლე]—A.~სამი მჴარი C. სამი]+და CADქც[2]. სპაჲ D/სპა ს ხ ვ. და]—MQmRDTქც[1]. 15—16 ~ქართლისა პირველ ჰამბისა D. 16 ამბვისა C, ამბავისა A, ამბისა m, ჰამბისა D. ქართლისა]—A. ცნობამდი C. ც.]+და D. ხუნანს]ხუანას A, სულტანს ქც[1]. ხუნანს]+თურქთა და ამოსწყუიტნა ყოველნივე D.

ალავსო ლაშქარმან მთით მტკურამდე და გაგთაჲთ ბერდუჯამდე და მოსრნეს
C 232 პირითა მახვლისა[ჲ]თა და | არა დაუტევეს მიქცეული ქ[ედლა]დ[1], რო-
T 174 მელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისა[ჲ][1*]. |თუე იყო მარტი.
53. გაზაფხულ განდიდნა მტკუარი ფრიად, რომელ ნაღინებსა ვერ
დაეტია. ამისითა მინდობითა ჩადგეს თურქმანნი ბარდავს გულდე-
ბით; მაშინ მონახნა მეფემან იგინიცა და ალონს მტკუარსა გაცურდა
M 274 ყივჩაყითა და|უჰა[მ]რავსა მას წყალსა და მოსრნა თურქნი, არბია
ბარდავი, დაყო დღე ორი და ნებიერად მოვიდა შინა სავსე ალაფითა.
A 371 თუე იყო ივნისი. ამათ ესევითართა ჭირ|თაგან შეიწრებულნი თურქ-
მანნი და კუალად ვაჭარნი განძელ-ტფილელ-დმანელნი წარვიდეს
D 120 სულტნისა წინაშე და ყოველსა სპარსეთსა შეელ | ესხეს შავად, რომელ-
თამე პირნი, რომელთამე ჴელები, და რომელ[თა]მე სრულიად და
ესრეთ მიუთხრნეს ყოველნი ჭირნი, მოწევნულნი მათ ზედა, რომლი-
თა აღძრეს წყალობად თჳსა; და იქმნა გლოვა[ჲ] ფრიადი შორის
მათსა.

---

1 ალავსო ლაშქარმან მთით] ალივსო ლაშქრითა მათითა A. და ალავსო ლაშქარმან... ბერდუჯამდე]—D. მტკურამდინ C. გაგთად CMmRT, გაგთაით A. ბერდუჯამდის C. და]—A. მოსრეს CAMQmRT. 2 და არა დაუტევეს მიქცეული კედლად]—ARDT ქც[1,2]. კედლად] კლდეთა C, კლდედ MQ, კლდე m. 2—3 და რომელ RT. რომელ არა დაუშთა მთხრობი ჰამბავისაჲ]—CMQm. 3 დაუშთათ RDT. ამბავისა A, ჰანბავისა R. ჰამბავისაჲ]+ქრონიკონი იყო სამასორმოცდაერთი A; ქორონიკონი იყო ტარი, მანი და ანი RT; ქორონიკონი იყო ტ~მა ქც[1]. ჰამბავისაჲ]+რომლისა ლაშქრითა აღსავსე იყო მთით მტკურამდე და გაგთათ ბერდუჯამდე ქორონიკონი იყო ტ~მა D. და თუე D. იყო]—A. 4 გაზაფხულ] ხოლო ვითარცა მოიწია გაზაფხული და (და—RDT ქც[1]) ARDT ქც[1]. განდიდა C, გადიდნა MQmRDT ქც[1]. ფრიად] — CMQm. რ~ლ] რამეთუ A. ნაღინოჲსა Q, 4—5 ნაღინებსა ვერ დაეტია] ნაღინები მისი ვერღარა იტევდა ARDT ქც[1]. 5 ამისითა] და მისითა A, და ამისითა D. ჩადგენ QRDT ქც[1]. თურქნი A. 5—6 გულდებითა A. 6 მაშინ]—CMQm. მონახა mT. ალონს]—A. მტკუარს C, მტკურსაჲ Q, 7 ყივჩაყითა] და ყივჩაყნიცა C. გაუცურდა ქც[1]. დაუჰამრავსა] და უზარავსა C, დაუაზრავსა A, დაჰუაზრავს MQ, და ჰუაზრავსა mRT, ჰუაზრავსა D, და უჰაზრავსა ქც[1], დაუზრავსა ქც[2]. ამას A. და]—AQ. თურქნი]+იგი D. არბია] არაბია AQ ქც[1], დაარბია D, და C. 8 ბარდავი]+და ART ქც[1].~ორი დღე ARDT ქც[2]. სავსე]—Q. 9 მათ A, ხოლო ამათ D. 9—10 თურქნი C. 10 განძა Mm. ტფილელ]+და RD ქც[1]. დამანელნი Q, და დმანელნი T. წარვიდოდეს MQm. 11 სულტანის Q, სულტნის m, სულტანსა CRT ქც[1], სულტანს A. ყ~აQT, ყოელსა C. შეიღებნეს CARDT ქც[1,2]. 12 პირი C. პ.]+და ARDT ქც[1]. ხელნი D. და]—CMQm. და რომელთამე]—A, რომელნიმე CMQRDT, რომელიმე m. 13 და]—C. ესრედ m. მიუთხრეს D. ყოველნი]—A, ყოელნი C. მოწეულნი m. 13—15 რომლითა აღძრეს... შორის მათსა] — C. 13—14 რომელთა D. 14 აღძრნეს ARDT ქც[1,2], აღიძრნეს Q, აღზრნეს M, აღაზრნეს m. თჳსად ქც[1]. 14—15 და იქმნა გლოვაჲ ფრიადი შორის მათსა]—A.

1* ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი ART-ში (ქრონიკონი 341). D-ში იგივე თარიღი სხვა სიტყვას (ბ ე რ დ უ ჯ ა მ დ ე) მოსდევს. ნ. კიდევ ვარიანტებში.

1 I მეფ. 25,33.

54. მაშინ სულტანმან მოუწოდა არაბეთისა მეფესა დურბეზს სა-
დაყას ძესა და მოსცა ძე თჳსი მალიქი და ყოველი ძალი მისი[1]; და
m 349 აჩინა სპასალარად | ელღაზი, ძე არდუხისი, კაცი დაჰმანი და მრავალ-
ღონე; და უბრძანა თურქმანობასა სადაღაცა ვინ იყო, დამასკო[ჲ]თ და
Q 101 ჰალაბითგან ამოღმართ, ყოველსა | შჯედრობად შემძლებელსა, ამათ-
თანა ათაბაგსა განძისასა მისითა ძალითა და ყოველთა სომხითისა ამი-
R 234 რათა[1*]. შეკრბეს ესე ყოველნი, შეითქუნეს[2] და შეიმტკიცნეს სიმ|რავ-
ლითა, ვითარცა ქჳშა[ჲ] ზღჳსაჲ[3], რომელთა ვერ იტევდა ქუეყანაჲ
და აგჳსტოსსა [ა]თორმეტსა მოვიდეს თრიალეთს, მანგლის[ს] და დიდ-
გორთა, და თჳთ ფერჴთა ზედა ვერ ეტეოდეს ამათ ადგილთა.

55.ხოლო მეფემან დავით, უშიშმან და ყოვლად უძრავმან გული-
A 372 თა, თუ ვითარ | წინა-განაწყო[2*] სპაჲ თჳსი და თუ ვითარ ყოველი
საქმე შუენიერად და ღონიერად ყო, რაზამ რაჲმე წყნარად და უშ-
ფოთველად, გამოცდილებით და ყოვლად ბრძნად განაგო, და თუ

---

1 სულტანმა m.∼მოუწოდა სულტანმან D. არაბეთის m. 1—2 სადაყის D. 2 მისცა ქც^{1}. მელიქი D. ყოველი]—CMQm. 3 ელიაზი CMQM. არდუღის A. კაცნი ARDT. დაჰმანი] ამანი C, დამანი A, და˜ჰმნი Q, და ჰმნი Mm. 4 და]—AMQ. უბრძანა]+ყოველსა D. სადღაცა A, სადაცაღა MQRT, სადაცა m. დამასკოით MQm, დამასკოთ CARDT ქც^{1,2}. 5 ალაბითგან CA, ჰლაბითგან Mm. აღმართ C. ყოველნი C. მჭედრობდა A, მჭედრობათა D. შემძლებელსა] შემოკრებულსა C. შემძლებელსა]+და D. 6 განძას MQm. და]—MQm. ყოვლითა Mm, ყ˜თა Q. სომხითისა CAMQmRDT//სომხითისათა ქც^{1}. 6—7 ამირთა m. ა.]+ქრონიკონი იყო სამას ორმოცდაერთი Aქც^{2}; ქ. იყო ტარი, მანი და ანი (ტ˜მა ქც^{1}.) RT ქც^{1}. 7 შემოკრბეს D, შეკრბნეს ქც^{1}. შეინთქუნეს m. და]—ART ქც^{1}. შემტკიცდეს CMQm. 8 ზღჳსაჲ Q/ზღჳსა ს ხ ვ. რომელთა ვერ იტევდა] რომლითა აღივსო ARDT ქც^{1,2}. 9 აგჳსტოსსა CART ქც^{1,2},/აგჳსტოსა MQmD. ათორმეტსა] თურამეტსა CARDT. მოვიდა ART ქც^{1}. მაგლის Q, მანგლის ს ხ ვ. 10 და] რომელი A, რომელ RTქც^{1,2}, რომელნი D. ვერ] ვერა RDT ქც^{1}. ადგილთა]+შინა D. 11—12 გულითა]+და ARDT ქც^{1}. 12 წინა განეწყო MQm. სპაჲ QD/სპა AmRT, სპაა M. სპაჲ თჳსი (გვ. 190,12)... ძალი და სიმრავლე სპათა მისთაჲ (გვ. 194,10)] სიმრავლე სპათა C. ნ. ქვევე ამავე გვერდზე, შენ. 2*. თჳსი]მისი ARDT ქც^{1,2}. და] — ARDT ქც^{1,2}. 13—14 უშფოთველად]+და ARDT ქც^{1,2}. 14 გამოცდილობით AQ. განაგდო T. და]—A.

1* ამ სიტყვას ART-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 341). D-ში თარიღი არ არის. ნ. ქვევე ვარიანტებში. 2* წინა-განაწყო... ამ სიტყვის შემდეგ C-ში (ხელნაწ. 232v, სტრ. 12) ტექსტი გამოტოვებულია ნაკლული დედნის გამო. მომდევნო სიტყვებია: განჰრთა და აიყარა (გამოც. გვ. 194, 10).

1 ფსალმ. 32,6. 2 ფსალმ. 2,2. 3 ფსალმ. 77,27.

A 372_{9} ვითარ[1*] ზეგარდამო[ჲ]თა შეწევნითა | პირველსავე ომსა იოტა ბანაკი
მათი და სივლტოლად მიდრიკნა იგინი, და ვითარითა ღონითა მოსრნა
A 372_{14} სახელოვანნი იგი მბრძოლნი არაბეთისანი, | ანუ მეოტთა ვითარ სი-
მარჯუთ და განკრძალულად სდევნნა და მოსრნა, რომლითა ალიეს-
A 372_{3} ნეს ველნი, მთანი და ღელენი მძორებითა, და თუ ვითარ| თჳსნი
სპანი დაიცვნა უვნებელად — ამათ ყოველთათჳს არა ჩუენ[და], არამედ
ვგონებ, ვითარმედ ყოვლისა სოფლისა ბრძენთა ვერ შე[სა]ძლებელ
არს მითხრობად ზედა-მიწევნით ყოველსავე, და გამომეტყუელთა
ენა[ჲ] იმხილოს ჯეროვნად გამოწულილვით [თხრობასა ვერ-] მიცე-
მად.

A 372_{8} |რამეთუ ჴელი მაღლისა[ჲ] შეეწეოდა და ძალი ზეგარდამო[ჲ]
[ჰ]ფარვიდა მას; და წმიდა[ჲ] მოწამე გიორგი განცხადებულად და ყო-
ველთა სახილველად წინა-უძღოდა მას და მკლავითა თჳსითა მოსრვიდა
ზედა-მოწევნულთა უსჯულოთა მათ წარმართთა, რომელ თჳთ იგი
უსჯულონი და უმეცარნი მოღმართ აღიარებდეს და მოგჳთხრობდეს
სასწაულსა ამას მთავარმოწამისა გიორგისსა.

A 372_{16} 56. ხოლო | სპანი ჩუენნი და უფროჲსად ყოველი სამეფო[ჲ] თუ
ვითარ-ესე აღივსო ოქრო[ჲ]თა და ვეცხლითა, არაბულითა ცხენებითა,

1-10 ზეგარდამოჲთა შეწევნითა პირველსავე ომსა... იმხილოს ჯეროვნად თხრობასა ვერმიცემად] თუისნი სპანი დაიცვნა უვნებელად (უნებელად RT) ამათ ყოველთათუის(+არა ჩუენი, არამედ ქც²) ვგონებ რომელ ყოველთა ბრძენთა სოფლისათა (+ენა ქც²) ვერ შემძლებელ არს მითხრობად (მითხრობით A) ზედა-მიწევნით ყოველსავე რამეთუ პირველსავე ჰომსა (ომსა A ქც²) იოტა ბანაკი მათი და ივლტოდა (ივლტოდეს იგინი D) ARDT ქც[1,2]. ომსა Mm. 1—2 იოტა ბანაკი მათი და]—MQm. 2 მიდრიკიან M, მიდრიკან Q. იგინი]—Q. 3 მებრძოლნი MQm. 3—4 სიმარჯვთა Mm. 5 მთანი] მათნი m. ღელენი] ღრენი Mm. მძოვრებითა m. 6 ჩუენდა] ჩუენი MQm. 7—8 ვერ შესაძლებელ არს მითხრობად ზედა-მიწევნით ყოველსავე] — MQm. 9—10 თხრობასა ვერ-მიცემასა] თხოვასა მიცემად MQm. 11—16 რამეთუ ჴელი მაღლისაჲ... მთავარმოწამისა გიორგისსა] — MQm. 12 ფარვიდა ARDT ქც². მთავარმოწამე D. და]—A. 16 გიორგისსა D. გიორგისსა]+და ვითარითა ღონითა მოსრნა სახელოვანნი იგი მბრძოლნი (მებრძოლნი ქც²) არაბეთისანი (და ვითარითა ღონითა... არაბეთისანი]—A) და ანუ მეოტთა ვითარ სიმარჯვთ და (და]—A) განკრძალულად სდევნნა და მოსრნა რომლითა აღივსნეს ველნი მთანი და ღელენი მძორითა (მძორებითა RT ქც[1,2], მძოვრებითა D) ARDT ქც[1,2]. 17 ხოლო] და A. ჩუენნი] დავით მეფისანი D. უფროჲსად]—A.∼სამეფო ყოველი Q. ყოველი]+და m. 17—18 თუ ვითარ-ესე]—ARDT ქც[1,2]. 18 ვერცხლითა Qm.

1* ამ სიტყვის შემდეგ ტექსტში თხრობის თანმიმდევრობა განსხვავებულია MQm და ARDT ნუსხებში (დიდგორის ბრძოლის ეპიზოდი სიტყვებამდე: აღივსო ოქროჲთა— სტრ. 18). „ქართლის ცხოვრების“ პირველ გამოცემაში ეს მონაკვეთი გამართულია RT (და B) ნუსხათა მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილი (ქც², გვ. 341) საფუძვლად იღებს A-ს. ჩვენი გამოცემა ამ მონაკვეთში ემყარება MQm-ს (ნ. გვ. 98). ტექსტის თანმიმდევრობას ვუჩვენებთ მხოლოდ A-სას (ადგილის სიმცირის გამო). იგივეა RDT-ში (ნ. ვარიანტებში).

A 373 D 121 ასურულითა ჯორებითა, ||კარვებითა და სარაფარდებითა და სხუათა
T 175 ურიცხუთა ჭურ|ჭლებითა საბრძოლელ[ი]თა, თუთო-სახეთა ქოსთა
[მიერ] და ფილაკავანთა, სასმურთა ტურფათა და სანადიმოთა, საბა-
ნელთა და სამზარეულოთა, — რაოდენმან ქარტამან და მელანმან დაი-
m 350 ტიოს აღწერად! |რამეთუ გლეხთა, იხილემცა, ოდეს არაბთა მეფენი
მოჰყვანდეს ტყუედ; დ სხუათა გოლიათთათჳს რაღლა რა[ჲ]მცა გჳნდო-
და თქუმად![1*].

57. ხოლო ამად რაჲ თხრობად მოვიწივე, ვაებისა ღირსად შევრაცხენ
დიდნი იგი და სახელოვანნი გამომეტყუელნი, ვიტყჳ უკუე უმიროსს
და არისტოვლის ელლინთა, ხოლო იოსიპოს ებრაელსა; რომელთაგან-
მან ერთმან ტროადელთა და აქეველთანი შეამკვნა თხრობანი, თუ ვი-
M 275 თარ აღამემნონ და |პრიამოს, ანუ აქილევი და ეკტორ, მერმეცა ოდი-
სეოს და ორესტი ეკუეთნეს, და ვინ ვის მძლე ექმნა; და მეორემან ალე-
ქსანდრესნი წარმოთქუნა მჴნე-კაცებანი და ძლევა-შემოსილობანი; ხო-
ლო მესამემან ვესპასიანე ტიტო[ჲ]სმიერნი მეტომეთა თჳსთა ზედანი

---

1 და]—A. სარაფარდაგებითა A, სარაფრდებითა Q, სრაფარდებითა m, სრაფარ-დაგებითა RDT ქც^{1,2}. და]—ART ქც^{1,2}. 2 ურიცხუთა] უცხოთა ARDT ქც^{1,2}. (M-ში ჯერ დაუწერიათ: უ ც ხ ო თ ა და შემდეგ გადაუსწორებიათ). ჭურჭლითა Q, საბრძოლელთა ARDTქც^{2}, საბრძოლველთა ქც^{1}. თუითო სახეთათა Aქც^{2}. 2—3 საბრ-ძოლელითა, თუთო-სახეთა ქოსთა მიერ და ფილაკავანთა] საბრა M, საბრაჲ Q, საბარ m. 3 ფილაკავანთათა ARDT ქც^{1,2}. სასმურითა ტურფითა MQm. სანადიმოთათა RDT, საადიმოთათა A, სანდიმოთათა AQm. 4 სამზარეულოთათა AMQmRDT ქც^{1,2}. ქარტამ m. 5 აღწერად]—MQm. და რამეთუ AMQmRDT ქც^{1,2}. არაბთა] არანთა ქც^{1}. 6—7 სხუათა გოლიათთათჳს რაღლა რაჲმცა გჳნდოდა თქუმად] არა (+დია Mm) სხუათათჳს სიტყუა(ჲ) MQm. 6 რამც RDT. თქმაჲ RDT+მაშინ ქორონიკონი იყო ტ˜მა D. 8 ხოლო]—MQm. ამათ ქც^{1}. მოვიწიე AQRDT, მოიწევე m. 9 და]—ARDT ქც^{1}. მეტყუელნი MQm. უმიროზს ARDT ქც^{1}, უმიროსსა MQm. 10 და]—ARDT. არისტოტელისა MQm, არისტოტელის RDT ქც^{1}. ელინთა ARDT, ელილნთა MQ, ელილენთა m. იოსიპოს(ს) QRDT, ელისიპოს იოსიპოს A. ებრაელთა MQm. 11 ტრაოდელთა A. და] — ARDT ქც^{1}. აქილ-ევლთანი A, აქილევევლთანი M, აქლევლთანი m, აქილევევლთამან RT ქც^{1}, აქი-ლევევლთანი D. 11—12 ვითარ აღამემნონ] ვითარცა მენონ A, ვითარღა მე-ნონ D. 12 აღამემნონ] აღმემნოს MQ, აღმემნონს m, აღამენონ RTქც^{1}. პრიამოს ანუ აქილევი] პარაჟამონ უაქიველი ARD, პარჟამოან უაქიეველი T, პუამოს ანო აქალევი MQm, პარჟამო ანუ აქიველი ქც^{1}. ეკტონ ARDT ქც^{1}, ეკეტორ MQ, ეკტორ m. 12—13 უდისეოს ARDT ქც^{1}, ოდვისეოს Q. 13 ორესტი] ფირესტე ARDTქც^{1}. ექმნეს A. 13—14 ალექსანდრენი MQm. 14 მჴნეკაცებანი] მძლეობანი (+და RDTქც^{1}) სიმჴნენი ARDTქც^{1,2}. ძლევა-შემოსილობანი] ძლევანი MQm. 15 ვეს-პასიანე ტიტოჲსმიერნი] ნეტიტოს (ტიტოს MQm, ნეტიტოჲს R, ნეტიტოსის D, ნე-ტიტოის T) მიერნი AMQmRDT, ვესპასიანე ტიტოასმიერნი ქც^{1}. ზედანი] ზანი A, ზარნი RDT ქც^{1}+და D.

1* D-ში ამ სიტყვას მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 341) ნ. კიდევ ვარიანტებში.

1 II ეპისტ. იოან. 12.

R 235 ჭირნი მისცნა აღწერასა. |და ვინაჲთგან ამათ ნივთნი საქმეთანი არა
აქუნდეს კმად მისათხრობელად, ამისთჳსცა ჴელოვნებითა რიტო-
A 374 რობისა[ჲ]თა განავ|რც[ნეს], ვითარცა იტყჳს თჳთ სადამე ალექსანდრე:
„არა დიდ იყავ, აქილევი, არამედ დიდსა მიემთხჳე მაქებელსა — უმი-
როსს“. რამეთუ ოცდარვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისასა
ვერარაჲ ღირსი ქებისა[ჲ] იქმნა, ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენთა
მიმართ წინა-განწყობაჲ სამ ჟამადმდე იყო, და ვერცა პირველსა კუე-
თებასა შეუძლეს წინა-დადგრომად. ჰქონებოდესმცა ამათ ბრძენთა
ნივთად თხრობათა საქმენი დავითისნი და მათმცა აღწერნეს ჴეროვნად
მათისაებრ რიტორობისა, და მაშინღამცა ღირს-ქმნილ იყვნეს ჴერო-
ვანსა ქებასა; და ესენი ესეოდენ.

58. მეორესა წელსა აღიღო მეფემან ქალაქი ტფილისი, პირველ-სავე ომსა, ოთხას წელ ქონებული სპარსთა[ჲ] და დაუმკჳდრა შვილთა თჳსთა საჴურჭლედ და სახლად თჳსად საუკუნოდ[1*]. მეორესა წელსა მოვიდა სულტანი შარვანს, შეიპყრა შარვანშა, აღიღო შამახია, მოგზავნა მოციქული მეფისა წინაშე და ეყუედრა წიგნითა, ვითარმედ:

---

1 და]—Q. 2 ჰქონდეს ქც^{1}. მისათხრობლად MmRD, მისათხრობ῀ლდ QT. მისათხრ.]+მის ARDT ქც^{1,2}. ჴელოვნობისა (ჴ-ებისა DT) ARDT ქც^{1}. 3 განავრცელნეს ყ ვ. ქც^{2}, განავრცელეს ქც^{1}. სადე A, სადმე m. ალექსანდრიელი ARDT, ალექსანდრელი ქც^{1}. 4 დიდი A. აქალევი MQm, აქიველი ART ქც^{1}, აქილეველ D. დიდთა ARDTქც^{1}. მიემთხჳო MQm, მიემთხუია ART ქც^{1}. 4—5 უმიროს(ს)ა MQm, უმიროს A, უმიროზ RT ქც^{1}, უმიროზს D. უ.]+და MQm. 5 ტროადაელთა Q, ტროდაელთა MQm. 6 ვერაჲ Q, ვერა M, ვერ m. ღირსი ქებისაჲ იქმნა] ღირს იქმნების ქებისი ქება A. ქებისაჲ Q/ქებისა სხვ. ხოლო]+ამის D. მეფის D. დავითისა D. ესოდენთა A. 7 წინა-განწყობაჲ QRDT/წ.გ-ბა AMm. ჟამდე M, ჟამამდე m, ჟამამდი RDT ქც^{1}. 7—8 კუეთებასა] ომსა ARDT ქც^{1}. 8 წინადგომად MQm, წინა-დადგომად ARDT. ჰქონებოდამცა MQ, ქონებოდესმცა A. ამა A. ბერძენთა] AT. 8—9~ნივთად ბრძენთა MQm.~თხრობათა ნივთად RDTქც^{1,2}. 9 ნივთთა A. თხრობათა]—A, თხრობად Q. მათცა MQm. აღერნეს Mm. 10 მთისაებრ Mm. რიტორობისა]+მსგავსად ARDT ქც^{1}. 10—11 ჴეროვნად MQm. 11 ესეოდენ]+ხოლო ARDT ქც^{1,2}, შემდგომად ამისსა D. 12 აიღო AMQm ქც^{2}. მეფემან]+დავით D. 13 პომსა RT. და]—Am. 14 და]—MQm. თჳსად]—MQm. საუკუნოდ და ქც^{1}. ს.]+ქრონიკონი იყო სამას ორმოცდაორი A ქც^{2}; ქ. იყო ტარი, მანი და ბანი RT; ქ. იყო ტ῀მბ D ქც^{1}+და ARDT ქც^{1}. მეორესა წელსა] და A. 15 სულ῀ტნი Q. შარვაშა ART ქც^{1,2}, შ῀რვან შალაჲ Q, შარვანშალა Mm. აიღო AMmRDT ქც^{1,2}.~შამახია აღიღო Q. შამახია]+და AMQm ქც^{1,2}. 15—16 მოუგზავნა ქც^{1}. 16 მოციქული]+დავით D. მეფის A, მეფესა T. და]—MQm. ეყუედრა წიგნითა] მოუწერა წიგნი და რქუა (მოჰრქუა RT ქც^{1}, მორქუა ქც^{2}) ART ქც^{1}; მოუწერა წიგნი ესრეთ D.

1* ამ სიტყვას ARDT-ში მოსდევს თარიღი (ქრონიკონი 342). ნ. ქვემოთ ვარიანტებში.

m 351 „შენ ტ|ყეთა მეფე ხარ და ვეროდეს გამოხუალ ველთა; მე ესერა შარ-
D 122 ვანშა შევიპყარ და ხარაჯასა ჩემსა ვითხოვ; შენ თუ | გენებოს, ძლიე-
A 375 ნი ჯეროვანი გამო|გზავნე და თქუენ[თა] სამალავთა[ჲ]თ გამოსრულმან
მნახე“. ხოლო ესმა რაჲ ესე მეფესა, მსწრაფლ ჴმა-უყო ყოველთა სპათა თჳსთა და უმყის სიტყჳსა მოვიდეს წინაშე მისსა ყოველნი სამე-ფო[ჲ]სა მისისანი. და წარემართა სულტანსა ზედა; ყივჩაყნი ოდენ ალთუალულ იყვნეს მაშინ და იპოვა შემბმელი კაცი ორმეოცდაათი ათასი.
C $232v_{12}$ 59. ეუწყა რაჲ სულტანსა ზედა-მისლვა[ჲ], ძალი და | სიმრავლე
T 176 სპათა მისთა[ჲ], განჰკრთა, აიყარა ველთა[ჲ]თ, სადა დგა, და | შეივლტო-
და ქალაქად, და გარე-მოიზღუდა ერთ კერძო სხრტითა და ხანდაკებითა
C 233 და სხჳთ კერძო ზღუდითა შამახი|ისა[ჲ]თა. ესე რაჲ ცნა მეფემან,
Q 102 არღარა ჯერ-უჩნდა ზედა-მი|სლვაჲ მლტოლვარისა, არამედ თა-
ყუანისცემით მიწასა ზედა მადლობაჲ შესწირა ღმრთისა საკჳრველთ-მოქმედისა, სახიერისა და კაცთმოყუარისა და ადგილობანსა დადგა.

---

1 ტყუეთა Mm (Q-ში უ ზემოდანაა ჩამატებული). ვეროდეს AMmRDT. ველთა]+და D, ხოლო ქც$^{1'2}$. 1—2 შარშვანშე MQ, შარვაშა ART ქც^{1}. 2 შევიპყარ]+ჭელთა ARDT ქც$^{1'2}$.~ხარჯსა Q, ხარაჯას m. ჩემსა]—ARDT ქც$^{1'2}$. ვთხოვ A, ვსთხოვ RDT ქც^{1}. 3 გამოვგზავნე MD, გამოვგზავნო A. და]—MQm. თქუენთა სამალავთაჲთ გამოსრულმან] თუ გინდა (თუნდა ქც^{1}) სამალავთათ გამოვედ (გამოედ A) და ARDT ქც$^{1'2}$. თქუენთა] თქუენდა MQm. 4 ხოლო]—MQm.~ესე რაჲ MQm. მსწრაფლ] მყის MQm. 5 თჳსთა] მისთა ARDT ქც$^{1'2}$. უმყის სიტყჳსა] ბრძანებასავე მისსა თანა ARDT ქც$^{1'2}$. უმყისს M, უმყისსა m. მისსა]—MQm.~ყოველნი წინაშე Mm. 6 და წარემართა სულტანსა ზედა]—D. წარმოემართა MQm. სულ͠ტნსა Q, სულტანსა ART, სურტანსა Mm. 6—9 ზედა ყივჩაყნი... ეუწყა რაჲ სულტანსა] — A. ზედა]+და RDT. 7 ათუალულ RDT, ალთუალ Q. იყვნეს] იქმნნეს RDT. იპოვა] იყო RDT ქც$^{1'2}$. შემბმელი კაცი] — MQm. შემბმელი] — RDT. 7 — 8 ორმოცდაათი ათასი RDT ქც$^{1'2}$, მი ჩ სი MQm+და წარემართა სულტანსა ზედა D. 9 და ეუწყა RT ქც$^{1'2}$, ხოლო ეუწყა D. ზედამისვლა m. მისლვაჲ]+და RDT ქც$^{1'2}$. 10 მისთაჲ] — CMQm. მისთაჲ]+და AT ქც$^{1'2}$. განკრთა CAMQm + და CMQm. ველთაჲთ] მინდორით C. სადა დგა და] — A. იდგა CD. 10 — 11 შეივლტოდა] შევიდა C, მსწრაფლ შევიდა ARDTქც$^{1'2}$. 11 ერთკერძო] ერთი მჴარი C. სხრტითა და]—A. სხრკითა Mm. 11—12 სხრტითა და ხანდაკებითა და სხჳთ კერძო]—Q. 12 ზღუდისა A. ზ.]+ქალაქის(ა) CARDTქც^{2}. შამაისათა M, შამახისათა Q, შამისათა m. შამახიისათა]+ხოლო ARDTქც$^{1'2}$.~ცნა რა ესე ARDTქც$^{1'2}$. მეფემან]+დავით D. 13 ჯერუჩნდა] ჯეროვნად Q. ზედა]—MQm. მლტოლვარისა] გაქცეულისა C, მტოლვარისა A. 13—14 თაყუანისცემით]თ-თა C, დავარდა ARDTქც$^{1'2}$. 14 ზედა]+და ARDT ქც$^{1'2}$. მადლობაჲ Q/მ-ბა ს ხ ვ. შეწირა CAMQRT. ღ͠თსა M, ღ͠ჲ Q. 14—15 საკჳრველთმოქმედისა]—ARDT ქც$^{1'3}$. სახიერისა და კაცთმოყუარისა]—CMQm. ადგილობანსა] მასვე ადგილსა ზედა C, ადგილობასვე D, ადგილობასა T ქც^{1}. დაადგრა D.

მაშინ სულტანმან მრავალთა მიერ ვედრებით[თ]ა ძღუენთა და მუდარითთა [და] შევრდომითთა შეთულილობათა [და] შემოხუეწით[თა] მოციქულობა[თ]ა, ვითარცა მონამან ჭირვეულმან [და] ყმამან დაღონებულმან, არღარა ძღუენნი, არცა ომნი ითხოვნა, არამედ გზაჲ სამლტოლვარო[ჲ], ფრიად რაჲმე სიმდაბლით და თავ-ჩამოღებით, არა სასულტნო[ჲ]თა წესითა, შეიწრებულმან შიმშილითა [და] შეწუხებულმან წყურილითა მრავალ დღე.

60. მასვე დღესა სულტნისა თანა მიმავალი ათაბაგი რანისა[ჲ]
A 376 M 276 ღსუნღული ძალითა მრავ|ლითა მოსრეს მონათა | მეფისათა, — ვითარ
R 236 ოთხ ათას კაც — და იგი | ოდენ მარტო[ჲ] მეოტი ძლით მივიდა
სულტნისა წინაშე. იხილა რაჲ ესე სულტანმან, მასვე ღამესა გაიპარა და სასდუნით მეოტი სხჳთ გზით წარვიდა სოფლად თჳსად. ესრეთ ძლევა-შემოსილი და მმადლობელი ღმრთისაჲ შემოიქცა მეფე და მცირედთა დღეთა განისუენა [ამა თუესა?][1*].

61. და მეორესა თუესა, — ესე იყო ივნისი — კუალად წარვიდა
m 352 შარვანს და აღიღო გულისტანი, სახლი თა|ვადი შარვანისაჲ, სიცხეთა
მათ საშინელთა, მოირთო შარვანი და აღავსნა კეთილითა ყოველნი

1 ვედრებითთა] შემოხუეწათა და C, ვედრებითა A, ვედრებათა და MQmRDT ქც[1,2]. 1—2 და მუდარითთა და შევრდომითთა შეთულილობათა და შემოხუეწითთა მოციქულობათა] და შემოხუეწით მოციქულობასა C, და მუდარითთა შეთულილობათა ARDT ქც[1,2]. შევრდომითთა, შეთუალულობანი MQm. 3 ვითარცა მონამან ჭირვეულმან]—C. 3—4 ყმამან დაღონებულმან]—AMQmRDT ქც[1,2]. 4 არა C, არღა ARDT ქც[1,2]. ძღუენი AMmRD ქც[1,2]. არცა] ა˜ღ Q, არამედ Mm, ანუ ARDT ქც[1,2]. ომი MQm, ჰომნი RT. ითხოვა MQm. გზაჲ QD/გზა ს ხ ვ. 4—5 სლ˜ტოლვლდ Q, სივლტოლველად Mm, წასასულელი C, სამლტოლვარე D. 5 ფრიად რაჲმე სიმდაბლით]—C. თავ-ჩამოღებით]—AMQmRDT ქც[1,2]. არა] და არა ქც[1]. და არა და არა A. 6 სასურტნოთა C. სასულტნოჲთა წესითა] სურტნულად MQ, სულტნურად m, სულტანურად ARDT ქც[1,2]. შეიწრებულმან შიმშილითა]—C. 6 — 7 შეწუხებულმან] — AMQmRDT ქც[1,2]. ~ შიმშილითა და წყურვილითა C. 8 მათვე დღეთა CMQm, ხოლო მასვე დღესა D. სულტნისა თანა] სულტანსა თანა C, სულტ˜ნისთა Q, სულტნისათა Mm, სულტანსა (სურტანსა A) წინაშე ARDT ქც[2], სულტნისა წინაშე ქც[1]. მიღმავალი A. 9 ალსუნღულ C, ალსუა M, ალს˜უა Q, ალსვა m. 10 ოთხათასი MQ, ოთხიათასი CARDT, ოთხასი m. კაცი ყ ვ. მეოტი]—CMQm. ძალითა MQm. 11 სულტანსა CARDT ქც[2], სურტანს M, სურ˜ტნს Q, სულტნის m. 12 და]—C. სასაღუნით A, სასუნით Q. მეოტი] გაქცეული C. თჳსად]+და CARDT ქც[1]. 13 ღ˜(თ)ისა CMRDT, ღ˜ჲ Q, ღთისა m. მეფე]+დავით D. 14 მცირეთა CMQm. ამა თუესა]—D, ამათენს C, ამთენსART ქც[2], ამ˜თ ენასაჲ Q, ამათენასა Mm. 15 ესე იყო ივნისი] ივნისსა ARDT ქც[1,2]. წარვიდა]+მეფე დავით D. 16 და]—ART ქც[1,2]. აიღო CMQm. გულისტნის M, გულის˜ტნს Q, გულისტანის m. სახლი თავადი] სახლითა ვადი MQm. შარვანისაჲ Q/შ-ისა ს ხ ვ. სიცხეთა] და ციხეთა CMQm. 17 საშინელთა]+და CD. ყოვლნი C.

1* შდრ. თ. ჟ ო რ დ ა ნ ი ა, ქრონიკები, I, გვ. 248: „უნდა „ამ თვეს“ (იხ. ექ. მუზ. № 131, გვ. 256)“.

მორჩილნი ბრძანებათა მისთანი. წარმოვიდა ქართლს, სთუელთა გარდავიდა გეგუთს, ინადირა, განისუენა, განაგო მანდაური ყოველი და მარტსა გარდამოვიდა ქართლად და აღიღო ქალაქი დმანისი. და აპრილსა დაესხნეს შაბურანს დარუბანდელსა და მოსწყჳდნეს ქურთნი, ლეკნი და ყივჩაყნი დარუბანდელისანი და აღიხუნეს შარვანისა ციხენი, ღასანნი და ხოზაონდი და მიმდგომი მათი ქუეყანაჲ.

D 123 62. |და მყის აღმოისრბოლა ვითარცა არწივმან და მაისსა აღიხუ-

C 234 A 377 ნა ციხენი სომხითისანი: გაგნი, ტერუნაკალი, |ქავ|აზინნი, ნორბედი, მანასგომნი და ტალინჯაქარი; და ივნისსა წარემართა ლაშქრითა, განვლო ჯავახეთი, კოლა, კარნიფორა, ბასიანნი სპერამდინ და, რაჲცა პოვა თურქმანი, მოსრა და ტყუე-ყო. ჩამოვლო ბუღთა ყური და დაწუნა ოლთისნი, და მოვიდა თრიალეთს დიდითა განმარჯუებითა, და მცირედნი დაყვნა და ლაშქარი განიყარა თჳსად-თჳსად.

და აგვსტოსსა კ῀ მოვიდეს მეწიგნენი ანელთა თავადთანი და მოაჴსენეს მოცემაჲ ქალაქისა და ციხეთა[ჲ] ბოჲანას წყაროთა ზედა მდგომსა. და მყის წიგნები წუევისაჲ მიმოდაისრბოლა და მესამესა დღესა

---

1 მისთანი]+და მიერ D. ქართლს]—C, ქართლად ARDT ქც^{1,2}. ქ.]+ხოლო ARDT ქც^{1,2}. 2 გაისუენა CMQm. განაგო] გაგო m. 3 გ῀რდვიდა Q, გარდავიდა AMmRT ქც^{1}. ქართლს D. და^{1}]—CA. 4 დაესხა D. ბაბურანს RDT. მოსწყუიტნეს C, მოსწყუიდნა D. 5 და^{1}]—CQ. აღიხუნა D, აიხუნეს CMQm. შარვანისა]—ARDT ქც^{1}, შირვანისა m. 6 ღასონნი Mm, ღა῀სნნი Q. ხოზორადი C, ხოზაონდი A, ხოზორდი MQm. ქუეყანაჲ Q/ქუეყანა ს ხ ვ. 7 მყის] ფიცხლად C. აღამსრბოლა A, აღმოისროლაჲ Q, აღმსრბოლა R, აღიმსრბოლა D, აღისრბოლა ქც^{1,2}, ამსრბოლა T, აღმოირბინა C. და] თუესა C. მაისსა]+და C. 7—8 აიხუნა CMQmD, აიხუნეს A, აღახუნეს RT. 8 ~სომხითისა ციხენი MQm. სომხითისნი DT. გაგანი C, გაგინი Mm. ტერუნკალი C, ხერუნაკლი MQm, ტერონაკალი ARDT ქც^{1,2}. ქავაზნი MQm. ნორბედნი m, ნორიბედი ქც^{1}. 9 მანას გომ(ო)ნი CA, მონას გომნი M, მონას გომანი m. ხალინჯაქარი CMQm. ივნისს m. 10 კოლა, კარნიფორა] კოლაკარნი ფორა C, კარნი ფორა MQ, კოლაკარნი ფოლა ARDT, კოლა, კარნიფოლა ქც^{1}. ბასიანი m. სპერამდის ქც^{2}, სპერამდინ ყ ვ. ქც^{1}. 11 პოვნა D. თურქმანნი D ქც^{1}. მოსრნა D. და]—C. ბუიათაყური ARDT ქც^{1}. და]—C. 12 და]—A. გამარჯუებითა CAMmRDT. 13 მცირედნი... თჳსად-თჳსად]~გაიყარნეს ლაშქარნი თჳსთჳსად და გამოჴდეს შეაზე ხანი მცირედი D. მცირედნი] ცოტა ხანი C, მცირედნი დღენი ART ქც^{1,2}. დაყვნა] დაყო C, შუა გამოჴდეს ART ქც^{1,2}.~განიყარა ლაშქარი ART ქც^{1,2}. გაიყარა MQm, გაიპარა C. თჳსად თჳსად Q. 14 და]—CMQm. და]+შემდგომად ამისსა D. აგვსტოსა Q, აგვისტოსა MT, აგვისტოს m. კ] ოცსა CAmRDT ქც^{1,2}. მეწიგნენი] მწიგნობარნი ARDT ქც^{1,2}. და] — CMQm. 14—15 მოიჴსენეს A, მოახსენეს m. 15 მოცემაჲ Q/მოცემა ს ხ ვ. ქალაქისაჲ Q/ქალაქისა ს ხ ვ. ბოჲანასა A, ბუჲანას MQ, ბუჲანთა m. მდგომასა A. 16 მყის] მსწრაფლ ARDT ქც^{1,2}, ფიცხლა C. წუევისაჲ მიმოდაისრბოლა] გაგზავნა წუევისა C; წარსცა ყოველთა ART ქც^{1,2}, წარსცა ლაშქართა თჳსთა თანა D. და]—AQ.

სამეოცი ათასი მჴედარი წინაშე უდგა. წარემართა და მესამესა დღესა აღიღო ქალაქი ანისი და ციხენი მისნი უჭირველად[1*] და სოფელნი და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი.

63. და წარმოიყვანა ბულასვარ რვათა ძეთა მისთა თანა და მჴევალთა და სძალთა და ჩაგზავნნა აფხაზეთს; ანისის მცველად დაუტევნა აზნაურნი მესხნი და წარმოვიდა ქართლად. და მცირედთა დღეთა მოუ-

m 353 T 177 სუენა სპათა თვსთა[2*]. || და მერმე წარემართა შარვანს და აღიღო ქა-

A 378 ლაქი შამახია და ციხე | ბირიტი, სრულიად ყოველი შარვანი; დაუტევნა ციხეთა და ქალაქთა შინა ლაშქარნი დიდნი, ჰერნი და კახნი. გან-

D 124 მგ|ებელად და ზედა-მხედველად ყოველთა საქმეთა მანდაურთა აჩინა მწიგნობართუხუცესი თჳსი სჳმონ, ჭყონდიდელი მთავარეპისკოპოსი,

R 237 მაშინ ბედიელ-ალავე|რდელი, მიმსგავსებული გიორგი დედის ძმისა თჳსისა, კაცი ყოვლითურთ სრული და ბრძენი.

1—2 სამეოცი... დღესა]—C. 1 სამოცი RDT. სამეოცი ათასი] ა~ჩ Q, სამოცდა ათასი Mm. წაემართა Q. წარემართა]+ანისად D. წარემართა და]+ეთარცა მიიწია ARDT ქც[1,2]. და]—AMQm. 2 აიღო CART. და]—CMQm. მისნი] და სოფლები მისნი D. და სოფელნი და ქუეყანანი მიმდგომნი ანისისანი]—D. ამ სიტყვათა სანაცვლოდ D-ში ჩანართია (ნ. შენ. 1*, ამავე გვ.). და[2]—CAMQm. 4 და]—CMQm. წა(რ)მოიყვან(ნ)ა AQ. შულასვა Mm, ბულასვა Q, ბულასავ C.~მისთა ძეთა C. და]—A. 4—5 მჴევალთა MQm.~სძალთა და მჴევალთა D. 5 ჩაგზავნა RT. აფხაზეთად A ქც[2]. აფხაზეთს]+და CMQmRDT. ანისისა ARDT ქც[1]. დაუტევნა დაყარნა C. 6 მესხნი CARDT ქც[1]/მისნი MQm. და]—A. წარმოვიდა] მოვიდა D. მცირეთა Mm, ცოტათა C. 7 თჳსთა] მისთა A. თჳსთა]+ქორონიკონი იყო ტ~მდ D. და]—C. მერმე] ამისა შემდგომად D. წარემართა]+მეფე დავით D. აიღო CA. 8 ბირიტი A, ბიკრიტი CM, ბიგრიტი m, შიკრიტი Q, ბიგრიტი RT ქც[1], ბივრიტი D.+და CMQm. სრულად ARD, ს~დ CmT. შარვანი]+და ARDT ქც[1,2]. 8—9 დაუტევნა] დაყარნა C. 9 ჰერნი Q ქც[1], ერნი CA, ჰერანი m, ჩრნი D. კახნი]+და R ქც[1,2]. 9—10 განმგებლად Mm, გამგებელად ART, გამგებლად D, გმგ~რებლდ Q. 10 ზედა-მხედველად] თანა-მხედველად C. 11 მწიგნობართა უხუცესი C. -ებისკოპოზი A, -ეფისკოპოსი (-ზი m) Mm. 12—13 მაშინ... ბრძენი]—D. 12 ბედელ Q. ბედიია ალავერდელი A.

1* ამ სიტყვას D-ში მისდევს ჩანართი: და დაამხუნა აროდსლანიანნი და ამოსწყუიტნა იგინი, რომელთა დიდი საყდარი ანისისა მისგითად მოეკაზმათ და ქრისტიანეთა სისხლითა იგი საყდარი და ქალაქი მოერწყუ. ამუქფა ღ~თის მოყუარემან დავით აღმაშენებელმან, მოლათა და დარიშმანთა სისხლითა ახლადვე მან მორწყო და საყდარი იგი ახლად მონათლა, [რომელი აღეშენა ბერძენთა ასულსა დედოფალსა კატრონიტეს და იქივე ესაფლავა. მაშინ მივიდა თუთ მეფე დავით და კათალიკოზი, ეპისკოპოზნი და ერთობილი ლაშქარნი საფლავსა ზედა, და ახლად წესი აღუგეს. და თუთ მეფემან სამ გზის საფლავსა ჩასძახა: გიხაროდენ შენ, წმიდაო დედოფალო, რ~ იქსნა ღ~თნ საყდარი შენი უსჯულოთა ჴელთაგან. ამასა ზედან მკვდრისა ძვალთა საფლავით ჴმაჲ გამოსცეს და ღ~თსა მადლობაჲ მისცნა. განუკვირდა მეფესა და ერთობილ ერთა. და წარმოვიდა მუნით მეფე დავით.

2* ამას მოსდევს თარიღი D-ში: ქორონიკონი იყო ტ~მდ. ნ. კიდევ ვარიანტებში.

64. და განაგო მეფემან ყოველი საქმე შარვანისა[ჲ], აღავსნა კე-
თილითა საბოძვარითა ქურდნი, ლეკნი და თარასნი; მოვლო ქართ-
ლი და ყივჩაყთა თჳსთა უჩინა საზამთრო[ჲ] სადგური და საზრდელი
M 277 და კაცნი ზედა-მდგომნი | მათნი. და განაგო ყოველი საქმე ქართ-
ლისაჲ, სომხითისა და ანისისა[ჲ]; და ეგულებოდა გაზაფხულ ქმნა[ჲ]
დიდთა საქმეთა[ჲ] და უფრო[ჲ]სთა ლაშქრობათა[ჲ], ვინაჲთგან არავინ
C 235 იყო წინა-აღმდგო|მ; და თჳთ სულტანი მუნ, სადა იყო, ძრწოდა
შიშისაგან მისისა; და არცაღა თჳსთა ძუელ მართებულთა ქალაქთა და
ქუეყანათა ესვიდა თჳსად ქონებად, არამედ რაოდენცა შორს იყვის,
ეგრეცა ეოცებოდა მძინარესა შიში და მღჳძარესა — სიკუდილი.
A 379 65. ამისთჳსცა ზედა[ჲ]სზედა წარმოავლენდის | მოციქულთა ძღუნი-
თა მომშჳდებად პირსა მისსა[1], და წარმოსცნის საჭურჭლენი მძიმენი,
ტურფანი, მრავალფერნი მფრინველნი და ნადირნი უცხონი და ძჳრად
Q 103 საპოვ|ნებელნი, და ეძიებნ მშჳდობასა და სიყუარულსა და ყივჩაყ-
თაგან არა-რბევასა. ამისთჳსცა არარას მიხედვიდის წარსაგებელთა
სიმრავლესა, ოდენმცა მუნ, თჳთ სადა იყვის, პოვის მშჳდობაჲ და
სიცოცხლე თავისა თჳსის[ჲ]. და ვგონებ, ვითარმედ მამათა და პაპათაგან
წარღებულნი ქუეყანანი, ტყუენი და სიმდიდრენი მრავალწილად
უკუმოიზღუნა ამან მჴნემან; დამშჳდნა ქუეყანაჲ, აღივსო და

1 და]—MQm. გაავო MQm. მეფემან] მაშინ MQm. 1—2 აღავსნა... თა-
რასნი] და C. კეთილითა]+და MQm ქც^{2}. 2 თარსანი MQm. მოვლო] ამოვლო C,
მოვიდა ARDT ქც^{1,2}. 2—3 ქართლად ARDT ქც^{1,2}. 3 საზამთროდ
ARDT+თუისი C. სადგური] ადგილი Q. 4 და]—ART. კაცნი] კახნი Mm.
4—5 ქართლისაჲ Q/ქ-სა ს ხ ვ. 5 ანისა A, ანისი T+მოვიდა MQm.~გაზაფხულ
ეგულვებოდა D. გ-ლი M. 6 და]—A. 7 იყო წინა-აღმდგომ] ი. წინა-დამდგომ C, ი.
წინა-მდგომ MQm, წინა-აღუდგა მას ARDTქც^{1,2}. და] რამეთუ A ქც^{2}, და რამეთუ RDT
ქც^{1}. სურტანი CMQm. 8 შიშისაგან მისისა] შიშით Mm, შიშითა CQ. მისისა]
დიდისა D. არცა ქც^{1}. თჳსთა] თჳთ ARDT ქც^{1,2}. ძუელად ARDT ქც^{1,2}. მართებულთა]
მთავრებულთა m, ქონებულთა ARDT ქც^{1,2}. და]—Mm. 9 ესვიდა] ჰგონებდა
ARDT ქც^{1,2}, იტყოდა C. თჳსად] მისად C. არამედ]+თუისად A. იყვის] იყო ARDT
ქც^{1,2}, იყვისი m. 10 ეგრეცა] ვერცა T. ეოცნებოდა ARDT ქც^{1}.~შიში მძინარე-
სა MQm. და მღჳძარესა]—MQm. 11—12 ძღუენითა AMQ, ძღვენითაm. 12 და-
მშჳდებად ARDT ქც^{1,2}. და] რამეთუ A ქც^{2}, და რამეთუ RDT ქც^{1}. მძიმენი]+და D.
13 ტურფანი]+და C ქც^{1}. ფრინველნი MQm. 14 საპოვნელნი AMQmRDT
ქც^{1,2}. და]—A. და]+ამის გამო D. ეძიებენ CAMQm. 15 მიხედვიდეს CAMQmRT
ქც^{2}, მიხედვიდა D. წარსაგებელსა MQm. 16 სიმრავლესა]+და C. ოდენცა A,
ოდესმცა m. თჳთ]—CMQm. იპოვის ყ ვ. მშჳდობაჲ D/მ-ბა ს ხ ვ. 17 თავისა
თჳსისაჲ]—CMQm. პაპათაგან MmRDT. 18 წაღებულნი CA ქც^{2}. 19 უკ-
მოიზღო C, უკმოიზღუნა Q, უკუმოიზღვნა mD, უკმოიზღნა RT ქც^{2}. მჴნემან] მჴედარ-
მან C. მ.]+და CMQm ქც^{1}. დაამშჳდნა MQmRD ქც^{1}, დაამშჳდა A ქც^{2}, დაჲმშვიდნა
T. ქუეყანაჲ Q/ქუეყანა ს ხ ვ.

1 დაბ. 32,20.

m 354 გარდაეცა ყოვლითა კეთილითა, | განივსო და აღეშენა ყოველი ოჴერ-
ქმნილი. და გარდაემატა ყოველთა ჟამთა მშჳდობითა და სიმდიდრითა
სამეფო[ჲ] ჩუენი, ნაცვალად გარდასრულთა ოჴრებათასა.
66. ესევითარნი უკუე არიან მეფობრივთადა მიმოსლვათა მისთა,
წყობათა და ღუაწლთა, ძლევათა და წარმართებულებათა, დაპყრო-
ბათა და ახუმათა | დიდთა მათ და მრავალთა სამეფოთა და სამთავროთა
მოთხრობანი და საქმენი, რომელნი მან ქმნნა და აღასრულნა, რო-
A 380 მელნი ჩუენ მცირედითა და ყოვლად კნინითა სიტყჳთა წარმოგჳჩენიან|
დიდთა მათ და მითხრობად შეუძლებელთა საქმეთა მისთაგან: და
ბრჭალთაგან ლომსა და ფესჳსა მცირისა ყოვლისა ქსოვილისა ვითა-
რებასა საცნაურ-ყოფად ვმეცადინობთ, ვითარცა აჩრდილისაგან კაცი-
სა, რომელნი-ესე შეუძლებელ არიან ყოფად.
C 236 67. ხოლო ჴორც|იელთა საქმეთა ესრეთ მოქმედისაგან უკუეთუ
D 125 ვიეთმე ჰგონონ, ვითარმედ | რადღამცა მოეცალა საღმრთოთა და სული-
ერთა სათნოებათა მიმართ მიხედვადმცა და მოგონებად, არა თუ ქმნად:
ვინაჲთგან ფრიადცა კმა არიან ესენი ერთისა ჴორცთა შინა მყოფისა
R 238 კაცისაგან ქმნად და წარმართებად. და თუ სადა პოვა სამეფო[ჲ] თჳ|სი
სიმდაბლედ შთასრული და თუ სადა სიმაღლედ აღიყვანა, და თუ
სადა დასხნა საზღვარნი, და ძლეულნი ვითარ მძლედ გამოაჩინნა —
T 178 ამათნი მგონებე|ლნი ნუუკუე არა იბრალნენ, არამედ ეუწყენ მათ,
ვითარმედ უკუეთუ ამათ პირთათჳს ვინმე გამოიძიოს და ზედა-მიწევ-
ნით ცნობაჲ ინებოს, კნინღა და ესე ჴორციელნი საქმენი, წარმოთქუ-

---

1 გარდეცა Q, გარდაეცვა m. ყოველი კეთილი CMQm. განავსო AMQmRDTქც[1'2]. და აღეშენა] დაეშენა C, და აღაშენა AMQmRDTქც[1'2]. 1—2 ო.-ქმნილნი m. 2 გარდამატა MQm. მშჳდობისათა MQm. მშჳდობითა და]—A. 3 ნაც҃ვლთა Q, ნაცუალთა CMm, ნაცულად A, ნაცვლად RDT. 4 მეფობრივთა C, მეფობრივთა და AMQmRDT, მიმოსვლათა RD. 5 და[1]]—A. ღუაწლთა]+და MQm. და[2]]—MQm. წარმართებათა mQ, წარმთებათა M. 5—6 დაპყრობათა და]—C, პყრობათა MQmD, და პყრობათა ქც[1]. 8 და]—MQm. წარმოგჳჩუენნა MQm. 9 და]—MQm. 10 და ბრჭალთაგან]—D. ლომისა Mm, ლომთა C, ომისაჲ D. ფესუისა AMQmRDT. ფესვისაგან ქც[2]. ყოვლისა] ყოველსა Mm, ყ҃ა Q, ყოველისა C. ყუავილისასა A ქც[2]. ქსო(ვ)ილსა MQm. 10—11 ვითარებასა] ვარდებსა Mm. 11 საცნაურ-ჰყოფდა C, ცნა უარყოფად MQm. ვიმეცადინობით MQ, ვიმეცდინობით m, ვმეცადინობთ Q, ვამეცადინობთ C. 11—12 კაცისა Mm. 13 უკეთუ CARD. 14 ვიეთმე] ვისმე C. ჰგონიან C. რაღმცა C. საღთოთა Mm. და]—A. 15 მიმართ] მიერ ARDT ქც[1]. მიხედვად A, მიხიდვადმცა m, მიხედვადცა RDT. 17 კაცისა ARDT ქც[1]. ქმნილად C, ქმნადცა RDT. სადათ ARDT ქც[1'2]. ჰპოვა A. 18 შთასრული და თუ სადა სიმაღლედ]—MQm. 19 და ძლეულნი] დალეულნი C. ვითა ARDT ქც[1'2]. გამოაჩინნა]+და D. 20 მოგონებულნი MQ, მგონებულნი m. ნუ უკუე AM, ნუ უკუჱ Q, უკუე C. 21 ვინმე] ვინ A ქც[2]. და]—CMQm. 21—22 ზედა-მიწევნითა MQm+ვინ CAMQmR ქც[1'2]. 22 ცნობაჲ Q/ცნობა ს ხ ვ. და]—MQm.

მულნი ფრიად უნდოდ და არარად, პოვნეს, ვითარცა ნამდვლ მცირედნა
A 381 და სასაწუთონი დადგრომადთა მათ თანა მტკიცეთა და | საუკუნოდ
ღმერთ-მყოფელთა მისთა საქმეთა, რომელთა იგი უმეტეს ამათსა
მათ მოქმედებდა და უსასწრაფოეს აქუნდა; რომელთაგანნი მცირედნა
მრავლისაგან, ვითარცა სასუმელი ერთი მ[დინა]რისაგან, ჩუენცა
m 355 M 278 | მივსცნეთ თ|ხრობასა.

68. იტყჳს სოლომონ: „დასაბამად სიბრძნისა მოიგე სიბრძნე“[1]. ხოლო დავით, მამაჲ ღმრთისაჲ: „დასაბამად სიბრძნისა შიში უფლისაჲ“[2]. ესე შიში უფლისაჲ მოიგო სიყრმითგან თჳსით დავით; რამეთუ ჰასაკსა მისსა თანა აღორძნდა და ჟამსა თჳსსა ესევითარნა ნაყოფნი გამოიხუნა[3], რომლითა ორკერძო ცხორებაჲ თჳსი განაშუენა, რომლითა შეამკუნა საქმენი თჳსნი, რომლითა განაგნა ჴორციელნი და წარმართნა სულიერნი.

69. ხოლო ისმენდი, თუ ვითარ გონიერად — დედად სიბრძნისა რაჲ პოვა შიში უფლისაჲ, შიშისად ღმრთისა საღმრთონი წერილნი — და ესენი მდიდრად შეიკრიბნა, რაოდენნი პოვნა გარდამოღებულად ენასა ქართულსა სხუათა ენათგან, ძუელნი და ახალნი, ვითარცა
A 382 სხუამან პტოლემეოს, ამას ზედა ოდენ სა[ხ]ოვან-ქმნი|ლმან; და ესეოდენ შეიყუარნა და შეითჳსნა, რომელ სთქუმცა, თუ მათ შინა

———————

1 უნდოდ და] უნდოდა C. უნდოდ და არარად] უნდოდა და A, უნდოდა არა რად RD ქც[1]. ნამდვლ]—A, ნამდვლი Q, ნამდვილი Mm, ნამდვილვე RDT. მცირენი CMQm, მცირედ A, მცირედი RDT ქც[1]. 2 საწუთონი MQm. და დგომათა Mm, დადგრომათა AQ, და დგრომადთა ქც[2]. მათ თანა] მათთა MQm. და] — A. 3 ღმერთ-მყოფელ m. 4 მოქმედებათა CMQmD, მოქმედებ: დადა RT. და]—D. უსასწრაფოვეს A. აქუნდეს CMmD. რომელთაგანი AMm. მცირენი C, მცირედთაგანი A. 5 მრავალისაგან C. მდინარისაგან] მტკურისაგან CAMmRD ქც[2], მტკურის˜გნ QT ქც[1]. ჩუენ AQ. 6 მივსცნეთ] — A, [მივსცეთ RDT ქც[1,2]. 7 სიბრძნეო ARDTქც[1,2]. 8—9 უფლისაჲ Q/უფლისა ს ხ ვ. 9 ესე შიში უფლისაჲ]—ქც[1]. ~მოიგო ესე შიში უფლისაჲ Q. 10 რამეთუ] და ARDT ქც[1,2]. ასაკსა CA. მისსა] თჳსსა MQmD. თანა]—MQm. აღორძინდა CQmRDT, აღორძინა ქც[1]. და]—CA. 11 ორკერძოვე ქც[1]. ცხ˜რბჲ Q, ცხორება ACRT, ცხოვრება MmD. 12 რომლითა[2]] ძალითა MQm. 13 და]—C. წარმართნი C. 14~თუ ვითარ ისმენდი (ისმენდა CMQm) ყ ვ; ისმენდი თუ ვითარ ქც[1]. გონიერად]—CMQm. დედად] დიდად Mm. სიბრძნისად C. 15 უფლისაჲ QD/უ-ისა CMmRT, უფლისად A. შიშისად]—MQm ქც[2], შიშისა C, შიშად D. ღმრთისა] ღ˜თდც M, ღ˜თუად m, ღ˜ად Q, ღ˜თისად CA. ღმერთთადც ქც[2]. 16 შეიკრიბნა] შეიტკბნა ARDT ქც[1]. შეკრიბნა C. 17 ქართულსა] ქართველთასა C, ქართლისასა MQm. სხუასა C. ენასა C. ძუელ C. 18 პატელემეოს C, პატოლემეოს A, პატილემოს MQm. ოდენ სახოვანქმნილმან... შინა მიმდემთა (გვ. 201,4)] იგინი იყუნეს C. სასოვანქმნილნი A, სასოვანქმნილმან RDT. 18—19 სახოვან-ქმნილმან და ესეოდენ]—MQm. 19 შეიყუარნა] შეიპყრნა A. სთქმცა AQ, საქმეთაცა Mm, სთქუამცა RDT ქც[2], ჰსთქვამცა ქც[1]. თუ]—MQm.

1 იგავნი სოლ. 4,7. 2 ფსალმ.110,10; 3 ფსალმ. 1,3.

ცხოველ არს და მათ შინა იძრვის. იგინი იყვნეს მისა საზრდელ ყოველთა გემოვან და სასუმელ ტკბილ და საწადელ; იგინი შუება, განცხრომა, საწურთელ და სარგებელ; დღე და ღამე მიმოსლვათა შინა
C 237 მიმდემთა, ლაშქრობათა მოუწ|ყენელთა, შრომათა განსუსუენებელთა წიგნები ეტჳრთის სიმრავლესა ჴორთა და აქლემთასა; და სადა გარდაჴდის ჰუნესა, პირველ ყოვლისასა წიგნნი მოაქუნდიან ჴელითა და არა დააცადის კითხვა[ჲ], ვიდრე არა დაშურის. ხოლო შემდგომაჲ
D 126 სერობისა,| ნაცვალად ძილისა ანუ სხჳსა რაჲსამე საქმისა, კუალად კითხვაჲ წიგნთა[ჲ]; და რაჟამს თუალნი დაშურიან, სასმენელნი ანაცვალნის; და არა გარეწარად, არამედ ფრიადცა ფრთხილად ისმენნ წინაშე თჳსსა მკითხველისასა, გამოეძიებნ, ჰკითხავნ, უფრო[ჲ]სღა თჳთ განჰმარტებნ ძალსა და სიღრმესა მათსა.

R 239 70. და უსაკჳრველეს ესე: |უწყით ყოველთა, თუ ვითარ სასწრა-
m 356 ფო არს ყოველთადა საქმე ნადირობისა[ჲ], |და თუ ვითარ დაიმონებს
A 383
Q 104 შედგომილსა თჳსსა და წარტყუენულ-ჰყოფს და ნადირობ|ასა|შინა არა რასა სხუასა, გარნა ხილვასა ნადირისასა და დევნასა, და თუ

---

1 ~იძრვის და მათ შინა ცხოველ არს A. იძრვის] იძლივის Mm, იძვრის D. მისსა AMmRDT. საზდელ RD. 1—2 ყოველთა]—MQm. 2 გემოან RDT. საწადელი A. იგინი] გინა Mm. შუებად ARDT ქც[1]. 3 საწურთუელ Mm. სარგებელ] საგალობელ MQm. მიმოსვლათა RDT, მიმოსავალთა Mm. 4 მიმდემთა] მამადედათა MQm, მიმდეთა ქც[1]. მოუწყენელ MQm. მოუწყენელთა]+და D. ~მოუწყენელ ლაშქრობათა C. შრომათა განსუსუენებელთა] და C. 4—5 განსუსუენებელთა]—MQm. 5 ეტჳრთა ARDT ქც[1,2], ეკიდის C. სიმრავლესა]—C. აქლემთა CQ, აქლემებთასა RDT ქც[1]. და]—CA. 6 გარდაჴდის] ჩამოჴდის C, გარდაჴდეს A. ჰონესა MQm, ონესა A, ცხენსა C. ყოვლისა CARDT ქც[2]. წიგნები Q, წიგნი CMm. მოაქუნდიან] მოიტანის C. ჴელითა]—C. 7 დააცადიან MQ, დაასციან m. შემდგომაჲ]—C. 8 ნაცუალად CAMQm, ნაცვლად RDT. ძილისა] ძალისა A, რ~სა Q, რომლისა Mm. ანუ] — A. სხუასა MQm. რასმე CAm ქც[2], რ~ჲსამე Q, რასამე MRDT. 9 კითხვაჲ RD/კითხვა ს ხ ვ. და]+კუალად C. რაჟამს] ჟამიჟამს Mm, ჟ~იეს Q. სასმენელნი] სმენილნი ARDT ქც[1]. 9 — 10 ანაცვალნის]—Mm, ნაცუალად Q. 10 და]—AQ, სადა MmRDT ქც[1,2]. არა]—A. გარეწარად] გაწ~ად Q, გაციად Mm. ფრიად]—MQm. ფრიად ფრთხილადცა C. ფრდხილადცა MQm. ისმენენ CAMQm. 11—12 გამოეძიებნ... სიღრმესა მათსა]—C. 11 გამოეძიებდენ MQm, გამოეძიებენ A. ჰკითხვენ MQm,კლიტვან A+და QD ქც[1]. უფროღა RT. 12 განჰმარტებენ Q, განამარტებენ M, განმარტებენ Am. და]—MQ, ღ~თისა m. 13 უსაკუირველესი CAD. ესე] არს A. ესე არს RDT. ვითარ]—A ქც[1]. 13—14 ვითარ სასწრაფო] ვ~რსა სწ~რფ Q, ვითარსა სწრაფ Mm. არს]—A. ყოველთა CAMQm ქც[1], ყოველთა და RDT. საქმეთა C. 15 შემდგომილსა m. წარტყუენილ RDT. და]—CA. და ნადირობასა]—Q. 16 რასა]+შინა A. გარნა ხილვასა] განხილვასა A, გარნა განხილვასა RDTქც[1].~განხილვასა და დევნასა (დევნა A) ნადირისასა (ნადირისა A) CARDT ქც[1,2]. და თუ]—C.

ვითარ ჴელთ იგდოს, მიმხედველ-ჰყოფს. გარნა მისი გულსმოდგინება[ჲ] ამასცა სძლევდა, რამეთუ თჳთ ნადირობასა შინა წიგნნი აქუნდიან ჴელთა და, რაჟამს ჟამი იყვის, მისცნის ვისმე მსახურსა და ესრეთ დევნა-უყვის. და ნუუკუე ჰგონო, ვითარმედ ჴელითა ცალიერითა მოიქცის, ანუ ცუდად დაშურის[1], რამეთუ ვინ ჰგვანდა ჴორციელი, ანუ ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუებული? მოსიმახოს ვინმე ითქუმის ებრაელი მოისრობისა და კეთილმმართებლობისათჳს ალექსანდრეს სპათა შორის მჴობად, და აქილევი კენტავროსისგან განსწავლულად მოისრობისა ელლენთა შორის, ხოლო
T 179 ბაჰრამჯ|ური სპარსთა შორის მოქმედად უცხოთა და საკჳრველთა, გარნა ჭეშმარიტად ვერცა ერთი ამათგანი შეესწორებოდა ამას, ვითარცა გჳხილავს ჩუენ.

71. ვთქუა სხუა[ჲ]ცა საქმე, საცნაურ-მყოფელი წიგნთა სიყუარულისა[ჲ], რომელსა შინა არა რაჲ იყოს ტყუვილი, ვინაჲთგან წარს-
A 384 წყმედს | უფალი რომელნი იტყჳან სიცრუვესა[2]: წინა-დაიდვ[ის] ოდესმე წიგნი სამოციქულო[ჲ] წარკითხვად; და რაჟამს დაასრულის, ნიშანი

---

1 ვითარ... გარნა მისი]—C. 1—2 მიმხედველ-ჰყოფს... ნადირობასა] მიმხედველობასა Q. 2 წიგნი C. 3 აქუნდა C.~იყვის ჟამი Q. მისცნეს Mm. ვისმე] ვინმე Mm+თუისსა C. 4 ესრეთდა A, აგრე C. ნუუკუე უკუე Q. 4—5 ნუუკუე ჰგონო... ცუდად დაშურის] ნუ ყოს ღმერთმან არა მოიქცის ცარიელი C. ცარიელითა mD. 5 მოიქცეს MQm+და R. ანუ] ნუ A. დაშურის] ირბინის Mm, ირბინოს Q. ჰგავნდა Mm, ჰგვნდა Q, ჰგავნ D. 5—6 ~ვინ იხილა ესეოდენი (ესეოდენ RT) განმარჯუებული ნადირობასა შინა ანუ ვინ ჰგავნ (გავნ RT) ჴორციელი ART. 6—7 ანუ ვინ იხილა ნადირობასა შინა ესეოდენ განმარჯუებული] მას განმარჯუებული ნადირობასა შინა C.~ესეოდენ განმარჯუებული ნადირობასა შინა MQm]+მსგავსი მეფისა დავითისი D. 7 მოსომახოს C, მოსომახოსო MQm, მოასამახოს A, მოსამახოს RDT ქც[1], მოსიმახოს ქც[2]. მოისრობისა] მოისრ A, მოისრბის Mm, მოისრების Q, მშუილდოსნობისა C. და] — A. 7—8 კეთილმმართელობისათუის A, კეთილმამართებლობისათვის m. 8 აქლევი Mm. 8—9 მჴობად და აქილევი კენტავროსისგან განსწავლულად მოისრობისა ელლენთა შორის]—Q. 9 კენტავროს(ა)გან ARDT ქც[1], კენტვაროსისგან Mm, კენტაევროსისგან C. მოისრობისა]—Mm, მშუილდოსნობისა C. ელელნთა Mm, ელენთა ARDT. 9—10 ელლენთა შორის... უცხოთა და საკჳრველთა]—C. 10 ბარამჯური A ქც[2], შაჰრამჯორი MQ, შაჰრამჯორი m, ბარაჰმჯური RT, ბარამ ჩუბინი D, ბაჰრამ-ჯური ქც[1]. 11 ჭეშმარიტად]—C, შ῀დ Q. ერთი]—MQm. ამათგანი]—C. ამათგან Mm, ამთ῀გნ Q, ამათგანნი D. შეესწრებოდა MQm, შეუსწორებდა ARDTქც[1]. 12 ჩუენ]—ARDTქც[1]. 13 და ვთქუი(ა) ARDTქც[1,2], ვთქუ MQm. საქმე]+შეუსწორებელი C. საცნაურ-მყოფელთა MQm. 14 რომელსა] ძლ῀სა Q, ძალსა Mm. იყო CAMQm. ტყუილი CmRDT. ვინადგან RDT. 14—15 წარსწყმენდს m. 15 უფალი]+ყოველნი ARDT ქც[1,2]. სიცრუესა CMmRD. წინა-დაიდვა ყ ვ.+ესე C. 16 და]—A.

1 ფსალმ. 126,1. 2 ფსალმ. 5,1.

M 279 დასკს ბოლოსა წიგნისასა. ხოლო | მოქცევასა წელიწდისასა მით ნიშნითა აღვთუალეთ: ოცდაოთხჯერ წარეკითხა.

72. არიან უკუე სხუანიცა მრავალნი საცნაურებანი ამის პირი- სანი, გარნა მე ერთიღა შევსძინო სიტყუად ამათ თანა: ქალაქი ტფი-
C 238 ლისი იყო, ოდეს ჯერეთ არა სრულ|იად შემოყენებულ იყო უღელსა ქუეშე მორჩილებისასა, ვითარცა აწ, არამედ სავსე იყო სისხლითა ქრისტეანეთა[ჲ]თა; რამეთუ ოდესმე ყვიან ღავღავი და თჳნიერ მიზეზი-
m 357 საცა | მოსრნიან რაოდენნი პოვნიან ქრისტეანენი; ხოლო ოდესმე ქარავანსა თანა შემოყოლილთა თურქმანთა ზედა განსცნიან შემო-
D 127 მავალ-| განმავალნი ქრისტეანენი, და ტყუეობასა და სიკუდილსა მისცნიან; და ესრეთ ისრვოდა ქუეყანა[ჲ] მრავალ ჟამ, რომელი-ესე ფრიად ეძჳნებოდა სულსა დავითისსა.

A 385 73. შემოვიდა ოდესმე ქარავანი | დიდი განძით და თანა-შე- მოჰყვეს თურქნი დიდნი. ცნა მეფემან და გაგზავნნა მონათაგანნი, ათხუთმეტნი ოდენ კაცნი რჩეულნი, რაჲთა ლოჲინით კერძო მძოვარი ნახირი ქალაქისა[ჲ] წარმოიტაცონ, ნუუკუე იგი თურქნი გამოვიდენ დევნად, და მოსწყვდნეს ამით ღონითა; ხოლო თჳთ სამასითა ოდენ
R 240 მჴედრითა დაიმალა ჰავჭალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა. | და არავის მიენდო მხედვარსა სხუასა, არამედ თჳთ მარტო[ჲ] წარვიდა ყოვლად

---

1 დასუეს Mm. 2 ავთუალით C, აღვსთუალეთ Q, აღვ῀ულეთ Mm, ავთუა- ლეთ ARDT. წაეკითხა C. 3 სხუანი MQm. ამის]—Mm. 4 სიტყუად] ს῀ხჲ Q, სხუა CMm, სიტყუად სხუა(ჲ) Aქც^{1,2}. ამათ თანა] ამათთა ARD ქც^{1}. თა- ნა]+ხოლო D. 4—5 ტფილი Q. 5 ჯერეთ] ერთჯერ ARDTქც^{1}. შემოყენებულ] შემოყვანებულ ARDTქც^{1}. 6 სისხლითა]—Mm. 7 ქ῀ნეთათა Q, ქრისტიანეთათა CAMmRDT. რამეთუ ოდესმე] როდესვე MQm, ოდესვე ARDTქც^{1}. ყვიან ღავღავი] ყვიან- ღა ვაღავი MQm. 7—8 მიზეზიცა A. მიზეზისაცა]+ყვიანღა ვაღავი და თჳნიერ მიზე- ზისა MQm. მოსრიან Mm. 8 პოვიან Mm. ქ῀ნენი Q, ქე῀ანენი T, ქრისტიანენი CAMmRD. 9 შემოყოლილსა Q. თურქთა ARDT ქც^{1,2}. გასცნიან C ქც^{2}. 9—10 შემოვალ- Mm, შემავლ- Q. გამომავალნი CAMQm, გამომავალი RDT ქც^{1}. 10 ქ῀ნნი Q, ქრისტიანენი CAMRDT. და]—CMQm. ტყუეობად ARDT ქც^{1,2}. და]—ARDT ქც^{1}. სი- კუდილად Aქც^{2}. 11 მისციან Mm ისროდა C, ისვროდა mD. რომელი-ესე] რამეთუ ესე C, რომელი MQm. 12 ფრიად ეძჳნებოდა] დიდად უმძიმდა C. სულსა]+ამის მეფის D. 13 შემოვიდა ოდესმე] შემოვიდოდესმე M, შემოვიდოდეს მე Qm. განძითა MQmT. 14 თურქმანნი MQm. დიდნი]+ხოლო D. ცნა]+რა A ქც^{2}. და]—A ქც^{2}. მონათაგანნი]—Q. 15 თხუთმეტნი A ქც^{2}, ათხუთმეტი D, ათორმეტნი MQm. ოდენ]—ARTქც^{1,2}. რჩეულნი]—Q. რაჲთა] რომელთა C. 15—16 ~ნახირი მძოვარი ARDT ქც^{1,2}. 16 წარმოიტაცონ]+და MQm. გამოვიდნენ D. 17 და]—Q. ამა C. სამასისა Q. 18 მჴედრითა] კაცითა ARDT ქც^{1}. ჰავჭალისა ღელეთაგანსა ერთსა შინა] ავჭალისა ღელეთა შინა C, ღელეთა ავჭალისათა ARDT ქც^{1,2}. 19 მხედვარსა] მკედვარსა Cm ქც^{3}, მხედარსა Q, მხედველსა ARDT ქც^{1}. ყოვლად]—C.

უსაჭურველო[ჲ], ჯრმლითა ოდენ. და თანა-წარიტანა წიგნი ღმრთისმეტყუელი და ამცნო სპათა არა-შეძრვად ყოვლად ვიდრე მისლვადმდე მისა მათ თანა; ხოლო მონათა მათ ყვეს ბრძანებული მათდა და წარმოიღეს ნახირი. და მოეწივნეს თურქნი, ვითარ ასი კაცი. და შემდგომად დიდისა ომისა ჩამოყარნეს მონანი და დაუჴოცნეს ცხენნი, გარნა ქუე[ჲ]თცა [ჰ]ბრძოდეს ფიცხლად.

74. ხოლო მეფე ცხენსა რაჲ გარდაჴდა, არა ჰგონებდა ჯერეთ მოსლვასა; შეექცა კითხვასა და ესეოდენ წარიტყუენა მისგან გონებითა, A 386 რომელ ყოვლად და[ჰ]ვიწყდა წინამდებარე | საქმე, ვიდრემდის ჴმაჲ რაჲმე კივილისა[ჲ] შემოესმა ყურთა. მყის დაუტევა წიგნი მუნვე და ამჴედრებული მიჰყვა მას ჴმასა და ზედა-წარადგა მონათა თჳსთა, ესევითარსა ღუაწლსა შინა მყოფთა. და, — რამეთუ აშორვიდა სპათა C 239 თჳსთა და თუმცა მათდა ცნობებად წარსრულ იყო, | მონათამცა დაუჴოცდეს, — მყის შთაბრიალდა ვითარცა არწივი და დააბნივნა ვითარცა კაკაბნი და მსწრაფლ ესეოდენნი მოსწყვდნა, რომელ მათნი ცხენნი m 358 ჴმა | ეყვნეს მათ მონათა; და აღმჴედრებულთა ესეოდენნი მოსრნეს, რომელ მცირედნიღა შეესწრნეს ქალაქად; ხოლო გზანი სავსე იყვნეს

---

1 უსაჭურველოჲ] უსაჭირვლესი Mm, უსაჭირვ῀ლესი Q, უსაჭურვ(ე)ლო ARDTქც[1,2], უაბჯრო C. ჯრმალთა MQm. 2 ამცნო] უბრძანა C. სპათა]+ადგილით C. არა-შეძრვა C. ყოვლად]—C, ყოვლადვე ARD ქც[1,2]. შემდგომად M, შ῀დ Qm. ვიდრე]—ARDT ქც[1,2]. 2—3 მისლვადმდე მისა მათ თანა] მისად მისულამდის C, მისვლამდე D. მისსა MQm. 3 მათ] — ARDT ქც[1]. ბრძანებული მათდა] ბრძანება C. 4 და]—A. ასი]+ოდენ D. 5 ჰომისა RDT. და]—A. დაჴოცნეს A. 6 ქუეითცა ADქც[1], ქუეითი MQm, -ნი C, ქუეითნიცა D, ქუეთიცა T. ქ.]+ეგრეცა MQm, ჯერეთცა C. იბრძოლეს A, იბრძოდეს CMQmRDT ქც[1,2]. ფიცხელად Mm. 7—8 მოსულასა CAMQRT, მოსვლასა mD. 8 შეექცა]+წიგნის C. ესე ოდენ AMRDT. წარიტყუენა Mm, წარტყუნნა Q, წარიტყუენ RT. მისგან]—A. 9 რომე C. ყოვლად დაჰვიწყდა წინამდებარე] არღარა მოიგონა იგი C. ყოვლად] სრულად MARD ქც[1], ს῀დ T. დავიწყდა AMQmRT, დაავიწყდა Dქც[1,2]. ვიდრემდის] სადამდი C. ჴმაჲ QRDT/ჴმა ს ხ ვ. 9—10∼ყივილისა ჴმა არა C. 10 ქვლისა Q, კლვისა ARDTქც[1]. შემოისმა CAMmR ქც[1]. ყურთა]—C. მყის] მაშინღა C, და მყის D. მუნ C. 11 მოჰყვა] მიუყვანდა A. ჴმა Mm. და]+ვითარცა ARDT ქც[1,2]. ზედა-წადგა C, ზ. წარდგა M. 12 მყოფსა MQm, მყოფთასა RDT ქც[1]. რამეთუ]—A შორ იყო C. 12—13∼თჳსთა სპათა CAQRDT. 13 უკეთუმცა ARDTქც[1,2]. ცნობად ARDTქც[1,2]. მათდა ცნობებად წარსრულ იყო] მათთჳს ეცნობა C. მონათა AMQmRDTქც[1,2]+მათ D. 13—14 დაუჴოცეს Mm+და D. 14 მყის] მსწრაფლ ARDT ქც[1,2], ფიცხლად C. ჩაშრდიალდა C, შთაბრიალად MQm, შთაბრიალდა A (შთაბრიალდა RDTქც[1,2]). და(ა)ბნივნა MA, დააბნინა RD, დააბნია T ქც[1]. ვითარცა]—Mm. 15 ესოდენნი AQ. ცხენი Q. 16 იყუნეს A.∼მონათა მათ ARDT ქც[1,2]. ამჴედრებულთა CAMQmD. ესოდენნი A. მოსრნეს] მოსწყვდეს ქც[1]. 17 რომე C. მცირედღა MQ, მცირედ ART, მცირედნი D ქც[1]. შეესწრნეს] შევლტოდეს MQm, შეიხუეწნეს C. ქალაქსა AD ქც[1], ქალაქს RT ქც[2]. გზანი]+მათნი C. სავსენი CARDT ქც[1,2]. იყვნეს]+სავსენი C.

მძორითა მათითა, და ფრიადისა ცემისაგან ჯრმალმანცა დაღულარჭნილმან უარ-ყო ქარქაში თჳსი. მაშინღა მოვიდა სპათა თჳსთა თანა, რომელნი ფრიად აბრალებდეს მას. განიცადეთღა ჩემდად, რომელ ესევითარსა საქმესა შინა და ესოდენ უცალოსა წიგნნივე აქუნდეს უსწრაფოესად საქმედ! და ესენი ესოდენ.

T 180 A 387 D 128 M 280 75. | ხოლო ვთქუა ესეცა, ვითარმედ | უკუეთუმცა არა წერილთა
მეცნიერებანი და გარ|დასრულთა საქმეთა შემეცნებანი, პირველ
ყოფილთა მეფეთა კეთილ-ძლუანებულთა ანუ | ვერ-[რ]ასა წარმართებულთა შემთხუეულნი, წინა-განსაკრძალებელად და სახედ არა შემო-
Q 105 ეხუნეს და | არა მოეჯმარნეს, ვითარცა იტყჳს სოლომონ, ვითარმედ:
„იცნის ქცეულებანი ჟამთანი, აღჴსნანი იგავთანი[1] და გარდასრულთა
შესამსგავსნი მომავალნი“[2], — არა თუმცა ესენი ესრეთ, კუერთხი
მეფობისა[ჲ], ესოდენ დამდაბლებული, ესოდენ ძნელი და ნანდჳლვე
დიდ-განსაგებელი, რაჲთა იპყრა ესრეთ მაღლად და ვითარ ვერვინ
სხუამან? რამეთუ განბრძნდა უფრო[ჲ]ს ბესელიელისა[3] და უმეტეს
ეთა[ნ]ის ი[ზ]რაიტელისა[4], წერილისაებრ.

76. და ვითარ ვინ აღრაცხნეს, რაოდენნი საქმენი ეთხოვებიან მე-
R 241a ფობასა, რაოდ|ენნი მართებანი და განსაგებელნი? კიდეთა პყრობანი,
ნაპირთა მჭირვანი, განხეთქილობათა კრძალვანი, სამეფო[ჲ]სა წყნარებისა ღონენი, ლაშქრობათა მეცადინობანი, მთავართა ზაკვისა ცნო-
C 240 A 388 ბანი, |მჴედართა განწესებანი, საერონი ში|შნი, საჴელოთა და საბჭოთა

1 მძოვრითა m. ფრიადითა ცემითა MQm. 1—2 ფრიადისა ცემისაგან... ქარქაში თჳსი] დიდითა ცემითა ჯრმალნი დაგრჴეს, რომელ ქარქაშთა მათთა არღარ წავიდეს C. 2 უვარყო QRT. მაშინღა] — A. ~ თჳსთა სპათა CMQm. 3 ფრიად] დიდად C. განიცადეღა A, განიცადეცღა mRD. ჩემად A. რომელ] — A. 4 ესოდენ] ესევითარ C. უცალოს A. წიგნივ A, წიგნნი Q, წიგნივე RDT ქც[2]. 4—5 უსწრაფოსა C, უსასწრაფოეს MQm. 5 ესენი] — A. ესოდენი A. 6 უკეთუმცა CARD. 7 მეცნიერებამან A. გარდამოსრულთა Mm. შემცნებანი AMQm. ქც[2] + და MQm. 7—8 ~ პირველ მეფეთა ყოფილთა ARDT ქც[1]. 8 კეთილთა ძლუანებულთა A. ვერას CA, ვერასა MmRDT, ვერსაჲ Q. 8—9 წარმამართებულთა] C + და A. 9 შემთხუეულნი] დამთხუეულ და შემთხუეულ C. წინა განსაკრძალებლად ARDT. და] — A ქც[2]. სახედ] — C. არ MQ. 9—10 შემოეხნეს CMQ. 10 ვითარმედ] ვითარცა A. 11 აჴსნანი CART, აღჴსნიან Q. 12 შეამსგავსნის A ქც[1,2], შემსგავსნი MQm, შეამგზავსნის RDT. 13 ესოდენ] ესრეთ C. ესოდენ[2]] — ARDT ქც[1]. ნამდჳლი MQm, ნამდჳილ C, ნანდჳლ RDT. 14 დიდი განსაგებელი CAMQm ქც[2]. და ვითარ] რათა A. ვერავინ CMQmRD. 15 გან(ა)ბრძნა AMm. ბესელიელისა] ბსელისაჲ Q, ბესელისასა Mm, ბესელეილისსა ქც[2], გაბასელისსა C, გაბრაელისსა A, გაბასელისა RDT ქც[1]. უმეტეს] უფროს RDT ქც[1]. 16 ეთამ ARDT, ეთამის CMQm. ისრაიტელისა ყ ვ. 17 ეთხოვებიან CMmRDT. და] — Mm. 18 განსაგებნი A, განსაგებანი m. 19 ჭირვანი CMQm. განხეთქილებათა CMm. 19—20 წყნარობისა ARDT ქც[1]. 20 ლაშქრობასა A. 21 საჴერონი R, საერონი ქც[1]. საჴელთა Mm, საველითა C.

1 იგავნი 1,6. 2 ეკლეს. 1,9. 3 გამოსლ. 31,2—11; 35,30—35. 4 III მეფ. 4, 29—30.

სჯანი, საჭურჭლეთა შემოსავალნი, მოციქულთა შემთხუევანი და პასუხნი, მეძღუნეთა ჯეროვანნი მისაგებელნი, შემცოდეთა წყალობითნი წურთანი, მსახურებულთა ნიჭ-მრავლობანი, მოჩივართა მართალნი გამოძიებანი, მოსაკითხავთა შესატყჳსნი მოკითხვანი; | სპათა დაწყობანი და ღონიერნი მიმართებანი; და რაოდენნი ვინ აღმოწყუნეს სიტყვთა უფსკრულისაგან სამეფოთა საქმეთა[ჲ]სა, რომელთა შინა ვერვინ ძუელთა და ახალთა მეფეთაგანი ემსგავსა, ვითარცა საქმენი წამებენ მზისა შარავანდთა უბრწყინვალესნი და ცხადნი, რომელნა სიბრძნითა თჳსითა მან ქმნნა.

77. რამეთუ სულტანი დასუა მოხარკედ თჳსად, ხოლო მეფე ბერძენთა[ჲ] ვითარცა სახლეული თჳსი; დასცნა წარმართნი, მოსრნა ბარბაროზნი, მრწემად მოიყვანნა მეფენი, ხოლო მონად ჴელმწიფენი; მეოტად წარიქცივნა არაბნი, იავარად ისმაიტელნი, მტუერად დასხნა სპარსნი, ხოლო გლეხად მთავარნი მათნი და, — რაჲთა | მოკლედ ვთქუა, — პირველ ყოფილნი მეფენი, მსაჯულნი, გოლიათნი, გმირნი კაცნი იგი, საუკუნითგან სახელოვანნი, მჴნენი და ძლიერნი, და რათაცა საქმეთა ზედა სახელოვან-ქმნილნი, ყოველნივე ესრეთ დასხნა, ვითარცა პირუტყუნი[1] ყოველსა საქმესა და ყოველსა სახლსა შინა.

78. ხოლო კუალად საღმრთოთა სათნოებათა და სულიერთა საქმეთა მისმიერთა ვიეთი გო|ნებაჲ მისწუთეს, ანუ მოგონებულსა ვისმან ენამან მსახუროს თხრობითა? რამეთუ, ვითარცა ღმერთი, მართლ

m 359 — A 389 — D 129

---

1 საჯანი MQ. საჭურჭლთა C. შემოსლვანი MQ, შემოსვლანი mRDT ქც[1]. შემთხვეულნი Q. 2 მისაგებელი MQm. 3 წუართანი RD. მსახურეულთა C. ნიჭის მრავლებანი (-ლობ. Q) MQm. 3—4 მოჩივართა მართალნი] მთავართა მართალთანი (მართებანი m) MQm. 4 მოკითხვანი] — Mm, შემთხუევანი CQ. სპათა] —Q. 5 და წყობანი C. ღონიერნი] ღონინი Mm. და[2]] — Mm. ვინვინ MQm. 5 — 6 აღმოწყუნეს CMQRDT, აღმოსწყუნეს m. 6 სიტყვთ MQm. უფსკრულნისაგან MQ. ∼ საქმეთა სამეფოთა MQm. რომელსა ADT ქც[1]. 7 ვერავინ CMQm. და] ანუ CQ. ახალთაგან მეფეთა A ქც[2]. მეფეთაგან m, მეფეთაგანნი D. 8 შარავანდედთა CAMQm. 9 მან] —ARDT ქც[2]. 10 რამეთუ] ხოლო ქც[1]. სურტანი CMm. თუისა A, თვისსა RDT. 12—13 ჴელმწიფებანი Mm. წარიქცივნეს MQm. 14 გლახად C, გლეხნი A. 15 მეფენი] +და M. მსაჯულნი] —A ქც[2]. 16 საუკუნითგანნი C. 17 რათაცა] რომელთაცა C, ყოველთა ქც[1]. სახელოვანქმნილნი] სახელოვანნი ARDT ქც[1,2]. ყოელნი C, ყოველნი Q. ესრეთ] ესე Q. დასხნა] — CMQm. 18 ვითარცა] +კაცნი MQm, კაცნი იგი C. ყოელსა[1] C, ყოვლისა Mm. შინა საქმესა A, საქმესა შინა RDT ქც[1,2]. და] —m. სახლსა] სახელსა m. და ყოველსა სახლსა შინა] —ARDT ქც[1,2]. 19 კუალად] —Q. საღთოთა Mm. საღმრთოთა] +და A. და] —A. სულიერთა] სრულთა Mm. 20 მისმიერთა] მისთა CARDT ქც[1,2], მიერ მისთა MQm. გონებაჲ] ბუნება C, გონება AMmRDT. მოუგონებელსა A. ვისმე A. 21 მსახუროს თხრობითა] შეუძლოს თხრობად ARDT ქც[1,2]. თხრობილთა C. რამეთუ] და C. მართლ] —ქც[1], მართალი C, მართლად D, მართალ R.

1 ფსალმ. 48, 13.

სჯიდა სამწყსოთა თჳსთა თუალუხუამითა მით ბჭობითა თჳსითა; და
არასადა მიდრკებოდა წამი სასწორისა მისისა[ჲ], ვითარცა სოლო-
C 241 მონის|თჳს გუესმის საბჭოთა შინა[1], და თჳთ მოსეს ღმრთისამიერნი
გუაუწყებენ ბჭობანი თხრობილნი.

79. ხოლო თავი სათნოებათა[ჲ], სიწმიდე, ესეოდენი მოიგო, ვი-
თარცა დიდმან ანტონი; ნუ მეტყჳ მისთა სიჭაბუკისათა რათამე, რო-
მელნი არცა ღმერთმან მოიჴსენნეს! უწყი ჭეშმარიტებით, რამეთუ
ყოველთა ათისა წლისა ჟამთა სამარადისოდ წმიდითა პირითა და გან-
A 390 წმედილითა გულითა მიიღებდა უხრწნელთა ქრისტეს საიდუმ|ლოთა
თანა-მოწამებითა სჳნიდისისა[ჲ]თა და არა მხილებითა გონებისა[ჲ]თა,
და რომლისა მოწამე არს სარწმუნოჲ ცათა შინა[2]. კუალად ლოცვისა და
M 281 m 360 მარხვისათჳს რაღდა საჴმ|არ არს თქუმა[ჲ], | რომლისა [მ]აქმარ იგი
T 181 ოდენ იყო! და კუალად მონასტერნი და სა|ეპისკოპოსონი და ყოველ-
ნი ეკლესიანი წესსა და რიგსა ლოცვისასა და ყოვლისა განგებისა სა-
ეკლესიო[ჲ]სასა დარბაზის კარით მიიღებდიან, ვითარცა კანონსა უცთო-
R 241b მელსა ყოვლად შუენიერსა და დაწყობილსა, | კეთილწესიერებასა ლოც-
ვისა და მარხვისასა. ხოლო საეშმაკონი სიმღერანი, სახიობანი და გან-
ცხრომანი, და გინებანი ღმრთისა საძულველნი და ყოველი უწესო-
ებაჲ მოსპოლვილ-ყო ლაშქართა შინა მისთა და ურიცხუსა მას სიმ-

---

1 სამწყსოთა] საყოფელთა C, სამეფოთა ARDT ქც[1]. თუალუხუამითა მით ბჭობითა თჳსითა]—Q. თუალუხ(უ)ავითა MD, უხუავითა A, თუალუხილავითა m. 2 არასადათ CARDT ქც[1,2], არასადეთ MQm. მისისაჲ] — CMQm. ~ მისისა სასწორისა ARDT. 2 — 3 სოლომანისათჳს m. 3 საბრჭოთა CA. მოსეს ღმრთისამიერნი]მოსეს-მიერნი ARDT ქც[1,2]. მოსეს]+და CMQm. 4 თხრობილნი] და თხრობანი ARDT ქც[1,2]. 5 სიწმინდე m. სიწმიდე სიწმიდე C, სიწმიდისა D. მოეგო D. 6 ნუ] ანუ C. მეტყუე MQm. სიჭაბუკისა D. რათამე] რ~ა Q, რათა CMm. 6—7 რომელი ARDT ქც[1]. 7 უწყებით MQm. 8 ათის A. 8—9 განწმენდილითა m. 9 გუ-ლითა] გონებითა CARDT ქც[1,2]. მიიღებდა]—ARDT ქც[1]. 10 თანამოწმებითა C. სჳნ(ი)-დისითა Mm. გონებითა C. 11 რომელისა C. სარწმუნო(ვ)ება(ჲ) CMQm. სარწმუნოჲ]+იგი CMQm ქც[2]. 12 რომელსა RDT ქც[1]. საქმარ CMQm. ~ იგი საქმარ ARDT ქც[1,2]. 13 და[2,3]]—A. საებისკოპოსონი CMQm, საებისკოპოზონი A, საეპისკოპოზონი RT. 13—14 და ყოველნი]—ARDT ქც[1]. 14 ლოცვისა CMQm. და]—MQm. 14—15 გან-გებისა] გონებისა Mm. ~ საეკლესიაოსა (საეკლესიოსა RDT ქც[2], საეკკლესიოსა ქც[1]) გან-გებისასა ARDT ქც[1,2]. საეკლესიაოსა C, საეკლესიო MQm. 15 დარბაზისა C, დარბასის A. მიიღებდია M, მიიღებდა Q. ვითარცა]—MQm. 15—16 ~ შუენიერსა ყოვლად უცთომელსა ქც[1]. უცთომელსა+და MQm. 16 და]—C. 17 ხოლო] რამეთუ ქც[1]. სიმღერანი]+და MQm. და]—Q. 18 გინება CAD ქც[1], გინებაჲ RT. საძულველნი] საძულელ C, სძლენი Mm, განმარისხებელი ARDT ქც[1]. ყოელი C, ყოველნი Q. 18—19 უწესოებაჲ QD/უ-ბა ს ხ ვ. 19 მოსპოლყო Mm, მოსპო-ბილ ყო Q, მოსპობილ იყო CARDT ქც[1,2]. მისთა] მათთა C. მას]+შინა CARDT ქც[1].

1 სიბრძნე სოლ. 11,23. 2 ფსალმ. 88,38.

რავლესა მრავალ-ენათა ნათესავთასა, ვითარცა ცათა შინა მყოფთა
შორის.
80. კუალად წყალობაჲ გლახაკთა[ჲ] ესეოდენი აქუნდა, ვიდრემდის
აღავსო ზღუაჲ და ჴმელი ქველის-მოქმედებამან მისმან. რამეთუ ლავ-
რანი და საკრებულონი და მონასტერნი არა თჳსისა ოდენ სამეფო[ჲ]-
A 391 სანი, არამედ საბერძნეთისანი, | მთაწმინდისა და ბორღალეთისანი,
C 242 მერმეცა ასურეთისა და კჳპრისა, შავისა მთისა და პალეს|ტინისანი
აღავსნა კეთილითა, უფროჲსღა საფლავი მეუფისა[ჲ] და მყოფნი
იერუსალემისანი თჳთოფერთა მიერ შესაწირავთა განამდიდრნა. კუა-
ლად უშორესცა ამათსა: რამეთუ მთასა სინასა, სადა იხილეს ღმერთი
Q 106 მოსე და ელია, აღაშენა | მონასტერი და წარსცა ოქრო[ჲ] მრავალ-
ათასეული და მოსაკიდელნი ოქსინონი და წიგნები საეკლესიო[ჲ] სრუ-
ლებით და სამსახურებელი სიწმიდეთა[ჲ] ოქრო[ჲ]სა რჩეულისაჲ.
81. და კუალად დღითი-დღე[დ]თა წარსაგებელთა რომელთა
D 130 თჳსითა ჴელითა მის|ცემდის ფარულად, ვინ აღრაცხნის თჳნიერ მამისა
ზეცათა[ჲ]სა, რომელი მიაგებს ცხადად[1]? რამეთუ იყო მისა კისაკი
მცირე, რომელსა აღავსებდის რაჲ დრაჰკნითა დღე სარწმუნო[დ]
თჳსითა ჴელითა, სამწუხროდ ცალიერი მოაქუნდის იგი მხიარულსა
m 361 | სულითა და პირითა; და ოდესმე ნახევარი წარაგის მისი, და ოდესმე

---

1 მრავალ]—ART ქც[1,2]. ნათესავთა RT ქც[1]. შინა]—CARDT. 3 კუალად] ხოლო D. წყალობაჲ QRDT/წ-ბა სხვ. გლახაკთაჲ]+შეწყალებაჲ ქურივთა ობოლთა და დავრდომილთანი D. ესეოდენნი D. 4 აღივსო MQm. ზღუაჲ Q/ზღვა სხვ. ქველის-საქმემან AMmRDT ქც[1,2], ქველისმოქმედმან Q. მისმან] — C. 5 და[2]]—A. თჳსისა A, თვისთა RDT. 5—6 სამეფოთა ARDT ქც[1,2]. საბერძნეთის(ა)ნიცა ARDT. მთაწმინდისა mD. ბორღლეთისანი M. ბორალალეთისანი m, ბორღალეთისნი T. 7 და]—C. კჳპრისა და RDT, კიპრისა და ქც[1]. შავისა] შავმისა A, შავის D. მთისა] მათისა Mm. და] — ARDT ქც[1,2]. პალესტინისა m. 8 მეუფისაჲ] უფლისა ჩუენისა იესოს (იჳ-ს T, იესო ქც[1,2]) ქრისტესი ARDTქც[1,2]. და]—Q. მყოფელნი A, მყფნი Q. 9 იელუსალემისანი A, ისრაელისანი MQm. 11 მოსემ D. ელიამ მუნ D. ოქროჲ] ძღუენი C. 11—12 მრავალი ათასეულნი MQm. 12 ოქსიონი C, ოქსიონნი ARDT ქც[1], ოქსინიონი Mm. საეკლესიაო C, საეკლესიაონნი A, საეკლესიო ქც[1]. 12—13 სრულობით Am. 13 და]—CA. სამსახურებელნი ქც[1]. სიწმინდეთა m. ოქროთა A. რჩეულისაჲ RDT/რჩეულისა სხვ. 14 -დღე AMQmRDT ქც[1,2], -დღეთა C. წარგებულთა CMQm. 15 მისცემდა ARDT ქც[1,2]. ვინ—A. აღრიცხოს CRDTქც[1], აღირაცხოს A, აღრაცხოს Mmქც[2]. 16 მისა]—Q, მისი C, მისსა Mm. კისა C. 17 რომელსა]—ARDT ქც[1,2]. აღავსის ARDTქც[1,2], აღავსებდეს Q, აღვსებდის m.~დრაკნითა რა CM, დრაკნით A.~დ. რა(ჲ) ყ ვ. ქც[1,2]. სარწმუნოთა ყ ვ. ქც[1,2]. 18 თჳსთა ARD ქც[1,2]. ჴელითა]+და ყ ვ. ქც[1,2]. ცალიერი]—T, ცარიელი CMQm. მოაქუნდეს Q. 19 და პირითა]—C. და[2]]—A ქც[2]. ოდეს Mm. წარაგის C. წ.]+ნახევარი A.

1 მათე 6,4.

A 392 არავინ ეპოვნის და ეგრეთ სავსე მისცეს დამარხვად ხვალ|ისა და
სულთქუმითა თქჳს: „დღეს ვერა მივეც ქრისტესა მარცხებითა ჩემთა
ცოდვათა[ჲ]თა“. და ამას იქმოდის არა თუ ჭელოსანთა მორთმეულისა-
გან, ანუ საჭურჭლით, არამედ ჭელთა თჳსთა ნადირებულთა, რომელ-
თაგანი ოდესმე თჳსსა მოძღუარსა იოვანეს მისცა დრაჰკანი, ვითარ
ოცდახუთ ათასეული, რაჲთა განუყოს გლახაკთა. და ესეცა მცირედი
მრავლისაგან თქუმად შე[სა]ძლებელ.

82. ხოლო განათავისუფლნა არა მონასტერნი ოდენ და ლავრანი
მოსაკარგვეთა მაჭირვებელთაგან, არამედ ხუცესნიცა სამეფოსა შინა
მისსა ყოვლისა ბეგრისა და ჭირისაგან, რაჲთა თავისუფალთა საღმრ-
თო[ჲ] მსახურებაჲ მიუპყრან ღმერთსა. და ამათ თანა რაოდენნი ეკლე-
C 243 სიანი აღაშენნა, რაო|დენნი ჴიდნი მდინარეთა სასტიკთა[1] ზედა, რაო-
დენნი გზანი, საწყინოდ სავალნი, ქვაფენილ-ყვნა, რაოდენნი ეკლე-
სიანი, წარმართთა მიერ შეგინებულნი, განწმიდნა სახლად ღმრთისად,
რაოდენნი ნათესავნი წარმართთანი მოიყვანნა შვილად წმიდისა ემბა-
A 393 ზისად და შეაწყნარნა ქრისტესა! და დად|ვა ამისთჳს უმეტესი მოს-
წრაფებაჲ, რაჲთამცა ყოველი სოფელი მოსტაცა ეშმაკსა და შესა-
M 282 R 242 კუთრა ღმერთსა, რომლითა მოიღო || მადლი მოციქულობისა[ჲ], ვი-
თარცა პავლე და ვითარცა დიდმან კოსტანტინე.

---

1 და]—CMQm. ეგრე ARDT ქც^{1,2}, ეგრეთვე m. მისცის+იგი C. დამარხვად] შესანახავად C. ხვალისა] ხვალისადა C, ხილვისა MQm. და]—C. 2 სულთქუმითა თქჳს] სულთ ითქუის A. თქჳს] რქუის C, ჰრქჳს MQm. დღესა T. ვერ A, ვერა რაჲ D. მივეც] მისცე A. ჩემდა RT. 3 იქმოდის]—ARDT ქც^{1,2}. ჭელოსანთაგან ARDT ქც^{1,2}. 3—4 მორთულისა A, მორთმეულისაგან C, მორთმეულისა RDT ქც^{1}, მორთმეულისა ქც^{2}+იქმოდის ARDT ქც^{1,2}. 4 ანუ]+თუ A. საჭურჭლით] საჭურველითა MQm. ჭელითა D. თჳსითა D. ნადირებულითა CAMQmRT ქც^{1}, ნადირებულისა D ქც^{2}. 4—5 რომელთაგანნი MQm. 5 ოდესმე]—ARDT ქც^{1,2}. იოანეს D, ი҃ეს T. მისცის CAQ. მისცა] + ოდესმე ARDT ქც^{1,2}. დრაკანი C. 6 ოცდაოთხი CART ქც^{1,2}. ათასი ART ქც^{1,2}. 7 თქ(უ)მად შეუძლებელ(ი) ARDT ქც^{1,2}. თქუმად შესაძლებელ] გჳთქუამს CMQm. 8 არა]რაჲ Q. 9 მოსაკგრვეთა A, მის კარგვითა C. მოსაკარგეთა და D. 10 მისსა]—A. ბეგარისა C, ბერისა Q.~ჭირისა და ბეგრისაგან ARDT ქც^{1,2}. თავისუფალ C. 10—11 საღმრთოჲ] სულთა Mm, საღმთო R. 11 მსახურებაჲ QD/მ-ბა ს ხ ვ. ღმერთსა] — A. და]—MQm, ხოლო ARDT ქც^{1,2}. 12 რაოდენნი ჴიდნი... ზედა] რაოდენთა სასტიკთა მდინარეთა ზედან ჭიდნი განჭიდნა D. ზედა] — ქც^{1}. 13 ჰყუნა C. 13—14 რაოდენნი ეკლესიანი... ღმრთისად (გამეორებულია ორჯერ) Q. 14 წარმართთა მიერ] წარმართთაგან ARDT ქც^{1,2}. მიერ] — MQm. განწმინდნა m. 15 მოიყვანნა] — ARDT ქც^{1,2}. წმიდისა] ღმრთისა MQm. 15—16 ემბაზისა MQm. ემბ.]+გამოაჩინნა (ჩამატებულია) D, მოიყვანნა ქც^{2}. 16 და^{1}]—A. მისთუის ARDTქც^{1,2}. 16—17 მოსწრაფებაჲ Q/მ-ბა ს ხ ვ. 18 მიიღო AMQRDT ქც^{1,2}. მოციქულობისაჲ]+და R.

1 ფსალმ. 73,15 (ძველ, წინარეათონურ რედაქციებში).

83. სხუათავე კეთილთა თანა აქუნდა ესეცა, რამეთუ სლვათა
შინა თჳსთა სამეფოთასა სიმრავლითა სპათა[ჲ]თა და სიმალითა სლვისა-
m 362 [ჲ]თა ვერ ადვილად მიემთხუეოდიან მოჩივარნი და| დაჭირვებულნი და
მიმძლავრებულნი; განაღა ვიეთგანმე, რომელთა საჭიროდ უჯმდის
T 182 განკითხვა[ჲ] და შეწევნა[ჲ] მეფობრივი, |ნუუკუე და ვინმე ადვილის
ბორცუსა რასამე გზისა მახლობელსა ანუ კლდესა, გინა ხესა
ვითარცა ზაქე[1] — უკუეთუ ოდენ ეპოვის ესევითარი რაჲმე — და
მიერ საცნაურ-ყვის ჭრტინვაჲ თჳსი. ამისთჳს დაედგინნეს კაცნი
მართლიად მცნობელნი და განმკითხველნი მოჩივართანი, რომელთა
მიერ მიიღებდეს კურნებასა.

84. მრავალ გზის გჳხილავს იგი დამალტობელად ღაწუთა მისთა
D 131 ცრ|ემლითა ხილვასა ზედა თჳთო-სახეთა სენთა მიერ განცდილთასა
394 და ხილვად საძ|ნაურთა, რომელნი შეემთხუევიან მიუნდობელთა ამათ
და უბადრუკთა კორცთა, რომელთა ზრდის უმეტეს სხუათა ქუეყანაჲ
ქუთათისისაჲ. ვინ აღრაცხნეს ტყუენი, რომელნი მან განათავისუფ-
C 244 ლნის და რომელნი უკუმოიჳსნნ[ი]ს თჳსთა ყივჩაყთა|გან ფასითა, ვინ
ჯეროვნად წარმოაჩინნეს პატივის-პყრობანი მონაზონთანი, სიმდაბლით
შემთხუევანი და მოკითხვანი, და სიყუარულით შეწყნარებანი მათნი,
თითოეულისა ნიჭნი და საჴმარნი, რომლითა უზრუნველ-ყვნის ყო-
ველთა საჭიროთაგან?

---

1 სხუათა C. სლვასა CMQქც^{1}, სხვასა m. 2 თჳსთა]—A. თჳსსა Q. სიმალითა] სიმაღლითა C, სიმრავლითა MQm. სლვისაჲთა] სლვითითა MQm, 3 ვერა C. დაჭირებულნი CAMQ. და^{2}—A. 4 და მიმძლავრებულნი]—ქც^{1}. განათღა C. ვიეთღამე Cქც^{2}, ვიეთგანვე Q, ვიეთნივე Mm. საჭიროდ] სჭიროდა CMQm. უჯმდისთ D. 5 ავიდის C. 6 ბორცუსა]+ზედა ARDT ქც^{1,2}. რასმე A. გინა]+ თუ ARDT. 7 ზაქაე M. უკეთუ CAD. ოდენ] ოდეს m. პოვის m. რა(ჲ) CAMQm. რაჲმე| საქმე ქც^{1}. 8 მიერ] მუნით ARDT ქც^{1,2}. ჭრტინვაჲ D/ჭ-ვა ს ხ ვ. კაცნი] კახნი Mm. 9 მრ˜თლდ Q, მართლად CAMmRDT ქც^{2}. გამომკითხველნი MQm, გამკითხვარნი RDT, განმკითხვარნი ქც^{1,2}. 10 კურნებასა]+ხოლო D. 11 მალტობელა C, და მლ˜ტობლდ Q, დამლტობელად RDT. ღაწუთა] ღვაწლთა Mm. ღწლ˜თა Q. მისთა]—m, თჳსთა ARDT ქც^{1,2}. 12 ცრემლით m. განცდილთა C, განსაცდელთასა A. 13 და ხილვად] — C. საცნაურთა A. შეამთხუევნა Mm, შემთხუწევნა Q. ამათ] ამით M. 14∼სხუათა უმეტეს A ქც^{2}.∼სხუათა უმეტეს ზრდის RDTქც^{1}. ქუეყანაჲ QD/ქ-ნა ს ხ ვ. 15 ქუთათისისაჲ RT/ქ-სა ს ხ ვ.+ და D. აღრიცხუნეს ARDTქც^{1,2}. ტყუენი] ტყენი A. 15—16 განათავისუფლნა ARDT ქც^{1,2}, განათავისუფლნეს MQm. 16 და]—CRT ქც^{1}. რომელნიმე A. უკუე გამოიჴსნნის C, უკუმოიჴსნნა AD ქც^{2}, უკმოიჴსნნა MQmRT, უკმოისხნა ქც^{1}. თჳსთა] — CRT ქც^{1}. ვინა M. 17 წარმოაჩინნა MQm, წარმოთქუნეს ARDT ქც^{1,2}. პატივისაპყრობანი MQm. 17—18 სიმდაბლით შემთხუევანი და მოკითხვანი და] — ARDT ქც^{1}. 18 შეემთხუწვიან Q, შ-ივიან Mm. და^{2}]—A. 19 თჳთეულისა MQm, თითუეულისა RD. ნიჭი T. 19—20 ყოველთა]—CMQm. 20 საჭიროთაგან]+ხოლო ARDT ქც^{1,2}.

1 ლუკა 19,1—5.

85. აქუნდა ყოვლად ბრძენსა ამას მეფესა საქმედ ესეცა, რომ-
ლითა უმეტეს ყოვლისა საშიშ და საზარელ იყო ყოველთა, რამეთუ
ღმრთისა მიერ იყო მის ზედა ნიჭი ესე და საქმე ყოვლად საკვირველი:
არარაჲ შორიელი, არცა სამეფოთა შინა მისთა, არცა ლაშქართა შინა
მყოფთა კაცთა, დიდთა და მცირეთა, საქმე ქმნილი — კეთილი გინა
ბოროტი, — [გინა] სიტყუაჲ თქუმული, არარაჲ დაეფარვოდა ყოვ-
ლადვე; არამედ რაოდენცა ვის ფარულად ექმნის ანუ ეთქვს, ყოვე-
A 395 ლივე ცხად იყო წინაშე მისსა, ვიდრემდის გ|ულის-სიტყუანიცა და მოგო-
m 363 ნებანი ვიეთნიმე| მიუთხრნის მათ, რომლითა ზარგანჴდილ-ყვნის; და
მონაზონთა განშორებულთა სენაკთა შინა მათთა ქმნილნი ღუაწლნი
და სათნოებანი უწყოდნის ცხადად, და სიშორე გზისა[ჲ] ვიდრე ეკლე-
სიამდე იცოდის ზომით[1], და მოთმინებისათვს აქებდის და ჰნატრიდის.

86. ნუ ამას ეძიებ, მკითხველო, თუ ვითარ იქმნებოდა ესე, არა-
მედ ამას ცნობდ, თუ რაჲ სარგებელი ჰოვის ამით; რამეთუ არა ცუ-
დად რადმე და განსაკითხავად საგიობელთა საქმეთადა, ანუ საკიც-
R 243 Q 107 ხელა|დ ვიეთთათჳსმე| იქმოდის, — ნუ იყოფინ ესე, წარვედ[ინ]!
არამედ დიდნი საქმენი და ფრიად სასწრაფონი წარმართნა ამით,
და მრავლისა კეთილისა მიზეზ იქმნა ესე: პირველად ორგულებასა და

1 ხოლო აქუნდა ARDT.~ამას ყოვლად ბრძენსა ARDT ქც^{1,2}. 1—2 რომელთა ARDT ქც^{1,2}. 2 ყოვლისა] ყოველთა ARDT ქც^{1,2}. საშიშ და] საშიში და C, საშიშად AMQmRDT ქც^{1,2}. საზარელი C. ყოველთა] — D. 3 საქმედ Mm. 4 შორიელ MQm. შინა^{2}]+მისთა ARDT ქც^{1,2}. 5 კაცთაჲ RT, კაცთათა ქც^{1}. კაცთა]+და RDT ქც^{1}. მცირედთა A. 5—6 საქმე ქმნილი... სიტყუაჲ თქუმული] საქმე ქმნილი (—A) კეთილი, გინა სიტყუა ბოროტი სიტყუა (—D) თქ(უ)მული ARDT ქც^{1}; საქმე ქმნილი, კეთილი გინა სიტყუა ბოროტი თქმული ქც^{2}. 6 არარაჲ] არარა არს C. დაეფაროდა C. 6—7 ყოლადვე C. 7 რაოდენიცა MQm. ანუ]+თუ ARDT ქ^{1,2}. 8 ცხადად C. და]—ARDT ქც^{1}. 9 რომელთა RD ქც^{1,2}, რ῀ლთა T. ზარგანჴდილ-ყვნის] ზარი განჴდის მათ CMQm. 10 მონოზანთა M.~მათთა შინა C. ქმნულნი A. 11 უწყოდის MmD, უწოდნის A. გზისაჲ]—C. 11—12 ეკლესიამე Mm.~ზომით იცოდის CARDT ქც^{1,2}. აქებდეს Mm. ნატრიდის A, ნატრიდეს Mm]+და C. 13 ნუ] და ანუ C. იქნებოდა RT. 13—14 ვითარ... ცნობდ] — A, სცნობდა MQmქც^{1,2}, ცნობდი R, სცნობდი CDT. 14 ამით] ამათ R, ამათ მიერ D ქც^{2}. არა]+თუ ARDTქც^{2}. 15 რადმე] რამე C. და]—C. გასაკითხავად A. საგიობელთა] საგონებელთა A. საქმეთა და MQm, საქმეთა CA, საქმედ RDT ქც^{1}, საქმეთად ქც^{2}. ანუ] და ნუ A. 15—16 საკიცხ-(ვ)ელთა MQm (C-შიც ჯერ ასე ყოფილა), საკიცხელთად A. 16 ვიეთვისმე R ქც^{1}, ვიეთთვისმე D. ნუ იყოფინ ესე]—CMQm. წარვედ ყ ვ ქც^{1}. 18 მრავალსა C, მრავლითა ART ქც^{1}, მრავალთა D ქც^{2}. კეთილითა ART ქც^{1}, კეთილთა D ქც^{2}. ექმნა CARDT ქც^{1}. პირველად] არამედ MQm, პირველ ქც^{1}. ორგულებასა]+რამეთუ C. და]—A.

1 ფსალმ. 38, 6.

C 245 ზაკუვასა და ღალატსა რასაცა ვერვინ დიდთა | ანუ მცირეთაგა-
ნი იკადრებდა მოგონებადცა, არა თუ თქუმად ვისდა: არცა თუ
მეუღლესა და ცხედრეულსა თჳსსა თანა, ანუ მოყუასსა თჳსსა,
M 283 გინა ყრმათა თჳსთა; ვინაჲთგან | ესე მტკიცედ უწყოდა ყოველმან
კაცმან, რომელ პირით აღმოსლვასავე თანა სიტყჳსასა საცნაურ
A 396 |-ქმნილ არს უეჭუელად წინაშე მეფისა; და მრავალნი განპატიჟებულ-
ცა იყვნეს და მხილებულ ესევითართათჳს. ამისთჳს ვერცა ვინ შეით-
ქუნეს ოდესცა, ვერცა ვინ განიზრახა რაჲთურთით ღალატი დღე-
D 132 თა მის | თა, არამედ იყო ყოველთა საკრძალავ და სარიდო.

87. და კუალად მღდელთმოძღუართა, მღდელთა და დიაკონთა,
მონაზონთა და ყოველთა კაცთა ესევე საქმე ექმნა წესიერება და
გზა ყოველთა სათნოებათა მიმართ; რამეთუ შიშითა მისითა ვერ
იკადრებდიან უწესოდ სლვად, ვინაჲთგან უწყოდიან არარაჲსა და-
m 364 ფარულობაჲ წინაშე მისსა, და მის მიერ | ქებაჲ სათნოებისა[ჲ] და
ძაგებაჲ არა-ეგევითართა[ჲ] — არაწმიდათა და უწესოთა საქმეთაჲ. რამე-
თუ ვერცა მსოფლიოჲ ვინმე და ვერცა მოქალაქე, ვერ მჴედარი და ვერ
T 183 რომელი პატივი | და ჰასაკი იკადრებდა განდრეკილად სლვად; რამეთუ
ყოველთა კაცთა იყო წესიერება, ყოველთა კანონ, ყოველთა პატიოს-
ნება; და თჳთ მათ მეძავთაცა ყოველთა კრძალულება, ყოველთა შიშ
და მმართებელ გზათა საღმრთოთა და მშჳდობისათა.

---

1 რასამე ქც[2]. ვერავინ MQm. **1—2** მცირეთაგან ქც[1]. **2** თუ[1]]—MQm. არცა თუ] არამედ (ზევით: არცა თუ) C. **3** მეუღლესა და]—CMQm, უმაღლეს(ს)ა ვინ ARDT ქც[1], ცხედრეულსა]—ART ქც[1]. მეუღლესა და ცხედრეულსა D ქც[2]. თჳსსა] — MQm. თჳსსა[2]]—C. **4** თჳსთა]+თანა Dქც[1,2]. ვინადგან ADT. ესე]—ARDTქც[1]. ყოელმან C. **5** რომელ]—ART ქც[1], რომელი MQm, ვიდრე (ჩამატებულია) D. აღმოსლვასავე] აღმოსლვჲსა ვიდრე A, აღმოსვლასავე RD, აღმოსავალს ვიდრე T. თანა]—C. **6—7** განპატიჟებულცა CRT. **7** ჰყუნეს D. მხილებულ] მახლობელ ARDT. ამისთჳსცა ARDTქც[1,2]. **7—8** ვერცა ვინ შეითქუნეს ოდესცა]—AMmRDTქც[1,2]. **8** ვერცა]—Mm, ვერცარა C, ვერცა რაჲ Q, ვერ ოდეს A ქც[2], ვერცა ოდეს(ოდენ ქც[1]) RDTქც[1]. განიზრახა]+ყოვლად CMQm. ~ღალატი რა(ჲ)თურთით ARDTქც[1,2]. **9** ყოველთაგან ARDTქც[1,2]. საკრძალავი MQm. **10** მღვდელთმოძღ. R, მღრდელთმოძღ. D. მღდელთა]—C, მღრდელთა D. და]—CQ. **11** მონოზანთა m. წესიერება] წესისაისაებრ Mm, წესიერებაჲ QRT, წესიერებად D ქც[2]. და]—ARDT ქც[1]. **12** გზათა Mm, გზად D ქც[2]. **13** სლვა m. ვინადგან RDT. არარას CARქც[2], არარასა Mm, არაარას T, არარაჲს D. **13—14** დაფარულობაჲ QD/დ-ბა ს ხ ვ. **14** ქებაჲ QD/ქება ს ხ ვ. და]—A. **15** ძაგებაჲ QD/ძ-ბა ს ხ ვ. არა ეგევითართაჲ]—ARDT, არა ეგევითართა და MQm, ეგევითართა და C. არაწმიდათა და უწესოთა საქმეთაჲ]—CMQm. საქმეთაჲ D/საქმეთა ART. და რ~ C. **16** ვერცა მსოფლიოჲ ვინმე და]—C. მსოფლიოჲ] მოსოფლიო Q, მოსპოლვით Mm. ვისმე m. და]—MQm. ვერ[1]] ვერცა CMQm. და]—CDT. ვერ[2]] ვერცა CMQm. **17** პატივი] ერისთავი MQm. ასაკი CA. **18** წესიერებაჲ QD. კანონ]+ყოველთა წესიერება Mm. **18—19** პატიოსნობა A, პატიოსნობაჲ D. **19** მეძავთა ARDT ქც[1]. კრძალულებაჲ RD. შიში CMQm. **20** მამართებელ C. საღთოთა MmR. და]—A. მშჳდობისათა]+გზათა სღთოთა და მშჳდობისათა (განმეორებული გადაშლილია) T.

A 397 ესე დიდნი საქმენი, ღმრთისაგან ოდენ შესაძლებელნი, ესრე|თ ადვილად წარმართნა ამით, ვითარ ვერვინ ადვილ[ნ]ი. ამისთჳსცა შიში დიდი და ზარი მისი განითქუა კიდეთა ქუეყანისათა[1], და განჰკრთეს ყოველნი მკჳდრნი ქუეყანისანი[2].

88. შემოკრბა ოდესმე წინაშე მეფისა ნათესავი გულარძნილი, C 245 ყოვლად ბოროტთა სომეხთა | ეპისკოპოსები და მონასტერთა მათთა წინამძღურები მრავალი, რომელნი ფრიად აზმნობდეს თავთა თჳსთა მიწევნად თავსა ყოვლისა სწავლულებისა და მეცნიერებისასა. და მოაჴსენეს, რაჲთამცა ყო ბრძანებითა მისითა კრებაჲ, და ყვესმცა სიტყუს-გებაჲ და გამოძიებაჲ სჯულისაჲ; და უკუეთუ იძლივნენ, იქმნენ თანაერთჴმა სჯულითა, და თჳსი შეაჩუეხონ; ხოლო უკუეთუ სძლონ, ესე ოდენ მიემადლოს: „რაჲთა არღარა გუხედვიდეთო მწვალებელად და არცა შეგუაჩუენებდეთ“, — და სხუასა არარასა ამისსა უმეტესსა.

89. მოუწოდა მეფემანცა იოვანეს, კათალიკოსსა ქართლისასა და მისქუეშეთა ეპისკოპოსთა და მეუდაბნოეთა და არსენის იყალთოელსა, თარგმანსა და მეცნიერსა ბერძენთა და ქართველთა ენათასა და

---

1 საქმენი]+და CRDT ქც^{1}. ღმრთისანი Mm. 2 ვითარცა ARDT. ვერავინ CMQm. ადვილ D, ადვილი CAMQmRT. ადვილნი]+წარმართის ეგრეთ (ესრეთ R, ეგრეთვე ქც^{1}) ARDT ქც^{1,2}. 3 დიდი]—CMQm. მისი] — CMQm. და]—MQm. 3—4 განკრთეს CARDT ქც^{1,2}. 4 მკჳდრნი] კიდენი CMQm. ქუეყანისანი] + ხოლო ARDT ქც^{1,2}. 5 გუარძნილი Q. 6 სომეხთა]—Mm. ეპისკოპოსნი Q, ებისკოპოსნი Mm, ებისკოპოზნი C, ებისკოპოზები A, ებისკოპოსები RT. მათთა] მისთა A. 7 წინამძღუარნი C, წინამძღვრებნი m. მრავალნი CQm, მრავალად M. ~ მრავალ(ნ)ი ფრიად CARDT. აზმნობდეს] აზნაურობდეს Mm, აზმობდეს RT. 8 სწავლულებისა]—RT ქც^{1}, სწავლულებისასა C. 9 მოახსენეს CM. კრებაჲ QD/კრება ს ხ ვ. და]—A. 10 სიტყვს-გებაჲ QRDT/სიტყუის გება CAM. -გებაჲ]—m. გამოძიებაჲ QRDT/გ-ბა ს ხ ვ. სჯულისაჲ RDT/ს-სა ს ხ ვ. 10 და] — AMQmRD. უქეთუ CRD. იძლივნენ]+ სომეხნი C ქც^{2}+ და ART ქც^{1,2}. 11 თანა-ერთჴორც Mm. სჯულისა ARDT ქც^{1,2}. თჳსი] თავისა A+სჯული CARDT ქც^{1,2}. უქეთუ R. სძლონ]+სომეხთა C. 12 ესეოდენ ქც^{1,2}. მიმადლოს C, მიემადლოსთ ქც^{1}. რ~ა QT] რათა AMmRD, რომე C. გუხედვიდეთო] უჭმობდენ C, გვიწოდეთ A, გვიწოდდეთ RT, გვიწოდდეთო D, გჳწოდეთ ქც^{1,2}. 12—13 მწვალებლობით C, მწუალებლად MmRDT. 13 და]—CMQm. შეაჩუენებდენ C. ~ ამისსა არარას C. არარას M. 13—14 სხუასა არარასა ამისსა უმეტესსა]—ARDT ქც^{1,2}. უმეტესსა]—Mm. 15 ხოლო მოუწოდა ARDT ქც^{1}, მაშინ მოუწოდა D ქც^{2}. მეფემანცა]—A, მეფემან დავით D. იოვანე CMA, ი~ე Q, ივანეს A, ივანე R, იოანე D. კათალიკოზსა AQR, ქათალიკოზსა CMm. 16 მისქუეშეთ Cm. ეპისკოპოზთა RT, ებისკოპ(ო)სთა CM, ებისკოპოზთა Am. და]—C. არსენის] — C, არსენი A. 16—17 იყალთოველსა A, იყვლიოელსა Mm. 17 და მეცნიერსა]—Q. ენისასა CMQm.

1 ფსალმ. 2,8; 21,28 და სხვ. 2 ფსალმ. 64,9; ესაია 26,9.

A 398 R 244 m 365 განმანათლებელ|სა ყოველთა ეკლე|სიათასა და სხუათა | მეცნიერთა
და ბრძენთა კაცთა. ყვეს უკუე სიტყვს-გებაჲ ურთიერთას ცისკრით-
გან ვიდრე ცხრა ჟამადმდე და ვერარას უძლეს დაბოლოებად, რამეთუ
იყო ორკერძოვე ძლევის-მოყუარებაჲ ოდენ და ცუდ-სიტყუათა პაექ-
რობაჲ; რამეთუ შევიდიან შეუვალთა საქმეთა და ძნიად გამოსავალ-
თა. შეეწყინა ესე მეფესა და ჰრქუა მათ: „თქუენ, მამანო, სიღრმეთა
სადამე შესრულ ხართ და უცნაურთა ჰხედავთ, ვითარცა ფილოსოფოს-
M 284 D 133 ნი. |და ჩუ|ენ ვერარას უძლებთ ცნობად, ვითარცა უსწავლელნი და
ყოვლად მსოფლელნი; და ესე საცნაურ არს თქუენდა, რამეთუ მე
შორს ვარ სწავლულებისა და მეცნიერებისაგან, ვითარცა მჴედრობათა
შინა აღზრდილი; ამისთჳსცა უსწავლელთა და ლიტონთა და მარტივ-
თა მიერ სიტყუათა გეზრახო თქუენ“.

90. ესე რაჲ თქუა, იწყო მათდა მიმართ სიტყუათა თქუმად, რო-
C 246 მელთა ღმერთი მოსცემდა უეჭუელად პირსა მისსა: ესე|ოდენთა იგავ-
თა და სახეთა და წინა-დადებათა, აჴსნათა საკჳრველთა მიერ წინა-
A 399 დაუდგრომელთა და უცილობელთა, |რომლითა დაანთქნა ვითარცა
მეგჳპტელნი[1]; და დაუყო პირი მათი და უპასუხო-ყვნა და ყოვლად
უსიტყუელ, ვითარცა ოდესმე დიდმან ბასილი ათინას შინა ესენივე
მწვალებელნი; ესეოდენ ზარგანჴდილ-ყვნა და ყოვლად უღონო, რო-
მელ აღიარეს ცხადად ძლეულებაჲ თჳსი ამისთა ოდენ მეტყუელთა.

1 განმანათლსა C. და]—A. 2 კაცთა]+და D. -გებაჲ QD/-გება ს ხ ვ. ურთი-ერთარს m. 2—3 ცისკრით RT ქც[1]. 3—4 ვიდრე] — CMQm. ჟამამდე AMmRDT, ჟამამდინ C. და]—C. ვერარას C, ვერას MQm, ვერასა RDT, ვერვინ A. ბ˜ოლობჲ Q, დაბრკოლება Mm, დაბრალობად A. 4 ძლევისა- MQm. მოყუარე-ბაჲ RD, მოყ˜რებაჲ T, მოყუარეობა C, მოყუარება AMQm. ცუდ]—RT, ცუდი CA. 4—5 პაექრობაჲ QRDT/პ-ა CAMm. 5—6 გამოსავალთა]+რომელი-ესე Dქც[2]. 6 ესე]—Dქც[2]. და]—C. რქუა CA. თქუენ]—A. 7 სადმე CAm. ხედავთ CMm, ჰხედ˜ვთ Q, ხედვათა ADT, ხედვათ R. 7—8 ფილასოფოსნი CAMmD. 8 ვერას A, ვერ რას M, ვერა რასა DT, ვერასა R. 9 მოსოფლელნი MQm, მსოფლიონი CARDT ქც[1,2]. და]—A. რამეთუ მე] რამე Mm. 10 სწავლულებასა ARDT ქც[2]+თქუენისა C. მეცნიერებასა A ქც[2]. მჴედრობისა A. 11 ამისთუის C. და[1]—C. 12 ~ სიტყუათა მიერ CMQm. 13—14 რომელსა MQmD ქც[2]. 15 და[2]—RDTქც[1,2]. სახეთა]სხუათა C. წინა-მდებთა MQm, წინა-დაუდებლა ARDTქც[1,2].+და C. აღჴსნათა C, დაჴ˜სნთა Q, დაჴსნით M. და აჴსნით m. 15—16 წინა-დაუდგომელთა CMQmD. 16 და]—A. უცილობელთა] უცვალებელთა C. რომელთა Mm. დანთქნა C. 16—17 ~ მეგჳპტელნი ვითარცა Mm. და[1]—CMQm. უპასუხნო RT. ჰყვნა RT. 18 ოდესმე] ოდეს მაენ C. ბასილმან C, ბასილიმ D. ათინასა D. ესენივე]—ქც[2], ესენივ A, ესე RDT ქც[1]. 19 მწვალებელნი]—CMQm. და ესოდენ A. -ჰყუნა C. და]—MQm. ყოლად C. 19—20 რომელთა ARDT ქც[1,2], რ˜ითა Q, რომლითა CMm. 20 ცხადად]—A. ძლეულებაჲ QD/ძლეულება ART, ძლიერა Mm. ამისთა] ამით MQm, ამისითა A, ამისით R.

1 გამოსლ. 14, 26—28.

ვითარმედ: „ჩუენ მოწაფე გუეგონე ამათ მოძღუართა თქუენ-
თაჲ, გარნა, ვითარ ვხედავთ, შენ სამე ხარ მოძღუარი მოძღუართა[ჲ],
m 366 რომლისა | ბრჭალსა ვერ მომწუდარ არიან ეგე მოძღუარ-საგონებელნი
თქუენნი“. და ესრეთ ფრიად მაბრალობელნი თავისანი მიიქცეს სირ-
ცხჳლეულნი, არღარაოდეს მკადრებელნი ამისნი ოდესცა.

91. არიან ვინმე მაბრალობელნი მეფისანი ჯერეთცა ესეოდენ
T 184 მჭირსედ მოლაშქრეობისათჳს და მჴედრობა|თა მისთა განუსუენებე-
Q 108 ლისა მიმოსლვისა |და ჭირვებისა, ვითარმედ: „არცა მშჳლდი თავს-
იდებს მარადის გარდაცუმულობასა[1] და არცა ძალი ორღანო[ჲ]სა[ჲ]
A 400 მარადის განსხირპულობასა, რამეთუ ჟამსა ჴმარე|ბისა მათისასა თი-
თოეული მათი უჴმარ იპოვოსო“. და ესევითართა უგიობელისა მის-
თჳს და ყოვლად უმიზეზო[ჲ]სა იტყჳან!

92. გარნა ისმინე[დ] ესევითართა მათ პირველად ესე, რამეთუ სამეფო[ჲ] აფხაზეთისა[ჲ] ჰქონდა მოკლებული და შემცირებული ტყუე-ობათა და ზემოჴსენებულთა ჭირთაგან; მცირე გუნდი მჴედრობისა[ჲ], და იგინიცა შეჯაბნებულნი მრავალ გზის მტერთაგან სივლტოლითა, უცხენონი და უსაჭურველონი და თურქთა მიმართ წყობისა ყოვლად

1 ჩუენ]+მეფე ART, მეფეო D ქც[1,2]. მოწაფე]—A. ამათა A. 1—2 თქუ-ენთაჲ D/თქუენთა ს ხ ვ. შენ] თქუენ D. ხარ]ხართ D.~მოძღუართა მოძღუარი C. 3 რომელსა Mm. ვერა C. მიმწუდარ] მიმიც თუ არა MQm. მ. არიან] მიმწთუარან C. 4 თქუენნი]—CA. მაბრალებელნი ARDT ქც[1], მაბ˝რლობლნი (ლ ჩამატებულია ზევი-დან) Q, მაბარობელნი Mm. თავისანი]—MQm, თავთანი C, თავისნი ქც[1]. 5 ოდეს-ცა]+ხოლო ARDT ქც[1,2]. 6 ვინმე] ამათნივე C. 7 მჭირსედ]+მოქალა-ქობისა A ქც[1,2]]+და T. მოლაშქრობისათჳს MQm, დამოლაშქრებისათჳს ქც[1]. და მჴედ-რობათა] ვედრებათა C. 7—8 განსუენებულისა Mm. მიმოსლვისა]—D, მიმოსლ-ვისათჳს M ქც[1,2]. მიმოსვლისათვის m, მიმოსვლისა RT. და ჭირვებისა]—ქც[1], ჭირვები-სათუის CRDT, ჭირებისათუის A, დაჭირ(ვ)ებისა M ქც[2]. ჭ.]+და CRDT ქც[1]. ვითარ Mm. 8—9 თავს-იდებდა A. 9 გარდუცმელობასა C. გ.]+თავს იდებს C. და]—ART ქც[1,2]. 10 და მარადის C. განუსხირპველობასა C. მათისასა] მისი-სასა A. 10—11 თუითეული CRDT, თჳთეული MQm. 11 უჴმარი C. უჴმარ იპოვისო] უჴმარი პო(ვ)ისო MQm. იპოვისო CA ქც[1]. ესევითარასა C. უგიობელი-სა] უგიობლისა MQm, უგბილთა A, უგიობელთა RDTქც[1]. 11—12 მისთჳს] მათ-თუის ARDTქც[1]. 12 და]—C. ყოვლად]—ARDTქც[1]. უმიზეზოჲსა] უმიზეზოთა A. იტყჳან] და ყოვლად იტყუიან ARDT ქც[1]. 13 ისმინენ MQm, ისმინეთ ARDTქც[1,2]. ამათ C. 14 აფხაზეთისაჲ]+მცირე ყ ვ. ქც[1,2]. ქონდა A, აქუნდა C. შემცირე-ბული] მცირედ (მცირე ქც[2]) იყო ARDT ქც[1,2]+და ART ქც[1,2]. 15 მოჴსენე-ბულთა A. 16 და] — A. იგიცა MQm. შეჯაბნებული MQm/ დაჯაბნებულნი ARDT ქც[1,2]. სივლტოლისათა MQ, სივლტოლისაგან m. 17 უცხენო A, უცხე-ნოდ RDT ქ͜[1]. და]—Q. და უსაჭურველონი] უაბჯრონი C, უსაჭირველონი M, უსაჭურ-ველნი m. მიმართ] მიერ C. ~ წყობისა მიმართ ARDT ქც[2].

1 ფსალმ. 10,2; 36,14; 63,4 და სხვ.

უმეცარნი და ფრიად მოშიშნი. უკუეთუმცა ესეოდენ უწყინო[ჲ]თა
R 245 C 247 ლაშქრობითა და მცირედ-მცირედ ბრძოლითა, სწავლ|ითა და გ|ონი-
ერად და ღონიერად წინა-ძღომითა და მრავალთა მიერ ძლევათა მო-
D 134 გუარებითა არა განეწუართნეს სპანი თჳსნი და|განეკადნიერნეს წყრ-
ბათა მიმართ, მჴნეთა ქებითა და ნიჭთა მიცემითა, ხოლო ჯაბანთა
ხადედოთა შთაცუმითა და კიცხევით ძაგებითა არამცა მოეღონა, ვიდ-
m 367 რემდის სპათა შორის მისთა ყოვლად არავინ იპოვებოდა | ჯაბანად
ზრახული, — რაჲთამცა ექმნნეს ესეოდენნი ძლევანი, ანუ რაჲთამცა
A 401 აღეხუნეს ეზომნი დიდნი სამეფონი? ნუუკუე|ძილითა ანუ ადგილ-
თა მწუანვილოვანთა[1] ზედა მოსმურობითა და განცხრომითა და მაჩუკ-
ნებელთა საქმეთა შედგომითა? არა ესრეთ, არა, არამედ არცა ალექ-
სანდრე ქმნა ესრეთ!

93. რამეთუ პირველ მამულისა თჳსისანი შეკრიბნა და მით დაიპყ-
რნა დასავალისანი ევროპი, იტალია, ჰრომი[1*] და აფრიკეთი და მათი-
M 285 თა თანა-წარ|ტანებითა დაიპყრა ეგჳპტე, შესრულმან კარქედონით;
და მიერ ეგჳპტით — პალესტინე და ფინიკე; და კილიკია[ჲ]სა თჳსად

---

1 დ°]—A. ფრიად] დიდად C. უკუეთუმცა] და უკეთუ C. ესოდენ A. უწყინობთა Q. 2 ბრძოლათა C. დასწავლითა CA, და სწ. MQm. და]—ARDTქც[2]. 2—3 გონიერად C ქც[1]/გუარიანად AMQmRDTქც[2]. 3 წინა-]—MQm.~ძლევათა მიერ CARTქც[1,2]. 3—4 მოგუარებით] მოგონებითა A. 4 განეკადრნეს MQm. 5 მიმართ] მიერ ARDTქც[1,2]. ნიჭთა მიცემითა] ნიჭებითა C, ნიჭითა ქც[1]. და]—CMQm. 6 კიც-ხევითა MQm. ძაგებითა] რგებით C. არამცა] არ MQ, არა Cm. მოეღონნა RT. 6—7 ვიდრემდის] ვითარ C. 7 არავინ] არა ARDTქც[1,2]. იპოებოდა CMQRDT. ჯაბ-ნად CMRDT, ჯაბანდ Q. 8 ექმნნეს]—A, ექმენ m. ესეოდენნი] ესე A. ძლევანი ანუ რაჲთამცა] + ესე და A. რაჲთამცა] რამცა Mm. რ.] + ექმნნეს და RDTქც[1,2]. 9 აეხუნეს MQm. ეზომნი] ეზომ C, ესეოდენნი ARDTქც[1,2]. დიდნი]—ARDTქც[1,2]. ძილითა] ძალითა CAMm, ძ~ლითა Q. ანუ] და ქც[1]. 10 მწუანილოანთა C. ზედა]—Mm. და]—ARDTქც[1]. 10—11 მჩუკნელთა C, მაჩუენებელთ A, მჩუჩნებ~ლთა Q, მაჩუენებელთა RDT ქც[1]. 11 შედგომითა] შედგომილთა A, შემდგომთა Q. ესრე CMQ, ესერა m. არა[2]]—A. 11—12 ალექსანდრემ D. 13 პირველად AMQmRDT ქც[1,2]. მამულისასა C. შეიკრიბნა Q, შეიპყრნა Mm. 14 დასავლისანი CR ქც[2], დასავალისნი ქც[1], დასავალნი MQD, დასვლანი m. ევროპი ქც[1,2]/ევტროპი CARDT, ევტროპ Q, ევტ-რო M, ეუტრო m. პიტალია Mm. რომი CA + შემდგომი მისი ქალაქი, ციხენი და სო-ფელი (ნ. შენ. 1* აქვე) C. აკრიფეთი A. 14—15 მათითა (მათით A) წარტა-ნებითა (წაროტანებითა T) ARDT ქც[1,2], მათ თანა წარტანებითა M, მ~თ თ~ა წ. Q, მათთანა წ. m. 16 და]—A. პალესტინით MQm. და]—A. პინიკე A, ფინიკედ MQm. კილიკისა MQm, კილიკასა RT.

1* ჰრომი... ამის შემდეგ C-ში [147r, სტრ. 15] ტექსტი ვამოტოვებულია, ალბათ, ნაკლული დედნის გამო. შესავსებად ჩამატებულია სიტყვები (და შემდგომი მისი ქა-ლაქი ციხენი და სოფელნი); მომდევნო სიტყვებია: რამეთუ სიტკბოებისა სახიერებისა და სიბრძნისა მისისა (ნ. გვ. 219,11).

1 ფსალმ. 22,2.

შემქმნელი, წინა-განეწყო დარიოსს. და რაჟამს სპარსეთი მოირთო, მაშინღა ჰბრძო პუროს ჰინდოსა, და ეგრეთღა ამით ყოვლითა მოვლო ყოველი ქუეყანაჲ და ქმნა, რაჲ-იგი ქმნა; თუ არა, ქართველთა ოდენ სპითა ვერცა რასა ალექსანდრე იქმოდა კარგსა. და თუმცა დავით სპარსთამცა ჰქონებოდა მეფობაჲ ანუ ბერძენთა და ჰრომთა ძალი, ანუ სხუათა დიდთა სამეფოთაჲ, მაშინმცა გენახნეს ნაქმარნი მისნი და სხუათა ქებულთანი!

94. ვთქუა მეორეცა მიზეზჱ ამის პირისაჲ: ვინაჲთგან ნათესავი ქართველთა[ჲ] ორგულ-ბუნება არს პირველითგან თჳსთა უფალთა; რა|მეთუ, რაჟამს განდიდნენ, განსუქნენ[1] და მშჳდობაჲ პოონ
A 402
m 368
და განსუენებაჲ, იწყონ| განზრახვად ბოროტისა[1*], ვითარცა მოგვთხრობს ძუელი მატიანე ქართლისაჲ და საქმენი აწ ხილულნი. და ესე მან, უბრძნესმან ყოველთა კაცთამან, კეთილად სადამე უწყოდის; ამისთჳსცა არაოდეს მოაცალა ამისად განზრახვად, ანუ განსუენებად, ანუ შეკრებად ერთად ქმნად რასამე ესევითარსა, არამედ საქმეთა რომელთა იწყო ქმნად, გაასრულნაცა მაღლად და შუენიერად. ნუუკუე და ლომსაცა აბრალონ ეგევითართა, რამეთუ არა ციდამტკავლურად იხედავს, არცა კუერნაულად ჰკრთების!

---

1 შემქნელი R. დარიოზს ARDT ქც^{1}, დარიოსსა m. **2** ჰბრძო] სძლო ARDTქც^{1,2}. პიროს ARDT. ინდოსა A. ეგრეთცა ქც^{1}. **3** ქუეყანაჲ QD/ქ-ნა ს ხ ვ. და ქმნა]—Mm.. არა]რაჲ Q, რა Mm. ქართველითა ARDT ქც^{1}. ოდენ]—ARDT ქც^{1}, ოდეს Q. **4** ვერცა რასა] ვერცარას AD ქც^{2}, ვერცარა RT ქც^{1}. 5 სპარსთამცა] სპათა A, სპარსთა RDT ქც^{1,2}. ქონებოდა A. მეფობაჲ Q/მეფობა ს ხ ვ.~მეფობა ჰქონებოდა RDT ქც^{1}+და RDT. რომთა A. ძალი] + და D. **6** სამეფოთაჲ D/ს-თა ს ხ ვ. ნახნეს A, განახუნეს MQm. მისნი] მათნი MQm. და] უაღრესნი D ქც^{2} (D-ში დ ა ამოშლილია, უ ა ღ რ ე ს ნ ი ჩაწერილია ზემოდან). **6—7** სხუათა]+დიდთა A. **7** ქებულთანი]+ხოლო ARDTქც^{1,2}. **8** ამის] ამისვე ARDTქც^{1,2}. პირისაჲ D/პირისა ს ხ ვ. ვინადგან D. **8—9** ნათესავნი ქართველთანი D. არს]—MQm პირველითგანი A, პირველითგანვე RDT ქც^{1}. **9—10** უფალთანი D. **10** განდიდნენ] განმდიდრდენ MQ, გამდიდრდენ m. განსუქნეს MQm. და]—MQm. მშჳდობაჲ Q/მშჳდობა Mm, დიდება ARTქც^{1,2}, დიდებაჲ D. **11** და]—AQ.განსუენებაჲ QRDT/გ-ბა AMm. იწყებენ MQmRDT ქც^{1,2}. განზრახვა AMm. **12** და^{1}]—MQm. ქართლისაჲ D/ქ-სა ს ხ ვ. და]—M. ხილული MQm. **13** უბრძანესმან m. სადმე A ქც^{2}. უწყოდე Mm, უწყოდა ART ქც^{1,2}+და D. **13—14** ამისთჳსა A. არაჲ სადა D. ამისდა MQm. **15** ერთად]—T, და ARD ქც^{1,2}. ესევითარისა QRDT ქც^{1}. **16** და^{1}]—A. და^{2}]—MQm. **17** ციდამტკაველურად A. **18** კურ῀ნლდ Q, კუერნალად Mm, კუერნულად RDT, კუერნურად ქც^{2}. კრთების A+და D.

1* ამ დახასიათების შემცველ სტრიქონთა გასწვრივ Q-ში აშიაზე მიწერილია XVIII ს. მხედრული ხელით: ქართველნო ასე ამბობს ცხორება თქვენი.

1 II სჯ. 32,15.

T 185 95. კუალად სხუასა ბრალობასა შემოიღებენ მეტყუელნი. „შეიყუ|არ-
ნის ვინმეო და განადიდნის; მოიძულნის ვინმე და დაამც[რვნის]ო;
ესე ალამაღლის და ესე დაამდაბლის“[1]. ეჰა უსამართლოებასა, ჵ
უგუნურებასა! ამისთჳს აბრალება, რამეთუ კაცი მიწისაგანი ღმერთსა
D 135 მიემსგავსა რომლითაცა საქმითა? ვინ იხილა ესე საუ|კუნითგან, ჵ
A 403 კაცო? ამისთჳს რად არა ღმერთსაცა აბრალებ, უგუნურო, ამ|ასვე
R 246 ესრე|თ მოქმედსა? ანუ არა ხუთთა ქანქართა ათ-მყოფელსა მისცნაა
ათნი ქანქარნი? ანუ არა ერთისა დამფლველსა მოუღო იგიცა და მისცა
ათთა ზედა მეათ̇ერთმეტედ?[2] ანუ რაჲსათჳს ქადებულ არიან სამოთხისა
შუებანი და სასუფეველისა ნეტარებანი ღმრთისა ნების მყოფელთა-
თჳს, და საშინელებანი გ[ეჰენიაჲ]სანი — ურჩთა და უღირსთათჳს?
უკუეთუ მეფემან ერთგულნი, ფრთხილნი და ახოვანნი, ნაცვ[ა]ლად
ორგულთა, ჯაბანთა და უღირსთა, ადიდნეს, რაჲ უსამართლო[ჲ] ქმნ[ეს]?
m 369 ნუუკუე დუხჭირმანცა აბრალოს სარკესა, |რამეთუ სახე მისი ცხადაღ
აქუნ? უჴმარნი და უღირსნი ნუ მას, არამედ თავთა თჳსთა აბრალებ-
დე[დ]!

96. უკუეთუ არა, ვინ იყო ესეოდენ მართლიად აღმწონელ საქმე-
თა და მცნობელ ვითარებასა კაცთასა, რომლისა აჩრდილსა შეკრებულ
იყვნეს ერნი, ტომნი და ენანი, მეფენი და ჴელმწიფენი ოვსეთისა და

---

1 სხუა MQm. მეტყუელნი]+ესრეთ, ვითარმედ D, ესრეთ ქც[2]. 2 ვინმეო და] ვინმეოდ MQm, ვინ ძეო A, ვინმე RT ქც[1,2]. განადიდნის (განდიდნის A)] + ვინმეო ARDT ქც[1,2]+და კუალად ARDTქც[1,2]. მოიძულნის] მოიძიანის A. ვინმეო RDT ქც[1], დაამცუინისო A, დამტრვნისო Mm, დამტრვ῀ნისო Q, დაამცრნის RD, დაჲმცირნისო T. დაამცირნისო ქც[1,2]. 3 აღამაღლნის m. დამდაბლნის m, დაჲმდაბლის T. ეჰა] ერია ქც[1], მოი AR, ჵი MmDT. 4 ამისთუისცა A. აბრალებ MQm, აბრალებაა RD ქც[1]. 5 ემსგავსა ARDT ქც[1,2]. რომლითაცა] რათაცა A, რაჲთაცა RT, რაჲთა-მცა ქც[1]. 5—6 ჵ კაცო]—MQm. ჵ(ო)ი ARDT. 6 ღმერთსა ARDT ქც[1]. 7 არა] რა m. მისცნა Q. 8 ქანქარნი] ქალაქნი AQRDTქც[1]. არა ერთისა დამფლველსა მოუღო იგიცა და მისცა]—MQm. 9 მეთერთმეტედ MQm ქც[2]+და RD. ქადებულ] ქადაგებულ ARDT ქც[1,2], ქადებულან MQm. არიან]—MQm. 10 სასუფეველის m, სასუფევლისა T. 10—11 მყოფელთათჳს]+ჭეშმარიტად ARDT ქც[1,2]. 11 და] ხოლო ARDTქც[1,2]. გეჰენიაჲსანი]—ARDTქც[1,2], გაენისნი Q, გაენისანი M, გაენისანი m. უღირსთათჳს]+და RDT ქც[1]. 12 უკეთუ RD. ნაცულად AMQRD, ნაცვლად mT. 13 ორგულთა]+და RT ქც[1]. ჯაბანთა და უღირსთა, ადიდნეს, რაჲ უსამართლოჲ]—MQm. ქმნა ყ ვ. ქც[1,2]. 14 ნუუკუე] ანუ უკუეთუ A. დუხჭირმაცა A, დუხჭიმანცა MQRD. სახე მისი] სახესა A. ცხადად] ცუდად Mm. 15 აქუნ] უჩნს A, უჩუენის RT ქც[1,2], აჩუენის D. 15—16 აბრალებდენ AMQm ქც[2], აბრალებდინ RDT ქც[1]. 17 არა ვინ] არავინ MmRD. იყოს MQ. ესოდენ ARDT. მ῀რთლდ Q, მართლად AMmRDT. 18 ვითარებასა]—m, ვედრებასა M, ვ῀რბსა Q. კაცისასა ARDTქც[1,2]. ჩრდილსა A. 19 ერნი] ერენი M. ტომნი] ტომანი M.

1 ფსალმ. 74,8. 2 მათე 25,15—30.

ყივჩაყეთისანი, სომხითისა და [ვ]რანგეთისანი[1*], შარვანისა და სპარსეთისანი, ხილვისაებრ ნაბუქოდონოსორისა: |„ვხედევდი“, — იტყჳს,
Q 10 — „ხესა შორის ქუეყანისა ს|იმაღლედ ცისა მი[მ]წდომ]სა და რტოთა
A 404 მისთა კიდედმდე ქუეყანისა. ფურცელნი მისნი შუენიერ და ნაყოფი მისი ფრიად, და საზრდელი ყოველთა[ჲ] მის შორის. ქუეშე კერძო მისა დაიმკჳდრეს მჴეცთა ქუეყანისათა და შორის რტოთა მისთა
M 286 მკჳდრობა-ყვეს მფრინველთა ც|ისათა, მისგან იზარდებოდა ყოველი ჴორციელი“[1].

97. აჰა სახე არა უმსგავსოჲ, არამედ ფრიადცა თანა-შეტყუებული ჩუენისა თჳთმპყრობელისა და ყოვლად გამომსახველი სიტყუა საქმეთა თუალთა ჩუენთა ხილულთა; |რამეთუ[2*] სიტკბოებისა, |სახი-
C 247$_{16}$ ერებისა და სიბრძნისა მისისა ხილვად წყურიელნი კიდით ქუეყანისა[ჲ]თ შემოკრბებოდეს წინაშე მისსა. ვინ იყო ესეოდენ ტკბილ შემთხუევათა შინა, ვინ სატრფიალო ზრახვითა და სასურველ დუმილითა? იგივე შუენიერ ხატითა, უშუენიერეს მორთულობითა გუამისა[ჲ]თა, შეწყობილ ანაგებითა და ახოვან ტანითა; ძლიერ ძალითა, უძლიერეს სიმახჳლითა; საწადელ ღიმილითა, უსაწადელეს მჭმუნვარებითა; მადლიერ ხედვითა, საზარელ ლომებრ მ[ა]კრთო[ბ]ელობითა;
A 405 ბრძე|ნ ცნობითა, უბრძნეს გამორჩევითა; მარტივ სახითა, მრავალ-

1 სომხითისა MQmDT/სომხეთისა AR. ფრანგეთისანი ყ ვ. 2 ხილისაებრ A. ნაბუდონოსრისა A, ნაბუქოდორ ნოსორისა D. ვხედევდით ქც[1]. 3 მიწდომასა ARDTქც[1,2], მიმწთომთა MQm. 4 კიდემდე RDT. 5 და]—A. ყოველთაჲ]—ARDT ქც[1]. მისი ARDT. 5—6 ქუე კერძო ART ქც[1,2]. 6 მისსა MQmRDT. ქუეყანისათა]—MQm. და]—Q. 7 და მისგან AQ. იზრდებოდა MQm ქც[1,2]. 9 აჰა]+ესერა A ქც[2]. უმსგავსოჲ D/უ-სო ს ხ ვ. 10 და]—A. გამომსახველნი ARDT ქც[1]. 11 ჩუენ MQm.~ჩვენთა თვალთა ქც[1]. ახილულთა ART ქც[1]. ხილულთაჲ D. სიტკბოებისა₁+და RDT ქც[1]. 11—12 სახიერებისა და]—MQm, სახარებისა A. 12 კიდითა C, კიდეთ Q. 12—13 ქუეყანისათა CMm, ქუეყანისით D. 13 მისა A. ესეოდენ] ესოდენ MQm, ეზომ ARDT ქც[1,2]. ტკბილი MQm. 13—14 ტკბილ შემთხუევათა] ნახვათა C. 14 სასურველი C. 15 იგივ A. შუენიერი C. ხატითა]+დაD. მორთულებითა MQ, მორთულებისა m, მორთმულობითა ქც[1]. 16 შეწყობილ₁+ანგელოზთა A. და] — Mm. ტანითა]+და RT ქც[1]. 17 უსაწადილეს Mm. 18 მადრიელ m. ლომებრ] ლმობიერ MQm. მკრთომელობითა CMQmD ქც[1,2], მკთომელობითა ART. 19 მარტივი ქც[2].

1* ეს ვარაუდი (შდრ. ფ რ ა ნ გ ე თ ი ს ა ნ ი ყველა ნუსხაში) ეკუთვნის ლ. მ ე ლ ი ქ ს ე თ-ბ ე გ ს. ნ. რ. მ ე ტ რ ე ვ ე ლ ი. დავით IV აღმაშენებელი, თბ., 1990, გვ. 280. 2* ამ სიტყვიდან გრძელდება ტექსტი C-ში (ნ. შენ. 1* გვ. 216).

1 დან. 4, 7—9.

m 370 სახე მართებითა; შემრისხველ ყუდროებითა, | [ს]აქებელ განსწავ-
D 136 ლულებითა, და არცა ერთსა კეთილთაგანსა შემაშთობელ | უზომოე-
ბითა; მაღალ უმაღლესათჳს, მდაბალ უმდაბლესათჳს, და თჳთ მათ
მტერთაგანცა საწადელ და საყუარელ სათნოებათა მისთაგან შეკდი-
C 248 მებულთა. ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნო|ებათაგანი, ვითარ მან
შეიკრიბა ყოველი? ვინ ყოველთაგან ერთი, ვითარ მან სრულებით
T 186 თითოეული, რომელთა ყოველთათჳს შეუძ|ლებელ არს დაკჳრვებაჲ
ოდენ, არა თუ მიბაძვებაჲ, რომლითა სრულ იქმნა იგი ყოველთა
შინა?

R 247 98. ესრეთ რ|აჲ აღსავსე იყო ნავი უფასოთაგან ტჳრთთა სათნო-
ებისათა და არღარა შემძლებელ წარსლვად ღადირთა[1*], და აქუნდა
ყოვლით კერძო მშჳდობაჲ და დაწყნარებაჲ სამეფოთა მისთა, მაშინ
დიდმან მან წინა-განმგებელმან ცხორებისა ჩუენისამან და ყოვლისა-
ვე უმჯობესად შემცვალებელმან განგებითა მით, რომელი მან უწყის
და განაწესებს ჟამთა და წელთა ჩუენთა, ესრეთ განაგო, ვითარცა
A 406 მ|უშაკმან კეთილმან: რაჟამს იხილნის ჴუვილნი აღსავსედ ნაყოფითა
და ქუეყანად დადრეკილნი, ისწრაფის დაუნჯებაჲ მათი; და ვითარცა
მენავემან ბრძენმან განიცადის რაჲ ნავი თჳსი აღსავსედ მრავალფასითა

---

1 მყუდროებითა CAMQm, მ-ობითა D. მაქებელ ყ ვ. ქც[1,2]. 1—2 განმსწავლელობითა ARDTქც[1,2], განსწავლულებისა m. 2 ერთისა Mm. კეთილისაგანისა Mm. შემშთობელ Q, შემაშფოთებელ RTქც[1]. 2—3 უზომოებით C. 3 უმაღლესათჳს] უმალესათჳს M+და A. უმდაბლესთაჳს] მდაბალთუის ART ქც[1]. თჳთ მათ]—A. თჳთ]თჳს RT. 4 მტერთაგანცა]+თუით ART ქც[1]. 4—5 სათნოებათა მისთაგან შეკდიმებულთა ვინ ესრეთ მიიღო ერთიცა სათნოებათაგანი] სათნოებათაგან Q. შეკდემებელთა ART. 5 ვი-ნა ART ქც[1,2], ვინაჲ D. მან] ვინ ყოველთაგანმან RDT ქც[1,2]. 6 შეკრიბა CA. ყოველი ვინ]—C. ვინ ყოველთაგან ერთი, ვითარ მან]—ARDT ქც[1,2]. ყოველთაგან] ყოველთაგანმან CMQm. ვითარმან Qm. 7 თუითეული C, თჳთეული MQmD, თითვეული RT. რომელ A ქც[1], რომელი MQmD. შეუძლებელთა C, შეუძლებ M. არს]—C. დაკჳრვებაჲ QD/და კჳირვება CMmT, დაკჳირვებულ A, დაკვირვება R. 8 მიბაძვებაჲ QD/მ-ბა სხვ. ყოველსა ARDT ქც[1,2]. 10 ტჳრთითა AMQmRDT ქც[1]. 11 და]—MQm. შემძლე CMQ, შემსძლე m. წარსლვა C. ~ ღადირთა წარსლვად A. წარსვლად D. ნადირთა Q. 11—12 ყოვლითურთ C. 12 მშჳდობაჲ QD/მ-ბა სხვ. და დაწყნარებაჲ]—A, დაწყნარებაჲ QD, დ-ბა CMmRT. 13 მან]—CMQm. წ.-განგებელმან m, წ.-გამგებელმან DT. ცხორებისა CA, ცხრ-ბისა Q, ცხოვრებისა MmRDT. 14 უმჯობესისა ARDT ქც[1]. უმჯობესად შემცვალებელმან] შემძლებელმან უმჯობესად MQm. რომელნი RDT ქც[1]. 15 ჟამთა და] ჟამთად T. 16 ჴუილნი C. 17 დაუნჯებაჲ D/დ-ბა CAR, და უნჯება(ჲ) MQmT. 18 მრავალფერითა ARDT ქც[1,2].

1* ეს სიტყვა (ღ ა დ ი რ თ ა) RDT-ში აბზაცს ამთავრებს, მომდევნო სიტყვები ახალი სტრიქონიდან იწყება (ასევეა „ქართლის ცხოვრების“ გამოცემებშიც), რის გამოც წინადადების აზრი დამახინჯებულია.

ტჳრთითა, მიისწრაფის ნავთსადგურად, რაჲთა არარაჲ ევნოს სოფლისა მის ზღჳსა მრავალმღელვარობისაგან.

რამეთუ ჟამსა ზამთრისასა, მშჳდობასა და დაწყნარებასა ყოვლისა სამეფო[ჲ]სასა, არა გარეგან სადამე ნაკიდურსა, არამედ საშუალ თჳსთა სამეფოთა, ადგილსა, თჳთ მის მიერვე წინა[ჲ]თ განჩინებულსა განსასუენებელად და მისაძინ[ებ]ელად, ვითარცა რულითა რაჲთამე შუენიერითა, დაიძინა მამათა თჳსთა თანა.

m 371 99. და თჳთ მებრ ესე კმა არს|საცნაურ-მყოფელად საკუთრებისა
მისისა ღმრთისა მიმართ; რამეთუ მრავალ გზის მრავალთა მიზეზთა
და განსაცდელთა სიკუდილისათა შთავარდა იგი, რომელთაგანი მცი-
C 249 რედი მივსცეთ თხრობასა: ნადირთა დევნასა|შინა ოდესმე მუხნარს
წარექცა ცხენი, და ესეოდენ შეიმუსრა, რომელ სამ დღე ყოვლად
A 407 უსულოდ მდებარე იყო | უძრავად, სამშჳნველისაგან ოდენ საცნა-
M 287 ური ცოცხლად. და შემ|დგომად სამ[ისა] დღ[ისა] ნამტკნარსა სი-
სხლისასა აღმომყრელსა მოექცა სული და სიტყუაჲ, და ძლითღა აღდგა
ცოცხალი. და ესევითარი მრავალ გზის შეემთხჳა და ღმერთმან იჴსნა
სიკუდილისაგან.

100. კუალად ციხესა რომელსამე ჰბრძოდეს ქართლს, და მეფე
კარსა კარვისა თჳსისასა დგა, პერანგითა მოსილი ოდენ, შუადღე. და
D 138 ციხით ვინმე შემო|სტყორცა[1*] ისარი და ჰკრა ხატსა მთავარანგელო-

---

1 ივნოს MQm ქც^{1,2}. 2 მის ზღჳსა მრავალ-მღელვაროჲბისაგან] ამის მღელვარისა ზღჳსაგან ARDT ქც^{1,2}. ზღუასა C. 3 და]—M. 4 გარევნად ARDTქც^{1,2}, გჳრგჳნ MQm. სადმე Cm. სადამე ნაკიდურსა] მენაკიდურესა ARDT ქც^{1,2}. საშუალთა m. 5 ადგილთა CARDT ქც^{1,2}. წინათა განჩინებულთა A ქც^{2}. 6 განსასუენებელსა A. და]—MQm. ვითარცა]—A. ჰრულითა MQmRDT. რათმე CA, რამ ქც^{1}. 8 მებრ]მათებრ C. -მყოფლად RDT. 9 მისისა] თჳსისა ARDT ქც^{1,2}. მიმართ] მიერ ქც^{1}. მრავალ გზის]—Q. 9—10 ~სიკუდილისა მიზეზთა და განსაცდელთა CMQm. 10 შთავარდა] მთავარ და C. რომელთაგან AMmქც^{2}. 10—11 მცირედ ARDTქც^{1}. 11 თხრობასა]+რამეთუ CARDTქც^{1,2}. მუხნას C, მუხნარსა M, მუხრნასა m. 12 წაექცა ARDT, წამოექცა D. და]—MQm. შემუსრა CARDT· რომე C. რომელ სამ] რომელსამე Mm, რომელსა მე Q, რომელ სადმე სამ A. ყოვლად]—ARDT, ყოვლადვე C ქც^{1}. 13 უსულო RDTქც^{1,2}. იყო]—MQm. ოდენ]—m. 13—14 საცნაურისაგან C, საცნაურად Q. 14 სამისა დღისა] სამ დღე CARDT ქც^{1,2}, სამი დღე Mm, სამე დღე Q. ნამტკნარსა] ნამატსა C, ნამეტსა ARDTქც^{1}, ნამეტავნარსა? (ასოები ამოშლილია) m. 15 და]—A. სიტყუაჲ QRD/სიტყუა CAMm. ძ˜ლითალა Q, ძალითალა M, ძალითლა m. 16 იჴსნა]—Q. 18 ებრძოდეს C, ბრძოდეს A, ჰბრძოდა D. ქართლსა CA. 19 კარს Q. კარვისა თჳსისასა] კარვისასა A. თჳსისა QRT ქც^{1}. დადგა m.~ოდენ მოსილი ქც^{1}. 20 შემოსტორცა Q, შემოსტყორცნა D.

1* D-ში ფურცელთა სათვალავი მცდარია: გამოტოვებულია 137; ტექსტს არ აკლია.

ზისასა, რომელი ეკიდა ყელსა ოქრო[ჲ]სა[ჲ] მცირე, და ძალმან სა-
ღმრთომან განარინა მშჳდობით. რაოდენ გზის ყივჩაყთა თჳსთა განი-
ზრახეს ღალატი: განაჩინნეს კაცნი მჴნენი, რომელნიმე ჴრმლითა,
რომელნიმე შუბითა, სხუანი ისრითა — და ესე არა ერთ ანუ ორ,
გინა სამ, არამედ მრავალ გზის; და არაოდეს მიუშუა ღმერთმან კუერ-
თხი ცოდვილთაჲ მართალსა შას ზედა[1], არცაოდეს მისცა იგი ჴელთა
მეძიებელთა მისთასა[2]. დაღათუ დევნასა თურქთასა მარტო[ჲ] დაეპყრის
R 247 მრავალ გზის, ანუ უსაჭურველოჲ, გარნა ყოველსა შინა ჴელი ი|ვი
A 408 |ზეგარდამოჲ ჰფარვიდის მდევართა მისთაგან; არამედ ყოვლადვე და
ყოველსა შინა საქმესა წისსა იყო ბედნიერ და სჳან და მადლითა აღ-
სავსე.

101. ეგრეთვე ჟამსა შინა შუენიერსა და ჴეროვანსა მოუწოდა
m 372
Q 110 ღმერთმან |შეყუარებულსა|თჳსსა და მარადის მოსურნესა სამარა-
დისოდ მეფობად წინაშე მისსა; და არღარა მიუშუა მრავალ ჟამ სჯად
და ჭირვებად სამსხემოსა ამას კედარსა შინა მკუდრობითა და ჴორც-
250 თა ამათ ქუე-დამზიდველთა მიერ შეკრვად სულსა გონება-ქმნი|ლსა,
არცა განხრწნადითა გჳრგჳნითა და პორფირითა, ვითარცა სიზმრითა
და ნაოცნითა უ[ზრუნველ]ად მღერად; არამედ ნანდჳლ ჭეშმარიტთა
T 187 და მტკიცეთა, წარუდინებელთა და | სამარადისოთა, სადა-იგი თჳთ

1 ოქროჲსაჲ]—C, ოქროსასა MQm, ოქროსა ART, ოქროსი D. მცირე და] მცირედმან MQm. 1—2 საღთომან m. თჳსთა] ყოვლითა Mm, ყ῀ითა Q. 3 ღალატი]+და CARDT. რომელნი მე C (ორივეჯერ), რომელიმე QRDT (ორივეჯერ). ჴრმლითა რომელნიმე]—A. 4 შუბებითა Mm. და]—CD. ესე] ესენი MQm. ერთ] ერთხელ C. ანუ]—MQm, და ARDT ქც[1,2]. ორ] ორჯელ C. 5 გინა სამ]—C. ღმერთმან]—Mm. 6 ცოდვილთაჲ D/ც-თა ს ხ ვ. იგი]—A. 7 დაღაცათუ C. დაღათუ]+მრავალგზისARDTქც[2]. თურქთასა]+მრავალგზის CA. დაეპყრის] დარჩის C. 8 მრავალგზის]—CARDT. უსაჭურველოჲ D, უსაჭურვლო Q, უსაჭურველო AMmRT, უაბჯრო C. ჴელი]ქმა Mm. 8—10 ჴელი... ყოველსა შინა]—Q. 9 ზეგარდამოჲ D/ზეგარდამო ს ხ ვ. 9 ფარვიდა ARDT ქც[2], ჰფარვიდა ქც[1]. და მდევართა Mm. 10 საქმესა]—ARDT ქც[1]. მისსა]—CARDTქც[1]. ბედნიერ] ბედნიერი CQ, შუენიერი Mm. და]—C. სუიანი CQ, სულიანი Mm. და] — ARDTქც[1]. 12 შინა]—CQ. მიუწოდა RDT. 13 შეყუარებულსა] — C, შემყუარებელსა ARDTქც[1,2]. თჳსსა]+მას სიყუდილად C. 13—14 და მარადის მოსურნესა სამარადისოდ მეფობად] და მ῀დისოდ მ῀ეფბდ Q. მოსურნესა]+და CM. 14 მეფობად CARDT ქც[2]/მეფობდა Mm, სამეფოდ ქც[1]. მისსა] თუისსა C, მისა Q. შჯად A. 15 დაჭირვად ARDT ქც[1,2]. 16 ამათ ქუე-დამზიდველთა] ამ თქმად (ამ თ῀ქმად Q) მზიდველთა MQm. -ქმნულსა ARDT ქც[2]. 17 სიზმარითა C, სიზრმითა MQm. 18 უზრუნველად] უმრავლესად ყ ვ. ქც[1,2]. მღერად] მირ῀ად Q, მირიად M, მირიდა m. ნანდუილ A, ნამდუილ C, ნამდვილ RDT, ნამდვილი Mm, ნამდვლი Q. ჭეშმარიტებათა C, ჭეშმარიტითა ARDT ქც[1,2]. 19 და]—A. მტკიცითა ARDT ქც[1,2]. წარუდგინებელთა CAMQmRD (D-ში გ ამოშლილია), წარუდინებელითა ქც[1,2].~სადა თჳთ იგი ARDT ქც[1,2].

1 ფსალმ. 124,3. 2 იერ. 22,25.

ბუნებით ღმერთი მეუფებს მადლით ღმერთ-ქმნილთა ზედა, მუნ
აღიყვანა მის თანა მეუფებად უხრწნელითა და ბრწყინვალითა
გვრგვნითა და პორფირითა შემკული, სადა-იგი აწ მკვდრ არს
და იქცევის ნათელსა შინა ღმრთეებისასა. რამეთუ იყო მაშინ თუე
A 409 იანვარი კ҃დ და დღე შაბათი (ოდეს ქრონიკონი იყო |ტ҃მე[1*]), ხოლო
წელიწადნი მისნი შობითგანნი ორმეოცდაათსამმეტნი, ხოლო მეფობდა
ოცდაათექუსმეტ წელ.

102. და ვითარცა პირველმან დავით სოლომონ, ამანცა თჳსითა
ჴელითა დასუა საყდარსა თჳსსა ძე თჳსი დ[ე]მ[ე]ტრ[ე],[2*], სახელით
ოდენ ცვალებული, ძე გარდამონასახი, ყოვლითურთ მსგავსი მამულ-
თა ძირთა; და დაადგა თავსა შუენიერსა გჳრგჳნი ქვათაგან პატიოსან-
თა[1], ვიტყჳ უკუე სათნოებათა მამულთა, და შეარტყა წელთა ძლიერთა
მახჳლი[2], ეჰა, რაბამ სჳანად ჴმარებული! და შეჰმოსა პორფირი მკლავ-
თა ლომებრთა და ტანსა ახოვანსა; და დაულოცა ცხორებაჲ წარმარ-
D 139 თებული და განგრძობაჲ დღეთაჲ[3] ბედნიერობით, თაყუანის-ცე|მად

---

1 ბუნებით] — MQm (D-ში ჩაწერილია წვრილად ზემოდან). მადლით] მადლითა მისითა C, და მადლითა MQm. ღმერთქმნილთა] ღთ҃ივქმნულთა (-ქმნილთა Q) MQm. 1—2 მუნ აღიყვანა] მუნღა ყვნა MQm. 2 მეფობად CARDT ქც[1,2], მეუფებდა MQm. ბრწყინვალებითა m. 4 ღმრთაებისასა CARDT ქც[2], ღთისასა MQm. 5 კ҃დ] ოცდაოთხი CARDT ქც[1,2]. შაბათი + ქორან. იყო სამას ორმოცდა ხუთი C ქც[2], ქრ. იყო სამას ოცდა ხუთი A, ქორონიკონი იყო ტ҃კე ქც[1], ქორან. იყო ტ҃მე Mm, ქ҃რკნი იყო ტ҃მე Q, ქორონიკონი იყო ტარი, კანი და ენი RT; ქორონიკონი იყო ტ҃მე D. 6 შობითგან A. ორმოცდაცამეტნი C, ორმეოცდაცამეტ A, მ҃იგ (ბოლო ორი ასო ამოშლილია M-ში) MQ, მ m, ორმეოცდაათსამეტ RT, სამეოც და ერთი D. 7 ოცდათოთხმეტ CAMm, ოცდაათოთხმეტ RT, ჳკ҃ და ი҃დ Q, ოცდაათექუსმეტ D. 8 დავით]+და A. სოლომონი MRDT ქც[1], სოლომანი m, სოლ.]+დასუა ეგრეთვე C. ს. ამანცა] სოლმონიანმ҃ნცა Q. 9 საყდართა თჳსთა CARDT ქც[1,2]. დიმიტრი ყ ვ. სახელით] სახლით Mm. 10 ოდენ ცვალებული] სახელდებული ARDT ქც[1]. ძე] მარადღე ARDT ქც[2]. გარდმონასახი C, გრ҃დამონასხი Q, გარდმონასახი m. 11 ძირთა]—ARDT ქც[1]. და]—A. დადგა CMQm. შუენიერსა]—ARDT ქც[1]. გჳრგჳნი]+შუენიერი ARDT ქც[1]. 13 ეჰა]—MQm. შემოსა CAMQm ქც[1,2]. 14 ლომებრთა] ლმობიერთა AQ. ტანთა D. ახოვანთა RT. და]—CART. ც҃ხრბჲ Q/ცხორება CAR, ც҃ხრბა T, ცხოვრება Mm, ცხოვრებაჲ D. 15 განგრძობაჲ QRT/გ-ბა ს ხ ვ. დღეთაჲ D/დღეთა ს ხ ვ. თაყუანის-ცემა(ჲ) MQm.

1* ეს თარიღი არის ყველა ნუსხაში (შესაძლოა იგი ჩანართი იყოს). ART-ში შეცდომით—ქრონიკონი 325, დანარჩენებში—ქრონ. 345 (ქც[1]—ქრონ. 325. იგივე თარიღია განმეორებული მ. ბროსეს ფრანგულ თარგმანშიც, თუმცა იქვეა მითითებული, რომ იგი მცდარია [94, გვ. 380, შენ. 2]). ნ. კიდევ ვარიანტებში. 2* m-ში აშიაზე: დავით აღმაშენებელი მიიცვალა და შვილი დასვა დიმიტრი მეფედ.

1 ფსალმ. 20,4. 2 ფსალმ. 44,4. 3 ფსალმ. 92, 5.

მისა მეფეთა ქუეყანისათა და ყოველთა წარმართთა მონებად მისა[1], გამობრწყინვებად დღეთა მისთა სიმართლე და მრავალი მშჳდობაჲ[2].

103. და ესრეთ განცვალა ქუეყანისა | მოქალაქობაჲ ზენად სუ-
ფევად, რომლისა მკჳდრნი განჴსნილ არიან შრომათაგან, რჳლთა და
M 288 C 251 ზრუნვათა; და მუნ მეუფებს სიმ|დიდრე|თა მათ ზედა, რომელნი
წინა-წარგზავნნა, საუნჯეთა მათ მაღალთა და უშიშთა მპარავთაგა,
დალევნისა და მოკლებისაგან[3]; ქალაქსა მას, რომლისა შუენიერებაჲ
არა უხილავს თუალსა სხეულეანსა და რომლისა ბრწყინვალებაჲ ვერ
აღვალს გულსა ჴორციელსა, ვერცა სასმენელი დაიტევს სმენილსა.
A 410 რამეთუ ნამდჳლ მუნ არს შუებაჲ, | რომელსა არა აქუს მწუხარე-
ბა[ჲ]; და სიმდიდრე, რომელსა არა შეუდგს სიგლახაკე, და სიხარული,
რომელსა არა განჰკუეთს ურვაჲ, და მეუფებაჲ, რომელსა არა აქუს
აღსასრული; და მუნ არს ცხორებაჲ, რომელსა არა შეამრღუევს
სიკუდილი[4].

---

1 მისსა CMQmRDT (ორივეჯერ). 2 გამობრწყინვებდა m. და]—A. მშჳდობაჲ QRDT/მ-ბა სხვ.. 3 და]—A. განიცვალი A, განაცვალა T. ქუენა RDTქც$^{1'2}$. ქუეყანა AMm, ქ῀ყნა Q. მოქალაქობაჲ QRDT/მ-ბა სხვ. 4 განჴსნილნი RT. შრომათაგან]+და ARDT ქც^{1}. და]—A. 5 მეფობს ARDT ქც$^{1'2}$, მეფობასა C. 6 წინა-წარუგზავნნა MQm. მათ]+უშიშთა CAMQmRT ქც^{1}.~მპარავთაგან (მპარველთაგან MQm). უშიშთა MQm ქც^{2}. 6—9 მაღალთა და უშიშთა მპარავთაგან... დაიტევს სმენილსა]—ARDT ქც^{1}. 7 დალევნისაგან (და ლევნისაგან Mm) და მოკლებისა MQm. შუენიერებაჲ Q/შ-ბა CMm. 8 სხეულიანსა C, სახლოვანსა MQm. ბრწყინვალებაჲ Q/ბრწყინვალება CMm. ვერა C ქც^{1}. 10 ნამდჳლ]—ARDT ქც$^{1'2}$. არს]+შრომა A. შუ῀ებაჲ Q/შუება CARDT, ბუნება Mm. შუებაჲ]+და სიხარული ARDT ქც$^{1'2}$+და A. 10—11 მწუხარებაჲ და სიმდიდრე რომელსა არა შეუდგს]—Q. მწუხარებაჲ D/მ-ბა CAMmRT. შეუდგს] შეუდგეს C, აქუს Mm. სიხარული]—A, მხიარულება R (ჩამატებულია) DT ქც$^{1'2}$. 12 არა განჰკუეთს ურვაჲ და] განკრთეს (გაჰკრთეს m) ურვად MQm. გაკუეთს C. ურვაჲ RDT/ურვა CA. მეუფება CMm, მეფობა A ქც^{2}, მეფობაჲ RDT. რომელსა არა აქუს| რომლისა (რ῀ისაჲ Q) არა არს MQm. 13 ცხორება CAM, ცხოვრება m, ცხ῀რბაჲ T, ცხოვრებაჲ RD. შეამღურევს Mm ქც^{2}.

1 ფსალმ. 71,11. 2 ფსალმ. 71,7. 3 მათე 6,19—20. 4 იოან. 8,51; ჰრომ. 6,9.

მცირე ლექსიკონი*

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ადგილობანი (იქვე) სამყოფი ადგილი.
ათაბაგი (თურქ.) მმართველი, სამთავროს მფლობელი.
ალაფი ნადავლი, მტრისაგან წართმეული ქონება.
ამბორის-ყოფა მოხვევა, კოცნა.
ამიერითგან ამ დროიდან.
ამირა (არაბ.) მმართველი, გამგებელი, მთავარი.
ამოღმართ აქეთ, ზემოთკენ.
ანაგები სხეულის აგებულება.
არე (ბერძნ.) წელიწადის დრო.
ართუმა წართმევა.
აღმართ ზევითკენ.
აღმოსავალი აღმოსავლეთი.
აღმოწყუვა ამოწყვა, სრულად ამოღება.
აღმოჭკრობა აღმონათება, გამონათება.
აღჩენა გამოჩენა; მიჩნევა.
აღხუმა აღება, აყვანა (ბეკრისა).
აწ ახლა, ამჟამად.
ახოვანი 1. მებრძოლი, მამაცი. 2. კარგად მოყვანილი, მაღალი.

ბარბაროზი უცხო მოდგმისა, არაქრისტიანი.
ბევრი ათი ათასი.
ბზობა ქრისტიანული დღესასწაული ქრისტეს იერუსალიმში შესვლის აღსანიშნავად.
ბუნებით თვითმყოფად, თავისთავად (არსებული).
ბრძჳლი წყლული, ნაჭრილობევი.
ბრჭალი ქუსლი, ფეხის ტერფი; ბრჭყალი

გამომეტყუელი მწერალი, მთქმელი.
განკადნიერება გამამაცება, გაბედულად გახდომა.
განმარტება გამართვა, გასწორება.
განმზრახი მოხერხებული, მომფიქრებელი.
განპატიჟებული დასჯილი.
განსხირპულობა დაჭიმულობა.
განტევება გაშვება.
განჩინება მსჯავრი, სასჯელი.
განჩინებული დადგენილი, დაწესებული.
განწილული გაყოფილი, დაყოფილი, მცირე.
განწუართა გაწვრთნა.
განხრწნადი რასაც განხრწნა, განადგურება ელის (ე. ი. ამქვეყნიური, ხორციელი).
განჴსნილი თავისუფალი.
განჴუმა განშორება, რასმე მოცილება.
გარდამონასახი მიმსგავსებული.

---

* თხზულების სრული ლექსიკა (სათანადო ტექსტობრივი დოკუმენტაციითა და განმარტებებით) ასახულია ნაწარმოების სიმფონია-ლექსიკონში, რომელიც გადაცემულია გამოსაქვეყნებლად.

გარდანაკუეთი სიბრტყეზე გადანაჭერი.
გარდართხმა გადაჭიმვა.
გარდაცემა გადმოღვრა, ზემოდან გადმოდინება.
გარდაცუმულობა დაჭიმულობა (მშვილდის ლარისა).
გარეწარად უგულისყუროდ, დაუფიქრებლად.
გარნა მაგრამ.
გემოვნება ხორციელი ნდომა, ნაყროვანება.
გეჰენია (ებრ.) ჯოჯოხეთი.
გოლიათი (დიდტანიანი, მოსული) მებრძოლი (თავდაპირველად საკუთარი სახელი).
გუამი სხეული.
გუემა ტანჯვა, დასჯა.
გულარძნილი დახლართული, დაკლაკნილი, არასწორი; აქ: ბოროტი, ვერაგი.
გულ-დება იმედიანად, თავისუფლად ყოფნა.
გულ-პყრობილი დაიმედებული; გათამამებული.

დაგლა დაფშვნა, მტვრად ქცევა.
დაზულება დაშლა, დამტვრევა.
დამარხვა შენახვა.
დამჭირვა დაკავება.
დამხრწეველთაგანი ერთი დამშლელთაგან, ხელის შემშლელთაგან.
დარბაზი (სპარს.) სამეფო კარი.
დასაბამი დასაწყისი.
დასავალი დასავლეთი.
დასამჭირველობა დამორჩილებულობა.
დასულება უძრავად ყოფნა, უქმობა.
დაუნჯება შენახვა.
დაუჴამრავი აურაცხელი, უთვალავი, ძალიან ბევრი.
დაღულარჭნილი დაგრეხილი, გამრუდებული.
დაყოფა დახურვა, დახშვა.
დაშთობა დარჩენა.
დაჴმანი მოხერხებული (?)
დედა-წული ქალები და ბავშვები.
დრაჰკანი ოქროს ფული.
დღითი-დღედი ყოველდღიური.

ემბაზი (ბერძნ.) სანათლავი ჭურჭელი, აქ: გადატანით—ქრისტიანული სარწმუნოება.
ერთქერძო ერთ მხარეს, ერთი მხრივ.
ეშჳ გარეული ღორი, ტახი.
ზაკუვა ბოროტის განზრახვა.
ზარი შიში.
ზარგანჴდილი შეშინებული.
ზატიკი აღდგომის დღესასწაული.
ზახილი დაძახება, შეძახება.
ზეგარდამო ზევიდან, ზეციდან მოვლინებული.
ზედა-მარბიელი მოთარეშე, დამარბეველი.
ზედა-მდგომელი უფროსი, ზედამხედველი.
ზედა-მიწევნით დაწვრილებით.
ზეშთა მეტად, უაღრესად.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ზმნობა მცდელობა, ნდომა, მოჩვენება.
ზორავარი (სომხ.) მხედართმთავარი, ჯარის უფროსი.

თავადი 1. თვითონ. 2. უფროსი, მეთაური.
თავს-მდები თავის თავზე ამღები.
თანაერთქმა თანახმა.
თანა-შეტყუებული შესაბამისი, მსგავსი.
თარგმანი მთარგმნელი.
თუალუხუამი მიუკერძოებელი, ობიექტური.
თჳთო-სახე სხვადასხვა, ნაირგვარი.
თჳნიერ გარდა.
თჳს-თჳსად ცალ-ცალკე.

იავარი (სპარს) ნადავლი, ნაოხარი.
იავარ-ყოფა მოოხრება.
იმიერ იქით მხარეს.
ისმაიტელი ისმაელის ჩამომავალი, არაბი; მაჰმადიანი.
იქედნე (ბერძნ.) გველი, ასპიტი.

კადრება გაბედვა.
კარასეული (ბერძნ.) სასმელი, ჭურჭელი, კათხა.
კედარი მხარე.
კეთილმამართებლობა ისრის მსროლელობა.
კერძო მხარეს, მხრივ.
კირჩხიბი კიბო.
კისაკი (სპარს.) ქისა, საფულე.
კნინი მცირედი.
კუერთხი ჯოხი.
კუერნაული კვერნის მსგავსი.

ლავრა (ბერძნ.) დიდი მონასტერი.
ლიტონი (ბერძნ.) უბრალო, სადა.

მაგრიად ძლიერად.
მადლიერი კარგი, მადლიანი.
მამული 1. წინაპართა, მამა-პაპათაგან მიღებული, შთამომავლობითი; 2. მემკვიდრე-
ობით მიღებული სამფლობელო, მიწა.
მამულობა შთამომავლობა, წარმომავლობა.
მანიაკი ყელსაბამი, ყელზე ჩამოსაკიდებელი სამკაული.
მართება განმგებლობა.
მარცხება დამარცხება.
მატიანე ისტორიული ქრონიკა.
მაჩუკნებელი მხდლად, მოშიშად მაქცეველი.
მაჭირებელი შემაწუხებელი.
მგზავრ გზად ყოფნისას.
მდიდრაჲ მრავლად.
მებრ მხოლოდ, მარტოოდენ.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მეზობლობა ახლო მყოფობა.
მეოტი გაქცეული, ლტოლვილი.
მეოტობა გაქცევა.
მეწიგნე წიგნის (წერილის) მომტანი.
მთხრებლი თხრილი.
მიმდგომი 1. ახლო მდებარე; 2. რაიმეს მსგავსი, მის კვალობაზე გამართული.
მიმდემი მუდმივი.
მიმწუხრი საღამოჟამს.
მისაგებელი სამაგიერო რამ.
მისეული მისი (მესამე პირის) კუთვნილი, მასთან დაკავშირებული, მისგან გამომდინარე.
მიქცევა მიბრუნება, გაბრუნება.
მიქცეული მიბრუნებული.
მიუხუეპელი რაც არ შეიძლება წაერთვას ვისმე.
მიწისაგანი ხორციელი, მოკვდავი.
მკალი კალია.
მლტოლვარი გაქცეული.
მოაქამდე დღემდე, ამ დრომდე.
მოგება მიღება.
მოგონება მოფიქრება, განზრახვა, გააზრება.
მოდღენდელად დღედმდე დღევანდელ დღემდე, ამ დრომდე.
მოისარი ისრის მსროლელი, გადატანით: ვაჟკაცი, მამაცი.
მოისრობა მშვილდოსნობა.
მომზავებელობა გამოსადეგობა.
მომსტურა დაზვერვა.
მომჴელოვანებელი საქმის კარგად, მარჯვედ შემსრულებელი.
მოპარვა უეცარი, იდუმალი თავდასხმით აღება.
მოჟამე ვისიმე თანამედროვე, მის დროს მყოფი.
მორთულობა შეერთება, შეწყობა.
მოსაკარგვე საკარგავის გამგებელი ან სასაკარგავო გადასახადის ამკრეფი.
მოქმნულობა მოკაზმულობა.
მოქცევა მობრუნება.
მოღმართ აქეთ, აქეთკენ.
მოღონება რაიმე ხერხის გამონახვა.
მოყუასი ახლობელი, ნათესავი.
მოცვა გარს შემორტყმა, სრულად დაპყრობა.
მოციქული წარგზავნილი პირი, დანაბარების მიმტანი.
მოციქულობა 1. შემოთვლილობა; 2. ქრისტეს მოციქულის რანგი.
მოძღუარ-საგონებელი ცრუ, მოჩვენებითი მოძღვარი.
მოწყუედა მოსპობა, ამოჟლეტა.
მოხადა მოწოდება, დაძახება.
მოხარკე ხარკის მიმცემი.
მოხუმა წამოღება, წართმევა (მრავლისა).
მოხუმული წამოღებული (ბევრი რამ).
მოჴელოვნება მარჯვედ, კარგად გაკეთება.
მპარავი ქურდი.
მრავალ-ღონე ბევრის შემძლები, ხერხიანი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

მრწემი უმცროსი, მცირე (ასაკით ან რანგით).
მსოფლელი ერისკაცი, არა სასულიერო პირი, უბრალო, მდაბიო.
მსოფლიო სოფლის მცხოვრები.
მსტოვარი მზვერავი.
მუდარითი თავმდაბლურად შეხვეწილი რამ.
მუნ იქ.
მღერა თამაში, უქმი გართობა.
მტკნარი შესქელებული, შედედებული.
მყის მსწრაფლ, სასწრაფოდ.
მწვალებელი ერეტიკოსი.
მწვრი ჰუჰყი, სიბინძურე.
მჭირსე სასტიკი, მკაცრი.
მჴარი ზომის ერთეული.

ნადინები მდინარის კალაპოტი.
ნათესავი ტომი, ჩამომავლობა, მოდგმა.
ნათხევარი ამონაღები, ნარწყევი.
ნაკიდური განაპირა მხარე.
ნამტკნარი შედედებული, შესქელებული.
ნაოცნი მოჩვენება, მოლანდება.
ნატრა შენატრება (შეჰნატრის).
ნებიერი სურვილის შესაბამისი, სასურველი.
ნივთი 1. საგანი; 2. რისამე ობიექტი; 3. არსი.
(ნ) **წუბება** ლაფში, წუმპეში გორვა.

ორგულ-ბუნება მოღალატე, არაერთგული.
ორღანო (ბერძნ.) მუსიკალური საკრავი.
ოტება სირბილით განდევნა; გაქცევა.
ოქსინო ძვირფასი ქსოვილი, ოქრომკედით ნაკერი; ამ მასალისაგან შეკერილი.
ოცება მოჩვენება, მოლანდება.
ოჴერ-ქმნილი მოოხრებული, გაველანებული.
ოჴრება გაჩანაგება, განადგურება, მოოხრება.

პაემანი (სპარს.) დათქმული ადგილი შეხვედრისათვის.
პაექრობა შებრძოლება, დავა.
პინაკი (ბერძნ.) ჯამი, ჰურჭელი.
პირმარხვა დიდმარხვის დასაწყისი.
პირ-შეუქცეველი უშიშარი, ომში პირშეუბრუნებელი.
პორფირი (ბერძნ.) სამეფო მოსასხამი, მეწამული ფერისა.

ჟამად-ჟამად დროდადრო.
ჟამიერი დროული, თავის დროზე შესრულებული.

რაბამ როგორ, რაგვარად.
რამეთუ რადგან.
რეცა ვითომ, მოჩვენებით.
რიტორობა მჭევრმეტყველების ხელოვნება.

საბოძვარი საჩუქარი, ჯილდო.
საგიობელი საძაგებელი, გასაკიცხავი.
სადედო სადედაკაცო, ქალებისთვის განკუთვნილი.
საზრდელი საჭმელი.
სათნო მოსაწონი.
სამათო მათთვის (მესამე პირთათვის) განკუთვნილი.
სამლტოლვარო გასაქცევი.
სამოციქულო ახალი აღთქმის ნაწილი (საქმე მოციქულთა და ეპისტოლეები), რომელიც ძველად ჩვეულებრივ ცალკე ხელნაწერად იწერებოდა (ოთხი სახარება ანუ ოთხთავიც — ცალკე).
სამსახური იგივეა, რაც სამსახურებელი.
სამნახურებელი საჭიროებისათვის განკუთვნილი, საჭირო (ნივთები).
სამსხემო სამწირო, უცხოსათვის განკუთვნილი.
სამშჳნველი სუნთქვა.
სამწდეო ჭურჭელი.
სამწუხროდ საღამოჟამს.
სარანგი (სპარს). ჯარის ნაწილის უფროსი, თავი.
სარაფარდა (სპარს.) სასახლის ფარდა.
სარკინოზი არაბი, მაჰმადიანი.
სარწმუნო სანდო, მისანდობელი.
სასაწუთო ამქვეყნიური. იხ. კიდევ საწუთო.
სასდუნი „მწვრის გასადენი ხვრელი“ (საბა).
სასმენელი ყური.
სასწრაფო 1. საშურველი; 2. მოსანდომი, მიმზიდველი.
სალუაწი სარჩო, სანოვაგე.
საყდარი 1. დასაჯდომი; 2. სამეფო ან საეპისკოპოსო ტახტი, თანამდებობა.
საყოფელი საცხოვრებელი ადგილი.
საშუალ შუაში.
საშუებელი შვების მიმცემი.
საცნაურება თვისება, ნიშანი.
საძნაური გაჭირვება, სენი.
საწუთო ამქვეყნიური (იგივეა, რაც სასაწუთო).
საჭურველი იარაღი.
სახე 1. სახე, გამოხატულება, მსგავსება; 2. მაგალითი.
სახელმოდგამი თანამოსახელე, სეხნია.
სახიერება სიკეთე. „ჭეშმარიტი სახიერება იგი არს, რომელი სიმართლისა და სიბრძნისა და ძლიერებისა თანა შეწყობილ იყოს“ (საბა).
სახიობა მუსიკოსობა, სანახაობა.
სახოვან-ქმნილი მაგალითმიცემული.
სერობა ვახშამი.
სთუელი რთველი, შემოდგომა.
სივლტოლა გაქცევა.
სისრულე სრულყოფილება.
სისუბუქე (სპარსული სუბუქ'იდან) სისწრაფე.
სიტყვის-გება შეპასუხება, შეკამათება.
სიფიცხლე ძლიერება, სისასტიკე.

სილოდა სიმღერა (ცუდი, უწესო).
სიღრმე ღრმა აზროვნება.
სპა (სპარს.) ჯარი, ლაშქარი.
სპასალარი (სპარს.) მხედართმთავარი.
სპასპეტი (სპარს.-სომხ.) ჯარის მეთაური.
სულ-თქმა ოხვრა.
სჳანი ბედის მქონე, ბედნიერი.
სფერო (ბერძნ.) ცის სიმრგვლე.
სხეულეანი ხორციელი.
სხრტე ღობე.
სჯულიერი კანონიერი.

ტალანტი (ბერძნ.) ოქროს ფული.
ტაძრეული სახლის მკვიდრნი, შიგ მყოფნი.
ტრაპეზი (ბერძნ.) დაწესებული საჭმელ-სასმელი.
ტყუენვა ტყვედ წამოყვანა; აოხრება.

უბადრუკი საცოდავი, შეურაცხი.
უგიობელი სასახელო, არასაძაგებელი.
უგრძნული გაუგებელი, მოჩუმათებული.
უდაბნო მონასტერი, ბერთსაყუდელი.
უდებება ზარმაცობა, დაზარება.
უკმოზღუევა უკან დაბრუნება.
უკუნი ბნელი.
უმსგავსო ტოლის, მსგავსი არმქონე, არმყოლი, შეუდარებელი.
უმყის უფრო ჩქარა.
უნდო ფუჭი, ცუდი.
უპოვარება სიღარიბე.
ურვა წუხილი.
უსარჩლელი არასადაო.
უსაქმო უშედეგო.
უცნაური გაუგებარი, შეუცნობელი, უჩუმარი, რაც არ იცის ან არ შეიძლება ვინმემ იცოდეს.
უძჳრესი უფრო მძიმე, ძნელი.
უწყინო მოუწყინებელი.
უჭირველი ადვილი.
უხრწნელი რაც არ იხრწნება, ე. ი. საღმრთო.
უჴმარი უსარგებლო.

ფალანგა კარავი, „ნაბდის სახლი“ (საბა).
ფერად-ფერადი სხვადასხვაგვარი.
ფესჳ ქსოვილის ან ტანსაცმლის კალთის ვიწრო ჩანაჴევი ნაჭერი.
ფიალი (ბერძნ.) ჯამი, სასმისი.
ფილაკავანი ქვის სატყორცნი იარაღი, ლოდსასროლი.
ფრანგი ჯვაროსანი მოლაშქრე.
ფრთხილი ყურადღების მქონე, „განკრძალული“ (საბა).

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ქადებული დაპირებული.
ქანქარი ფულის ერთეული, ტალანტი.
ქარტა (ბერძნ.) საწერი მასალა, ეტრატი ან ქაღალდი.
ქოსი საბრძოლო იარაღი, „სპილენძჭური“ (საბა).
ქრონიკონი 532-წლიანი წლიური ციკლის (მოქცევის) ერთ-ერთი წელიწადი.
ქსენონი (ბერძნ.) უცხოთმისაღები, საავადმყოფო.
ქუაბი გამოქვაბული.
ქუენა ქვედა.

ღავლავი (არაბ.) საქალაქო თვითმმართველობის სახე.
ღაწუი ლოყა.
ღონე წესი, საშუალება, ხერხი.
ღონიერი მოხერხებული, მარჯვე.

შარავანდი შარავანდედი.
შედგომა მიდევნება, მიყოლა.
შედგომილი მიმდევარი.
შევრდომითი მდაბალი, დამორჩილებით.
შეკდიმებული შერცხვენილი.
შემაშთობელი მომსპობი.
შემბმელი ბრძოლაში გამსვლელი, შემბრძოლებელი.
შემდგომი მომდევნო, უფრო გვიანდელი.
შემოხუმა შემოღება (მრავლისა).
შემსგავსებული შესაბამისი, შესაფერისი.
შესავალი შემოსავალი, ფულადი სარგო.
შესაკუთრება ახლობლად, თავისად გახდომა.
შესატყუსი შესაბამისი.
შეუსწორებელი ტოლის, მსგავსის არმქონე.
შეუსწორებელობა ტოლის უქონლობა.
შეძინება შემატება, შეერთება.
შეჯაბნებული შეშინებული, ლაჩრად ქცეული.
შთაბრიალება ჩაფრენა.
შთასლვა ჩასვლა.
შიდა სპა მეფის მცველი რაზმი, მისი მუდმივი მხლებელი.
შინა-განცემა თავისიანთა მიერ ღალატი.
შობითგანი დაბადების შემდგომი.
შჳდეული კვირა.

ჩალმართ ქვემოთკენ, ჩაყოლებით.
ჩინება დადგინება, დაყენება.

ცთომილი შემცდარი, შეცდომა.
ციდამტკაველი მაიმუნი.
ცისკროვან-ყოფა განათება.
ციხოვანი ციხის მცველი.
ცონება დაზარება.
ცხედარი საწოლი.
ცხედრეული მეუღლე.

ცხოველი ცოცხალი.
ცხოვნება ცოცხლება.

I. ძალი 1. ძალა; 2. არმია; 3. შინაარსი, მნიშვნელობა; 4. სასწაული, ნიში.
II. ძალი სიმი.
ძირი ჩამომავლობა.
ძლით ძლივს.
ძნიად ძნელად.
ძჳნება განრისხება, შეშფოთება.
ძჳრი 1. ჭირი, ბოროტება; 2. იშვიათი, ძნელად საპოვნი.

წარმართება მოგვარება, დაწყობა.
წარმართი არაქრისტიანი (მუსლიმანი).
წარმართებული მოგვარებული, დაწყობილი.
წარსაგებელი გასაცემი, გადასახდელი (ფული, ქონება).
წარუდინებელი მუდმივი, საუკუნო.
წალმართ მომავალში, შემდგომ.
წიალი უბე.
წიგნი 1. წიგნი; 2. წერილი.
წინა-განწყობა შებრძოლება, ბრძოლა.
წინაუკმო საპირისპირო, საწინააღმდეგო.
წრფელი სწორი.
წურთა სწავლება.
წყობა ომი, ბრძოლა.

ჭირვეული შეწუხებული, გაჭირებული.
ჭრტინვა ჩივილი, თხოვნა.
ჭურჭელი იარაღი.

ხარაჯა (არაბ.) ხარკი, გადასახადი.
ხარგა (სპარს.) ნაბდის კარავი.
ხანდაკი თხრილი.
ხუასროვანი ხოსროიანი, ე. ი. სპარსული.

ჴმელი დედამიწა, ქვეყანა.
ჴორცი სხეული, ტანი.
ჴუვილი თავთავი.
ჴურელი ხვრელი, ორმო.

ჯეროვანი შესაფერისი.

ჰუნე ცხენი.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ეროვნული ბიბლიოთეკა

საძიებლები თხზულებისათვის

პირთა სახელები

აბულეთ 177
ათრაქა შარაღანის ძე 183
ალექსანდრე (მაკედონელი) 182, 185, 186, 192, 193, 202, 216, 217
ალექსი (კომნიანოსი) 181
ანტონი (წმიდა) 207
არდუხ ნ. ელღაზი ძე არდუხისი
არისტოვლი (არისტობულე, ალექსანდრე მაკედონელის ისტორიკოსი) 192
არიშიანი 172
არსენი იყალთოელი 213
ასათ (გრიგოლის ძე) 181
აფრიდონ 188
აქილევი (ტროადის ომის გმირი) 192, 193, 202
აღამემნონ (ტროადის ომის გმირი) 192
აღსართან (კახეთის მეფე აღსართან I) 163
აღსართან (კახეთის მეფე აღსართან II) 169, 172
აღსუნღულ (რანის ათაბაგი) 195
აჰმად („ამირა“) 158

ბაგრატ (დავითის პაპა, ბაგრატ IV) 181
ბაკურიანი ნ. გრიგოლ ბაკურიანის ძე
ბასილი (კესარიელი) 214
ბაღუაშნი 169
ბაჰრამ (ქავთარ ბაჰრამის ძის დისწული) 172
ბაჰრამ ნ. ქავთარ ბაჰრამის ძე
ბაჰრამგური (სპარსეთის ლეგენდარული გმირი მეფე) 202
ბესელიელ (ბიბლ.) 205
ბეშქენ ჯაყელი 181
ბუ-იაყუბ („ამირა“) 159
ბულასჯარ 197

გიორგი (მოწამე) 191
გიორგი (მეფე., გიორგი II) 157, 158, 159, 161, 162, 166
გიორგი ჭყონდიდელი 176, 177, 179, 183, 184, 197
გოლიათ (ბიბლ.) 173
გრიგოლ ბაკურიანის ძე 157
გრიგოლ ნ. ასათ გრიგოლის ძე, შოთა გრიგოლის ძე
გუარანდუხტ 183

დავით (მეფე) 165, 166, 167, 168, 169, 172, 173, 182, 190, 193, 197 შენ-1*, 200, 203, 217
დავით (ბიბლ.) 165, 182, 200, 223
დარიოს (სპარსეთის მეფე) 217
დემეტრე (დავითის ძე, დემეტრე I) 181, 223
დუდეა (ბიბლ.) 173
დურბეზ სადაყას ძე (დუბაის იბნ სადაკა, ერაყის გამგებელი, „არაბთა მეფე“) 190

ეთან იზრაიტელი (ბიბლ.) 205
ექტორ (ტროადის ომის გმირი) 192
ელია (ბიბლ.) 208
ელიაზარ (ბიბლ). 173
ელღაზი ძე არდუხისი (ნაჯმ-ად-დინ ილ-ღაზი, ართუკის ძე) 190
ესაია (ბიბლ.) 163

ვახტანგ (დავით მეფის ძე) 184
ვესპასიანე (რომის კეისარი) 192

ზაქე (ბიბლ.) 210

თამარ (დავით მეფის ასული) 180
თევდორე (გიორგი ჭყონდიდლის დისწული,) 176, 177

იერემია (ბიბლ.) 161
იოვანე (დავითის მოძღვარი) 209
იოვანე (ლიპარიტ ბაღუაშის ძე) 157
იოვანე ორბელი 177
იოვანე ქართლის კათალიკოსი 213
იოსიპოს (იოსებ ფლავიუსი, ისტორიკოსი) 192
ისა ბარი („ამირა“) 159

კატა (დავით მეფის ასული) 180
კატრონიტე 147 შენ. 1*
კახაბერ ძე ნიანიასი 165, 166
კენტავროსი (მითოლ.) 202
კოსტანტინე (ბიზანტიის იმპერატორი, კონსტანტინე I, დიდი) 171, 209
კჳრიკე (კახეთის მეფე, კჳრიკე IV) 168, 169
ლიპარიტ (ბაღუაში, ლიპარიტ IV, იოვანეს მამა) 157
ლიპარიტ (ბაღუაში, ლიპარიტ V, რატის მამა) 166, 167, 169
მალიქი (სულტანი, მალიქშას ძე) 181
მალიქი (სულტან მაჰმუდის ძე) 190
მალიქშა (სელჩუკი სულტანი) 157, 161, 163, 167, 181
მოსე (ბიბლ.) 207, 208
მოსიმახოს (ებრაელი) 202

ნაბუქოდონოსორ (ბაბილონის მეფე) 219
ნიანია კახაბერის ძე 166
ნიანია ნ. კახაბერი ძე ნიანიასი

ოდისეოს (ტროადის ომის გმირი) 192
ორესტი (ტროადის ომის გმირი) 192
ორბელი ნ. იოვანე ორბელი

პავლე მოციქული 209
პრიამოს (ტროელთა მეფე) 192
პტოლემეოს (ეგვიპტის მეფე, პტოლემეოს ფილადელფოსი, რომლის ზეობის დროს, ტრადიციის მიხედვით, ძველი აღთქმა ებრაულიდან ბერძნულად გადათარგმნეს) 200
პუროს (ჰინდოთა მეფე) 217

რატი (ბაღუაში, ლიპარიტ V-ის ძე) 169

სადაყა ნ. დურბეზ სადაყას ძე
სარანგი ნ. ლექსიკონში
სოლომონ (ბიბლ.) 200, 205, 207, 223
სჳმონ (მწიგნობართუხუცესი) 197

ტიტო (რომაელი კეისარი) 192

უმიროს (ჰომეროსი) 192, 193

ქავთარ ბაჰრამის ძე 172
ქაიხოსრო (სპარსელთა მეფე) 185
ქრისტე 185, 186, 207, 209

შარაღან ნ. ათრაქა შარაღანის ძე
შოთა (გრიგოლის ძე) 181

ჯაყელი ნ. ბეშქენ ჯაყელი

ეროვნული ბიბლიოთეკა

გეოგრაფიული სახელები

აგარანი 176, 181
ათინა 175, 214
[ალავერდი] ნ. ალავერდელი ეთნიკურ სახელებში
ალონი 189
ანისი 197, 198
ანტიოქია 168
არაბეთი 174, 190, 191
არარატი 177
არგუეთი 159
არტანუჯი 159
ასისფორი 159
ასპანი 162
ასურეთი 208
აფრიკეთი 216
აფხაზეთი 159, 163, 176, 187, 188, 197, 215
აშორნია 188
აჭარა 159
აჯამეთი 162

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ბანა 157
ბარდავი 177, 189
ბასიანი 180, 196
[ბედია] ნ. ბედიელი ეთნიკურ სახელებში
ბერდუჯი 189
ბირიტი 197
ბიჭვინტა 188
ბორღალეთი 208
ბოჟანა 196
ბოტორა 187
ბუღთა ყური 196

გაგნი 189, 196
განძა 172, 190, 203
გაჩიანნი 177
გეგუთი 187, 196
გელათი 175 შენ. 1*
გიში 181
[გომორა] ნ. გომორელი ეთნიკურ სახელებში
გულისტანი 195

დამასკო 190
დარიალი 184
[დარუბანდი] ნ. დარუბანდელი ეთნიკურ სახელებში
დიდგორნი 190
დილუამი 168
დმანისი, 196

ეგვპტე 216
ევროპი (ევროპა) 216
ერწუხი 172

ვექინი 162
ვრანგეთი 219

ზედა ზადენი 169

თმოგვ 164
თრიალეთი 166, 176, 178, 190, 196

იერუსალემი 168, 175, 208
იორი 163, 168, 177
ისრაელი (ბიბლ.) 172
იტალია 216
[იყალთო] ნ. არსენი იყალთოელი საკუთარ სახელებში

კავკასია 184
კარი 158
კარნიფორა 180, 196
კარნუ-ქალაქი 158
კარქედონი 216
კახეთი 162, 163, 168, 172, 173
კილიკია 216
კლარჯეთი 159, 180
კლდე-კარნი 166, 176
კოლა 196
კჳპრი 208
კუხეთი 163

ლიქანი 187
ლიხის მთა 163, 167, 188
ლორე 181
ლოჭინი 203

[მაკედონია] ნ. მაკედონელი
მანასგომნი 196
მანგლისი 190
მთაწმიდა 208
მთიულეთი 160
მტკუარი 168, 177, 187, 188, 189
მუხნარი 179, 221

ნაჭარმაგევი 167, 178
ნაჴიდური 181
ნორბედი 196

ოვსეთი 183, 184, 218
ოლთისნი 158, 196

პალესტინე 208, 216

რანი 195
რაჴსი 181
რუსთავი 176, 179

საბერძნეთი 159, 168, 180, 208
სამოქალაქო 159
სამშჳლდე 157, 176, 177, 178
სამცხე 159
საქართველო 159, 183
სევგელამეჯი 188
სინას მთა 208
სიონი (ბიბლ.) 161

ეროვნული ბიბლიოთეკა

სომხითი (ქვემო ქართლი) 157, 176, 177, 181, 196, 198
სომხითი, დიდი სომხითი (სომხეთი, არმენია) 185, 190, 219
სპარსეთი 184, 185,. 189, 217, 219
სპერი 196
სუჯეთი 163

ტალინჯაქარი 196
ტაო 157, 179
ტერუნაკალი 196
ტფილისი 176, 177, 193, 203

ფარცხისი 157
ფინიკე 216

ავახა[illegible] ი 196
ქალაძორი 181
ქართლი (საქართველო) 213, 217
ქართლი 159, 166, 167, 168, 179, 187, 188, 196, 197, 198, 221
ქუთათისი 159, 179, 210
ქურდევანი 187

ღადირნი (ქალაქი კადისი, ნ. გვ. 122) 220
ღასანნი 196
ღანუჯი 181, 187

ყაბალა 187
ყივჩაყეთი 219
ყუელი 158

შაბურანი 196
შავი მთა 208
შავშეთი 159
შამახია 193, 194, 197
შარვანი 180, 181, 185, 187, 193, 195, 196, 197, 198, 219

ძერნა 178

წაღულის-თავი 167

ჭოროხი 180
ჭყონდიდი 159

ხიშტალანნი 187
ხოზაონდი 196
ხუნანი 188
ხუფათი 180, 187

ჯავახეთი 181, 196

ჰავქალა 168, 203
ჰალაბი 190
ჰერეთი 162, 172, 173
ჰრომი 216

ᲬᲐᲠᲛᲝᲛᲐᲕᲚᲝᲑᲘᲡᲐ ᲓᲐ ᲔᲗᲜᲘᲙᲣᲠᲘ ᲡᲐᲮᲔᲚᲔᲑᲘ

ალავერდელი 197
ანელნი 196
არაბნი 192, 206
არფასლანიანნი 197 შენ. 1*
აქეველნი 192

ბედიელი 197
ბერძენნი 158, 161, 180, 181, 206, 213, 217
განძელ[ნ]ი 189
გომორელნი (ბიბლ.) 165

დარუბანდელი 188, 196
დმანელნი 189

ებრაელი 192, 202
ელლენნი, ელლინნი 192, 202

თარასნი 198
თურქნი 158—161, 163, 168, 176, 177, 178 [178: თურქქმნილობა], 179, , 181, 188, 189, 203, 204, 215, 222
თურქმანი, თურქმანნი 187, 188, 189, [190: თურქმანობა], 196, 203

იზრაიტელი (ბიბლ.) 205
ისმაიტელნი 206
იყალთოელი 213

კახნი 163, 169, 172, 197

ლეკნი 196, 198

მაკედონელი 185
მეგჳპტელნი 214
მესხნი 180, 197

ოვსნი 183

სოდომელნი (ბიბლ.) 165
სომეხნი 213
სპარსნი 157, 193, 202, 206, 217

ტროადელნი 192, 193
ტფილელ[ნ]ი 189

ფრანგნი 168

ქართველნი 179, 213, 217
ქურდნი 196, 198

ყივჩაყი, ყივჩაყნი 183, 184, 185, 189, 194, 196, 198, 210, 222

შავშნი 158
შარვანელი 188

ჭყონდიდელი 176, 177, 179, 183, 184, 197

ხუასროვანნი 174

ჰერნი 172, 197
ჰინდო 217
ჰრომნი 217

ივერიელი
ბიბლიოთეკა

გამოკვლევაში დამოწმებული ლიტერატურა და ტექსტების გამოცემები

1. ანდრონიკაშვილი მ. ნარკვევები ირანულ-ქართული ენობრივი ურთიერთობიდან, I, თბ., 1966.

2. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. VIII, თბ. 1990.

3. ბერძენიშვილი ნ. საქართველოს ისტორიის საკითხები, ტ. IX, თბ., 1979.

4. გიგინეიშვილი ივ. გამოკვლევები ვეფხისტყაოსნის ენის და ტექსტის კრიტიკის საკითხების შესახებ, თბ., 1975.

5. გრიგოლია კ. ახალი ქართლის ცხოვრება. ნარკვევები საქართველოს ისტორიის წყაროთმცოდნეობიდან. I, თბ., 1954.

6. იმნაიშვილი ივ. სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში. თბ., 1959.

7. კაკაბაძე საურმ. ქართლის ცხოვრების დასაწყისი ნაწილის ტექსტოლოგიური შესწავლის საკითხები. მაცნე, ისტ., არქ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № 2, 1977.

8. კეკელიძე კ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია. ტ. II, თბ., 1981.

9. კიკნაძე რ. საქართველოს ისტორიის წაროთმცოდნეობის საკითხები, თბ., 1982.

10. კლიმიაშვილი ა. „ქართლის ცხოვრების“ ერთი ახალი ნუსხა 1697 წლისა. სმამ, ტ. XXIV, № 9, 1960.

11. ლოლაშვილი ივ. არსენი იყალთოელი. თბ., 1978.

12. მარი ნ. იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა, თბ., 1955.

13 მელიქიშვილი დ. იოვანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი. თბ., 1975.

13ა. მეტრეველი რ. დავით IV აღმაშენებელი. თბ., 1990.

14. ნინუა გ. „დიდი სჯულისკანონის“ ლექსიკიდან. მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, № I, 1979.

15. ჟორდანია თ. ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, I, ტფ. 1893.

16. სარჯველაძე ზ. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის თხზულების ერთი ადგილის იდენტიფიკაციისათვის. მაცნე, ისტ., არქ., ეთნოგრ. და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № I, 1976.

17. სარჯველაძე ზ. საზოგადო სახელად გაგებული ერთი ტოპონიმისათვის საბას ლექსიკონში. მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, № 2, 1979.

18. სარჯველაძე ზ. ქართული სალიტერატურო ენის ისტორიის შესავალი, თბ., 1984.

19. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979.

20. ქავთარაძე ივ. ქართული ენის მოხეური დიალექტი. თბ., 1985.

21. ყაუხჩიშვილი თ. ანტიკური სამყარო რუსთაველის ეპოქის ქართულ ისტორიოგრაფიაში. მაცნე, ისტ. არქ., ეთნოგრაფიისა და ხელოვნ. ისტორიის სერია, № 4, 1973.

22. ყაუხჩიშვილი თ. ბერძნული წარწერები საქართველოში, თბ., 1951.

23. ყაუხჩიშვილი ს. ფირესტე ‖ ორესტე. ლიტერატურული ძიებანი, II, 1944.

24. შანიძე ა. ამარი. თხზულებანი. ტ. V, თბ., 1986.

25. შანიძე ა. გიორგი მთაწმინდელის ენა „იოვანესა და ეფთჳმეს ცხორება“ მიხედვით წიგნში: ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი, ძველი ქართული ენის ძეგლები, 3, თბ., 1946.

26. შანიძე ა. ღლევანდელი ვითარება ვეფხისტყაოსნის ტექსტის დადგენის საქმეში. თხზულებანი, V, თბ., 1986.

27. შ ა ნ ი ძ ე ა. ვახტანგის დედანი ვეფხისტყაოსნისა. თხზულებანი, V, თბ., 1986.

28. შ ა ნ ი ძ ე ა. ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი. ძველი ქართული ენის ძეგლები, 13, თბ., 1971.

29. შ ა ნ ი ძ ე ა. ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, თბ., 1973.

30. შ ა ნ ი ძ ე ა. ძველი ქართული ენის გრამატიკა, თბ., 1976.

31 შ ა ნ ი ძ ე ა. წელიწადის ეტიმოლოგიისათვის. წელიწდეული, I—II, თბ., 1924.

32. შ ა ნ ი ძ ე მზ. დავითის ისტორიკოსის თხზულების ტექსტოლოგიური შესწავლის ზოგი საკითხი. პირველი საერთაშორისო ქართველოლოგიური სიმპოზიუმის მასალები. თბ., 1988.

33. შ ა ნ ი ძ ე მზ. ვეფხისტყაოსნის ვახტანგისეული გამოცემის ზოგიერთი ენობრივი თავისებურება. თბილისის უნივერსიტეტი შოთა რუსთველს. თბ., 1966.

34. შ ა ნ ი ძ ე მზ. მასლათა თუ მისეულითა? კრებული — ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 25, თბ., 1984.

35. შ ა ნ ი ძ ე მზ. ორი „ამირას“ სახელი დავით აღმაშენებლის ცხოვრებაში, სმამ, ტ. 94, № 2, 1979.

36. შ ა ნ ი ძ ე მზ. რამდენიმე შენიშვნა დავითის ისტორიკოსის თხზულების გამო. ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 27, 1988.

37. შ ა ნ ი ძ ე მზ. ფსალმუნთა წიგნის ძველი ქართული თარგმანები. თბ., 1979.

38. შ ა ნ ი ძ ე მზ. შესავალი ეფრემ მცირის ფსალმუნთა თარგმანებისა, საიუბილეო, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, II, 1968.

39. შ ე ნ გ ე ლ ი ა ნ. სელჩუკები და საქართველო XI საუკუნეში. თბ., 1968.

40. შ ო შ ი ა შ ვ ი ლ ი ნ. ანასეული ქართლის ცხოვრების პირის გადაწერის თარიღი. მრავალთავი, V, თბ., 1975.

41. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ახლად აღმოჩენილი ქართლის ცხოვრება და თამარ მეფის მეორე აქამდე უცნობი ისტორიკოსის თხზულება, თხზულებანი, VIII, 1977.

42. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ქართველი ერის ისტორია, წ. II, თბ., 1983.

43. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ქართული სამართლის ისტორია, II, ნაწ. I, თხზულებანი, VI, თბ., 1982.

44. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ქართლის ცხოვრება. თხზულებანი, VIII, თბ., 1977.

45. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ქართული საისტორიო ძეგლების ახალი გამოცემის შესახებ. მრავალთავი, V, თბ., 1975.

46. ჯ ა ვ ა ხ ი შ ვ ი ლ ი ივ. ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა. თხზულებანი, VIII, თბ., 1977.

46ა. იგივე — პირველი გამოცემა — 1916 წ.

47. К и к н а д з е Р. К. Очерки по источниковедению истории Грузии. Парсадан Горгиджанидзе и «Картлис цховреба». Тб., 1980.

48. Л и х а ч е в Д. С. Поэтика древнерусской литературы. М., 1979.

49. М у р а в ь е в А. Грузия и Армения, I, СПб., 1848.

50. Н а т р о е в А. Мцхет и его собор Свети-Цховели, Тифлис, 1900.

51. О р б е л и Р. Р. Грузинские рукописи Института Востоковедения АН СССР, I, М., 1956.

52. Т а к а й ш в и л и, Е. С. Описание грузинских рукописей «Общества распространения грамотности среди грузинского населения», Тифлис, 1906—1912.

53а. Ф а с м е р М. Этимологический словарь русского языка, М., 1964—1973.

54. ანდერძი დავით მეფისა — ვ. სილოგავა, დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი. მრავალთავი IX, 1981.

55. ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1955.
56. ბასილი ეზოსმოძღვარი, ცხოვრება მეფეთ-მეფისა თამარისი, გამოცემა ივანე ჯავახიშვილისა, თბ., 1944.
57. ბასილი ზარზმელი, ცხოვრებაჲ და მოქალაქობაჲ... სერაპიონისა, ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, თბ., 1964.
58. ბასილი კესარიელი, დაწყებისათვის სოლომონის იგავთაჲსა — თ. ჭყონია, იოანე პეტრიწის „განმარტების“ ბოლოსიტყვაობის ახალი წყაროს შესწავლისათვის. ძველი ქართული მწერლობის ოთხი ძეგლი, თბ., 1965.
59. გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები II, თბ., 1967.
60. გიორგი მთაწმიდელი, ცხორებაჲ იოვანესი და ეფთჳმესი, გამოსაცემად დაამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, თბ., 1946.
61. დავით გარესჯელის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, თბ., 1971.
62. დიდი სჯულისკანონი. გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიძაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ. თბ., 1975.
62ა. ეტლთა და შჳდთა მნათობთათჳს. გამოსცა... აკაკი შანიძემ. თბ., 1975.
63. იოვანე ზედაზნელის ცხოვრება — ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, III, თბ., 1971.
64. იოსებ ფლავიოსი, მოთხრობანი იუდაებრივისი ძუელსიტყუაობისანი, გამოსაცემად მოამზადა ნ. მელიქიშვილმა. თბ., I, 1987, II, 1988.
64 ა. იპოლიტეს განმარტებაჲ კურთხევათა მათთჳს მოსესთა — შატბერდის კრებული, გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა, თბ., 1979.
65. ისტორიანი და აზმანი შარავანდედთანი. კ. კეკელიძის რედაქციითა და გამოკვლევით. თბ., 1941.
66. ლაპიდარული წარწერები, I. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო V—X სს. შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1955.
67. მამათა სწავლანი. გამოსცა ილ. აბულაძემ. თბ., 1955.
68. მაქსიმე აღმსარებლის ცხოვრება — კიმენი, ტ. I, კ. კეკელიძის რედაქტორობით, თბ., 1918.
69. მოქცევაჲ ქართლისაჲ. შატბერდის კრებული. გამოსაცემად მოამზადეს ბ. გიგინეიშვილმა და ე. გიუნაშვილმა. თბ., 1979.
70. პოვნაჲ სამშჳუალთაჲ—ა. შანიძე, ძველი ქართულის ქრესტომათია. ტფ., 1935.
71. ჟამთააღმწერელი. ასწლოვანი მატიანე. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა რ. კიკნაძემ. თბ., 1987.
72. რუსუდანიანი. ილ. აბულაძისა და ივ. გიგინეიშვილის რედაქციით. თბ., 1957.
73. საქართველოს სამოთხე. შეკრებილი... ივერიელის გობრონ [მიხაილ] პავლის ძის საბინინის მიერ. პეტერბურღი ჩყპბ წელსა.
74. სინური მრავალთავი 864 წლისა. ა. შანიძის რედაქციით, წინასიტყვაობითა და გამოკვლევით. თბ., 1959.
75. ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები, გამოსცა მზექალა შანიძემ. თბ., 1960.
1960.
76. ქართლის ცხოვრება, ანა დედოფლისეული ნუსხა. დასაბეჭდად მოამზადა ფილოლოგიის განყოფილებამ ს. ყაუხჩიშვილის რედაქციით. თბ., 1942.
77. ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი. გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფ. 1906.

78. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, თარგმნილი და გამოცემული ღვაწლითა უ. ბროსე. ნაწილი პირველი. ს. პეტერბურღს. 1849.

79. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის, I, ტ., მეორე გამოცემა ზ. ჭიჭინაძის მიერ. ტფ. 1897.

80. ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I, თბ., 1955.

81. ქართლის ცხოვრება, IV, ბატონიშვილი ვახუშტი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით. ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, თბ., 1973.

82. ქართლის ცხოვრების ძველი სომხური თარგმანი, გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1953.

83. ქართული ისტორიული საბუთები IX—XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ, ვ. სილოგავამ, ნ. შოშიაშვილმა. თბ., 1984.

83 ა. ქრონოგრაფი გიორგი მონაზონისაჲ, გამ. ს. ყაუხჩიშვილისა, ტფ. 1920.

84. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართული მწერლობა, II, თბ., 1987.

85. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართული პროზა, III, თბ., 1982.

86. შუშანიკის წამება — მარტჳლობაჲ შუშანიკისი, გამოსცა ილ. აბულაძემ, თბ., 1938.

87. წიგნნი ძუელისა აღთქუმისანი, გამოსცა აკაკი შანიძემ, ნაკვ. I, თბ., 1947, ნაკვ. II, თბ., 1948.

88. ხანმეტი მრავალთავი. გამოცემა. ა. შანიძისა. ტფილ. უნ. მოამბე, VII, 1927.

89. ხანმეტი ტექსტები. ტექსტი გამოსაცემად მოამზადა ლ. ქაჯაიამ. თბ., 1984.

90. Георгий Мерчул, Житие св. Григория Хандзтийского, Издание Н. Марра. ТР, VII, С. Петербург, 1911.

91. Ф. Жордания, Завещание царя Давида Возобновителя, данное Шио-Мгвимской Лавре в 1123 году, Тифлис, 1895.

92. Полное жизнеописание святых грузинской церкви, составил с грузинских подлинников иверец Михаил Сабинин, ч. III, С. Петербург, 1873.

92[а]. М. Шанидзе, Некоторые аспекты изучения поэтики древнегрузинской прозы. Источниковедче.кие разыскания—1985. Тб., 1988.

93. Georgiis monachis chronicon. Edidit C. De Boor. Vv. I—II, Lipsiae, MCMIV.

94. Histoire de la Géorgie depuis l'antiquité jusqu'au XIXe siècle. Traduite du géorgien par M. Brosset. I-re partie. St. Pétersbourg. 1849.

95. Das Leben des Königs der Könige Dawith (Dawith II, 1089—1125). Bedi Kartlisa, v. II—III, Paris 1957.

96. Das Leben Kartlis. Eine Chronik aus Georgien 300—1200, Herausgegeben von Gertrud Pätsch. Leipzig 1985.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

ЖИЗНЕОПИСАНИЕ ЦАРЯ ЦАРЕЙ ДАВИДА

Резюме

Исследование истории текста «Картлис цховреба» остается по сей день задачей, решение которой имеет чрезвычайно важное значение для изучения этого памятника — основного нарративного источника по истории древней и средневековой Грузии. «Картлис цховреба» не является плодом единоличного творчества. События, описанные в сочинениях, внесенных в летописный свод, охватывают многие столетия; сами же произведения, написанные разными авторами в различное время, выявляют сильную разницу не только в отношении исторического и личного мировоззрения, но и в отношении языка и литературных достоинств; поэтому исследование каждого из них в отдельности является необходимым для всестороннего изучения «Картлис цховреба» в целом.

«Жизнеописание Давида, царя царей», известное сегодня лишь как составная часть «Картлис цховреба», представляет важнейший источник, освещающий события истории Грузии конца одиннадцатого и начала двенадцатого веков. Произведение дает яркую картину жизни царя Давида IV (1089—1125), ставшего известным впоследствии под именем *агмашенебели*. Эпитет этот, значение которого трудно передать одним же словом на другом языке (переводится оно как «Строитель», либо «Возобновитель»), выявляет отношение грузин к великому царю, которому удалось превратить Грузию, опустошенную турками-сельджуками и раздираемую внутренними феодальными распрями, в одно из самых сильных государств своего времени на Ближнем Востоке.

«Жизнеописание царя царей Давида» было написано вскоре после смерти царя — в первой половине двенадцатого века. Произведение примечательно не только тем, что передает исторические события точно и со множеством деталей; обладает оно и несомненными художественными достоинствами. Богатство языка и отточенный стиль, а также проявляющаяся в произведении начитанность ученого книжника являются характерными для автора, личность которого, к сожалению,

остается неизвестной. Все, что можно сказать о нем, основано на анализе самого произведения. Поэтому неудивительно, что относительно личности «историка Давида», как его обычно называют, в научной литературе высказано немало различных предположений. Несомненно, он был не только верным последователем Давида, но и человеком из его близкого окружения. В произведении имеются яркие картины жизни царя, которые могли быть созданы лишь в результате долгой и тесной близости. Именно поэтому «Жизнеописание Давида» является произведением, значение которого как исторического документа трудно переоценить, даже если восхваление царя страстным его приверженцем и может показаться современному читателю несколько преувеличенным.

К сожалению, это важнейшее произведение не дошло до нас в своем первозданном виде. Авторский текст утерян, и сочинение, как указано выше, известно лишь в той форме, в которой оно было внесено в «Картлис цховреба», то есть, по-видимому, в сокращенном виде. Начало произведения не только необычно для авторской манеры повествования; оно попросту непонятно («После этого пришел Малик-Шах»). Даже название произведения более или менее условно: в некоторых списках его вообще нет, в других же оно варьируется. Некоторые исследователи придерживаются мнения, что «Жизнеописание» было написано специально для «Картлис цховреба». Однако предположение это вряд ли приемлемо, так как текст плохо вписывается в общее повествование летописи — имеются ненужные повторы; таким образом, «швы» прослеживаются ясно. Следует учитывать и то, что дошедшие до нас списки «Картлис цховреба» были выполнены четырьмя веками позже времени написания «Жизнеописания царя царей Давида», в результате чего в тексте произведения множество искажений; однако, как бы то ни было, текст «Жизнеописания Давида» ныне доступен нам лишь в составе «Картлис цховреба»; именно по этой причине «Жизнеописание» обычно рассматривается именно как часть летописного свода, а не как самостоятельное произведение, хотя несомненно и то, что вопросы отношения текста «Жизнеописания» к тексту «Картлис цховреба» имеют немалое значение и для истории и структуры текста самого исторического свода. Может быть, именно восприятие «Жизнеописания Давида» как произведения исторического жанра и является причиной того, что текстуальные, лингвистические и литературные аспекты его изучения до сих пор оставались в тени. Это, естественно, мешает и успешному использованию произведения в качестве исторического источника.

Указанные факты достаточно наглядно объясняют, почему история изучения «Жизнеописания царя царей Давида» тесно связана с историей изучения «Картлис цховреба».

Первое издание летописного свода было осуществлено Мари Броссэ в 1849 г. В настоящее время доподлинно известно, что изданный им текст был напечатан по спискам, отредактированным царем Вахтангом VI в конце XVII или в начале XVIII вв., и что в некоторых частях текст «редакции Вахтанга» существенно отличается от текста более ранних списков, не известных во время Броссэ.

Издание списков, обнаруженных позднее («Список царицы Мариам», 1633—1646, изд. в 1906 г.; «Список царицы Анны», XVI—XVII вв., изд. в 1942 г.) показало, что даже в сравнительно ранних списках имеется множество ошибок и искажений первоначального текста. Во всех рукописях огромное количество неправильных написаний, бессмысленных чтений, пропусков и т. д. Следует добавить еще, что такие произведения, как «Жизнеописание Давида» и «История и восхваление венценосцев», пострадали больше других из-за сложности текста.

В издании «Картлис цховреба», осуществленном под редакцией С. Каухчишвили (т. I — 1955 г., т. II — 1961 г.), использованы все важнейшие списки, известные в то время. Издание это, значение которого трудно переоценить, и сегодня остается основным для широкого круга специалистов. Однако, именно издание С. Каухчишвили показало наглядно необходимость специального углубленного текстуального изучения всех отдельных произведений, составляющих корпус свода. Следует отметить, что на необходимость подобного изучения подчеркнуто указывал еще И. А. Джавахишвили несколько десятилетий тому назад.

Следует учитывать, что трудность изучения текста «Жизнеописания Давида» вызвана не только отсутствием ранних списков произведения. Текст сам по себе довольно сложен, что и послужило одной из причин того, что он был искажен; изысканный, порою высокопарный стиль автора не всегда оказывался доступным для понимания писцов. В результате многие слова, а иногда и целые предложения в дошедших до нас списках, а также в изданиях М. Броссэ и С. Каухчишвили неясны, а порой попросту непонятны. Языковые формы в списках часто искажены: они заменены более поздними, вульгарными либо вовсе не существующими в грузинском формами; фразы и выражения, в которых встречаются литературные и исторические аллюзии и реминисценции, либо искажены до того, что становятся непонятными, либо целиком пропущены в некоторых списках.

Настоящая работа, представляющая первую попытку отдельного критического издания текста «Жизнеописания царя царей Давида», включает также и исследование, в котором подведены итоги текстологического изучения памятника.

Изучив язык и поэтику произведения, мы также попытались определить, как соотносятся полученные данные с явлениями, характерными для грузинского литературного языка в XI—XII веках. Все это и послужило основанием для установления текста «Жизнеописания» в нашем издании. Те части произведения, которые были изъяты при внесении его в «Картлис цховреба», разумеется, не могут быть восстановлены; наша задача состояла в том, чтобы представить имеющийся текст в возможно более «чистом» виде, освободив его от вкравшихся впоследствии в процессе переписки описок и искажений.

Для издания использованы все существующие списки, содержащие «довахтанговский» текст (CAMQm), среди которых — Q, список, неизвестный С. Каухчишвили; это — чрезвычайно важный список 1697 года, переписанный с оригинала, существование которого подтверждается в 1546 году; этот список — единственный в этой группе — написан почерком *«нусхури»*, что дает возможность сохранить многие архаичные написания, которые не передаются в списках, написанных почерком *«мхедрули»*; кроме того, Q показывает текстуальную близость со списками M и m, что указывает на сравнительно ранний общий для всех троих оригинал. В издании использованы также три самых значительных списка т. н. «редакции Вахтанга» (RDT).

Таким образом, издание основано на восьми списках, из которых самый ранний (C) — XVI—XVII вв. При настоящем состоянии списков невозможно принять какой-либо из них целиком за основу при издании текста: в каждом правильные чтения тех или иных мест чередуются с искажениями и совершенно бессмысленными чтениями, которые невозможно исправить, не привлекая материал из других списков. Некоторые фразы в списках неполны — недостающую часть предложения дают другие. Все это, однако, ни в коей мере не означает, что предложенный издателем (да и другими издателями тоже) текст — сборный или «мозаичный». Во всех списках (в том числе и в «вахтанговских», как показано в исследовании) представлен один и тот же текст «Жизнеописания царя царей Давида». Различия между списками не имеют редакционного характера — они являются результатом ошибок, допущенных неквалифицированными или невнимательными писцами. Разумеется, отдельные чтения показывают более или менее выраженную близость тех или иных групп списков, имеющих тем не менее безусловно один архетип, но это не означает, что текст «Жизнеописания» представлен в разных редакциях. Однако, вовсе не исключена возможность наличия двух или более редакций для других произведений, включенных в «Картлис цховреба»: дальнейшая судьба разных групп списков, отпочковавшихся от архетипа,

не всегда одинакова, что подтверждается неодинаковым их составом (в некоторые списки внесены сочинения, которых нет в других). Представленная издателем схема филиации списков в некоторой мере отличается от схем, представленных в предыдущих изданиях.

Искажения первичных чтений (и последующие предложенные издателем чтения) классифицированы под несколькими рубриками: ошибки, происшедшие от неправильного прочтения оригинала, написанного почерком «*нусхури*», в том числе и неправильное раскрытие написаний под титлом; ошибочные или вульгаризованные грамматические формы; замена архаичных, непонятных для писцов слов близкими по графике, звучанию либо смыслу словами; ошибки, происходившие от непонимания литературных (большей частью библейских) параллелей и т.д. В результате предложены многие чтения (основанные на показаниях списков, либо конъектурные), отличающиеся от чтений соответствующих мест в изданиях М. Броссэ и С. Каухчишвили.

Чтения, предложенные издателем, являются не только чисто филологическими; в ряде случаев они не лишены значения и для историков. Так, например, вместо чтения *maslata*, понимаемого обычно как название местности, нами предлагается *miseulita* «со своим» (Ошибка произошла от неправильного раскрытия написания под титлом *mslt*). Различные варианты слова, данного в издании С. Каухчишвили в виде *dauzravi* («холодная как лед [вода]»), дали возможность предположить в данном месте чтение *dauhamravi* («громадное, неисчислимое количество [воды]»).

В месте, где описывается смерть Георгия Чкондидели, при характеристике его личности в списках приводится сильно искаженная фраза. Одно из слов, входящих в нее, предложено в изданиях в форме необычного для древнегрузинского языка глагола *tav-adga* («он командовал, распоряжался»). Нами предложено здесь конъектурное чтение — причастная форма другого глагола *tavs-mdebi*, имеющая значение «верный, преданный». Подобное чтение, восстанавливая правильный синтаксический строй в предложении, в то же время согласуется с соответствующим местом в древнеармянском переводе текста, выполненным весьма рано (XII в.). Возможно, предложенное нами чтение поможет разъяснить место, имеющее значение для понимания социальной иерархии в Грузии в эпоху Давида и являющееся предметом различных интепретаций у историков. *erita ganc'irulita* («с армией, которой суждено было быть пожертвованной»)

является общим чтением для всех имеющихся списков. На основе анализа поэтики автора издателем предложено чтение *erita ganc'ilulita* («с малой армией»). Выражение является частью построения, в котором имеются часто встречающиеся в произведении стилистические повторы, симметричные части которых имеют одинаковое значение.

Изучение литературных источников автора показало, что различные пассажи из Библии часто приводятся автором, причем чаще без указания источника, в виде «скрытых цитат», включенных прямо в ткань повествования. Некоторые библейские аллюзии, непонятные писцам, либо даются в искаженном виде в некоторых списках, либо пропускаются в других. Так, например, *mikceulni klded* («повернувшиеся лицом к скале») пропущено не только в некоторых списках, но и в изданиях текста как бессмысленное. Издателем предложено чтение *mikceulni k'edlad* («повернувшиеся лицом к стене»): Последнее выражение имеется в древнегрузинской Библии (I кн. Царств, 25, 22) и представляет эвфемистическое выражение, соответствующее словам maštīn b^{e}qīr «мочащиеся у стены» в оригинале Библии, где оно обозначает вообще «мужчину, представителя мужского пола». Описывая победу Давида в одной из его битв, историк употребил это библейское выражение, желая подчеркнуть, что войско неприятеля было уничтожено полностью. Показано, что и некоторые другие пассажи, включающие библейские аллюзии, являются частью авторского текста и пропущены или искажены в некоторых списках. В произведении выявлено около ста библейских цитат и реминисценций.

В исследовании выявлены и другие литературные источники автора. Показано, что им использованы сочинения Григория Назианзина и Василия Кесарийского. Познания автора в области духовной литературы являются добавочным аргументом в пользу предположения, что анонимный автор был духовным лицом.

Вопрос «Редакции Вахтанга» вызывает немало споров в последнее время. Общепризнано, что Вахтангом был использован М («Список царицы Мариам») для своей редакторской работы. Высказано также предположение, что Вахтанг и его «ученые мужи» при работе над «Картлис цховреба» имели доступ к другим, не известным ныне источникам. Однако, анализируя состояние текста в списках RDT, можно убедиться, что нет никаких текстуальных данных, могущих подтвердить, что для «Жизнеописания царя царей Давида» Вахтангом были использованы другие, не доступные ныне для нас источники. Выясняется также, что для установления текста сочинения

Вахтанг использовал не только М, но и А (или списки его типа). В тексте RDT мы часто имеем чтения обоих списков, с повторением их ошибок. Самым значительным примером можно назвать описание Дидгорской битвы, где RDT следует чтению А; в последнем же последовательность изложения дана в неправильном порядке, с нарушением синтаксического построения (это происходило, по-видимому, из-за дефектности оригинала, в котором были перепутаны листы). Название «Редакция Вахтанга» для «Жизнеописания Давида» в большей мере — условное. Текст, имеющийся в RDT, не является новой, независимой редакцией; в нем также не отражается какой-либо древний, неизвестный ныне источник; он лишь отражает попытку Вахтанга установить авторский текст «Жизнеописания Давида». Результаты труда венценосного редактора вряд ли можно назвать удачными; однако основной принцип его редакторской работы над сочинением сам по себе не вызывает возражений. Вахтанг поступил здесь так же, как и во время работы над текстом поэмы Руставели, изданной им в 1712 году — он пытался установить авторский текст по поздним спискам, не имея в своем распоряжении ранних.

Следует также подчеркнуть, что результаты анализа одного сочинения в «вахтанговских» списках «Қартлис цховреба» нельзя автоматически переносить на другие. Отношение между текстом довахтанговских списков и текстом, наличествующем в отредактированных им списках в некоторых других сочинениях, внесенных в «Қартлис цховреба», как известно, является иным.

ეროვნული
ბიბლიოთეკა

THE LIFE OF DAVID, KING OF KINGS

Summary

One of the most important issues in Old Georgian historical literature concerns the textual criticism of „Kartlis Tskhovreba". This, the main narrative source for the history of Georgia in ancient and medieval times, is not the work of one historian. It is a composite chronicle in which the works of various authors have been brought together. Written at different times and covering a period of several centuries, the compositions constituting the parts of „Kartlis Tskhovreba" display such a variety from the point of view of historical and personal outlook, as well as from that of language and literary artistry, that a separate study of each of them is clearly required.

„The Life of David, King of Kings", which is known today solely as a part of „Kartlis Tskhovreba", represents one of the most important documents dealing with the history of Georgia at the end of the eleventh and the beginning of the twelfth centuries. It gives a vivid picture of the stormy life of King David IV (1089 — 1125), who came to be known to later generations by the name *aghmašenebeli*. It is difficult to render the exact meaning of this epithet in a single word in any other language (it has been translated as „Builder", „Restorer" etc.), but it aptly describes the attitude of subsequent generations towards the great king who succeeded in turning Georgia, oppressed by the Seljuk Turks and torn by internal feudal conflicts, into one of the most powerful kingdoms of the Near East in his day.

„The Life of David" was composed shortly after his death, that is, in the first half of the twelfth century. It is remarkable not only for its historical accuracy and wealth of detail, but also for its artistic qualities, the brilliance of its style and the scholarly learning displayed by the author, whose identity is unfortunately unknown. The basis of our knowledge of his personality

is solely the contents of the narrative itself. It is for this reason that the anonymous author of the composition came to be known as „The historian of king David“, and several conjectures as to his identity have been advanced. What is certain, however, is that he was not only a faithful follower of the great king, but undoubtedly closely acquainted with him; in his work he has handed down vivid reminiscences of the life of David, which could only be the result of an intimate relationship. It is because of this that „The Life of David“ is a text of the utmost historical value. When due allowance is made for the exaggerations natural for the passionate admirer and follower of the king, there is absolutely no reason to doubt the essential accuracy of his account, and the importance of the historical material provided by the work can hardly be stressed too much.

Unfortunately, this brilliant composition has not come down to us in its pristine state. The original text has been lost, and the work is known, as stated above, solely in the form in which it was incorporated in „Kartlis Tskhovreba“, that is, as far as one can judge, abridged. The beginning is not only one hardly to be expected from the author, but is also one that is startling in its abruptness, as well as ambiguous („After that came Malik-Shah“). Even the title is more or less arbitrary, since it differs in some MSS. of the chronicle, while in others it is absent. It has been assumed by some scholars that „The Life of David“ was written specially for „Kartlis Tskhovreba“, but this assumption is hardly tenable, for the text fits clumsily into that of the chronicle; there are unnecessary repetitions in the narrative, so that the seams are clearly discernible. It should also be remembered that the extant copies of „Kartlis Tskhovreba“ are those which were not made until four centuries after „The Life of David“ was composed, with the result that the text was further corrupted. However, as the matters stand, the text of „The Life of David“ is not to be found elsewhere. It is perhaps for this reason that the work has been essentially regarded as a part of the historical chronicle and not as an independent literary composition. Thus it has become the object of intensive study by historians, while the literary and linguistic aspects of research have remainied hitherto in the background.

The aforementioned facts combine to show that it is only natural that the history of the study of „The Life of David" should be closely associated with that of „Kartlis Tskhovreba". The first edition of the chronicle was published by Marie-Felicité Brosset (in the year 1849). We now know for certain that the text published by the renowned French scholar was that which was revised by the King Vakhtang VI at the end of the XVIIth or at the beginning of the XVIIIth centuries, and that in some parts the text of „Vakhtang's version" differs considerably from that of the older manuscripts which were unknown at the time of Brosset's edition.

Publication of manuscripts which came to light later („Queen Mariam's copy", 1633—1646, published 1906; „Queen Anna's copy", XVI—XVIIth cent., published 1942) demonstrated that even the manuscripts copied comparatively early are not free from divers corruptions of the original text; the pages of the MSS. literally abound in scribal errors, misreadings, omissions etc. The degree of corruption is not the same everywhere, such works as „The Life of David" and „The Histories and Praises of the Crowned Kings" having suffered most. The reason is that the language of those compositions presents more difficulties than that of the others.

In the publication of „Kartlis Tskovreba" by S. Kaukhchishvili (v. I. 1955, v. II 1960) all the important MSS. known at the time were used. This publication, the importance of which can hardly be overestimated, remains the main instrument of use for scholars to the present day. Nevertheless, it was precisely this edition which clearly demonstrated the necessity for separate investigation of the different works constituting the corpus of the historical chronicle. It must also be noted that I. Djavakhishvili stressed the importance of such study several decades earlier.

It should also be remembered that the difficulty of the investigation of the text of „The Life of David" does not reside merely in the absence of early manucsripts. It is the text itself which generates the difficulties and the composition suffered further at the hands of ignorant scribes who found the elaborate high-flown language of the erudite author too much for their understanding. Consequently, several words and sometimes whole passa-

ges in the extant MSS. as well as in the editions of Brosset and Kaukhchishvili are either ambiguous or utterly incomprehensible. Not only separate words of the original text have been corrupted, the correct grammatical forms being displaced by later vulgar or utterly impossible ones; words the meaning of which was unknown to scribes have been replaced by others; also, literary and historical allusions and reminiscences, having been misunderstood, have been either omitted in some MSS, or corrupted so thoroughly as to be rendered incomprehensible.

The present volume constitutes the first attempt at a separate critical edition of „The Life of David, King of Kings". It also contains a summary of the results of the editor's textual investigation. The language and the style of the composition have been studied not merely *per se*, but also in their relation to the norms of Georgian literary language in the XI — XIIth centuries. The portions of the composition which have been lost cannot of course be reconstructed. But one can essay a critical edition of the remaining part, so as to purge it, as much as possible, from the errors which have crept into the text in the process of repeated copying. All the available manuscripts from an earlier date have been used (*CAMQm*), including an important one which was unknown at the time of Kaukhchishvili's edition. This is *Q*, copied in 1697 from an earlier original (known to exist in 1546). It is the only one in this group to be written in the script *nuskhuri*. Thus it preserved some of the original readings which the *mkhedruli* script of the other manuscripts cannot possibly record. *Q* also shows a closeness to *M* and *m*, thus proving that the text in this group has come down from a single MS. of a comparatively early date. For the present edition of the text three of the most important MSS. of „Vakhtang's version" have also been used (*RDT*). Thus the edition of the text is based on eight MSS, the earliest being dated from XVI—XVIIth cent. As the matter stands, it is impossible to treat any single manuscript as a basis of publication of any of the works constituting the corpus of the chronicle. Each MS. gives correct readings of certain passages, but demonstrates errors in others which are impossible to rectify without taking the text of others into consideration. Some passages in MSS. are incomplete unless the missing part of the sentence is provided from some other MS. This is not to say that the text offered in the present

volume (or that of the other editions for that matter) is a compound or a „mosaic“ one. All MSS., even those containing the so-called „Vakhtang's version“ contain the same version of „The Life of David“, the divergencies in the text being not editorial, but merely to be viewed as the result of scribal errors. There are of course readings which demonstrate more or less close relations of certain MSS. which nevertheless all have the same archetype; but that does not necessarily mean that their text represents different versions. In the case of „The Life of David“ we do not have to do with two different versions in different groups of MSS. This, however, does not exclude the possibility of having different versions of other works included in „Kartlis Tskhovreba“, for the subsequent history of different groups of MSS. after branching off from the archetype was not the same. The fact that some MSS. contain works which are absent in others is in favour of this assumption.

In this study corruptions of the original readings and subsequent suggested readings have been classed under several captions: errors which can be traced back to misreading of the original text written in Old Georgian *nuskhuri* script or to erroneous readings of abbreviations; corrupted or vulgarised grammatical forms; substitution of words resembling, in writing or in sound, archaic words no longer understood by the scribes; errors due to misunderstanding of literary (mostly biblical) allusions etc. This has led the editor to suggest several readings which differ from those to be found in the editions of Brosset and Kaukhchishvili. Some of them are founded on variant readings of the manuscripts, some being conjectural. The readings offered by the editor are not merely philological emendations of the text, that is, it is not simply something that is necessary for having a fair understanding of „The Life of David“ as a literary and linguistic phenomenon. Some of these emendations may be of some importance for the historian too, as some of the suggested readings imply also a change of meaning in certain important passages. Thus, for the reading *maslata*, which was understood to be a place-name, *miseulita* („with his own“) has been conjectured. The former reading found in some MSS, being omitted in others, is an erronous interpretation of the contracted writing in the *nuskhuri* original (*mslt*). For different variants of the word *dauzravi* („ice-cold“), *dauham-*

ravi („countless, a great quantity") has been suggested. In the passage where the death of Giorgi Chkondideli is described, the ambiguous *tav-adga* („he commanded, supervised") is suggested to have originally been *tavs-mdebi* („faithful, one who takes duty on himself"). This suggestion, strengthened by the corresponding passage in the Old Armenian translation (XIIth. cent.), may throw some light on a passage which has been much debated by historians. A reading common to all extant manuscripts, *erita ganc'irulita* („with an army destined to be sacrificed"), has puzzled historians considerably. The editor has advanced the conjecture that the original reading was *erita ganc'ilulita* („with a small army"). This suggestion is based on the fact that the words in question form a part of a syntactic construction which is symmetrical, each unit in the construction having approximately the same meaning. Study of literary sources cited by the author has revealed that different passages from the Old and New Testaments were frequently cited directly or more often incorporated into the text without indicating the source. Some of the biblical allusions, having been misunderstood by later scribes, are either given in a corrupted form in extant manuscripts, or are completely omitted. The words *mikceulni k'lded* („those who have turned their faces to the rock") have been omitted not only in certain MSS, but also in the editions as being meaningless. The editor suggests that the passage should be read as *mikceulni k'edlad* („those who have turned their faces to the wall"). The expression is found in the Old Georgian Bible. It is euphemistic equivalent of the Hebrew *maštin bᵉqir*, having the meaning of „man, male". Describing David's victory in one of his battles, the author quotes the words (without referring to the source) in order to announce that every warrior in the enemy's camp was slain. Other passages also contaning biblical allusions are shown to be part of the authentic text and not late interpolations. Other literary sources used by the author have been revealed to be the works of Basilius of Caesaria and Gregory Nazianzios. The total number of biblical and other literary quotations and allusions exeeds a hundred. The extensive knowledge of ecclesiastical literature displayed by the author is an argument in favour of the view held by some scholars that the anonymous author was a cleric.

The question of „Vakhtang's version" has aroused considarable discussion in recent years. It has been held that cod. *M* was the MS. used by him as a basis for his editorial work. It has also been conjectured that Vakhtang had access to other literary sources which are now lost. However, when studying the text in the MSS. contaning this version (*RDT*), one sees clearly that there is nothing to indicate that Vakhtang had a manuscript containing a different text of „The Life of David". Another thing which has become quite clear is that when working on the text of his version Vakhtang used not only *M*, but also *A* (or a MS. of the type of the latter). The text in *RDT* combines the readings of both and often contains the errors of the one or the other. A striking example is to be found in the description of the Didgori battle, where the text in *RDT* agrees with that of *A*, in which the sequence of events is represented wrongly as a result of the MS. being copied from one in which the leaves were mixed up. Thus, the appelation „Vakhtang's version" for „The Life of David" is an arbitrary term. The text in *RDT* is certainly no new independent version, neither is it based on some old source now lost to us. It merely represents the result of Vakhtang's attempt to establish the authentic text of „The Life of David" in the form it came from the pen of the author. Therefore, the position here is exactly the same as with Vakhtang's edition of the poem of Rustaveli which was printed in 1712. The results of his attempt can hardly be called successful. However, it is not the basic principles of his editorial labours that are mistaken. It should also be taken into consideration that one must not hold the conclusions formed on the basis of one part of the „Vakhtang version" of „Kartlis Tskhovreba" as valid for all. The relationship between the text found in the old MSS. and that which has come down to us in the manuscripts revised by the royal scholar is not the same in the different parts of his work. Therefore, each of them must be studied separately before general conclusions can be drawn.

ეროვნული ბიბლიოთეკა

ПАМЯТНИКИ ГРУЗИНСКОЙ ИСТОРИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

IX

Жизнеописание царя царей Давида

Текст подготовила к изданию, исследованием, словарем и указателями снабдила Мзекала Акакиевна Шанидзе

(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1992

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 5027

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ებრალიძე
მხატვარი ტ. შეყილაძე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლომიძე
ტექრედაქტორი ნ. ბოკერია
კორექტორი ელ. ჩხარტიშვილი

გადაეცა წარმოებას 23.3.1986; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 21.1.1992;
ქაღალდის ზომა $70 \times 90^1/_{16}$; ქაღალდი № 1; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდი თაბახი 19.2;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 15.39;

ტირაჟი 3000; შეკვეთა № 2952;

ფასი 6 მან.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издательство «Мецниереба», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

ეროვნული
ბიბლიოთეკა